
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

1/2005

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SR –
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

© Ministerstvo obrany Slovenskej republiky – VHÚ Bratislava 2005

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

VOJENSKO-POLITICKÉ AKTIVITY KAROLA SIDORA OD 14. MARCA DO 1. SEPTEMBRA 1939 NA POZADÍ SLOVENSKO-POĽSKÝCH VZŤAHOV*

DUŠAN SEGEŠ

SEGEŠ, D.: Military and Political Activities of Karol Sidor from 14th March to 1st September 1939 on the Background of Slovak-Polish Relations. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 3 – 22, Bratislava. The published study is focused on activities of polonophile, Slovak autonomist and three-day prime-minister in connection with the Polish Ministry of Foreign Affairs and with the 2nd section of the Supreme Staff of Polish troops. There are mentioned Polish activities towards Sidor too. The study explains Slovak internal political motives that resulted in the forced departure of Sidor to the position of the Slovak ambassador in Vatican. The author in the study stated the fact that Sidor's destiny was significantly affected by external (German) pressure that determined also the particular form of the Slovak State regime. Motives of conspirative contacts of Polish military and political circles with Sidor and his colleagues (Čarnogurský, Moravčík, Ambruš, Malár) are presented on the background of the domestic Slovak as well as international scenes. Military history. Slovakia. Personalities. Karol Sidor. 1939.

Cieľom príspevku je priblížiť neoficiálnu rovinu politických aktivít Karola Sidora od vzniku 1. Slovenskej republiky do útoku na Poľsko a doplniť tak literatúru venovanú tomuto aspektu.¹ Sidorove aktivity v skúmanom období sú prezentované v kontexte súdobých udalostí. Ambíciou publikovanej štúdie je doplniť literatúru venovanú slovensko-poľským vzťahom po vzniku 1. Slovenskej republiky.² Možno konštatovať, že práce venované politickej činnosti Karola Sidora pred 14. marcom 1939 svojím počtom i hĺbkou záberu výrazne prevyšujú

*Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/4187/24 Európske a svetové veľmoci, Československo a Slovensko v 20. storočí. Ich vzájomné ideologické, politické a hospodárske vzťahy.

¹KÁZMEROVÁ, E.: Kultúrne a politické aspekty polonofilstva Karola Sidora. In: *Slezský sborník*, roč. 94, 1996, č. 1, s. 54-58; táže: Vatikánska misia Karola Sidora. In: *História*, roč. 4, 2004, č. 1-2, s. 40-41; KATUNINEC, M.: Dilemy Karola Sidora (1938 – 1939). In: *Historický časopis (HČ)*, roč. 48, 2000, č. 4, s. 636-649; KISIELEWSKI, T.: Federacja środkowo-europejska. Pertrakcje polsko-czechosłowackie 1939 – 1943. Varšava : Ludowa Współdzielnia Wydawnicza, 1991, a iná literatúra použitá v texte.

²Sú to najmä nasledovné práce: DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939. Bratislava : Veda, 1991; BAKA, I.: Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 127-143; Tenže: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu Slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 4, s. 34-53; HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a vtiahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny proti Poľsku. In: *Zborník Múzea SNP*, č. 12, Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 39-55; ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1939. In: *Historické štúdie*, č. 38, Bratislava 1997, s. 59-80; BERGHAUZEN, J.: Stosunki polsko-słowackie w latach 1938 – 1947. *Przegląd Historyczny*, roč. 66, 1975, č. 3, s. 411-440; ORLOF, E.: *Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938 – 1939*, Krakow 1980.

historiografickú produkciu, ktorá osvetľuje pôsobenie Sidora v úlohe diplomata. Táto čiastočná disproporcia v historiografickom spracovaní dvoch odlišných etáp Sidorovej politickej kariéry má svoje logické, no tiež prakticko-materiálne príčiny. K tým logickým možno zaradiť istý pokles záujmu o Sidora ako politika, ktorý bol motivovaný jeho vynúteným ústupom z vrcholných pozícií na slovenskej politickej scéne, zatiaľ čo do druhej skupiny patrí sťažaná dostupnosť archívnych dokumentov, uložených v zahraničných archívoch, ktoré poskytujú svedectvo o Sidorovej málo známej politickej činnosti pred druhou svetovou vojnou a v jej priebehu.³

Rok 1939 sa v dôsledku neočakávaných zvrátov na medzinárodnopolitickej scéne stal osudovým medznikom svetových dejín. Bol taktiež zlomovým okamihom v životných dráhach a politických kariérach hlavných aktérov tej doby, ktorí priamo či nepriamo, väčšou či menšou mierou ovplyvňovali priebeh udalostí. Priam doslovne to platí o jednej z najvýraznejších osobností slovenskej politickej scény prvej polovice dvadsiateho storočia, Karolovi Sidorovi. Marcové „historické dni“⁴ roku 1939 nielenže zásadne zmenili ďalšie smerovanie Sidorovej politickej kariéry, ale boli hlbokou cezúrou v jeho osobnom živote. Ich celkový dosah najpresvedčivejšie dokumentujú spomienkové práce a osobná korešpondencia, v ktorých sa Sidor k pre neho osudovým okamihom neustále vracal.⁵

Po vyhlásení 1. Slovenskej republiky, 14. marca 1939, podal predseda slovenskej autonómnej vlády, Karol Sidor, po štvordňovom úradovaní demisiu a predsedníctvo Snemu Slovenskej republiky zostavilo novú slovenskú vládu. Sidor v nej síce prevzal post ministra vnútra, no vykonával ho len do nasledujúceho dňa. Definitívne sa ho vzdal 18. apríla. Taktiež 14. marca sa Sidor vzdal v prospech Alexandra Macha funkcie hlavného veliteľa Hlinkovej gardy (HG) – funkcie, ktorú mu doživotne prideliť v decembri 1938.⁶ Na zasadnutí ministerskej rady 15. marca 1939 oznámil Sidor svoju demisiu motivovanú „názorom ríšskeho kancelára na mňa, postupom ordnérov a (nemeckého – pozn. D. S.) generálneho konzula“ a tiež radou nemenovaného „starého nemeckého známeho“, aby sa z Bratislavy vzdialil a „nekomplikoval ťažkú situáciu“.⁷ Ministerská rada demisiu neprijala a na návrh podpredsedu vlády Vojtecha Tuku odporučila Sidorovi odchod

³Neplatí to o archívnych fondoch SNA (f. Ministerstvo zahraničných vecí, šk. 112, 209 a 210), ktoré dokumentujú Sidorovu diplomatickú misiu vo Vatikáne a s ňou spojenú rutinu. K tejto problematike pozri edíciu dokumentov: Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty. KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (zost.). Bratislava : SAP, 1992. Autor mal možnosť pracovať s archívnymi zbierkami poľského Ministerstwa Spraw Zagranicznych a inými archívami v Archiwum Akt Nowych (AAN) vo Varšave, presnejšie s ich kópiami, ktoré AAN získalo od Hoover Institution Archives v Stanfordskej Kalifornii v USA, ako aj s dokumentmi britského Public Record Office (PRO).

⁴Rukopis, ktorého je autorom Sidor, s názvom *Poznámky k historickým dňom* (ďalej len *Poznámky*), mapujúci udalosti v Česko-Slovensku a na Slovensku od 27. februára do 23. marca 1939, je uložený v Slovenskom národnom archíve (SNA) v Bratislave. Pozri: SNA, f. Národný súd (NS), K. Sidor, Tn ľud 34/47-3, mikrofilm II.A – 941. Po druhej svetovej vojne Sidor svoje *Poznámky* obsahovo rozšíril v rukopise *Rozpomienky na rok 1939*. Z publikovaných prác pozri: SIDOR, K.: *Moje poznámky k historickým dňom*. Middletown Pa : Obrana Press, 1971; SIDOR, K.: *Takto vznikol Slovenský štát* (ďalej len: *Takto vznikol*). (Vysvetlivky: VNUK, F.). Bratislava : Ozveny, 1991.

⁵Okrem vyššie citovaných prác pozri Sidorove listy Jozefovi Hušekovi, Konštantínovi Čulenovi a Petrovi Hletkovi z rokov 1939 – 1941. SNA, Pozostalosť K. Sidora, šk. 2. Publikované časti listov pozri: SIDOR, K.: *Šesť rokov pri Vatikáne* (ďalej len: *Šesť rokov*). Scranton, Pa.: Obrana Press Inc., 1947, s. 88; KATUNINEC, ref 1, s. 648. Pozri tiež relevantnú pasáž Sidorovho listu Petrovi Prídavkovi z 30. marca 1943, publikovanú v: NĚMEČEK, J.: *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945* (ďalej len: *Od spojenectví*). Praha : Academia, 2003, s. 231; KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945* (ďalej len: *Proti Benešovi!*). Praha : Karolinum, 2004, s. 362.

⁶ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939* (so zreteľom na Slovensko). Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2001, s. 74. K odchodu Sidora z funkcie hlavného veliteľa HG pozri: SIDOR, K.: *Takto vznikol*, ref 4, s. 67; *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Dušan KOVÁČ a kol. Bratislava : Fortuna Print, 1999, s. 242.

⁷SIDOR, ref 4, s. 166.

na zdravotnú dovolenku.⁸ Verejnosť sa túto prekvapivú správu dozvedela z denníka *Slovák* dňa 16. marca.⁹ Sidorovo meno sa veľmi rýchlo strácalo z titulných strán tlače a po čisto formálnom odchode z úradu ministra vnútra, 18. apríla 1939, sa už neobjavovalo ani pod vládnymi nariadeniami. Podozrivé ticho okolo donedávna exponovanej postavy slovenskej politiky bolo vhodnou pôdou na šírenie rozmanitých fám, doma aj v zahraničí. Medzi nimi nechýbali informácie o údajnom úteku Sidora do Poľska, či klebety o údajnej samovražde.¹⁰

Možno tvrdiť, že odstavenie Sidora na vedľajšiu koľaj bolo protichodné s očakávaniami istej časti slovenskej spoločnosti, nehovoriac už o členskej základni HSLS, a najmä Hlinkovej gardy (HG). Svedčia o tom, okrem iného, prejavy podpory a sympatií na manifestačnom zhromaždení HG v Bratislave 18. marca 1939, ktorými si gardisti a iní účastníci manifestácie vynútili krátky prejav Sidora na balkóne Slovenského národného divadla.¹¹ Treba podotknúť, že Sidor nebol na ohlásenej listine rečníkov. Zaujímavá je dôverná správa Prezídia Policajného riaditeľstva v Bratislave pre ministra zahraničných vecí, Ferdinanda Ďurčanského, ktorá referovala o prvomájovej manifestácii v uliciach hlavného mesta. Uvádza sa v nej, že po skončení jej oficiálnej časti sa k sprievodu „primiešali nezodpovedné živly“, odhadom asi „150 vidieckych žien a 50 mladíkov“, a skandovali „Kde je Sidor?“¹² Ďalším populárnym a často skandovaným heslom bolo: „So Sidorom proti Nemcom.“ Počas prvej slávnostnej defilády slovenskej armády, 14. mája, sa početné davy dožadovali návratu Sidora do vlády. Pre úplnosť treba dodať, že Sidor sa v tomto období objavoval pomerne často aj v správach britského konzula v Bratislave, Petera Paresa.¹³ Ten informoval londýnsku centrálu o prejavoch sympatií Sidorovi pri rôznych príležitostiach, na základe ktorých usudzoval, že Sidor môže v blízkej budúcnosti zohrať kľúčovú úlohu v slovenskej politike. V správe z 25. apríla 1939 písal: „Aj keď sa teraz vôbec nezdá byť pravdepodobné, že [Sidor – pozn. D. S.] sa bude snažiť organizovať nejakú opozíciu proti súčasným lídrom, je evidentné, že pokiaľ jeho popularita bude taká veľká, ako v súčasnosti, zostane dôležitou politickou postavou a bude jediným potenciálnym lídrom v prípade, ak súčasná vláda nebude schopná zvládnuť hospodárske ťažkosti a stratí tak dôveru obyvateľstva.“¹⁴

Prejavy sympatií k Sidorovi patria k nepočetným spontánnym reakciám časti spoločnosti v období etablovania totalitného ľudáckeho režimu v období 1. SR. Pre slovenskú vládu boli, zdá sa, rozhodujúcim impulzom k tomu, aby urýchlila kroky potrebné na odsunutie Sidora zo Slovenska ešte skôr, než ju k tomu vyzvú nemecké orgány. Chargé d'affaires Poľskej republiky na Slovensku Mieczysław Chałupczyński sa 4. mája 1939 stretol s ministrom zahraničných vecí Ferdinandom Ďurčanským a v súvislosti s udalosťami sprevádzajúcimi prvomájovú demonštráciu sa ho spýtal aj na možnosť návratu Sidora do politického života. Ďurčanský mu odpovedal, že Sidor sa sice teší sympatií všetkých členov vlády, no jeho osobu údajne zneužívajú

⁸Tamže, s. 55.

⁹V tlačovej správe chýba akákoľvek zmienka o demisii, ba z dôkazy správy vyplýva pravý opak: Sidor vraj odišiel na zdravotnú dovolenku, „aby sa potom mohol venovať plnou silou vedeniu svojho úradu“. Cit. podľa: SIDOR, ref 4, s. 167. Počas Sidorovej „zdravotnej dovolenky“ viedol rezort vnútra predseda vlády Jozef Tiso.

¹⁰SIDOR, ref 4, s. 168.

¹¹Sidorov opis manifestácie 18. 3. 1939 pozri: SIDOR, ref 4, s. 168. Skutočnosť, že Sidorovi, „ktorý je v nemilosti u germanofílskych kruhov, pripravili na tomto manifestačnom zhromaždení omnoho vreľšie prijatie, než samému Machovi, ba dokonca aj Dr. Tisovi (sic!)“, poznamenal v správe pre Foreign Office (FO) z 20. marca britský konzul v 1. Slovenskej republike Peter Pares – s tou nepresnosťou, že J. Tisa, ktorý na zhromaždení nebol, vymenoval namiesto V. Tuku. Pozri: Public Record Office (ďalej PRO), Foreign Office (ďalej FO), f. 371, 22996 (číslo zložky), C 3973 (číslo dokumentu). Za poskytnutie kópií archívnych materiálov PRO ďakujem PhDr. Edite Ivaničkovej, CSc. Porovnaj SIDOR, K.: Tamže, s. 169, pozn. č. 96.

¹²SNA, f. MZV, šk. 112, Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave, č. 4987/39, 2. mája 1939, dôverná. Demonštrácie po uliciach mesta Bratislavy dňa 1. mája 1939. Pre MZV, k rukám ministra Ďurčanského.

¹³Paresove správy poskytujú mimoriadne zaujímavý pohľad na dianie na Slovensku roku 1939. Pozri: IVANIČKOVÁ, E.: Zahraničnopolitická orientácia Slovenska v dokumentoch britskej Foreign Office (1939 – 1941). In: Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 2, s. 207-220.

¹⁴PRO, FO, f. 371, 22898, C 6805.

„nezodpovední ľudia a komunisti“, čo Nemcov nesmierne dráždi. „Vláda s tým chce skončiť a pravdepodobne Sidora menuje vyslancom vo Vatikáne“ – skonštatoval Ďurčanský.¹⁵

Tlak, ktorému sa Sidor pomerne rýchlo podrobil, bol súhrou rezolútneho nemeckého zásahu a v jeho dôsledku kulminujúceho vnútropolitického boja o moc na Slovensku. Nemožno pritom zabúdať, že tlak zvonka bol tiež rozhodujúcim faktorom pri vzniku 1. Slovenskej republiky, a že až do konca druhej svetovej vojny určoval podobu vzťahu 1. SR k tretej ríši. Popri formálnom rámci vazalského vzťahu v podobe „ochranných zmlúv“ a pôsobenia „beráterov“ patrilo k mechanizmom národnosocialistickej politiky udržiavania poslušnosti satelitných štátov podporovanie predstaviteľov raz jednej, inokedy zasa druhej sily politického spektra – v slovenskej realite konzervatívneho, resp. radikálno-fašistického krídla HSĽS. Sidor sa v dôsledku svojho rozhodnutia počas známej návštevy Hitlerových emisárov v Bratislave v noci z 11. na 12. marca 1939¹⁶, do ktorého sa premietla jeho tvrdohlavosť, romantizmus a mravné zásady¹⁷, sám vylúčil z úlohy rozhodujúceho činiteľa na Slovensku. Skutočnosť, že Hitler si na základe správy sumarizujúcej priebeh osudného stretnutia nemeckých emisárov so Sidorom zafixoval slovenského politika nepresne, ako „vojaka Prahy“¹⁸, má, vzhľadom na jeho odmietnutie ultimatívnej požiadavky vyhlásiť slovenskú samostatnosť, skôr druhoradý význam. Pripomeňme, že okolnosti nočnej návštevy Hitlerových splnomocnencov poznali aj na Ministerstve zahraničných vecí (Ministerstwo Spraw Zagranicznych). Poľský konzul v Bratislave na základe stretnutia so Sidorom informoval, že Sidor sa odmietol podrobiť nemeckému nátlaku a povedal, „že okamžite po zažehnaní bezprostredného nemeckého nebezpečia pricestuje do Varšavy“.¹⁹ Po búrlivých udalostiach nasledujúcich dní však Sidor do Varšavy neodcestoval. K osudnému momentu sa vyjadril po vyše štyroch rokoch so značnou dávkou trpkosti: „Bolo tragickou chybou Nemcov, že v marci 1939 osvedčili na základe podozrenia Hitlerovho osobného poverenca dr. Kepplera a gauleitera Bürckela, ktorí sa so mnou v pamätnú marcovú noc zhovárali, že Sidor je Benešovým človekom a krátko potom u mňa hľadali Benešove peniaze. V tom šílenom zmatku sa im to všetko poplietlo. Poprekrúcali osoby a fakty.“²⁰ Sidorov pád z vedúcich pozícií v štátnom a straníckom aparáte sprevádzalo prepúšťanie „polonofílskych ploštic“²¹ z redakcie

¹⁵AAN, Akta Instytutu Hoovera. Poland, f. Poselstwo Hungary, s. 318, Telegram Chałupczyńskiego č. 10, 5. mája 1939. Mieczysław Chałupczyński neskôr od r. 1941 až do smrti r. 1945 pôsobil ako vyslanec Poľskej republiky v krajinách južnej Ameriky (s výnimkou Brazílie) s akreditáciou v Kolumbii. Pozri: BATOWSKI, H.: Z dziejów dyplomacji polskiej na obczyźnie (wrzesień 1939 – lipiec 1941). Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1984, s. 249.

¹⁶K priebehu stretnutia Sidora s W. Kepplerom, A. Seyß-Inquartom a J. Bürckelom pozri: SIDOR, K.: Takto vznikol, ref 4, s. 119-122.

¹⁷KATUNINEC, ref 1, s. 647. F. Vnuk v pasáži *Komentátorova vložka*, nasledujúcej po opise udalostí v *Poznámkach*, motivuje Sidorov odmietavý postoj jeho mravným založením a katolíckou výchovou, protinemeckým a slavianskym cítením, a federealistickým presvedčením. Pozri: SIDOR, K.: Takto vznikol, ref 4, s. 129.

¹⁸Hitler povedal Tisovi 13. marca 1939, že keď poslal do Bratislavy svojho vyslanca Kepplera, „Sidor mu osvedčil, že je vojakom Prahy a bude stáť proti uvoľneniu Slovenska z československého zväzku (rozumej štátu – pozn. D. S.).“ Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP), 1918 – 1945, Serie D (1937 – 1945). Die Nachwirkungen von München 1938 – 1939, zväzok IV. Baden-Baden : Imprimerie Nationale, 1951, dok. č. 202, s. 213.

¹⁹AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), mikrofilm (mf.) č. B 21704, sign. 5436, s. 79, telegram č. 40, 12. 3. 1939.

²⁰AAN, Akta Instytutu Hoovera. Poland, f. Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 8, s. 562. Poľský preklad Sidorovho listu Petrovi Prídavkovi z 30. marca 1943. V záhlaví listu je poznámka radcu vyslanectva Poľska pri čs. exilovej vláde v Londýne Sylwestra Karalusa: „Doručil som p. P.[Prídavkovi] dňa 21.V.43.“ Český preklad listu pozri: KUKLÍK, – NĚMEČEK, ref 5, s. 362; NĚMEČEK, ref 5, s. 231. Jan Nemeček našiel preklad tohto listu v archíve Poľského inštitútu a múzea gen. Sikorského v Londýne (AIPMS) vo fonde ministerstva vnútra (MSW). Pozri: Tamže, s. 229, pozn. 192.

²¹Takto „prilievavo“ to charakterizoval Milo Urban. Pozri: URBAN, M.: Na brehu krvavej rieky. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1994, s. 58. Do čistiek v redakcii Slováka sa pustil s veľkou vervou Karol Murgaš po tom, ako ho Tiso menoval za šéfredaktora tohto denníka. Pozri: MICHEA, M. : Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939 – 1941. In: LACKO, M. (ed.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2002, s. 87. Porovnaj: SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania 1938 – 1940. In: Zborník múzea Slovenského národného povstania II. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 246-247; SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 66.

Slováka a eliminácia jeho stúpcov v HG.²² Sidor až do odchodu na vyslanecký post vykonával poslancový mandát a bol členom zahraničného výboru slovenského snemu.²³

Ešte v máji 1939 sa Sidor v rozhovore s Tisom vyjadril, že by rád vykonával funkciu šéfredaktora *Slováka*, prípadne generálneho tajomníka HSĽS.²⁴ Jeho pokus o zotrvanie v spoločensko-kultúrnej, resp. politickej, sfére života na Slovensku však skončil neúspechom. Najmä druhá z uvedených možností neprichádzala do úvahy pre jednoznačný odpor Nemecka. Pri hodnotení Sidorovho konania v marcových dňoch totiž z nemeckého pohľadu logicky vyplýval záver, že človek, ktorý odmietol vykonať odporúčanie „führera“, nemohol ďalej pôsobiť v spoločenskom, a už v žiadnom prípade nie politickom živote na Slovensku. Sidorov blízky spolupracovník a priateľ Pavol Čarnogurský uviedol, že „hlavným dôvodom protestu proti Sidorovi bolo jeho v Berlíne všeobecne známe polonofilstvo a úsilie o bližšiu spoluprácu s Poľskom“²⁵, čo v atmosfére napätých nemecko-poľských vzťahov dodatočne motivovalo potrebu „pacifikovať“ Sidora a ním vedený politický prúd. Po prijatí smernice o útoku na Poľsko, 11. apríla 1939, sa nemecké orgány zamerali na elimináciu rizík, ako aj všetkých potenciálnych zárodkov odporu, ktoré by mohli komplikovať realizáciu *Fall Weiss*.²⁶

Ministerská rada slovenskej vlády vyriešila páľčivý „prípád Sidor“ veľmi rýchlo. Rozhodla sa poslať Sidora do bezpečnej vzdialenosti od diania na Slovensku – na vyslanectvo 1. Slovenskej republiky do Vatikánu. Na margo diplomatických vzťahov medzi oboma štátmi treba poznamenať, že slovenská vláda považovala za dátum uznania SR Svätou stolicou 25. marec 1939, čo však nezodpovedalo skutočnosti.²⁷ Za dátum oficiálneho nadviazania diplomatických stykov sa považuje 25. máj 1939, a preto je istým paradoxom, že slovenská vláda na zasadnutí 17. mája 1939 rozhodla o zriadení vyslanectva vo Vatikáne ešte pred oficiálnym nadviazaním diplomatických vzťahov.²⁸ Už 2. mája 1939 adresovalo MZV nótu Štátnemu sekretariátu Svätej stolice, v ktorej navrhovalo Karola Sidora na post vyslanca 1. SR.²⁹ V priloženom životopise kandidáta sa uvádza, že bol blízkym spolupracovníkom Andreja Hlinku a je okrem iného autorom politického životopisu Hlinku.³⁰ Štátny sekretariát udelil Karolovi Sidorovi ako mimoriadnemu vyslancovi a splnomocnenému ministrovi 1. Slovenskej republiky agrément v nóte dňa 5. júna, pričom táto správa podľa Sidorových slov vyvolala „veľkú radosť v slovenskej vláde“.³¹ Alexander Mach neskôr pred Národným súdom uviedol: „Nakoľko prišla otázka zaplniť

²²Okrem iného vytvorením dvoch nových žúp v rámci HG smernicou zo 7. 6. 1939. Pozri: MICHELA, ref 1, s. 87.

²³ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Pohľady na východ. (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944). Bratislava : Veda, 2002, s. 86 a nasl.

²⁴VNUK, F.: Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. (ďalej len: Mat' svoj štát) Bratislava : Ozveny, 1991, s. 198. Pozri tiež list Sidora Huškoví zo 4. apríla 1940, SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 88.

²⁵ČARNOGURSKÝ, P.: Wspomnienia (Przełożył i przypisał Janusz Berghauzen) – ďalej len Wspomnienia. BERGHAUZEN, J.: Ze wspomnień o stosunkach polsko-słowackich w latach 1939 – 1944. In: Dzieje Najnowsze, roč. 9, 1977, č. 4, s. 138. Janusz Berghauzen už v štúdiu z r. 1975 citoval fragmenty zo spomienok P. Čarnogurského *Ze wspomnień o stosunkach polsko-słowackich w latach 1939 – 1944* (Zo spomienok na poľsko-slovenské vzťahy v rokoch 1939 – 1944). Na margo ich pôvodu uviedol, že Čarnogurský ich napísal na jeho prosbu v Bratislave (zrejme v prvej polovici r. 1970). Pozri tiež: BERGHAUZEN, J.: Stosunki polsko-słowackie w latach 1938 – 1947, č. 3, s. 416, pozn. 21; pozri tiež: ORLOF, E.: Karol Sidor i jego polonofilstwo. In: Od poznania do zrozumienia (ďalej len: Od poznania). Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999, s. 108.

²⁶Hitlerovu smernicu z 11. apríla 1939 a plán útoku na Poľsko (*Fall Weiss*) pozri: Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933 – 1945. HOFER, W. (zost.). Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997, s. 225 a nasl.; SEGEŠ, D.: Pakt čerta s diablom. In: História, roč. 4, 2004, č. 3-4, s. 15.

²⁷Nóta štátneho sekretára Luigi Maglioneho z 25. 3. 1939 č.1251/39 bola len tzv. accusée de réception, čiže potvrdením prijatia slovenskej nóty datovanej dňom 14. 3. 1939 a expedovanej 16. 3. 1939 do Vatikánu a ďalších 44 štátov. Pozri: SNA, MZV, šk. 112, spis No 1/1939.

²⁸Pozri: NĚMEČEK, J.: K formování zahraniční služby Slovenského státu. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2000, s. 126 a 131, pozn. č. 19.

²⁹SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 4.

³⁰SNA, f. MZV, šk. 210, spis K. Sidor – agrément.

³¹SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 5. Znenie nóty Štátneho sekretariátu pozri: Tamže, s. 4-5.

vyslanectvo vo Vatikáne a Nemci naliehavo a nenávisťne sa vyslovovali proti Sidorovi, zhodou okolností všetky vedúce osobnosti pokladali za najsprávnejšie riešenie otázky Sidorovej vyslať ho do Vatikánu, a Sidor to s uspokojením aj prijal.³² Sidor však po tom, ako ho s týmto zámerom oboznámili, pociťoval zrejme všetko iné, len nie uspokojenie. Ústup z vrcholných pozícií v slovenskej politike vnímal ako dočasné riešenie, ktoré vyplynulo z nepriaznivého rozloženia síl na medzinárodnej a vnútornej politickej scéne. O tom, že Nemci chcú, aby sa „stratil zo Slovenska“³³ už Sidor vedel od Ďurčanského a Tisa. Jeho rozhodnutie prijať navrhovaný post však sprevádzali pochybnosti. Neboli to len obavy, či dokáže zvládnuť vyzvania vyplývajúce z novej a náročnej úlohy, ako to spätne uvádza v spomienkach³⁴, ale aj strach z neistoty čo prinesie budúcnosť. Poverenie spravovaním diplomatickej misie vnímal ako súčasť plánu na jeho definitívne odstránenie z politickej scény. V úsilí zabrániť takejto možnosti, obrátil sa so žiadosťou o pomoc na Ministerstwo Spraw Zagranicznych prostredníctvom poľského zastupiteľského úradu v Bratislave. Využil pritom skutočnosť, že poľská diplomacia sa zaujímalá o jeho činnosť aj po ústupe z popredných politických funkcií. Chargé d'affaires Chałupczyński totiž už 22. marca 1939 obdržal inštrukciu z MSZ, aby sa pokúsil nadviazať priamy kontakt so Sidorom.³⁵ Jeho odpoveď nevyznela príliš povzbudivo, keďže Sidor „zásadne odmieta[] všetky kontakty.“³⁶ Avšak už 25. marca konzul Waclaw Łaciński informoval varšavskú centrálu, že „S.[idor] by chcel nadviazať stále spojenie prostredníctvom tretej osoby. Bezprostredný kontakt v súčasnosti nie je príliš bezpečný. Zatiaľ však musí počkať na príchod Klinovského, aby mu K.[linovský] objasnil otázky predložené pánovi ministrovi Beckovi.“³⁷

Stretnutie Sidora s pracovníkom poľského vyslanectva v Bratislave 6. júna 1939, počas ktorého Sidor prosil MSZ o pomoc, nadväzovalo na predchádzajúce kontakty. Ich objasnenie otvára novú a pomerne málo známu kapitolu slovensko-poľských vzťahov, v ktorej jednu z hlavných úloh zohral Karol Sidor. Podľa záznamu sa stretnutie uskutočnilo v byte Pavla Čarnogurského. Zúčastnil sa ho aj poslanec snemu a redaktor *Slováka* Vladimír Moravčík. Napriek tomu, že Sidor netajil „veľký optimizmus pre budúcnosť“, neskrýval isté obavy: „V prvom rade hovoril o svojej ceste do Vatikánu a zdôraznil, že jeho nepriateľom – predovšetkým Tisovi a Machovi – záleží na tom, aby čo najrýchlejšie vycestoval zo Slovenska, pretože jeho ďalšie zotrvanie je pre nich veľmi nebezpečné. Svoju prítomnosť na Slovensku považuje z hľadiska slovenského záujmu za veľmi dôležitú a prosil, aby sme podnikli kroky s cieľom oddialiť uznanie Slovenského štátu Svätou stolicou. V prípade, ak by tento krok nebol možný, mali by sme sa pričiniť o to, aby mu Vatikán neudelil agrément, napr. tým, že by sme jeho osobu predstavili ako nevhodnú na post vyslanca vo Vatikáne. Vyslanie do Vatikánu považuje Sidor za nebezpečné pre seba. Je si istý, že po 2 – 3 mesiacoch by Tiso a jeho ľudia našli zámienku, aby ho odvolali z Vatikánu ako osobu nevhodnú na tento post. Pred odcestovaním by sa pochopiteľne musel vzdať poslaneckého mandátu, takže po návrate domov by bol úplne odstavený z politického života, do ktorého sa v súčasnosti môže zapájať aspoň ako poslanec.“³⁸ Zaujímavé je aj ďalšie znenie správy. Sidor uviedol, že jeho popularita na Slovensku neustále rastie. Minister obrany gen. Ferdinand Čatloš ho údajne bránil na zasadnutí rady ministrov pred Tisom a Machom a vyzdvihol jeho zásluhy o vznik slovenského štátu. Prvýkrát vraj Nemci vyslovili požiadavku odsunúť Sidora zo Slovenska (v prípade, ak ho slovenské orgány nemienia zatknúť) po zasadnutí slovenského snemu

³²SNA, f. NS, Tn ľud 34/47-3, mf. II.A-941. Výpoveď A. Macha v trestnej veci proti K. Sidorovi z 21. 5. 1947.

³³Sidor v liste Hušekovi zo 4. apríla 1940. SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 88.

³⁴Sidor v spomienkach píše: „Bolo treba veci brať vážne a tu sa začali vo mne budiť obavy, či budem vedieť zdolať všetky tie úlohy, ktoré stoja pred mnou.“ Pozri: SIDOR, K.: Šesť rokov, ref, 5, s. 5.

³⁵AAN, MSZ, mf. č. B 21705, sign. 5437, s. 123.

³⁶Tamže, s. 136, telegram Chałupczyńskiego č. 62, 23. 3. 1939. Toho istého dňa dostal Chałupczyński príkaz, aby okamžite pricestoval do Varšavy na konzultácie v MSZ. Tamže, s. 133.

³⁷Tamže, s. 152, telegram Łacińskiego č. 64, 25. 3. 1939.

³⁸AAN, MSZ, mf. č. B 22747, sign. 6471, s. 36. Správa vyslanectva RP pre MSZ Nr. R-11/35 z 9. júna 1939. Tajné. Za upozornenie na tento dokument ďakujem PhDr. Igorovi Bakovi.

11. mája 1939, na ktorom sa rokovalo o návrhu zákona, aby sa 14. marec vyhlásil za štátny sviatok.³⁹ Stalo sa tak po tom, ako sa na neho sťažoval Franz Karmasin, mimochodom agent Sicherheitsdienst (SD) s krycím menom „S – 1“.⁴⁰ Keďže Sidora nemohli obviňovať zo žiadneho konkrétneho priestupku a možnosť zatknúť ho vylúčili aj vzhľadom na jeho popularitu, Tiso sľúbil Nemcom, že ho poverí spravovaním zastupiteľského úradu v zahraničí. Sidor si neodpustil kritickú poznámku na adresu svojho hlavného politického rivala. „Sidor tvrdí, že súčasná slovenská vláda čoraz viac stráca pôdu pod nohami a posledné zvyšky sympatií slovenskej spoločnosti. Veľmi ostro proti nej začína vystupovať slovenské duchovenstvo, ktoré najmä Tisa biľaguje ako zradcu a človeka s chorobnými ambíciami, ktorý sa vôbec neorientuje v politickej situácii.“⁴¹ Sidor dodal, že Tiso sa nedávno „sťažoval pred najbližšími spolupracovníkmi, že jeho [Tisova – pozn. D. S.] situácia je veľmi ťažká. Všetko sa mu vymyká z rúk, spoločnosť čoraz ostrejšie vystupuje proti nemu a stavia sa na stranu Sidora. Tiso dokonca Sidorovi vyčítal, že agituje medzi ľuďmi... Sidor mu ironicky odpovedal, že predsa nie on riadi celý vládny a propagandistický aparát (...).“⁴²

Citovaná správa zrejme najlepšie dokumentuje Sidorovo citové rozpoloženie pred odchodom do Ríma. Pozornosť si zasluhuje najmä jeho prosba o intervenciu s cieľom znemožniť vynútený odchod do Vatikánu. Je do istej miery symptomatické, že sa v takej delikátnej záležitosti obrátil na poľskú diplomaciu. Treba však dodať, že vtedy už 1. Slovenská republika bola oficiálne uznaná Svätou stolicou. Keďže 5. júna – teda deň pred citovaným rozhovorom, Štátny sekretariát udelil Sidorovi agrément, stali sa prípadné kroky poľskej diplomacie vo Vatikáne bezpredmetné.

Sidor svoj odchod do diplomatických služieb konzultoval, okrem iného, s biskupom Mons. Jánom Vojtaššákom a napokon navrhovaný post vyslanca vo Vatikáne prijal. Biskup Vojtaššák Sidorovi odporučil svojho osobného sekretára Mons. Jozefa Kapalu, ktorý sa stal cirkevným radcom vyslanectva 1. SR pri Svätej stolici a vďaka znalosti vatikánskeho prostredia bol Sidorovým cenným pomocníkom.⁴³ Za daných okolností to bol zo Sidorovho pohľadu skôr odchod do vyhnanstva, než prijatie misie.⁴⁴ Dňa 12. júna odovzdal predseda vlády, J. Tiso, K. Sidorovi poverovacie listiny a predpokladaný výjazd do Ríma určil na 15. júna. Toho istého dňa Sidor oboznámil s touto skutočnosťou poľské vyslanectvo v Bratislave, ako sa dozvedáme z telegramu Chałupczyńskiego, odoslaného na Ministerstwo Spraw Zagranicznych: „S.[idor] prijal zahraničný úrad, keďže Tiso a Ďurčanský mu vyhrážali, že ak odmietne, zatknú ho. S.[idor] plánuje vycestovať 15. t.[oho] m.[esiaca – t. j. júna – pozn. D.S.], navštívi štátneho tajomníka i poľské vyslanectvo a po pár dňoch sa vráti do Bardejova, aby tu prečkal do prvých augustových dní, keď opäť odcestuje do Ríma s poverovacími listinami. S.[idor] využije niekoľkodňový pobyt v Ríme, aby cirkevné kruhy oboznámil so situáciou na Slovensku.“⁴⁵

³⁹Tamže, s. 37-38. Ak ponecháme stranou vyjadrenie spravodajcu tohto návrhu Dr. Františka Hrušovského o tom, že Slovenský štát je výsledkom tisícročného dejinného vývoja, je markantné, že sa ani slovom nezmenil o Adolfovi Hitlerovi, ani o nemeckom podiele na vzniku štátu v pozitívnom zmysle, ako by sa snáď dalo očakávať. Pozri: VNUK, F.: Mat' svoj štát, ref 24, s. 204. Pre slovensko-poľské vzťahy je v tejto súvislosti zaujímavá skutočnosť, že Hrušovský bol spočiatku hlavným kandidátom na post vyslanca vo Varšave.

⁴⁰KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky (MO SR), 1999, s. 111, pozn. č.84. Karmasina vraj najviac rozčúlilo, že po prečítaní referátu prišli k Hrušovskému Sidor s Tidom J. Gašparom a srdečne mu gratulovali k peknému referátu. Pozri: AAN, MSZ, mf. č. 22747, sign. 6471, s. 36.

⁴¹Tamže, s. 39.

⁴²Tamže, s. 40.

⁴³SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 6; KÁZMEROVÁ, E.: Vatikánska misia, ref 1, s. 40.

⁴⁴Sidor to neskôr zhrnul takto: „Misia je pre mňa vyhnanstvom a vyhnanstvo je pre mňa misiou.“ SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 9.

⁴⁵AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 30, šifrovaný telegram Chałupczyńskiego pre MSZ č. 116, Bratislava 15. – 16. 6. 1939. V poľskom texte sa píše: „...po kilku dniach powróci na Worby w Bardijowe“, avšak žiadna z lokalít sa na území Slovenska nenachádza, preto sa v texte uvádza ako pravdepodobné miesto pobytu Bardejov. Porovnaj: MAJTAN, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných 200 rokov. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972.

Nasledujúce znenie telegramu, žiaľ, len v hmlistých kontúrach naznačuje tajuplnú rovinu Sidorových plánov, ktoré skoorinoval s príslušnými poľskými orgánmi: „S.[idor] je v prípade vyzvania pripravený odcestovať do Poľska z Ríma alebo Bardejova. V prípade neprítomnosti alebo izolácie S.[idora] je poradie zástupcov nasledovné: Moravčík, Čarnogurský, Sokol.“⁴⁶ Ďalej sa dozvedáme, že „S.[idor] sa aj naďalej najviac spolieha na Čatloša a vojsko. Č.[atloš] vraj nedávno odmietol vypracovať operačný plán útoku na Poľsko, ale súhlasil s vypracovaním takého plánu proti Maďarsku. Spojenie S.[idora] s vojskom bude zabezpečovať Horáček. Prosil som ho, nech zabezpečí výlučnosť tohto kontaktu, aby sa uniklo predčasnému odhaleniu, ktoré by zvýšilo bdelosť Nemcov – nepriateľov, ktorí tu majú silné pozície.“⁴⁷ Správu čítal, okrem iného, zástupca ministra zahraničných vecí Jan Szembek. Jej odpis obdržal mjr. Feliks Ankerstein z II. oddelenia Hlavného štábu (HŠ) Poľského vojska (PV) – (Oddział II. Sztabu Głównego Wojska Polskiego).⁴⁸ Táto skutočnosť nebola náhodná, ako objasníme v ďalšej časti textu. Plány spojené so Sidorovým útekem do Poľska neskôr skonkretizoval Zbigniew Jakubski, ktorý koncom 30. rokov pôsobil vo funkcii vicekonzula PR a mimoriadneho vyslanca MSZ v Bratislave. Z jeho svedectva totiž vyplýva, že jednou z možností bolo vytvorenie slovenskej emigračnej vlády, resp. výboru so Sidorom vo funkcii predsedu. Príslušný fragment jeho listu z 23. novembra 1939 pre emigračné Ministerstwo Spraw Zagranicznych vlády generála Władysława E. Sikorského znie nasledovne: „Nesmieme zabúdať na to, že Sidor sa mal podľa [svojich – pozn. D. S.] plánov v prípade vypuknutia vojny medzi Poľskom a Nemeckom uchýliť do Poľska a vytvoriť tu emigračnú vládu, a že akcia, ktorá s tým súvisela, prebiehala taktiež v slovenskej armáde (minister obrany plk.[!] Čatloš) a mala početných priaznivcov v radoch slovenských nezávislých činovníkov.“⁴⁹

Obavy, že Nemci odhalia spojenie so Sidorom, boli celkom oprávnené. Čo však vo Varšave mohli nanajvýš tušiť, bola skutočnosť, že Abwehr – konkrétne jeho pobočka vojenského okruhu VIII (Abwehrstelle VIII) s centrárou vo Vroclave – sa o celom zámere včas dozvedel.⁵⁰ Svedčí o tom tajná správa z 1. júna 1939: „Rozhodlo sa, že ústredňa pre sabotáž (Centrala dywersji) dostane materiálnu pomoc a ďalšie inštrukcie, aby zdvojnásobila akciu, predovšetkým v radoch Hlinkovej gardy a kruhoch spojených so Sidorom. Poverenie Sidora vedením nejakej zahraničnej misie by mohlo výrazne oslabiť doterajší proces na Slovensku. Inštrukcia ohľadom Sidora preto obsahuje príkaz podniknúť všetky kroky na príslušných miestach na Slovensku, aby Sidor na Slovensku zostal, a aby ho nepoverili žiadnou misiou v zahraničí.“⁵¹ Na základe tejto a podobných správ sa kauzou „Sidor“ začali bližšie zaoberať

⁴⁶AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 30.

⁴⁷Tamže. Nevedno, čo konkrétne znamená v uvedenej správe „plán útoku na Poľsko“, ktorý gen. Čatloš vraj odmietol vypracovať. Isté je, že 15. 3. 1939 vydal majorovi gšt. Štefanovi Jurechovi, veliteľovi V. zboru v Trenčíne, rozkaz vypracovať plán zabezpečenia hraníc proti Poľsku. Pozri: ŠTEFANSKÝ, V.: Generál Ferdinand Čatloš (biografický náčrt). Bratislava : MO SR, 1998, s. 39.

⁴⁸AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, správa Nr. P. III. 164/ tjn z 17. 6. 1939. Autorovi príspevku sa, žiaľ, nepodarilo bližšie určiť identitu spomínaného Horáčka.

⁴⁹Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL), Archiwum prof. Stanisława Kota, sign. 376, s. 35.

⁵⁰Organizačnú schému Abwehru po reorganizácii r. 1937/1938 pozri: GONDEK, L.: Działalność Abwehry na terenie Polski 1933 – 1939. Varšava : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1971, s. 22.

⁵¹„Es wurde beschlossen, der Sabotagezentrale (centrala dywersji) materielle Hilfe und weitere Instruktionen zu erteilen, um die Aktion insbesondere in den Reihen der Hlinka-Garde und der Umgebung Sydors (sic!) zu verdoppeln. Eine Betraung Sydors (!) mit irgend einer Mission im Ausland könnte die bisherige Gärung in der Slowakei bedeutend schwächen. Deshalb enthält die Instruktion bezüglich Sydor (!) die Weisung, bei den verantwortlichen Stellen der Slowakei alles daran zu setzen, dass Sydor (!) in der Slowakei verbleibt und dass ihm keine Mission im Ausland übertragen wird.“ AAN, Mikrofilmy Aleksandryjskie, T – 77, R. 878, s. 626049-50. Zum Schrb. d. Ast. im Wehrkr. VIII. Tgb. Nr. 2114/39g I L / I ON v. 1. Juni 1939. Land: Polen. Art der Quelle: V – Mann – Meldung. Betr.: Polen. Sabotageaktion in der Slowakei und im Protektorat. Geheim!“ Tzv. alexandrijská zbirka mikrofilmov (Alexandria Collection, názov pochádza od mesta Alexandria v štáte Virgínia/USA, kde originály nemeckých úradných dokumentov z obdobia tretej ríše spracovali na mikrofilmoch) tvorí časť tzv. German Captured Documents and Related Records. Je uložená v National Archives v College Park v štáte Maryland.

nemecké úrady, a to nielen Zahraničný úrad (Auswärtiges Amt – AA), ale aj Hlavné veliteľstvo brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht – OKW). V júni 1939 na porade u šéfa OKW gen. Wilhelma Keitela v prítomnosti šéfa Abwehru admirála Wilhelma Canarisa referoval vedúci Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku (Deutsche Militärkommission – DMK) generálporučik Franz Barckhausen o vnútropolitickej situácii na Slovensku. Gen. por. Barckhausen prezentoval návrh nových požiadaviek voči bratislavskej vláde, ktorý, okrem iného, žiadal odstránenie Sidora z územia Slovenska.⁵² Ešte konkrétnejšia je správa šéfa OKW pre ríšskeho kancelára Hitlera, v ktorej sa v bode b. II. pod názvom „Nové politické požiadavky voči Slovensku“ uvádza: „Jasná stabilizácia jednotného vnútropolitického postoja voči Nemecku [podčiarknuté v origináli]. a) pozbavenie bývalého ministra Sidora akéhokoľvek politického vplyvu.“⁵³ Na rokovaní so zástupcami DMK 17. júla 1939 sa predstavitelia slovenskej vlády museli zaviazat' k splneniu týchto podmienok.⁵⁴ Pre úplnosť dodajme, že citované správy a činnosť vedúceho DMK gen. por. Barckhausena súviseli s rokovaniami nemecko-slovenskej komisie o otázkach ochrannej zóny.

Predtým, ako sa pokúsime odhaliť pozadie konšpiračných vojensko-politických plánov, musíme si uvedomiť, aká bola oficiálna rovina slovensko-poľských politických vzťahov. Ich kvalita totiž do značnej miery vysvetľuje motívy, ktoré poľskú stranu viedli k hľadaniu spojencov v slovenských politických a vojenských kruhoch pre konšpiračné plány. Pri pohľade na dianie v strednej Európe od zániku Česko-Slovenska, až do 1. septembra 1939, je celkom pochopiteľné, že poľská vláda nemohla nečinne pozorovať a brať na vedomie vývoj v jej bezprostrednom susedstve. Po rozbití Česko-Slovenska čelila novej geopolitickej situácii. Jeden zo strategických cieľov poľskej zahraničnej politiky, totiž spoločná poľsko-maďarská hranica, sa po obsadení a následnej inkorporácii Podkarpatskej Rusi Maďarskom splnil. Treba súčasne dodať, že Československo sa ako štátny útvar netešilo priazni a veľkej podpore vládnych kruhov medzivojnového Poľska. Tie totiž konsekventne odmietali uznať oprávnenosť čechoslovakizmu ako fundamentu štátnej ideológie ČSR a považovali ho za fikciu. Slovenský aspekt v poľskej zahraničnej politike hral najmä v druhej polovici 30. rokov 20. storočia nezanedbateľnú, aj keď nie prvoradú úlohu. Oficiálny postoj poľskej zahraničnej politiky k vzniku samostatného slovenského štátu zhrnul minister Beck v inštrukcii zo dňa 14. marca 1939, teda ihneď po vzniku I. SR. Konštatuje v nej, že oficiálnym stanoviskom poľskej vlády vždy bolo, „že Slováci musia byť politickým subjektom, a nie objektom“. Bolo to v podstate potvrdenie postoja poľskej vlády k slovenskej otázke, resp. Československu ako celku vôbec. Ten možno v zvýšenej miere pozorovať od tzv. mníchovskej krízy. Pre ďalší vývoj je dôležitý najmä tretí bod inštrukcie. Ten znie: „Stanovisko Poľska k slovenskému štátu bude záležať od toho, do akej miery bude tento štát vyjadrením normálneho rozvoja samostatného politického života slovenského národa.“⁵⁵

Už 15. marca MSZ zriadilo z pôvodného generálneho konzulátu v Bratislave vyslanectvo Poľskej republiky. Konzula Wacława Łacińskiego vystriedal vo funkcii vedúceho poľského zastupiteľského úradu v Bratislave chargé d'affaires Mieczysław Chałupczyński. Slovenská vláda vyslala 20. marca do Varšavy ako oficiálneho delegáta Karola Klinovského vo funkcii chargé d'affaires. Chałupczyński už 16. marca navštívil ministra Ďurčanského. Bola to prvá oficiálna audiencia zahraničného diplomata v MZV. Ďurčanský neskrýval optimizmus, keď

⁵²AAN, Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T 77 R. 878, s. 625965-6. Geh. Kommandosache. Protokoll. Besprechung beim Chef OKW. Berlin, den 14. 6. 1939.

⁵³„b. II – Neue politische Forderungen an die Slowakei... 3) Klare Stabilisierung einer einheitlichen innen-politischen Haltung Deutschland gegenüber. a) Entfernung des früheren Ministers Sidor aus jeglichem politischen Einfluss“. AAN, Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T 77 R. 878. OKW, Nr. 516/39 G[eime]. K[ommandosache]. Ausl. III, Berlin 18. 6. 1939. Vortragsnotiz.

⁵⁴Prijatím týchto požiadaviek Nemci podmienili prípadnú vojenskú, hospodársku a finančnú pomoc Slovensku. Pozri: HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme, ref 2, s. 48.

⁵⁵AAN, MSZ, mf. č. B 210704, sign. 5436, s. 109-110.

povedal, že nemecké vojská zakrátko opustia údolie Váhu.⁵⁶ O skutočnom charaktere slovenskej nezávislosti však poľská vláda nemala žiadne ilúzie. Čoskoro totiž tlmočila Berlínu a Bratislave, že tzv. ochranná zmluva ju zaskočila a žiadala vysvetlenie nemeckej vlády „predovšetkým vzhľadom na zámery Nemecka“ vo vzťahu k „ochrane Slovenska“.⁵⁷ Nazdávam sa, že pochopenie skutočného charakteru slovenskej samostatnosti bezprostredne po oboznámení sa so znením zmluvy o ochrannom pomere medzi 1. SR a Nemeckom zásadne zmenilo postoj poľskej vlády k Slovensku. Znepokojovala ju najmä hrozba vyplývajúca z realizácie článku 2 ochrannej zmluvy. Ten Wehrmachtu umožňoval budovať vojenské a letecké základne len približne 100 km od trojuholníkovej zóny, v ktorej sa sústredila hlavná časť poľského zbrojárskeho priemyslu. Nemecký protektorát nad Slovenskom de facto rozširoval nemecko-poľskú potenciálnu konfliktnú zónu ďalej na východ. Otváral tiež možnosť úderu na Poľsko z juhu, pričom nemecké nebezpečenie hrozilo aj zo západu a severu (východné Prusko). Poľsko sa ocitlo v nemeckom obklúčení, zúžil sa koridor pre možný únik, a s istým nadnesením možno tvrdiť, že nová vojensko-politická realita podkopala základy poľskej zahraničnej politiky. Reálna hodnota poľsko-maďarskej hranice, ktorá vznikla obsadením Podkarpatskej Rusi maďarským vojskom, bola z poľského pohľadu po zvážení dosahu všetkých zmien v susedstve len nedostatočnou náplast'ou. Tento postoj poľskej vlády sa čoskoro odzrkadlil v reakcii na maďarskú agresiu v „Malej vojne“. V tejto súvislosti sú zaujímavé očakávania maďarskej vlády, v súlade s ktorými mala Varšava mierniť slovenský odpor. Poľská vláda mala prostredníctvom Karola Sidora zabezpečiť vhodnú osobu, ktorú by maďarská vláda poverila správou okupovaného územia východného Slovenska.⁵⁸ Na kritickom pohľade na slovenskú samostatnosť nič nezmenili ani ubezpečenia predsedu vlády Tisa, ktorý informoval Chałupczyńskiego o údajnom prísľube Hitlera zachovať historické hranice Slovenska. Odsun nemeckých vojsk sa podľa jeho slov mal uskutočniť do 10 dní. Slovensko – povedal Tiso – bude mať vlastnú zahraničnú politiku, vojsko a menu. Prošba o nemeckú ochranu bola údajne motivovaná strachom Slovákov pred „zmasakrovaním Čechmi“.⁵⁹ Po triezvej analýze prvých dní slovenskej štátnosti vo Varšave pochopili, že Slovensko napriek očakávaniam poľskej vlády tvorí integrálnu časť nemeckej sféry vplyvu. Otázna ostávala len konečná podoba vazalského vzťahu. Výzvy k spolupráci vo vojensko-politickej oblasti zo strany predstaviteľov slovenskej vlády sa stretávali s opatrným prijatím MSZ. Dňa 20. marca 1939 minister národnej obrany gen. Čatloš vysvetlil Chałupczyńskému, že spolupráca s Berlínom je pre slovenskú vládu nevyhnutná. Bratislava sa podľa jeho slov riadi zásadou maximálnych ziskov pri minime strát. Súčasne netajil „vrelý záujem nadviazať kontakt“ s poľskou generalitou, pričom „konkrétne o tom bude so mnou [t. j. Chałupczyńským – pozn. D. S.] rozprávať v najbližšom čase“. Poľský diplomat v správe uvádza, že Čatloš „je nielenže pozitívne naklonený Poľsku, ale je aj úprimný v rozhovore“.⁶⁰ Za úprimným úsilím slovenských vládnych politikov sa skrývalo nielen želanie mať dobré susedské vzťahy s Poľskom, ale aj odpútať sa z nemeckého zovretia. Každonennosť na Slovensku však čoraz výraznejšie tlmila takéto nádeje.

Pre krátku epizódu oficiálnych diplomatických vzťahov medzi Poľskom a 1. Slovenskou republikou (od 15. 3. do 1. 9. 1939) do značnej miery platí konštatovanie, že vzťah medzi oboma krajinami určoval ani nie tak slovensko-poľský, ako skôr poľsko-nemecký, resp. nemecko-slovenský vzťah. Vyplývalo to z okolností vzniku 1. SR, súviselo s vývojom

⁵⁶Tamže, mf. č. B 210705, sign. 5437, s. 48.

⁵⁷Tamže, s. 53, telegram MSZ do veľvyslanectva RP v Berlíne č. 59, 16. 3. 1939.

⁵⁸DEÁK, L.: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: tenže: Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939), Bratislava : SAP, 1993, s. 15. Zachované poľské archívne materiály však nepotvrdzujú, že by poľská vláda Sidorovi čo i len naznačila takúto možnosť. Uskutočnenie takého scenára možno považovať za vylúčené.

⁵⁹AAN, MSZ, mf. č. B 210705, sign. 5437, s. 110, telegram Chałupczyńskiego č. 54, 20. 3. 1939.

⁶⁰Tamže, s. 120, telegram Chałupczyńskiego č. 56, 21. 3. 1939.

vnútropolitickéj situácie po jej vzniku, a predovšetkým s obmedzenou možnosťou slobodného zahraničnopolitického manévrovania slovenskej vlády. Príslušné články tzv. ochrannej zmluvy mali v tomto smere väčšiu váhu, ako neraz vskutku úprimná vôľa jednotlivých členov slovenskej vlády.⁶¹ Vo Varšave si tento fakt uvedomovali, a preto mali na slovenskú samostatnosť celkom triezvy pohľad. Svedčí o tom hneď niekoľko úradných záznamov MSZ, okrem iného, prísne tajná správa z 27. júna 1939 nasledujúceho znenia: „Poľsko-slovenské politické vzťahy a ich vývoj silne ovplyvňuje hlboká závislosť Slovenska od rozhodnutí a pokynov Berlína. Možno bez najmenších pochyb skonštatovať, že Slováci nemajú takmer žiadnu možnosť urobiť samostatné rozhodnutia ani v otázkach menšieho významu... V úplne výnimočných prípadoch, keď sa slovenská vláda rozhodne urobiť samostatné rozhodnutie v záujme obrany najdôležitejších záujmov krajiny, činí tak v najprísnejšej tajnosti pred Nemcami, voči ktorým však Bratislava okamžite ustupuje v iných otázkach.“⁶² Poľská vláda preto nepovažovala za zmysluplné uzatvárať so Slovenskom vojensko-politické dohody. Pristúpila len na kultúrnu, resp. obchodnú dohodu, ktorú obe strany podpísali 2. mája 1939.⁶³ Na ilustráciu dodajme, že poľská vláda odmietla pokračovať v prerušených rokovaníach so slovenskou vládou o konečnej úprave štátnych hraníc.⁶⁴ Rovnako nereagovala na intervencie vyslanca I. SR vo Varšave Ladislava Szathmáryho, ktorý prosil o podporu pri nadviazaní diplomatických vzťahov slovenského štátu s Francúzskom.⁶⁵

Nepriamo vyslovený názor, že poľská vláda pokladá Slovensko za bábkový štát tretej ríše, tlmočil v správach pre MZV slovenský chargé d'affaires vo Varšave, Klinovský. Mimochodom, ani profil Klinovského nevyznieva v spomínanej správe MSZ príliš pozitívne, keďže ho charakterizuje ako „veľmi priemernú a nerozhodnú osobnosť. Na poste chargé d'affaires Slovenska v Poľsku doteraz nepreukázal väčšiu iniciatívu, jedine slepo vykonával [príkazy] vlády v Bratislave, ktorá podlieha Nemcom.“⁶⁶ Častým dôvodom stretnutí slovenského diplomatického zástupcu vo Varšave s predstaviteľmi MSZ, či poľského chargé d'affaires v Bratislave, s vyššími úradníkmi MZV, bolo odovzdávanie oficiálnych nôt, protestujúcich proti štvavej kampani proti Poľsku, resp. Slovensku, v tlači a verejných prejavoch.⁶⁷ Stretnutia tohto typu sú charakteristické pre krátke niekoľkokomesačné diplomatické styky medzi oboma krajinami. Vyslanec I. SR vo Varšave Ladislav Szathmáry v rozhovoroch s vyššími úradníkmi MSZ často upozorňoval, že pôvod väčšiny protipoľských vystúpení v slovenských masovokomunikačných prostriedkoch treba hľadať v Berlíne. Ako vysvetľoval poľskému prezidentovi Ignacy Mościckému, 30. júna, všetky navonok nepochopiteľné kroky slovenskej vlády, ktorej pozícia je nesmierne zložitá, sú motivované jediným cieľom – zakotvením slovenskej štátnosti.⁶⁸ V jednom z rozhovorov s Janom Szembekom dokonca poznamenal,

⁶¹Znenie zmluvy o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou pozri: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, dok. č. 222, s. 229-230.

⁶²AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 52. Prísne tajné, 27. 6. 1939.

⁶³Znenie obchodnej dohody pozri: ORLOF, E. – PASTERNAK, A.: Stosunki polsko-czesko-slowackie w latach 1918 – 1939. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1994, s. 140-144. Článok 1 zmluvy priznáva signatárom charakter „najviac privilegovaného štátu“, čo vyvolalo okamžitú reakciu nemeckej strany. Počas návštevy generálneho tajomníka Zväzu slovenského priemyslu Ing. Petra Zátka, bezprostredne po podpise obchodnej zmluvy SR s Poľskom, Nemci neskrývali svoje rozčarovanie z postupu slovenskej vlády. Táto scéna je priam ilustratívnym príkladom, ktorý dokumentuje závislosť Slovenska pri podpisovaní medzinárodnoprávných zmlúv. Pozri: ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Poľská otázka, ref 2, s. 74.

⁶⁴Tamže.

⁶⁵AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 57. Písomný záznam z rozhovoru prezidenta Moścického s vyslancom Szathmárym v prítomnosti ministra Szembeka dňa 30. 6. 1939. Tajné.

⁶⁶Tamže, s. 65.

⁶⁷Napr. intervencia chargé d'affaires Chalupczyńského u Ďurčanského dňa 31. júla 1939 ako reakcia na prejavy min. Stana, Tisa a Macha; Správa č. 327/39 vyslanca Szathmáryho o intervencii v MSZ z 5. 6. 1939 a mnohé ďalšie. SNA, MZV, šk. 112.

⁶⁸AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 56.

že „treba byť veľmi nedôverčivým a ostrážitým, keďže máme dočinenia so zločincami a gangstermi“, čím mal na mysli nemeckých „ochrancov“.⁶⁹ Protipol'ské vystúpenia, inšpirované slovenskou vládou, mali podľa názoru MSZ „v prvom rade za cieľ odvrátenie pozornosti slovenskej spoločnosti od spomínanej závislosti Slovenska od Nemecka“.⁷⁰ Nemožno si nevšimnúť, že udalosti z októbra 1938 boli nepříjemnou hypotékou pre slovensko-pol'ské vzťahy po oficiálnom nadviazaní diplomatických stykov. Výčitky Klinovského, resp. Szathmáryho, sa stretávali s nepochopením na pol'skej strane, ba v niektorých prípadoch vyvolávali priam úžas. Potvrdzujú to pol'ské úradné záznamy zo stretnutí slovenských diplomatických zástupcov s Janom Szembekom. Oficiálne stanovisko pol'skej vlády možno zjednodušene zhrnúť takto: „úpravy“ na pol'sko-slovenskej hranici z roku 1938 sú zanedbateľné v porovnaní so skutočnosťou, že nemecké vojská obsadili v marci 1939 územie slovenského štátu západne od Váhu. Napriek tomu, že obsadenie slovenských obcí pol'ským vojskom v októbri 1938 a prehmaty miestnych orgánov voči Slovákom na tomto území po jeho pričlenení k Poľsku poskytovali protipol'skej kampani na Slovensku emotívnu vzpruhu, ktorú Nemcami inšpirovaná vládna propaganda „kreatívne“ rozvíjala⁷¹, mala hra s kartou, vykresľujúcou Poliakov ako nepriateľov a utláčateľov, svoje limity. Vo Varšave zaregistrovali pokles protipol'ských nálad v slovenskej spoločnosti po vyostrení pol'sko-nemeckých vzťahov v máji 1939. Konštatovalo sa, že „obrovský vplyv na tento postoj malo naše [t.j. pol'ské – pozn. D. S.] stanovisko voči nemeckým požiadavkám“.⁷² To bol zahraničnopolitický aspekt príčin prepuknutia spontánnych propol'ských nálad na Slovensku. Tým vnútropolitickým a nemenej dôležitým boli už spomínané šíriace sa správy o vynútenom odchode Sidora z domácej politickej scény na nemecký nátlak. Celková bilancia však vyznela negatívne. Krátky opis oficiálnej roviny slovensko-pol'ských vzťahov len zvyrazňuje presvedčenie pol'skej diplomacie, že v slovenskej vláde v žiadnom prípade nemôže hľadať partnera pre akékoľvek protinemecké akcie.

V tomto kontexte rástol význam neoficiálnej cesty získavania informácií, resp. vytvárania štruktúr pre diverznú činnosť. Touto úlohou poverili 2. expozitúru II. Oddelenia Hlavného štábu Poľského vojska (Ekspozytura 2. Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego). Pripomeňme, že spomínaná organizácia vznikla s cieľom pripravovať diverzné a sabotážne akcie. Súčasne mala zakladať konšpiračné bunky v susedných štátoch. K riadiacim pracovníkom 2. expozitúry, povereným organizovaním diverznej činnosti na území Československa koncom 30. rokov, patrili kapitán, neskôr major Edmund Kalist Charaszkiwicz (vedúci 2. expozitúry) a major Feliks Ankerstein (vedúci tzv. referátu „N“ – Západ, ktorého podreferátom „AN“ bolo Československo). Obaja boli taktiež členmi tzv. Výboru siedmich (Komitet Siedmiu – K-7), ktorý vznikol na prelome rokov 1934/1935 na základe spolupráce MSZ s 2. expozitúrou II. Oddelenia HŠ PV s cieľom rozvíjať pol'ské diverzné plány.⁷³ Mjr. Charaszkiwicz a mjr. Ankerstein mali skúsenosti z vedenia ozbrojenej a politickej

⁶⁹Tamže, s. 66. Záznam z rozhovoru min. Szembeka s vyslancom Szathmárym dňa 19. augusta 1939.

⁷⁰Tamže, s. 53.

⁷¹Konkrétne príklady protipol'ských vystúpení pozri: BAKA, I.: K pôsobeniu, ref 2, s. 36; ŠTEFÁNIKOVA, A.: Poľská otázka, ref 2, s. 75 a nasl. Pre Sidora bolo obsadenie slovenských obcí Poľskom veľkým sklamaním a na margo protipol'skej kampane v masmédiách v tejto súvislosti poznamenal: „No, stala sa z pol'skej strany chyba... Narobilo to viac zla, ako dobra a Nemci sa len tešiť mohli, keď pre túto zabranú zem Slováci a Česi [v súvislosti s Těšinskom – pozn. D. S.] cítili sa Poliakmi ukrivdení a na nich nahnevaní.“ SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 68.

⁷²AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 53. Nemecké požiadavky sa týkali slobodného mesta Gdaňsk. Ďalej žiadali spojiť územie Ríše s Východným Pruskom exteritoriálnym koridorom. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že Hitler chcel prípadný súhlas Poľska s uvedenými požiadavkami kompenzovať práve na úkor Slovenska pridelením slovenského územia (bližšie neurčeného rozsahu) Poľsku.

⁷³O činnosti K-7 píše vo svojich spomienkach Wiktor Tomir Drymmer (okrem iného riaditeľ personálneho oddelenia Ministerstwa Spraw Zagranicznych, v rokoch 1935 – 1939 zástupca riaditeľa kancelárie ministra zahraničných vecí Becka). DRYMMER, W.T.: W służbie Polsce. Warszawa : Gryf, 1998, s. 165.

diverzie v 1. ČSR z obdobia mníchovskej krízy na území Těšínska, Podkarpatskej Rusi (mjr. Ankerstein velil akcii „Łom“) a východného Slovenska.⁷⁴ Koncom marca, v zvýšenej miere potom v máji 1939, pristúpila 2. expozitúra k organizovaniu špionážnej a diverznej činnosti aj na Slovensku. Mjr. Charaszkiwicz neskôr priblížil prácu 2. expozitúry v súhrnnej správe z 15. decembra 1939, napísanej v Paríži. Píše v nej: „Okrem organizačných ťažkostí [pri organizovaní diverzie – pozn. D. S.] som musel prekonávať rôzne prekážky súvisiace s metódou práce. Obzvlášť táto práca si totiž podľa môjho názoru vyžadovala rozsiahle politické kontakty, ktoré by slúžili ako nástroje politickej činnosti. S týmto cieľom som prostredníctvom politických emisárov nadväzoval politické kontakty s politickými organizáciami, ako aj s vojskom na území Čiech [Protektorátu – pozn. D. S.] a Slovenska.“⁷⁵ V júni pricestovali na Slovensko pracovníci 2. expozitúry, z ktorých väčšina aktívne zasiahla do operácie „Łom“ na Podkarpatskej Rusi v októbri 1938. Boli medzi nimi seržant Wiktor Waligórski a major Waclaw Czarski. Dopĺňal ich Piotr Kurnicki, prvý tajomník vyslanectva PR v Bratislave a bývalý pracovník poľského konzulátu v Sevlúši na Podkarpatskej Rusi, ktorý na Slovensku pôsobil od jari.⁷⁶ V telegramoch poľského vyslanectva pre MSZ ich označujú krycím názvom „susedia“ – sąsiedzi.⁷⁷ Vtedy už malo poľské vyslanectvo na svojom konte prvý výrazný úspech: dňa 25. mája 1939 emigroval z Protektorátu cez Slovensko do Poľska jeden z najvyšších predstaviteľov bývalej čs. armády a súčasne bývalý minister podkarpatskej autonómnej vlády, armádny generál Lev Prchala. Žiadosť o pomoc, ktorú poľskému vyslanectvu v Bratislave doručila Prchalova manželka, poslal vyslanec Chałupczyński varšavskej centrále. Dňa 23. mája dostal pozitívnu odpoveď od Szembeka, ktorý ho požiadal o zabezpečenie potrebných formalít. Generálov útek organizačne pripravil a vykonal spomínaný Kurnicki, ktorý previezol Prchalu cez slovensko-poľskú hranicu v poľskom diplomatickom vozidle.⁷⁸ Onedlho po príchode do Poľska gen. Prchala podnikol prvé kroky s cieľom organizácie tzv. légie Čechov a Slovákov, ktorá mala oficiálne vzniknúť so súhlasom a pomocou HŠ PV v okamihu rozpútania poľsko-nemeckého konfliktu.

Pracovníci 2. expozitúry dopĺňali činnosť rezidentov špionážnej bunky II. oddelenia HŠ PV pôsobiacej v Bratislave. Jej šéfom bol major Aleksander Spiczynski.⁷⁹ V letných mesiacoch roku 1939 bolo úlohou členov operačnej skupiny 2. expozitúry pripraviť diverzné a sabotážne akcie na území Slovenska a nadviazať kontakty so slovenskými politikmi, resp. dôstojníkmi, ako to uvádza v súhrnnej správe mjr. Charaszkiwicz. Pohľad do zákulisia poľsko-slovenskej konšpiračnej akcie z leta 1939 poskytuje jej priamy účastník Pavol Čarnogurský. Z jeho svedectva vyplýva, že Sidor sa po májových udalostiach sťahoval do ústrania a istý čas strávil v Nízkych Tatrách. Tam za ním prišiel pplk. gšt. Augustín Malár a predstavil mu pripravovaný plán vojenskej akcie. Na základe tohto plánu sa slovenská armáda v prípade predpokladaného nemecko-poľského konfliktu mala v rozhodujúcej chvíli spojiť s poľským vojskom a umožniť mu prechod do doliny Váhu. Takto sa mal sťažiť postup Wehrmachtu do stredného a východného Poľska.⁸⁰ Sidor vraj „skutočne veril v silu a bojovnosť poľského vojaka. Malárov plán hodnotil ako reálny a správny. Prijal ho [t. j. plán – pozn. D. S.] a bol pripravený podniknúť politické prípravy.“⁸¹ V súlade so Sidorovým želaním, aby sa príprava celej akcie nestala

⁷⁴Podrobnejšie pozri: DĄBROWSKI, D.: Medzi Těšínskom a Podkarpatskou Rusou. (K niektorým aspektom poľskej diverzie na Slovensku v rokoch 1938 – 1939). In: Slovenská republika očami mladých historikov II., Trnava, 2003, s. 84-86.

⁷⁵Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiwicza. Zostavovatelia: GRZYWACZ, A. – KWIECIEŃ, M. – MAZUR, G. Krakov, 2000, dokument č. 10, s. 153.

⁷⁶AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 46, 76-82.

⁷⁷Tamže, s. 76, 79, 80 – 81, 95.

⁷⁸KUKLÍK, NĚMEČEK: Proti Benešovi!, ref 5, s. 52.

⁷⁹Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiwicza, s. 156.

⁸⁰ČARNOGURSKÝ, P.: Wspomnienia, ref 25, s. 140.

⁸¹Tamže.

výhradnou záležitosťou vojakov, zapojili sa do nej okrem Čarnogurského aj Vladimír Moravčík, pracovník Štátnej obvodnej úradovne pre pozemkovú reformu František Lednár a redaktor zahraničnej redakcie *Slováka* Alfred Engelmann. Pplk. gšt. Malár do úzkeho kruhu osôb zasvätených do príprav plánu navrhol veliteľa letectva pplk. let. Jána Ambruša. Prípravy vychádzali z predpokladu, že vojnová dráma sa bude odohrávať na slovenských hraniciach; mali „všeobecný a rámcový charakter bez podrobností a súviseli s budúcim vývojom vojnových udalostí“.⁸² Horáček, ktorého meno figuruje aj v spomínanom telegrame chargé d'affaires Chałupczyńskiego z 15. júna 1939, sa objavoval v správach poľskej rozviedky čoraz častejšie. Jedna z nich informuje, že 12. júna „nadviazal tajný kontakt s vojskom na východnom Slovensku, ktorého cieľom bolo konzultovať postoj [slovenskej armády – pozn. D. S.] s veliteľmi zasvätenými do tajomstva v prípade poľsko-nemeckého konfliktu“. Avšak v súvislosti s úletom osemčlennej skupiny vojenských letcov zo 64 letky Leteckého pluku generála M. R. Štefánika z piešťanského letiska, 7. júna, Horáček ostro kritizoval postoj poľskej vlády, ktorá odovzdala všetky štyri lietadlá slovenskej armáde.⁸³ Rozhodnutie poľskej vlády objasnil Chałupczyńskému zástupca ministra zahraničných vecí Szembek. Odovzdanie slovenských lietadiel bolo podľa Szembeka nevyhnutným a jediným správnym riešením, ak poľská vláda nechce čeliť nemeckým obvineniam, že si privlastňuje slovenský majetok.⁸⁴ Nevedno, či sa na úlete slovenských lietadiel priamo podieľali pracovníci 2. expozitúry pôsobiaci na Slovensku, no odpoveď MSZ jednoznačne odzrkadľuje tendenciu neprovokovať nemeckú vládu takýmito incidentmi.

Do príprav akcie nepriaznivo zasiahol vynútený odchod Sidora do Ríma 15. júna 1939. Pár dní pred Sidorovým odchodom sa v poľskej tlači objavovali články, ktoré ho kreovali ako nebojácneho bojovníka za slobodu slovenského národa a obeť nemeckého nátlaku.⁸⁶ Sidor pred odchodom poveril najbližších priateľov, aby „ďalej viedli prípravy a získavali pre ne ďalších oddaných a hodnotných spolupracovníkov“.⁸⁷ Popri konšpiračných stretnutiach s pplk. gšt. Malárom a pplk. let. Ambrušom, v júli 1939 vo viniciach vo Vajnorochoch, sa zapojili do akcie pracovníci poľského vyslanectva v Bratislave, konkrétne tajomník vyslanectva Dr. Sroka.⁸⁸ So „sprisahancami“ sa spojili pracovníci 2. expozitúry z II. oddelenia HŠ PV operujúci na území Slovenska. Udržovali osobný kontakt s Engelmannom, Moravčíkom a Čarnogurským.⁸⁹ Aj keď v bližšie neznámych rozhovoroch „išlo už o konkrétne vojenské ciele, ktoré mali v prípade poľsko-nemeckého konfliktu umožniť obsadenie doliny Váhu na východ od Žiliny poľskou armádou“, Poliaci z druhého oddelenia v nich neprezrádzali žiadne podrobnosti.⁹⁰ Vladimír Moravčík s nimi v letných mesiacoch údajne „presedel celé hodiny a dni v svätajurských viniciach na rázcestí vedúcom do Mysleníc (vtedy Grinavy)“, kde „ráтали

⁸²Tamže.

⁸³AAN, MSZ, mf. č. 22750, sign. 6474, s. 39, telegram Chałupczyńskiego č. 118 pre MSZ, 17. – 18. 6. 1939.

⁸⁴Tamže, s. 33, telegram Szembeka pre vyslanectvo RP v Bratislave, 19. 6. 1939.

⁸⁵Sidor pricestoval do Ríma spolu s Kapalom 16. júna 1939. SIDOR, K.: Šesť rokov, ref 5, s. 6.

⁸⁶Pozri napr. články v denníkoch *Goniec warszawski* z 12. 6. 1939 „Sidor wzywa Słowaków ażeby się uniezależnili od obcych wpływów“, resp. *Gazeta polska* z 12. 6. 1939 „Karol Sidor wzywa Słowaków do uniezależnienia się od zagranicy.“ Priam reprezentatívnym príkladom je článok „Bitwa o Bratysławę“, uverejnený 27. 8. 1939 v č. 34 spoločensko-politického týždenníka *Jutro pracy*, v ktorom sa Sidorovo stretnutie s Hitlerovými emisármi z 11./12. marca opisuje nasledovne: „O druhej v noci sa koná tragický rozhovor Sidora s nemeckými agentmi. Slova sa ujal Seyss-Inquart. Dokážeme si predstaviť tragickosť celej situácie. Sidor – jednoduchý človek a nie politik (!) – stojí proti chytrým lišiakom cítiacim podporu Berlína a odhodlaným na všetko. Sidor si však uvedomuje, že jeho kapitulácia by znamenala porážku celého národa... A išlo predsa o vec, nesmierne cennú pre Slováka, totiž o vytvorenie samostatného štátu. Sidor však vie, čím to smrdí. Nemci odchádzajú, škripajúc zubami.“ Pozri: SNA, MZV, šk. 112, Správy a výstrižky z poľskej tlače posielané slovenským vyslanectvom do MZV.

⁸⁷ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 140.

⁸⁸Tamže, s. 141.

⁸⁹Tamže, s. 141 a 143.

⁹⁰Tamže, s. 141.

a zapisovali si typy a novinky [nemeckej vojenskej techniky – pozn. D. S.] so všetkými podrobnosťami“, keďže nikde inde „poľská rozviedka nemala taký dobrý prehľad o nemeckej sile“. ⁹¹ Pri pohľade na nemecký arzenál a koncentráciu nemeckého vojska na Záhorí sa im však „napriek svietiacemu slnku a čarokrásnej scenérii Malých Karpát zatajoval dych a zamrzal im úsmev na tvári“ – ako to priam literárne zdramatizoval P. Čarnogurský. ⁹² Druhé oddelenie HŠ PV začiatkom júla 1939 zvažovalo možnosť vyslať na Slovensko svojho splnomocneného delegáta s cieľom skoordinať ďalší postup so slovenskými partnermi. Túto záležitosť riešil Jan Szembek so šéfom HŠ PV, brigádnym generálom, Wacławom Stachiewiczom 19. júla 1939. Gen. Stachiewicz informoval, že „nedávno poslal jedného zo svojich dôstojníkov na Slovensko. Po jeho príchode predstaví isté návrhy maršalovi [Edwardovi Śmigły-Rydzovi, generálnemu inšpektorovi poľských ozbrojených síl – pozn. D. S.] a ministrovi Beckovi. Slovenskej politike príliš nedôveruje a nazdáva sa, že by sme si nemali znechucovať Maďarov.“ ⁹³ Horáček však upozorňoval na zvýšené riziko dekonšpirácie. ⁹⁴ Skupina mjr. Stpiczyńského podrobne mapovala pohyb nemeckých vojsk na území Slovenska. Zvýšenú pozornosť venovala najmä presunu vojenských transportov na východ od rieky Váh a jej pozornosti neunikli ani fortifikačné práce od Žiliny smerom k slovensko-poľskej hranici, resp. narušenie slovensko-poľskej hranice nemeckými vojenskými lietadlami. ⁹⁵ V centrále II. oddelenia HŠ PV všetky správy sumarizovali a na ich základe vypracovávali týždenné správy.

V Ríme sa medzitým začal udomáčať Karol Sidor. Dňa 20. júna absolvoval prvú návštevu v Štátnom sekretariáte u Mons. Domenica Tardiniho a jeho zástupcu, Mons. Giovanni Battistu Montiniho. ⁹⁶ O dva dni neskôr ho prijal štátny sekretár, kardinál Luigi Maglione. ⁹⁷ Sidor navštívil aj poľské vyslanectvo vo Vatikáne, ktoré od roku 1937 až do príchodu nového vyslanca Kazimierza Papéeho koncom júla 1939 viedol legačný radca Stanisław Janikowski. ⁹⁸ Dňa 7. júla 1939 prijal Sidora na nástupnej audiencii pápež Pius XII. Pre Sidora to bol silný emotívny zážitok. ⁹⁹ V deň audiencie pricestoval do Ríma Pavol Čarnogurský, ktorý sprevádzal Sidorovu rodinu na ceste do „večného mesta“. V tunajšom prostredí Sidor s Čarnogurským, tak ako predtým v Bratislave prehodnocovali možnosť prípadného spojenia slovenskej a poľskej armády, ak by sa uskutočnila vojna s Nemeckom, viedli tajné rozhovory s generálom jezuitov – „čiernym pápežom“ Włodzimierzom Ledóchowským, a vyslancom Papéem, ktorého dôverne poznali z jeho nedávneho pôsobenia v Prahe vo funkcii vyslanca PR. ¹⁰⁰ Po hodinovom rozhovore s poľským vyslancom pri talianskej vláde, gen. Bolesławom Wieniawa-Długoszowským, však Sidor s Čarnogurským odchádzali „trocha rozčarovaní“, pretože šance na realizovanie dohodnutého scenára „útoku poľskej armády na Slovensko s aktívnou účasťou slovenskej

⁹¹Tamže, s. 143.

⁹²Tamže.

⁹³Diariusz i teki Jana Szembeka (1935 – 1945), zväzok IV. (Zost.: J. ZARAŃSKI.) Londýn: IPMS, 1972, s. 676.

⁹⁴AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 80-81. Horáček upozornil na zvýšené riziko, keďže sa dozvedel, že jeho činnosť sleduje nemecká rozviedka.

⁹⁵ZGÓRNIĄK, M. – CIEPLEWICZ, M.: Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r. w świetle sprawozdań Oddziału II. Sztabu Głównego WP (Dokumenty). Wrocław: Ossolineum, 1969, s. 30 a 73.

⁹⁶SIDOR, ref 5, s. 14; telegram Sidora o návšteve u Mons. Tardiniho a Mons. Montiniho obdržalo MZV 20. 6. 1939. Pozri: SNA, MZV, šk. 209.

⁹⁷SIDOR, ref 5, s. 14 a nasl.

⁹⁸Tamže, s. 18; O príchode Papéeho a fungovaní poľského vyslanectva vo Vatikáne pozri: ŻARYN, J.: Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944 – 1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie. Warszawa : Neriton, 1998, s. 8 a nasl.

⁹⁹Sidor v telegrame pre MZV okrem iného oznamuje, že „pápež hovoril slovensky“. SNA, MZV, šk. 209, telegram z 7. 7. 1939. Pozri tiež správu z nástupnej audiencie: Vatikán a Slovenská republika, dok. č. 7, s. 27-28. Sidor v spomienkach venoval audiencii u pápeža a okolnostiam, ktoré ju sprevádzali, pomerne rozsiahly priestor. Porovnaj: SIDOR, ref 5, s. 25-46.

¹⁰⁰ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 141 a nasl.

armády¹⁰¹ sa ukázali byť takmer nulové. V kontaktoch, ktoré mohli mať už len platonickú rovinu, sa pokračovalo aj po príchode Sidora na Slovensko 2. augusta 1939.¹⁰² Zo správy poľského vyslanectva v Bratislave pre MSZ z 8. augusta vyplýva, že „Sidor je mimoriadne znepokojený možnosťou obnovy Česko-Slovenska za pomoci západných mocností. Takéto zmýšľanie badať u jeho priateľov, s ktorými udržujeme kontakty.“¹⁰³

Pavol Čarnogurský neskôr poznamenal, že veľkou prekážkou optimálneho priebehu príprav bola veľká rezervovanosť chargé d'affaires Chałupczyńskiego, ktorá mu značne sťažovala nadväzovanie kontaktov so Slováckmi.¹⁰⁴ Isté komplikácie potvrdzuje aj mjr. Charaszkiwicz v spomínanej súhrnnej správe o činnosti 2. expozitúry, v ktorej konštatuje, že pri pokusoch o kontakt so slovenskými politikmi bol „neustále dôrazne odsúvaný od podobných iniciatív“.¹⁰⁵ Chałupczyński si ako šéf poľskej diplomatickej misie na Slovensku nepochybne chcel zachovať rozhodujúce slovo vo všetkých otázkach a podnikaných krokoch, vrátane tajných operácií, o ktorých bol informovaný. Nebol by to prvý ani posledný prípad, v ktorom dochádzalo k treniciam pri koordinácii činnosti dvoch odlišných rezortov.¹⁰⁶ Čiastočne to rezonuje zo spomínaného telegramu pre MSZ zo 7. augusta 1939, v ktorom Chałupczyński oznamuje, že „spolupracovníci Charaszkiwicza vyjadřili želanie stretnúť sa so S.[idorom] s cieľom prediskutovať všeobecno-politické a špeciálne témy, čo som kategoricky odmietol s vysvetlením, že S.[idora] kontaktujeme (podčiarknuté v origináli – pozn. D. S.) a podnecujeme výhradne prostredníctvom zastupiteľského úradu MSZ. Prosím, aby ste to vzali na vedomie a vyjasnili to susedom. Taktiež prosím o telegrafickú odpoveď, či by S.[idora] po jeho príchode do okolia Bardejova mohol navštíviť Gwiżdż“¹⁰⁷. Zástupca štátneho tajomníka MSZ Mirosław Arciszewski v telegrame Chałupczyńskému odpovedal, že so „susedmi“ dohodol, že kontakt so Sidorom bude ďalej udržiavať len vyslanectvo a pripustil príchod senátora Feliksa Gwiżdża.¹⁰⁸ Žiaľ nevedno, či sa Sidor s Gwiżdžom stretol, resp. akú úlohu v celej záležitosti Gwiżdż zohral.

Gen. por. Barckhausen, ktorého úlohou ako vedúceho DMK na Slovensku bolo presadzovať nemecké požiadavky, adresované slovenskej vláde a dbať o ich realizáciu v praxi, mohol preto na porade u šéfa OKW gen. Keitela s uspokojením skonštatovať: „Odsunutie Sidora do Ríma podľa AA [Auswärtiges Amt – pozn. D. S.] postačuje“ a problém s názvom „Sidor“ sa preto „z pohľadu OKW považuje za vybavený“.¹⁰⁹ Ratifikáciu zmluvy o ochrannej zóne 12. augusta 1939 treba vnímať v súvislosti s bezprostrednými prípravami útoku Wehrmachtu na Poľsko predpokladajúcimi účasť slovenských vojsk na tomto ťažení.¹¹⁰ V tejto súvislosti sa uvádza, že prvým vážnejším signálom, na základe ktorého Tiso a slovenská vláda vycítili nemecký zámer zatiahnuť do vojenského útoku na Poľsko slovenskú armádu, bola práve spomínaná ratifikácia zmluvy o ochrannej zóne.¹¹¹

¹⁰¹Tamže, s. 142. Čarnogurský, žiaľ, neuvádza konkrétny dátum stretnutia.

¹⁰²Sidor čerpal dovolenku od 2. 8. do 31. 8. 1939. Pozri: SNA, MZV, šk. 210, Úradný list MZV Sidorovi č. 6/13/1942 z 18. 6. 1942; SIDOR, ref 5, s. 57.

¹⁰³AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 95, šifrovaný telegram č. 146 zo 7. 8. 1939.

¹⁰⁴ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 141.

¹⁰⁵Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiwicza, s. 153.

¹⁰⁶Zaujímavý pohľad na spoluprácu poľskej konzulárnej služby s poľskou vojenskou rozviedkou v medzivojnovom období prezentuje SKÓRA, W.: Współdziałanie służby konsularnej II Rzeczypospolitej z wywiadem wojskowym. In: Dzieje Najnowsze, roč. XXXVI, 2004, č. 1, s. 21-44. Autor napr. konštatuje, že r. 1939 bolo dôstojníkov rozviedky pracujúcich v poľských konzulátoch tak veľa, že uverejnenie zoznamu všetkých pracovníkov diplomatickej služby v úradnom ročníku MSZ „Rocznik Służby Zagranicznej RP“ hrozilo ich dekonšpiráciou. Tamže, s. 38.

¹⁰⁷AAN, MSZ, mf. č. B 22750, sign. 6474, s. 95, šifrovaný telegram č. 146 zo 7. 8. 1939.

¹⁰⁸Tamže, koncept odpovede Arciszewského pre vyslanectvo RP v Bratislave, s. 94.

¹⁰⁹AAN, Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T 77, R. 878, s. 625693-4. Aktenvermerk über eine Besprechung bei Herrn Generaloberst Keitel am 21. Juli 1939. Nr. 8180/39 geh Ausl III d. Geheim. Berlin, den 22. 7. 1939.

¹¹⁰BAKA, I.: Slovensko ako nástupný priestor, ref. 2, s. 128; KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1986, s. 74.

¹¹¹Pozri: SCHÖNHERR, K.: Die Slowakei im militärischen Kalkül des Deutschen Reiches, 1939 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna, s. 162.

Vojenská história

Zo spomienok Pavla Čarnogurského vyplýva, že Sidor a jeho najbližšie okolie zasvätené do spomenutých plánov na prelome júla a augusta 1939 definitívne rezignovali z možnosti zorganizovať spoločné vojenské akcie s Poliakmi. Na jednom zo stretnutí – pravdepodobne 17. augusta v Nízkych Tatrách, Sidor zdôraznil potrebu starostlivo vybudovať slovenskú armádu a zabezpečiť jej pretrvanie v dobrom stave do konca vojny.¹¹² Sidor si uvedomoval veľmi obmedzené možnosti pomôcť Poliakom v očakávanom konflikte. Jediné, čo podľa jeho slov on a jeho politickí súputníci mohli v danej chvíli urobiť, bolo vplývať na verejnú mienku na Slovensku tak, aby sa upokojili vášne a rozčarovanie spôsobené obsadením slovenských obcí na Spiši a na Orave Poliakmi na jeseň 1938.¹¹³ Ako som už uviedol, poľská vláda mala na otázku obsadených území celkom iný názor.

Dva dni pred útokom na Poľsko navštívili Sidor s Čarnogurským veliteľom delostrelectva Hlavného veliteľstva vojska (HVV), plk. Jozefa Turanca, a podľa svedectva Pavla Čarnogurského sa domáhali, „aby zložil čestnú prísahu, že slovenské vojsko sa ani len symbolicky nezúčastní na nemeckom útoku na Poľsko“.¹¹⁴ Dnes už síce nemožno overiť pravdivosť tejto informácie, no naivné želanie je do istej miery symptomatické pre celý charakter konšpiračnej akcie, aj napriek tomu, že jej podrobnosti nepoznáme. Ich ostrý rozpor s realitou je priam tragický, ak zohľadníme všetky okolnosti predchádzajúce vstupu 1. Slovenskej republiky do vojny proti Poľsku. Vo zvláštnom svetle sa javí predovšetkým gen. Čatloš, ktorý ešte v marci naliehal na blízku spoluprácu s poľskou generalitou, a o ktorom sa v rozhovoroch s pracovníkmi poľského vyslanectva veľmi pozitívne vyjadroval aj Sidor. Ako vyplýva zo správy vojenského atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave, rozkaz generálplukovníka Wilhelma Lista o spoluúčasti slovenskej armády v ťažení proti Poľsku pod nemeckým velením gen. Čatloša vôbec neprekvapil. Čatloš sa o ňom dozvedel od gen. por. Barckhausena 27. augusta o 18.30 hod. Správa nemeckého vojenského atašé majora Heinricha Beckera dokonca s uspokojením konštatuje, že „časť opatrení, ktoré vyžaduje rozkaz, sa už uskutočnila“.¹¹⁵ Oficiálnu nótu s rovnakou žiadosťou odovzdal nemecký vyslanec Hans Bernard slovenskej vláde o 21.30 hod. toho istého dňa.¹¹⁶ Vzhľadom na skutočnosť, že

¹¹²ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 142. Stretnutie sa nemohlo uskutočniť 17. júla, ako sa uvádza v spomienkach, keďže Sidor bol podľa listu č. 52/1939 z 24. 7. 1939 pre MSZ „vážne chorý“ a príchod „na zdravotnú dovolenku na Slovensko“ z Ríma avizoval na začiatok augusta. Pozri: ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 142 a porovnaj so SNA, MZV, šk. 209. Pozri tiež ref 102.

¹¹³V tejto súvislosti sa žiada upozorniť na miestami ťažko pochopiteľné závery poľského historika Tadeusza Trajdosa, ktorý vyjadruje isté počudovanie nad rozčarovaním polonofilského krídla HSES z anexie území patriacich roku 1938 k Česko-Slovensku. Trajdos spochybňuje Sidorovo polonofilstvo na základe dvoch „protipoľských vystúpení“ (interview z 28. 10. 1938 a rozhlasový prejav z 27. 3. 1939), pričom jeho argumentácia akoby vedie k záveru, že úlohou Sidora a slovenských polonofilov po októbri 1938 bolo pochopiť poľské pohnútky a obhajovať ich pred slovenskou verejnosťou. Pozri: TRAJDOS, T. M.: Władysław Semkowicz wobec Słowacji. In: Od poznania, s. 123 a nasl. Takýto postoj by bol politickou samovraždou. Jednou z téz tejto práce je, že „Slováci dokážu výborne dosahovať svoje ciele, napr. tým, že využívajú poľské ambície proti Maďarom alebo Čechom, a zachovávajú si pritom odstup, alebo priam nedôveru (ako Hlinka) k poľskej vláde.“ Pozri: Tamže, s. 126. Je celkom pochopiteľné, že po neprijemných skúsenostiach z októbra 1938 sa Sidor a spol. zbavili istých ilúzií voči poľskej vláde, avšak polonofilstvo a propoľská orientácia v politickej činnosti ostávali pred druhou svetovou vojnou, aj v jej priebehu konštantnou črtou ich aktivít.

¹¹⁴ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 142. Plk. Turanec ich vraj ubezpečil o neutrálnosti slovenskej armády. Z poľského prekladu Čarnogurského spomienok opisujúcich rozhovor s Turancom vyplýva, akoby účasť slovenského vojska na ťažení proti Poľsku bola zapríčinená činnosťou gen. Čatloša. Autor spomienok píše o „nepremyslenom čine ministra Čatloša“ (v poľskom znení: „I dziś podobnie jak w tamtych czasach nie można obronić tego nie przemyślanego czynu ministra Čatloša.“). Pozri Tamže, s. 144. Istá zatrpknutosť, ktorá zaznieva z týchto slov, naznačuje hĺbku sklamaní, aké zavládlo v Sidorovom tábore. Všetko nasvedčuje tomu, že Sidor a jeho najbližšie okolie vkladali do ministra gen. Čatloša veľké nádeje.

¹¹⁵AAN, Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T 77, R. 878, s. 636452, správa č. 2 vojenského atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave, 28. 8. 1939.

¹¹⁶Tamže, s. 626391-3, telegram nemeckého vyslanectva v Bratislave pre Auswärtiges Amt č. 25, 28. 8. 1939, g.[eheim]e] Rs.[Reichssache]. Znenie nemeckej nóty oznamujúcej potrebu účasti slovenskej armády na vojenskom ťažení proti Poľsku pozri: Tamže, s. 626394-6.

23. augusta Nemecko a Sovietsky zväz podpísali tzv. Ribbentrop-Molotovov pakt, ktorý znamenal likvidáciu poľského štátu, nie je časová súslednosť oboch krokov náhodná. Dňa 28. augusta prebehla mobilizácia slovenskej armády. Nemecký vojenský atašé v Bratislave mjr. Becker na základe viacerých rozhovorov s gen. Čatlošom nadobudol dojem, že „ohľadom vojenských požiadaviek slovenská armáda ráta s tým, že bude nasadená pod nemeckým hlavným velením“ a na základe Čatlošových vyjadrení vraj možno konštatovať, že „v prípade rozkazu o nasadení slovenskej armády by nemali vzniknúť žiadne ťažkosti“.¹¹⁷ V závere správy sa s veľkou dávkou spokojnosti píše: „Aj keď sa dalo očakávať, že sa slovenská vláda v nadchádzajúcom konflikte postaví bezvýhradne na našu stranu, aj tak sa rozhodnutie členov [slovenskej – pozn. D. S.] vlády značne uľahčilo: a) oznámením nemeckej vlády, že garantuje [slovenskú – pozn. D. S.] hranicu s Maďarskom, b) tým, že sa [slovenskej vláde – pozn. D. S.] sľúbilo, že môže znovuzískať územie, ktoré na jeseň 1938 zabrali Poliaci“. Za všetko hovorí koncová veta správy: „Z.[ur] Z[ei]t ist im Lande alles ruhig.“¹¹⁸

Pozornosť si zasluhuje aj Čatlošov postup v súvislosti so spomínaným úletom štyroch slovenských vojenských lietadiel do Dęblinu, resp. Krakova z Piešťan dňa 7. júna 1939, keď predvolal pplk. let. Ambruša k ministrom vnútra Tukovi. Čatloš pohrozil Ambrušovi tvrdením, ak sa nepostará o nápravu.¹¹⁹ Táto skutočnosť je zaujímavá najmä z toho hľadiska, že ako gen. Čatloš, tak aj pplk. let. Ambruš, patrili podľa svedectva P. Čarnogurského do kruhu osôb zasvätených do tajného poľsko-slovenského plánu. Pplk. let. Ján Ambruš po odmietnutí ním zloženej demisie v auguste 1939 emigroval cez Juhosláviu do Francúzska.¹²⁰ Gen. Čatloš napokon velil poľnej armáde *Bernolák* v poľskom ťažení. Ďalším paradoxom je fakt, že plk. gšt. Malár – údajný iniciátor plánu vojenskej spolupráce poľskej a slovenskej armády v prípade nemeckého útoku na Poľsko velil slovenskej 2. pešej divízii *Škultéty* v ťažení proti Poľsku.

Ak zohľadníme dobovú vnútropolitickú situáciu na Slovensku a jeho geopolitické postavenie, čo i len predstava spoločného boja slovenskej a poľskej armády proti nemeckej brannej moci vyznieva priam fantasticky.¹²¹ Avšak nesporná hodnota poľsko-slovenských konšpiračných kontaktov spočíva v tom, že poskytujú náhľad do zákulisných príprav v kruhu Sidorových súputníkov pre prípad očakávaného vojenského konfliktu v bezprostrednom susedstve Slovenska. Do istej miery sú tiež dôkazom kontinuity orientácie poľskej diplomacie, a v neposlednom rade vojenských kruhov na istú časť politického spektra na Slovensku. Tentokrát však nepriniesla ani len symbolický úspech. Vývoj udalostí napokon potvrdil, ako to predpokladali poľské vojenské kruhy, možnosť úderu z juhu, čiže z územia Slovenska, a to dokonca za aktívnej účasti slovenskej armády. Nedostatok alternatív, ktoré by z poľského pohľadu zohľadňovali Slovensko ako významný geopolitický faktor, vysvetľuje konšpiračnú akciu II. oddelenia HŠ PV a jeho 2. expozitúry, ktorá tak zostávala de facto jedinou možnosťou.

¹¹⁷Tamže, s. 626449, správa č. 1 vojenského atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave, 28. 8. 1939.

¹¹⁸Čiže: V súčasnosti vládne v krajine [t. j. na Slovensku] kl'ud. Tamže, s. 626451.

¹¹⁹Podrobnosti úletu pozri: RAJNINEC, J.: Slovenské letectvo 1939 – 1944 (1). Bratislava : MNO 1997, s. 34-37, 39. Dva dni po úlete vykonal pplk. let. Ambruš prehliadku leteckého pluku v Piešťanoch, pričom – ako vyplýva z jeho správy pre ministra gen. Čatloša – pred nastúpenými letcami upozorňoval na negatívne dôsledky dezercie zo slovenskej armády, najmä vzhľadom na trvajúcú hrozbu zo strany Maďarska a Poľska. Tamže, s. 37. Táto správa je priam vzorným príkladom rozporuplnosti medzi oficiálne deklarovanými postojmi a súkromnými názormi nejednej osobnosti slovenskej politickej scény v tomto období.

¹²⁰V rokoch 1940 – 1941 bol veliteľom 312. stíhacej perute RAF. Od r. 1942 z poverenia čs. exilovej vlády organizoval nábor letcov medzi krajanmi v USA do čs. vojska, od 1943 do 1945 bol čs. vojenským a leteckým atašé v Kanade.

¹²¹Priznáva to aj P. Čarnogurský, keď tvrdí, že „ten plán sa dnes, po gigantických operáciách z obdobia druhej svetovej vojny, zdá byť nereálny“. ČARNOGURSKÝ, ref 25, s. 140.

Vojenská história

Po úspešne zavŕšených rokovaniach DMK so slovenskou vládou koncom augusta 1939 mohla byť nemecká strana nadmieru spokojná. Na Slovensku sa eliminovali polonofílske tendencie v štátnom, straníckom, paramilitantnom a masovokomunikačnom aparáte. Sidorov politický pád sa formálne zavŕšil jeho nezvolením do nového predsedníctva Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na zjazde HSLS v Trenčíne v dňoch 30. 9. – 1. 10. 1939. Naopak, upevnila sa pozícia Sidorovho hlavného rivala Jozefa Tisu ako najlepšieho a najhodnotnejšieho nástupcu Andreja Hlinku – ak parafrázujeme súdobý článok v *Slováku* s charakteristickým titulom *Poslušnosť Dr. Tisovi!* venovaný zjazdu.¹²² „Poľská kampaň“ a účasť slovenskej armády na vojenskom ťažení upevnili dovtedy labilné zahraničnopolitické postavenie 1. Slovenskej republiky, ktorá sa tak etablovala ako satelit a vzorový štát v nacistickej sfére vplyvu so všetkými negatívnymi dôsledkami, ktoré z tohto faktu vyplývali pre neskorší vývoj.

Niekoľko hodín potom, ako sa Sidor 31. augusta 1939 vrátil „z vakácií, strávených na Slovensku, do Ríma“¹²³, nadišla chvíľa realizácie „Fall Weiss“ – útoku Wehrmachtu na Poľsko s účasťou slovenských vojsk. Sidora, známeho polonofila a priateľa poľského národa, táto skutočnosť podľa jeho vlastných slov veľmi zaboľela. Zároveň ho postavila pred jednu z prvých nesmierne ťažkých úloh v novej roli diplomata, keďže 2. septembra 1939 musel kardinálovi Maglionemu vysvetľovať pohnutky slovenskej vlády a nepriamo obhajovať slovenskú spoluúčasť v útoku na Poľsko.¹²⁴ Riešil tak jednu zo svojich dilém, ktorá nebola prvou, a ako ukázal neskorší vývoj, ani poslednou.

* * *

D. SEGEŠ: DIE MILITÄRISCH-POLITISCHEN AKTIVITÄTEN VON KAROL SIDOR SEIT DEM 14. MÄRZ BIS ZUM 1. SEPTEMBER 1939 AUF DEM HINTERGRUND DER SLOWAKISCH-POLNISCHEN BEZIEHUNGEN

Der Autor des vorliegenden Beitrags hat sich die Aufgabe gestellt, einen Blick hinter die Kulissen der konspirativen Kontakte zwischen Karol Sidor und der polnischen politisch-militärischen Kreise zu wagen. Der untersuchte Zeitraum, der von der Entstehung der ersten Slowakischen Republik bis zum Angriff der von den slowakischen Divisionen unterstützten deutschen Wehrmacht, spielt hierbei eine entscheidende Rolle. Obwohl die hier behandelte Zeitspanne unter vielen Gesichtspunkten untersucht worden ist, bleiben die Motive und Einzelheiten der politisch-militärischen Aktivitäten von Karol Sidor und seiner engsten Umgebung weitgehend unbekannt. Der Abgang Sidors von den höchsten staatlichen Ämtern und parteilichen Funktionen, die er in der Hlinka-Slowakischen Volkspartei (HSLS) inne hatte, mag im Hinblick auf die untersuchten konspirativen Aktivitäten täuschen. Die Tatsache, daß bestimmte Entscheidungsträger der polnischen regierenden Kreise den Weg zu Sidor selbst nach seinem erzungenen Rücktritt aus der Spitzenpolitik gesucht haben, ist alles andere als überraschend. Sidor war nämlich die tragende Figur und der unbestrittene Anführer des polonophilen Flügels der HSLS. Die Kontakte der polnischen Diplomatie mit Sidor und seinen Mitarbeitern reichen bis zur 1. Hälfte der 1930-er Jahre.

Die persönlichen Kontakte mit konspirativen Hintergrund werden im Rahmen der zeitgenössischen politischen Lage geschildert. Entscheidend war vor allem die immer stärker werdende Abhängigkeit der 1. Slowakischen Republik vom Dritten Reich. Der sog. Schutzvertrag hatte weitreichende Auswirkungen nicht nur auf die Außenpolitik der Slowakei, sondern bestimmte auch die weitere Entwicklung der Innenpolitik im Lande. Die Abschiebung Sidors, die –

¹²²Ivan Kamenec v tejto súvislosti upozornil na prvé pokusy kreovať mýtus Tisa-vodcu, ktoré majú svoje korene práve vo vývoji nasledujúcom po trenčianskom zjazde HSLS. KAMENEC, I.: *Tragédia politika, knaza a človeka*. (Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947). Bratislava : Archa, 1998, s. 75-76. Bol to paradoxne práve Sidor, ktorý v októbrom vydaní *Slováka* roku 1937 pri príležitosti Tisových päťdesiatin napísal, že „je ľahko usúdiť na Tisovi vodcovské vlastnosti“. Cit. podľa: tamže, s. 76. K trenčianskemu zjazdu pozri tiež: VNUK, F.: *Mat' svoj štát*, ref 24, s. 209; LIPTÁK, E. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 224.

¹²³SIDOR, ref 5, s. 67.

¹²⁴Tamže, s. 66-67.

Vojenská história

wie im Beitrag anhand einzelner Beispiele geschildert wird – den Erwartungen breiter Teile der Öffentlichkeit, nicht zu sprechen von der Hlinka-Garde und der HSLS, widersprach, war im entscheidenden Maße die Folge des Drucks deutscher Stellen.

Die slowakische Regierung kam zum Schluß, daß man den „Fall Sidor“ möglichst schnell und effektiv lösen muß. Sidor wurde infolge zum Gesandten der Slowakei beim Heiligen Stuhl ernannt. Die Studie dokumentiert, daß er mit Hilfe des polnischen Außenministeriums versuchte, seine Ernennung zu verhindern. Die Kontakte Sidors und seiner engsten Mitarbeiter reichten bis hin zum Generalstab des polnischen Heeres. Der geheim besprochene Plan sah eine Zusammenarbeit des polnischen und slowakischen Heeres gegen die deutsche Wehrmacht vor, falls es zum deutsch-polnischen Krieg kommen sollte. Es gibt Indizien, daß selbst der Verteidigungsminister General Čatloš mit diesem Plan vertraut war. Im Zeitpunkt des Kriegsausbruchs gab es jedoch keine objektiven Bedingungen zur erfolgreichen Durchführung des Plans. Der deutschen Abwehr gelang es außerdem, die konspirativen Kontakte der Polen mit Sidor zu entdecken.

Der Beitrag versucht außerdem die Frage nach den Motiven eines solchen Vorgehens zuständiger polnischer Stellen zu beantworten. Polen hat die Zerschlagung des tschecho-slowakischen Staates und die Entstehung der selbstständigen Slowakei begrüßt. Polen war der erste Staat, der seinen diplomatischen Vertreter nach Bratislava gesandt hat. Nach der Veröffentlichung des Schutzvertrags hat sich das Verhältnis Polens zum slowakischen Staat allerdings grundsätzlich verändert. In Warschau täuschte man sich nicht über den wahren Charakter der slowakischen Selbstständigkeit. Dies wird schon anhand der kühlen Atmosphäre voller Mißvertrauen deutlich, die die offiziellen polnisch-slowakischen Beziehungen charakterisiert hat.

Die in der Studie präsentierten Thesen stützen sich vornehmlich auf meistens entweder noch nicht, bzw. nur teilweise bearbeiteten Quellen aus den polnischen, amerikanischen, britischen und slowakischen Archiven, als auch auf erhaltenen Materialien zuständiger Behörden des Dritten Reichs.

BOJOVÁ ČINNOSŤ 56. POZOROVACEJ ESKADRY ARMÁDY KARPATY NAD SLOVENSKOM V OBRANNEJ VOJNE ROKU 1939

ANDRZEJ OLEJKO

OLEJKO, A.: The Combat Activity of the 56th Observation Squadron of the Army „Karpaty – Carpathians Mountains“ over Slovakia in the Defensive War in 1939. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 23 – 40, Bratislava.

The author analyses connections with beginning a war conflict in Poland in September 1939 and points out that the operational activity of the air intelligence covered also part of the territory of Slovakia and Dukla pass. It describes the combat activity of the 56th Observation Squadron of the Army „Karpaty – Carpathians Mountains“ over the territory of Slovakia, composition of squadron crews as well as combat results during those days.

Military history. Slovakia. World War II. The Combat Activity of the Polish Air Force over the Slovakia Territory in September 1939.

Na jeseň 1939 tvorili letectvo poľskej armády *Karpaty* (*Armia „Karpaty“*) len dve eskadry: 31. prieskumná eskadra z 3. leteckého pluku z Poznane a 56. pozorovacia eskadra z 5. leteckého pluku z Lidy vo Vilne. Obe eskadry doplňal 5. spojovací roj, ktorý sa sformoval na lodžskom letisku Lublinek. 56. pozorovacia eskadra sa udomácnila na poľnom letisku v Mrowli, o ktorom hlásil plk. dipl. Witold Morawski zo štábu armády *Karpaty* šéfovi Leteckého štábu vo Varšave v telegrafickej správe číslo 691/mob. szt. Lot., odoslanej 30. augusta 1939 o 15.30 hod.: „Hlásim, že letisko Mrowka (*správny názov Mrowla* – pozn. A. O.) ležiace 9 kilometrov severozápadne od Rzeszóva je už pripravené pre 56. pozorovaciu eskadru.“¹

Eskadru s označením 56. sprievodná eskadra vytvorili v 5. leteckom pluku v Lide – Vilne v druhej polovici roku 1933 na základe rozkazu ministra vojny (*Ministerstwo Spraw Wojskowych*) zo dňa 7. júla 1933 č. L. dz. 2446/tj. Org. Jej organizátorom a prvým veliteľom bol kpt. let. Tadeusz Lewkowicz. Prvými veliteľmi jej troch perutí boli: peruť I/56 – por. let. Eugeniusz Arciuszkiewicz, peruť II/56 – por. let. Henryk Konarzewski, peruť III/56 – por. let. Arkadiusz Schirtlądze. V počiatočnej fáze organizácie jednotky sa letecký a technický personál eskadry regrútoval z domovského 5. leteckého pluku. Postupne ho doplňali, resp. nahrádzali absolventi Pilotnej školy pluku, Poddôstojníckej školy leteckého dorastu v Bydgošti – Świecu a neskôr v Krosne, ako aj absolventi kurzov pre leteckých pozorovateľov. Bezprostredne po vzniku eskadru so sídlom na letisku v Porubankách zásobovali lietadlá domácej výroby. Od roku 1933 to boli predovšetkým populárne pozorovacie lietadlá Lublin verzie R – XIII C. Na jar roku 1934 už eskadra disponovala plným početným stavom i výzbrojou a zúčastnila sa letných vojenských cvičení pozemných vojsk vo východnej časti Vilenského kraja. Perute 56. sprievodnej eskadry sa každoročne zúčastňovali zimných, aj letných vojenských cvičení poľských pozemných vojsk, pričom po taktickej i hospodárskej stránke zostávali aj naďalej plne nezávislými jednotkami. Na jeseň 1937 bola eskadra vyzbrojená novšou verziou pozorovacích lietadiel Lublin R – XIII D, ktoré boli odskúšané v akcii počas vojenských cvičení v Polesi na

¹Institut Pamięci i Muzeum Generała Sikorskiego v Londýne (ďalej len – IPMS), Telegramy šéfa štábu armády *Karpaty* pre hlavného veliteľa letectva – Akta lotnictwa Armii *Karpaty*, Lot.A.II.29/1 – kópia sa nachádza v súkromnej zbierke autora (ďalej len – IPMS, Telegramy).

jar roku 1938. V súlade s nariadením ministerstva vojny bola 56. eskadra, podobne, ako iné pozorovacie eskadry, redukovaná a reorganizovaná do dvoch perutí. Z letísk v Baranowiczach a Łunińci sa nacvičovala spolupráca napr. s plavidlami Riečnej flotily Poľského vojenského námorníctva (*Flotyla Rzeczna Polskiej Marynarki Wojennej*). Piloti eskadry sa zúčastnili aj vojenských cvičení na Volyni. Medzitým prevelili niekoľko skúsených pilotov v rámci pomoci formujúcej sa 59. sprievodnej eskadre. Rozkazom zo dňa 16. júla (alebo 27. júla) 1939 sa kpt. let. Marian Sukniewicz stal veliteľom 56. sprievodnej eskadry a bol ním až do konca bojov v obrannej vojne roku 1939.² Pre prípad vojny boli roku 1939 úlohy poľského vojenského sprievodného (pozorovacieho) letectva, vyzbrojeného lietadlami typu RWD – 14 *Czapla* a R – XIII – D, určené nasledovne: „Sprievodné letectvo môže (pri súčasnom technickom stave a výzbroji) vykonávať vzdušný prieskum nad líniou vlastných pozemných síl, resp. uskutočňovať krátke útoky na najbližšie línie nepriateľa, a to v takých fázach dňa, kedy je činnosť stíhacieho letectva najmenej intenzívna (...). Sprievodné letectvo bude pri svojej obmedzenej rýchlosti citlivé na účinné akcie protilietadlovej obrany. V záujme zníženia účinnosti opatrení (nepriateľa) treba rozpoznávanie predmetov ležiacich na tylových líniách uskutočniť pomocou krátkych výpadov namierených na konkrétny objekt.“³

Na jar 1939 jednotku premenovali na 56. pozorovaciu eskadru. Počas obrannej vojny roku 1939 v nej slúžilo 12 dôstojníkov, 80 poddôstojníkov a vojakov. Po vyhlásení poplachu dňa 24. augusta 1939 o 7.00 hod. sa 56. pozorovacia eskadra mobilizovala a 25. augusta 1939 o 11.00 hod. dosiahla stav plnej bojovej pohotovosti. Na úsvite dňa, 25. augusta 1939, postupne nakladali pozemný sled, ktorý sa presúval do lesa ležiaceho 5 km juhovýchodne od letiska v Lide. Tu zostal zamaskovaný až do rána nasledujúceho dňa. Dňa 26. 8. 1939 bol pozemný sled bez lietadiel presunutý na náhradné letisko v obci Czechowce, ležiacej 5 – 6 km severne od Lidy, ktoré bolo situované neďaleko železničnej trate, vedúcej z Białystoku do Varšavy. Tu 26. augusta 1939 o 6.00 hod zložila posádka eskadry aj vojenskú prísahu veliteľovi jednotky. Od tejto chvíle začali všetci čoraz viac prežívať vzrastajúce napätie. Eskadra sa v Czechowciach zdržala jeden deň. Až do rána 27. augusta 1939 zostal pozemný sled na tamojšom letisku. Letecký personál 56. pozorovacej eskadry s leteckou technikou zostal aj po ohlášení mobilizácie v dňoch 24. – 25. augusta 1939 na letisku v Lide. Ráno 27. augusta 1939 naložili pozemný sled – automobily, motocykle, technickú výbavu a personál – do železničných vagónov odstavených na bočnej koľaji. O 6.25 hod. vyrazil na západ, a následne v smere Rzeszów – Ľvov. Informáciu o cieľovej zastávke sa členovia transportu dozvedeli až na samotnom konci cesty. Po poldruhodinovej jazde sa vlak zastavil na jednej z bočných koľají v Dębici. Tu transport vyložili a nasledoval prejazd na vojenské letisko v obci Mrowla, ležiacej 8 km severozápadne od Rzeszówa. Pod vedením staršieho seržanta Franciszka Sieczkowského sa okamžite začali práce súvisiace s prípravou prístávacej plochy za účelom prijímania pristávajúcich lietadiel, rozmiestnením strojov a ubytovaním personálu v domoch obyvateľov obce a budove miestnej základnej školy.⁴ Lietajúci sled 56. pozorovacej eskadry – sedem pozorovacích lietadiel R – XIII D a sedem posádok zotrval na letisku Lida až do 31. 8. 1939. Vtedy o 11.00 hod. dostal rozkaz na odlet do Ľvova na letisko v Sknilove. Odlet sa uskutočnil s medzipristátím na letisku v Malaševičiach, neďaleko Brestu s cieľom dočerpania benzínu. Posádky pristáli večer 31. 8. 1939 na Ľvovskom letisku v Sknilove. Odlet na cieľové letisko nasledoval nasledujúceho dňa ráno. V Sknilove posilnili 56. eskadru dve spojovacie

²PAWLAK, J.: *Polskie Eskadry w Wojnie Obronnej 1939*. Varšava, 1991 (ďalej len – PAWLAK, J.: *Polskie*), s. 334-336; IPMS, Ewidencja kpt. obs. M. Sukniewicza – Akta lotnictwa Armii „Karpaty“, kópia v súkromnej zbierke autora; údaje zo zbierky Z. Charytoniuka.

³PAWLAK, J.: *Polskie*, ref 2, s. 337.

⁴IPMS, Dziennik działań 56 Eskadry Obserwacyjnej (Denník činnosti 56. pozorovacej eskadry), akta lotnictwa armii *Karpaty* – (ďalej len – IPMS, Denník) – kópia sa nachádza v súkromnej zbierke autora. Informácia, s ktorou sa stretávame v literatúre, že evakuácia pozemného sledu 56. eskadry smerom na juh sa uskutočnila v noci alebo popoludní dňa 27. 8. 1939, je nesprávna. Taktiež nesprávny je názov poľného letiska, uvádzaný ako Czechowice alebo Czechowice, s ktorým sa možno stretnúť v prácach rôznych autorov.

Vojenská história

lietadlá typu RWD – 8 z tamjšej základne č. 6.⁵ Po prenocovaní na letisku v Sknilove jednotlivé posáky 56. eskadry v deň vypuknutia vojny ráno 1. septembra 1939 vyštartovali o 7.00 hod. a odleteli do Mrowle pod Rzeszówom (*najprv odletel veliteľ eskadry s pilotom st. serž. Hipolitom Kazimierczakom, a následne odlietavali v polhodinových intervaloch dva roje lietadiel R – XIII D, a nakoniec dve spojovacie lietadlá RWD – 8*).⁶ Takto sa populárne „erká“ (ktoré mali vo výsostnom znaku hnedého medveďa s modrou viazankou s bielym rovnoramenným krížom v pozadi) a spojovacie „ervédéčka“ dostali dňa 1. septembra 1939 na svoje poľné letisko v Mrowli.⁷ Personál 56. pozorovacej eskadry pozostával:

- kpt. Marian Sukniewicz – veliteľ eskadry
- por. Mieczysław Gorzeński (veliteľ perute I/56 – prišiel do eskadry z postu veliteľa perute II/59 eskadry, ktorú zrušili v auguste 1939)
- kpt. Eugeniusz Arciuszkiewicz (veliteľ perute II/56)
- Franciszek Sieczkowski (šéf mechanikov perute II/56)
- Józef Szczepański (skladník – šéf mechanikov perute I/56)
- Stefan Walicki (administračný šéf eskadry).

⁵IPMS, Denník; Spomienky z čias výkonu vojenskej služby a vojny v r. 1939 – rukopis Władysława Kamińskiego – zbierka mjr Dr. Kopańskiego. Kópia vo vlastníctve autora (ďalej – Spomienky). V literatúre sa často objavuje informácia, že odlet lietadiel 56. pozorovacej eskadry na juh Poľska sa uskutočnil dňa 30. 8. 1939, ale nepotvrďuje ju denník eskadry, ktorý viedol veliteľ eskadry kpt. let. Marian Sukniewicz. Władysław Kamiński z personálu leteckej základne uvádza vo svojom opise niekoľko nových informácií. Okrem iného tvrdí, že „v eskadre boli stroje „Erká“ (R – XIII – pozn. A. O.), „Czaple“ (RWD – 14 – pozn. A. O.), „RWD“ (RWD – 8 – pozn. A. O.) a jedna stíhačka „PWS“. V inej časti ďalej tvrdí, že 17. septembra 1939 z Poľska odletelo „... šesť strojov – 1 PWS, 3 tzv. Erká a 2 RWD-čká – ostatné neboli schopné letu.“ Avšak v žiadnych iných prameňoch či spomienkach letcov 56. pozorovacej eskadry sa neobjavuje informácia o tom, že by táto eskadra používala stíhačku, ktorou mohol byť v roku 1939 už značne zastaraný stroj PWS – 10, resp. v dôsledku omylu pri opise mohlo ísť o školné lietadlo PWS – 26, ktoré evakovali do Rumunska.

⁶Tamže. V literatúre venovenej tejto problematike sa často píše o odlete lietadiel 56. pozorovacej eskadry na juh Poľska dňa 30. 8. 1939, avšak túto informáciu nepotvrďuje denník eskadry, ktorý viedol veliteľ eskadry kpt. let. Marian Sukniewicz.

⁷Letisko v Mrowli (ktoré neskôr od r. 1941 používalo nemecké letectvo, pričom v jeho blízkosti roku 1944 založilo sovietske letectvo druhé letisko) bolo rozsiahle, malo pomerne rovný a tvrdý povrch. Aby ho zamaskovali, vyorali v strede prístavacej dráhy brázdu. Z jednej strany lemovali letisko záhrady neďalej dediny a poľná cesta s dvoma pásmi košatých stromov. Práve tu ukryli a zamaskovali všetky lietadlá. V záhradách bolo vhodné miesto na ukrytie vozidiel a stanov. Vozový park a výbavu 56. eskadry tvorilo: 8 nákladných vozidiel, 2 odtáhovacie vozidlá zn. Ursus, 1 rádiovoz, 3 osobné vozidlá, 2 motocykle s vlekom, 4 lietadlové rádiostanice a po jednom palubnom guľomete pozorovateľa na každom pozorovacom lietadle R – XIII D (spojovacie lietadlá RWD – 8 neboli vyzbrojené – pozn. A. O.). V jednom zo stanov zriadili veliteľské stanovište eskadry, napojili ho na telefonické vedenie a nadviazali spojenie so štábom armády *Karpaty*. Ihneď po pristátí sa členovia leteckých posádok oboznámili s budúcim operačným priestorom v rámci armády *Karpaty*, predovšetkým pristúpili k lokalizácii miest. V radoch členov personálu vládol optimizmus, ubytovacie podmienky boli dobré, a miestne obyvateľstvo bolo letcom priaznivo naklonené. Avšak ohľadom premiestnenia 56. pozorovacej eskadry z Lvova do Mrowli existujú dodnes isté nejasnosti a nepresnosti v spomienkach a opisoch letcov, ktorí tvorili eskadru. Sporný je tiež dátum 1. september 1939. Ppor. let. Stanisław Orda spomínal na posledné augustové dni roku 1939 nasledovne: „Dňa 16. 8. 1939 som bol povolaný na 6-týždňové cvičenia do 5. spojovacej letky. Po ohlásení mobilizácie ma prideliť do 56. sprievodnej eskadry (názov „spojovacia“ zmenili roku 1939 – pozn. A. O.) pod velením kpt. let. Sukniewicza Mariana. Dňa 31. 8. 1939 sme opustili Lidu a leteli sme cez Brest n. Bugom a Lvov do Mrowle, na západ od Rzeszowa. Eskadru prideliť do armády *Karpaty*, a podliehala veleniu pplk. let. O. Tuškiewicza (v skutočnosti Tuškiewicza – pozn. A. O.)“ Z opisu udalostí vyplýva, že redistribúcia do podkarpatskej oblasti sa uskutočnila 31. augusta 1939. Nasvedčuje tomu aj ďalšie svedectvo por. Antoniho Jankowského z tej istej eskadry, ktorý napísal: „... Dňa 24. 8. 1939 ma povolali do vojenskej služby na základe povolávacieho rozkazu. V súlade s inštrukciami som sa prihlásil v peruti III/5 stíhacej divízie v Porubanku (letisko vo Vilne – pozn. A. O.). Tu som dostal rozkaz dopraviť školné lietadlo do Lidy a prihlásiť sa u mobilizačného dôstojníka 5. leteckého pluku. Prideliť ma k 56. sprievodnej eskadre, ktorej velil kpt. Marian Sukniewicz. Po mobilizácii sa eskadra rozdelila do dvoch častí. Pozemný sled nastúpil do vlaku a odcestoval do Rzeszowa, a lietajúci sled zostal na letisku v Lide. Dňa 31. augusta 1939 som spoločne s inými odletel cez Brest a Lvov na letisko pri Rzeszowe v obci Mrowla. Z tohto letiska eskadra uskutočňovala vzdušný prieskum pre potreby veliteľa letectva armády *Karpaty*, pplk. Tuškiewicza.“ – porovnaj IPMS, Pisomné svedectvo ppor. Stanisława Ordu z 56. pozorovacej eskadry, kópia vo vlastníctve autora (ďalej len – IPMS, Svedectvo ppor. Stanisława Ordu), tamže: svedectvo ppor. Antoniho Jankowského z 56. pozorovacej eskadry, kópia vo vlastníctve autora (ďalej len – IPMS, Svedectvo ppor. A. Jankowského).

Vojenská história

Pozorovatelia: perut' I/56 – por. Antoni Zajączkowski (náhradník), ppor. Kazimierz Kucza, ppor. Mieczyślaw Marcola; perut' II/56 – por. Brunon Okoński, por. Edward Porada, por. Edmund Sienkiewicz, ppor. Stanisław Ostaszewski. Piloti: perut' I/56: por. Antoni Jankowski, st. serž. Hipolit Kazimierczak, serž. Czesław Wismont, des. Szymon Kita, kpr. Roman Skrzyński; perut' II/56: ppor. zál. Stanisław Odra, ppor. zál. Zbigniew Źmigorodzki, seržanti Jan Czarnecki a Stanisław Michalak (do 9. septembra lietal v spojovacej letke 5), desiatnici Konstanty Gawlik, Marian Piasecki, Tomasz Tubis.⁸ Avšak už ráno 1. septembra 1939 si personál 56. eskadry uvedomil, že časy mieru sa definitívne skončili. Podľa očakávania veliteľa letectva armády *Karpaty*, plk. dipl. Olgierda Tuskiewicza, plánovala 56. pozorovacia eskadra v operačnom priestore armády *Karpaty* operovať ako jeden celok, čiže bez rozdelenia na dve perute. Jej základnou úlohou bolo udržiavať spojenie medzi štábom armády *Karpaty* a úsekmi horskej obrannej línie Jasło – Krosno – Nowy Sącz a Hlavným veliteľstvom vojska vo Varšave. Predpokladalo sa tiež, že v prípade potreby bude brániť výsadbom nepriateľa v tylových líniiach. Avšak v okamihu vypuknutia vojnového konfliktu sa jej pôvodne plánované úlohy diametrálne zmenili.⁹

Vo chvíli rozpútania vojnového konfliktu bolo poľské vzdušné spravodajstvo presmerované dňa 1. septembra 1939 na južný úsek frontu a jeho operačná činnosť zahŕňala aj časť územia Slovenska a Duklianskeho priesmyku. Pozorovacie lety nad druhou z uvedených oblastí vykonávala jedna z dvoch leteckých posádok z 31. výzvednej eskadry. Je pravdepodobné, že do tejto činnosti sa zapájala aj jedna z posádok 56. pozorovacej eskadry. Na rozkaz veliteľa letectva armády *Karpaty* vykonala 56. pozorovacia eskadra okolo 7.00 hod. prvý bojový let z letiska v Mrowli. Por. Edmund Sienkiewicz a des. Szymon Kita vyštartovali na pozorovacom lietadle typu R – XIII D s cieľom splniť rozkaz. Ich úlohou bolo zaznamenať straty, ktoré vznikli leteckým bombardovaním letísk Leteckého školiaceho strediska č. 2 w Krosne a v Moderówke. Mali tiež nájsť dve nemecké bombardovacie lietadlá, ktoré boli poškodené počas náletu na druhé zo spomínaných letísk výbuchom vlastných bômb a boli donútené núdzovo pristáť v okolí letiska. Posádka lietadla (*s bočným číslom 5? – pozn. A. O.*) pristála na letisku v Krosne po približne polhodinovom lete. Skonštatovala značné škody na tamojšom letisku Poddôstojníckej školy leteckého dorastu a vzápätí odštartovala s cieľom nájsť dve zostrelené nemecké bombardovacie lietadlá. Posádka našla po chvíli jedno z nemeckých bombardovacích lietadiel typu Dornier Do – 17, ktoré sa poškodilo pri núdzovom pristátí neďaleko Jedlicza pri obci Męcinka. Nato našla tiež druhé z bombardovacích lietadiel, ktoré vybuchlo po kontakte so zemou pri obci Winnica. Po vykonaní bojovej úlohy sa letci posádky vrátili na svoje operačné letisko.¹⁰ V popoludňajších hodinách prvého dňa vojny vykonala druhá posádka 56. eskadry v zložení: kpt. Eugeniusz Arcuszkiewicz a por. Antoni Jankowski spojovací let medzi veliteľstvom armády *Karpaty* a Veliteľstvom Operačnej skupiny *Jasło* na pozorovacom lietadle

⁸IPMS, Denník; ref 4; PAWLAK: J.: Poľské, ref 2, s. 404-405. Medzi členmi letiskového personálu boli: brigádisti – mladší majstri Napoleon Gliński, Witold Gaśiewicz, Antoni Radomski, podmajstri: Włodzimierz Kieruczenko, Kazimierz Gałeckí, Stanisław Wieleniec, Franciszek Zawadzki, kapráli d'alejslúžiaci: Marian Wielgus, Konstanty Omielianowicz, Waclaw Okołów; rotníci: Stanisław Gruszecki, Edmund Kulikowksi, Władysław Stawecki, Pilot Dmuchowski? rotník v zálohe Grzegorz Grzegorzka, seržanti Dąbrowski, Nawrot, Walutkiewicz, Mitura; veliteľ zložky starší vojenský majster Augustyn Butrym? vodiči: des. d'sl. Jerzy Szewczyk, des. v zálohe Józef Beim, rotníci Bolesław Bartosik, Stanisław Gajewski, Jurko, Szczepanik, Wojczula, Krupowicz, rtk. Erentrant, rtk. v zálohe Stanisław Benisz, serž. Władysław Kamiński, serž. Kowalczyk, veliteľ zložky starší vojenský majster Waclaw Zajkowski, rádiomechanik rtk. d'sl. Bronisław Jurczyk, rádiomechanik kaprál d'alejslúžiaci Leon Binek, asistenti rádiomechanika rtk. Paweł Lepert a serž. Chrzan, strelci kaprál d'alejslúžiaci Włodzimierz Piotrowski a Stanisław Bochenek, ošetrovateľ kaprál d'alejslúžiaci Olgierd Zieleniewski, kaprál v zálohe Weder. serž. Tokarzewski, serž. Pawlak, serž. v zálohe Jankowski, serž. v zálohe Kęsik, serž. v zálohe Brysz, serž. v zálohe Połujko, ako aj 12 vojakov v zálohe, ktorých mená sa nepodarilo zistiť.

⁹IPMS, Denník, ref 4; KRÓL, W.: Front bez myśliwców. Varšava, 1980, s. 27-29 (ďalej len KRÓL, W.: Front).

¹⁰IPMS, Denník, ref 4. Podľa iných údajov sa prvý bojový let 56. eskadry uskutočnil po 10.00 hod. V literatúre sa taktiež možno stretnúť s tvrdením, že tento let vykonali na rozkaz mjr. Witolda Zaniewského.

R – XIII D. Počas spätného letu začali lietadlo posádky omylom ostreľovať vlastné vojenské oddiely. Prestrelili krídlo lietadla, ktorému sa pri pristávaní na letisku v Mrowli poškodil podvozok. (*Tento let nie je zaznamenaný v zápisníku letov 56. pozorovacej eskadry, avšak nájdeme v ňom záznam o poškodení lietadla R – XIII D počas pristávania. V príslušnom dokumente chýba zmienka o posádke lietadla. Na základe tejto skutočnosti možno usudzovať, že havária pri pristávaní sa stala pri druhom lete – pozn. A. O.*)¹¹ Ťažko posúdiť, ktorá z oboch posádok eskadry sa dostala do vzdušného priestoru nad Duklianskym priesmykom, keďže obe operovali v jeho okolí. Nie je preto vylúčené, že v slovenskom pohraničí sa objavili obidve. Dmitrij Kriško, obyvateľ Radatic, ktoré ležia juhozápadne od Prešova, si spomína na jednu z udalostí z počiatku vojny takto: „Bolo to počas prvého týždňa vojny. Ako mladý chlapec som spolu s kamarátmi pracoval na poli. Od poľskej hranice náhle priletel dvojplôšník. Na krídlach mal poľské šachovnice. Báli sme sa, že pilot začne do nás strieľať, ale ten nám po niekoľkých kruhoch zamával a odletel na sever.“¹²

Svedok tejto udalosti vo svojej výpovedi jednoznačne tvrdí, že to bol dvojplôšník. Všetko teda nasvedčuje tomu, že nad Slovensko „zablúdiť“ jeden zo školných dvojplôšníkov typu PWS – 26 z Poddôstojníckej školy leteckého dorastu, ktorý unikol bombardovaniu letísk spomínanej školy v Krosne a v Moderówke. Toto tvrdenie nemožno podložiť jednoznačnými dôkazmi. Položme si otázku, čo by robila poľská posádka školného lietadla za hranicami krajiny? V poľskej literatúre a poľských archívnych prameňoch totiž chýbajú informácie potvrdzujúce domnienku, že to bol prieskumný let.

Na druhý deň po vypuknutí vojny bola 56. pozorovacia eskadra začlenená do operačného priestoru spojovacej letky 5 armády *Karpaty* na letisku Lublinek. Tým sa zmenil dovtedajší charakter činnosti posádok eskadry, o čom na nástupe veliteľov jednotlivých eskadier informoval pplk. let. Olgierd Tuskiewicz. Od tejto chvíle mala 56. pozorovacia eskadra vykonávať výlučne prieskumné úlohy spojené s ostreľovaním nepriateľa z palubných zbraní. Od 2. septembra 1939 začali v súlade s novými inštrukciami prenikať do slovenských pohraničných oblastí posádky *eriek* z 56. pozorovacej eskadry z domovského letiska v Mrowli. Posádky uskutočňovali tieto, pre štáb armády mimoriadne cenné, prieskumné lety. Napriek skutočnosti, že lietali na pomalých pozorovacích lietadlách typu R XIII D, ktoré nemali adekvátnu streleckú výzbroj potrebnú na odrazenie útoku nepriateľských stíhacích lietadiel. Neboli opancierované, a paľba protiletadlovej obrany nepriateľa pre nich predstavovala veľké ohrozenie. V tej istej situácii boli tiež piloti lietajúci na pozorovacích lietadlách RWD – 14 *Czapla*. Rozkaz veliteľa letectva armády *Karpaty*, pplk. let. Olgierda Tuskiewicza, zo dňa 2. septembra 1939 znel nasledovne: „Rozpoznať nemecký pancierový prúd Nowy Targ – Rabka – Jablonka – Čierny Dunajec.“¹³

O 13.00 hod. dal pplk. let. Olgierd Tuskiewicz rozkaz veliteľovi 56. pozorovacej eskadry, aby poslal posádku na taktický prieskum priestoru Nowy Targ – Rabka – Chabówka – Spytkowice – Jablonka – Čierny Dunajec. Mala zistiť rozmiestnenie, silu a druh nemeckých pozemných síl, ktoré prenikli na územie Poľska zo Slovenska cez Čierny Dunajec a Jablonku a postupovali smerom na Krakov, čím ohrozovali južné krídlo armády *Krakov*.¹⁴ Pozorovateľ por. Brunon Okoński a pilot des. Roman Skrzyński na pomalom pozorovacom lietadle R – XIII D prenikli do severovýchodnej pohraničnej oblasti Slovenska s cieľom vykonať tento rozkaz. V časovom rozpätí od 13.00 do 16.00 hod. identifikovali a sledovali motorizovanú nemeckú

¹¹Tamže. V štvrtý deň vojny bolo toto lietadlo dopravené do opravy vozmi parku armády *Karpaty* do Przemýšľa. Informácia, že lietadlo odviezli do opravy do leteckého parku v Krosne, je nesprávna.

¹²Svedectvo pochádzajúce z terénneho výskumu autora (ďalej len Svedectvo).

¹³IPMS, Denník; ref. 4. Denník pplk. let. Olgierda Tuskiewicza – Akta lotnictwa Armii „Karpaty“, Lot. A. II. 3/1 c. Kópia sa nachádza v súkromnej zbierke autora (ďalej len Denník pplk. Tuskiewicza); PETRIK, J. – OLEJKO, A.: Karpacie nebo 1939. Debica 2001 (ďalej len PETRIK, J. – OLEJKO, A.: Karpacie), s. 76-78.

¹⁴IPMS, Denník, ref 4.

kolónu, ktorá postupovala zo Slovenska na sever. Posádka lietadla splnila úlohu a po takmer troch hodinách letu pristála na domovskej leteckej základni, napriek tomu, že čelila intenzívnej protiletadlovej paľbe nepriateľa nad Nowym Targom, a že na Podkarpatsku sa pohybovali dve nepriateľské divízie, čo piloti potvrdili vo svojom hlásení (boli to nástupné oddiely XXII. tankového zboru útočiaceho z územia Slovenska, ktoré nasledujúceho dňa zbombardovala 31. prieskumná eskadra letectva armády *Karpaty* – pozn. A. O.).¹⁵ Uvedme aspoň časť správy č. 69 z prieskumného letu, ktorú pplk. let. Olgierd Tuskiewicz dňa 2. septembra 1939 o 20.15 hod. odoslal z Rzeszówa Hlavnému veliteľstvu letectva: „Na základe prieskumného letu uskutočneného v popoludňajších hodinách sa zistilo: na vých. úseku N. Targu je veľa parkovaných tankov, z N. Targu cez obec Kliksova (správny názov Klikuszowa – pozn. A. O.) postupuje k Chabówke 50 motocyklov a zopár nákladných a opancierovaných automobilov. Do Chabówki pozorovateľ nedoletel pre silnú paľbu nepriateľskej OPL. Na trase Chabówka – Jablonka v úseku od Spytkowic do Podwilka stoja veľké nákladné vozidlá. V Čiernom Dunajci je veľa nákladných vozidiel, niekoľko tankov a okolo 300 vojakov pechoty v poľnom tábore. Letecký prieskum vykonali por. Okoński a kpt. Saszynski (správne má byť des. Skrzyński – pozn. A. O.) kľzavým letom na lietadle R. Posádku silne ostreľovali. Pred lietadlom „svišťali“ granáty protiletadloveho delostrelectva.“¹⁶

Nejedna indicia nasvedčuje tomu, že dňa 2. 9. 1939 spomínaná posádka doletela nad Dukliansky priesmyk. Avšak mohlo to byť aj pozorovacie lietadlo typu P – 23 *Karas* jednej z posádok z 31. prieskumnej eskadry, ktoré toho dňa operovali nad územím Slovenska a vracali sa na poľné letisko vo Weryni cez úsek slovenského pohraničia. (*Plk. Witold Morawski v hlásení č. 70 L. 645/14/III. Mob. odoslanom dňa 2. septembra 1939 o 20.30 hod. z Rzeszówa, hlásil: „...6. Silné nem. jednotky (okolo 2 – 3 dywizie) postupujúce v smere Dukly a Jasła a signalizované slovenskými vojakmi, letec nespozoroval. Vzdušný prieskum tohto úseku sa bude konať zajtra.“* – pozn. A. O.)

Letecký prieskum eskadrier oboch poľských armád *Krakov* a *Karpaty* nad slovenskými pohraničnými oblasťami ukázali, že najväčším nebezpečenstvom sú motorizované jednotky nepriateľa. Rýchly postup nemeckého XXII. tankového zboru nastupujúceho z územia Slovenska totiž hrozil prerušením poľskej frontovej línie v oblasti Beskidu Wyspowego ešte prv, než sa hlavným silám armády „*Krakov*“ podarí uniknúť z ohrozeného územia Sliezska. Veliteľ letectva armády *Karpaty*, pplk. let. Olgierd Tuskiewicz, si zapísal dňa 3. 9. 1939 do svojho denníka: „... 56. eskadra vykonala 5 prieskumných letov...“¹⁷

V tretí deň vojny sa v blízkosti slovenských hraníc, ako aj priamo nad územím Slovenska objavili poľské posádky na pozorovacích lietadlách R – XIII D z 56. pozorovacej eskadry z letiska v Mrowli. Od skorých ranných hodín 3. septembra 1939 štartovali jednotlivé posádky na palube pomalých pozorovacích lietadiel R – XIII D na prieskumné lety s bojovými úlohami. Lety sa uskutočňovali od 4.45 do 10.00 hod., a tiež popoludní. O 4.45 hod. odštartovali dve posádky: pozorovateľ por. Mieczysław Gorzeński a pilot des. Tomasz Tubis vyrazili na pozorovací let nad priestor ležiaci južne od Dębice, a pozorovateľ por. Mieczysław Marcola s pilotom por. Antonim Jankowskim mali preskúmať hlavný komunikačný ťah na Nowy Targ

¹⁵Tamže.

¹⁶IPMS, Meldunki; Spomienky, ref 5. Napriek úspešnému prieskumnému letu sa pristávanie posádky na letisku v Mrowli skončilo haváriou. Serž. Władysław Kamiński z pozemného personálu 56. pozorovacej eskadry neskôr spomínal: „Po návrate našich lietadiel z prieskumu lietadlu pilotovanému des. Skrzyńským a pozorovateľom por. Okońským po kontakte so zemou vypovedal motor. Pilot vystrelil svetlicu, ktorou žiadal o pomoc. K lietadlu pribehli naši vojaci a s úžasom uvideli lietadlo v troskách. Časť krídla pri nosníku visela už len na plátenom potaahu. Trup lietadla bol priam rozderavený. V pneumatikách nebol vzduch a v nádrži už ani kvapky benzínu. Por. Okoński zošedivel. Na veľké počudovanie celej eskadry a na veľké šťastie nebol ranený ani pilot, ani pozorovateľ. Jedinne motor lietadla sa zachoval v dobrom stave. Lietadlo odtlačili do sadu, vymontovali motor, schovali ho do skrine a zakopali v jelšine pri potôčiku s tým zámerom, že keď sa skončí vojna, motor sa zide. Možno je tam zakopaný dodnes.“

¹⁷IPMS, Denník pplk. let. Olgierda Tuskiewicza, ref 13.

a Čierny Dunajec, no vzhľadom na hustú hmlu nedoleteli k určeným cieľom. Hustá hmla znemožnila vykonanie stanovenej úlohy. Lietadlo pozorovateľa por. Mieczysława Gorzeńského ostreľovala protilietadlová obrana nepriateľa, a spôsobila mu niekoľko priestrelov. Lietadlo bolo aj potom schopné ďalšej služby. Okolo 10.00 hod. odleteli na taktický prieskum toho istého územia dve posádky: jedna s pozorovateľom por. Edmundom Sienkiewiczom a pilotom st. serž. Hipolitom Kazimierzakom, a druhá s pozorovateľom ppor. Mieczysławom Marcolom a pilotom por. Antonim Jankowskim. Tentokrát boli výsledky prieskumu oveľa pozitívnejšie, a to aj napriek opätovnej silnej protilietadlovej paľbe nepriateľa. Lietadlo pozorovateľa ppor. Mieczysława Marcolu letelo na úseku Czosztyn – Nowy Targ – Čierny Dunajec vo výške 200 – 400 metrov. Informácie, ktoré posádka odovzdala štábu armády *Karpaty*, boli mimoriadne cenné. Podarilo sa jej identifikovať kolónu pechoty na ceste Knorów – Ustrzyk – Ochotnica, dlhú 5 km.¹⁸ Túto dôležitú informáciu ihneď poslali veliteľovi práporu KOP (Korpus Ochrony Pogranicza – Zbor hraničnej služby – pozn. D. S.) *Żytyń* mjr. Włodzimierzovi Karaszkiwiczovi, ktorému sa darilo účinne odrážať frontálne útoky elitnej 2. horskej divízie v oblasti Tylmanowa.¹⁹ Veliteľ jednotky sa vďaka týmto informáciám rozhodol pre jediné správne riešenie v danej situácii a stiahol oddiely, ktoré boli vysunuté ďaleko na západ, čím ich nepochybne uchránil pred takmer istým zničením. Medzi 13.00 – 14.00 hod. na ceste Łącko – Nowy Sącz spozorovali kolónu nepriateľskej pechoty, dlhú 5 km. Popolní 3. septembra 1939 posádka v zložení: pozorovateľ kpt. Eugeniusz Arciuszkiewicz a pilot des. Konstancy Gawlik vykonala letecký prieskum okolia Tarnowa a Dębice. Hľadala nové letiská pre svoju eskadru pre prípad, ak by bolo v dôsledku vývoja udalostí nevyhnutné zmeniť leteckú základňu. Eskadru vyzbrojili zápalnými bombami, takzvanými „žabkami“, ktorými mali lietadlá eskadry bombardovať nemecké motorizované kolóny (!!!).²⁰ Slovenský historik Juraj Rajninec, špecializujúci sa na vojnové letectvo, napísal, že dňa 3. septembra 1939 o 11.20 hod. preniklo do priestoru Medzilaborce poľské lietadlo a pri obci Habura ostreľovalo z palubných zbraní nákladné auto. Ďalej pokračuje, že o 11.45 hod. preniklo iné poľské lietadlo nízkym letom do doliny Laborca a ostreľovalo slovenský delostrelecký oddiel, pričom jeden vojak utrpel ľahké zranenie. V slovenskom opise uvedenej udalosti prevažuje názor, že to bolo pozorovacie bombardovacie lietadlo typu P – 23 B *Karas* z 31. prieskumnej eskadry. Táto informácia však je nesprávna. Poľské odborné publikácie a svedectvá letcov, ktoré sú uložené v archíve londýnskeho Poľského inštitútu a Múzea generála Sikorského (Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego – IPMS) totiž potvrdzujú, že v ten deň operovali v blízkosti slovenských hraníc a nad územím východného Slovenska posádky z 56. pozorovacej eskadry na pozorovacích lietadlách typu R – XIII D. Na základe nemeckých záznamov zo dňa 3. septembra 1939 sa o 11.00 hod. 6 km severne od obce Udavské, neďaleko Humenného, odohral vzdušný incident, keď lietadlo s „hákovými krížmi“ na krídlach (*išlo o eskadrové označenie 56. pozorovacej eskadry v podobe bielych rovnoramenných krížov na trupe pozorovacieho lietadla R – XIII D, ktoré omylom uznali za čierny kríž Luftwaffe – pozn. A. O.*) spustilo paľbu do nemeckých

¹⁸IPMS, Denník; ref 4; ref 13; ref 12; DALECKI, R.: *Armia Karpaty w Wojnie Obronnej 1939*. Rzeszów, 1989, s. 48-49 (ďalej len DALECKI, R.: *Armia*); STEBLIK, V.: *Armia Kraków 1939*. Varšava, 1989, s. 194 (ďalej len STEBLIK, V.: *Armia*).

¹⁹KOWALSKI, R.: *Działania powietrzne nad powiatami nowotarskim i myślenickim we wrześniu 1939 r. w świetle relacji, dokumentów oraz badań terenowych*. In: *Lotnicza historia, archeologia i tradycja miejsca*. Praca zbiorowa pod red. K. Wielgusa i R. Kowalskiego. Nowy Targ, 2002, s. 99-102 (ďalej len KOWALSKI, R.: *Działania*); IPMS, sign. B.I.61 – KRASZKIEWICZ, K.: *Sprawozdanie z kampanii wrzesniowej* (ďalej len – IPMS, *Správa*). K. Kraszkiewicz si zapísal: „hlásenie letca z popoludňajších hodín informuje, že kolóna tankov odbočuje z cesty Czosztyn – N. Targ na cestu Knurów – Wietrznica. Hlásenie špeciálnej hliadky KOP, poslané holubom z oblasti Knurowa, potvrdzuje hlásenie letca. Píše o tankoch a motorizovanej pechote. Zdá sa, že npl. sa nepodarilo zlomiť odpor jedinej rotý pri Krościenku, chce zmeniť smer na Łącko a prejsť širokým oblúkom cez Knurów.“

²⁰IPMS, Denník, ref 4. Tzv. „myška“ bola zápalná bomba vážiaca 220 gramov (úlomková/trieštivá bomba vážila 1 kg) a označovaná symbolom T – 34. Vyrábali ju podľa návrhu kpt. Mikołaja Tarnowského v muničnej fabrike v Skarżysku.

vojakov a kolóny skladajúcej sa z 3 – 4 slovenských nákladných vozidiel. Poľský pozorovateľ postrelil palubným guľometom jedného zo slovenských vojakov do kolena.²¹ Toho istého dňa jedno z pozorovacích lietadiel R – XIII D z 56. pozorovacej eskadry na palube so spomínanou posádkou – pozorovateľom ppor. Mieczysławom Marcolom a pilotom por. Antonim Jankowskim – operovalo v priestore slovenského pohraničia. V hustej hmle sa posádka snažila realizovať prieskum hraničnej oblasti Nowy Targ – Čierny Dunajec, ale neúspešne. K prestrelke medzi posádkou a slovenskými vojenskými jednotkami nedošlo. Potom, ako hmla ustúpila, vyleteli nad Slovensko ďalšie dve posádky (jedna v zložení: pozorovateľ por. Edmund Sienkiewicz a pilot st. serž. Hipolit Kazimierczak, ktorej úlohou bolo lokalizovať koncentráciu nepriateľských vojsk na území východného Slovenska, a druhá s pozorovateľom ppor. Mieczysławom Marcolom a pilotom por. Antonim Jankowskim, ktorá sa objavila nad severozápadným Slovenskom). V prípade týchto posádok k prestrelke so slovenskými pozemnými vojskami ani delostrelectvom nedošlo. Letecký útok preto pravdepodobne podnikla posádka 56. pozorovacej eskadry v zložení: pozorovateľ ppor. Kazimierz Kucza, pilot des. Szymon Kita, ktorá doletela do vzdušného priestoru na úrovni línie Bardejov – Prešov (*niektorí historici neuvádzajú let posádky 56. pozorovacej eskadry v tento deň, a správu o ňom nenájdeme ani v zápisníku letov eskadry. Možno v ňom nájsť len zmienku o 5 bojových letoch a dvoch nevykonaných letoch dňa 3. septembra 1939. V poľskej odbornej literatúre sa spomínaný let datuje dňom 4. 9. 1939, no v zápisníku letov 56. pozorovacej eskadry o ňom nenechádzame žiadnu zmienku – pozn. A. O.*). Avšak v už citovanom hlásení č. 70 (L. 645/14/III. Mob.), odoslanom dňa 2. 9. 1939 o 20.30 hod. z Rzeszówa („6. Silné nem. jednotky (okolo 2 – 3 dywizie) postupujúce v smere Dukly a Jasła a signalizované slovenskými vojakmi letec nespozoroval. Vzdušný prieskum tohto úseku sa bude konať zajtra.“) plk. Witold Morawski avizuje let nasledujúceho dňa, teda 3. 9. 1939, do slovenského pohraničia, presnejšie nad územie ležiace v blízkosti úseku Bardejov – Prešov (*vzdialenosť medzi Jaslom a Duklou, a Bardejovom a Prešovom, predstavuje vzdušnou čiarou len 50 – 100 km – pozn. A. O.*). Zachovala sa správa, v ktorej pilot 56. pozorovacej eskadry, des. Szymon Kita, referoval o lete nad Slovenskom v tretí deň vojny: „Bola to prvá dôležitejšia bojová úloha, ktorú som mal vykonať – letecký prieskum územia Slovenska od hranice po Prešov. Pozorovateľom mojej posádky bol ppor. Kucza, ktorý dovtedy nosil zelenú uniformu. Pri priaznivom počasí je prieskum pomerne ľahkou úlohou, stačí mať dobré oči a vedieť rýchlo a presne zakresliť na mape pozorované podrobnosti. Ľahká je samozrejme v tom prípade, ak nepriateľské územie nie je bránené zo vzduchu a zo zeme. V opačnom prípade sa totiž alebo vykoná bojová úloha, alebo letci nebudú mať čas ani len pomodliť sa... Pred štartom sme sa dohodli, že prieskum vykonáme kľzavým letom. Počasie bolo vynikajúce, viditeľnosť veľmi dobrá, bol ozajstný letný deň. Let do Prešova prebehol pokojne, mohlo sa zdať, že sme na vojenskom cvičení. Ľudia pracujúci na poliach sa pozerali nahor, niektorí dokonca mávali, a potom pokračovali v práci. Nad Prešovom sme urobili široký oblúk, spenetrali sme ulice a námestia. Všade bolo veľa vozidiel, mnohé mali označenie Červeného kríža. Nikto na nás nestrielal, očividne nečakali, že sem doletí poľské pozorovacie lietadlo. Napokon, krúžili sme veľmi nízko, a nad mestom sme leteli tesne nad strechami domov. Potom sme sa rozhodli, že poletíme pozdĺž cesty vedúcej do Bardejova (*v skutočnosti to bolo severovýchodne od Prešova smerom na Medzilaborce – pozn. A. O.*). Náhle sme si všimli, že cestou smerom na sever uháňa odkryté vozidlo. Klesám, zrazu vidíme, že sú to nemeckí vojaci (???) , majú na hlavách typické čapice. Pozorovateľ ma mocno tľapká po ramene, nariaďuje, aby som nad nimi zakrúžil, a mohli sme tak do nich spustiť paľbu z palubného guľometu. Nalietavam z boku poľnej cesty, pozorovateľ spustil do idúceho vozidla dlhú guľometnú dávku ... Zaprášilo sa, zadymilo sa, auto prešlo krajnicou, spadlo do

²¹RAJNINEC, J.: Slovenské letectvo 1939 – 1944, diel I. Bratislava : Ministerstvo obrany SR 1997, s. 44-45 (ďalej len RAJNINEC, J.: Slovenské); EMMERLING, M.: Luftwaffe nad Polską. Časť I. – Jagdflieger. Gdyňa 2002, s. 58 (ďalej len EMMERLING, M.: Luftwaffe).

priekopy a prevrátilo sa... Letíme ďalej smerom k hranici, tu náhle vidíme, že na zákrute poľnej cesty sa smerom k Poľsku tiahne dlhá kolóna konských záprahov, ťahajúcich delá... Tak vy takto – pomysleli sme si. Znova klesám a manévrujem strojom tak, aby pozorovateľ mal dobrú pozíciu na streľbu do kolóny. Guľometná dávka ppor. Kuczu spôsobila na zemi veľký zmätok, konské záprahy do seba narážajú, posádka kolóny sa bezradne rozprchla na všetky strany... Opakujem nálety, palubný guľomet strieľa na plné obrátky, obaja sme v bojovom tranze... Letom späť padajú posledné strely, minuli sa nám náboje. Nemci boli natoľko zaskočení, že na nás nevyslali ani jednu streľu.“²²

Prízemná hmla znemožnila ďalší prieskumný let posádok 56. pozorovacej eskadry nad Slovenskom z letiska v Mrowli aj ráno 5. septembra 1939. Niekoľko minút po 5.00 hod. sa posádka pozorovacieho lietadla R – XIII D s pozorovateľom ppor. Mieczysławom Marcolom a pilotom des. Szymonom Kitom bezvýsledne vrátila ihneď po štarte. Fragment záznamu o tomto lete, zachovaný v zápisníku letov eskadry, znie nasledovne: „Prvý ranný prieskumný let bol pre hmlu bezvýsledný.“ Po zlepšení poveternostných podmienok obaja letci už „tradične“ odleteli nad územie stredného a východného Slovenska.²³ Veliteľ letectva armády *Karpaty* si v tento deň do denníka zapísal: „Vyznamenal sa pozorovateľ ppor. M[arcola] prízemným prieskumným letom za Prešovom, priniesol v.[e]l[mi] presné informácie o zoskupení nepriateľa na strednom Slovensku. Lietadlo husto ostreľovalo gulometná paľba.“²⁴

Zo záznamu vyplýva, že ide o posádku pozorovateľa ppor. Mieczysława Marcolu, avšak slovenský historik vojnového letectva, Juraj Rajnivec, na základe výskumu zistil, že 5. 9. 1939 o 10.30 hod. prenikla pri taktickom prieskume nad Prešov posádka poľského pozorovacieho bombardovacieho lietadla typu P – 23 B *Karas* (?!), pričom pozorovateľ paľbou z palubného guľometu zaútočil na slovenskú pechotu pochádzajúcu po námestí Pittsburskej dohody. Viaceré skutočnosti nasvedčujú tomu, že to bolo lietadlo pozorovateľa ppor. Mariana Wójtowicza, ale poľské pramene datujú jeho let dňom 4. septembra 1939 (*k tomuto dňu sa prikláňa aj František Onofrej, ktorý skúmal túto otázku na základe výskumu slovenskej tlače, a ktorý uvádza informácie potvrdzujúce deň 4. septembra 1939 – pozn. A. O.*). Poľské pramene teda datujú spomínanú udalosť dňom 4. septembra 1939, a slovenské zasa dňom 5. septembra 1939. Znamená to azda, že 5. septembra 1939 sa nad Slovenskom v blízkosti Prešova a Bardejova, kde sa vtedy formovali oddiely nemeckej 1. horskej divízie, objavilo iné poľské lietadlo? Všetko nasvedčuje tomu, že áno. Nebol to však *Karas* z 31. prieskumnej eskadry (*tu sa objavuje chybné označenie typu poľského stroja, a súčasne aj chyba pri numerovaní eskadry – pozn. A. O.*), ale pozorovacie lietadlo typu R XIII D s posádkou v zložení: pozorovateľ ppor. Mieczysław Marcola a pilot des. Szymon Kita z 56. pozorovacej eskadry. Juraj Rajnivec píše, že dňa 5. 9. 1939 slovenská protilietadlová obrana presnou paľbou poškodila poľské pozorovacie lietadlo R – XIII D (!!!), a súčasne tvrdí, že ho pilotoval seržant Jan Czarnecki. Archívne materiály uložené v Londýne však let a zranenie serž. Czarneckého celkom jednoznačne datujú dňom 6. septembra 1939, aj keď nepoukazujú na slovenskú OPL (*slovenské pramene let a zranenie poľského pilota datujú dňom 5. 9. 1939 – pozn. A. O.*). Podľa nemeckých informácií dňa 5. septembra 1939 o 11.00 hod. poľské lietadlo, nespozorované slovenskými jednotkami, zaútočilo strmhlavým letom na tábor vo Veľkom Lipníku, ktorý ležal severne od Kežmarku blízko hraníc s Poľskom a ostreľovalo kolóny vojsk neďaleko Prešova a Michaloviec, čím slovenské jednotky utrpeli straty. Tento let

²²KRÓL, W.: Front, ref 9, s. 59-62; PAWLAK, J.: Polskie, ref 2 na strane 408 uvádza, že let sa uskutočnil 4. 9. 1939. Bola to prvá bojová akcia s použitím palubných zbraní, akú posádka 56. pozorovacej eskadry vykonala na území Slovenska. Autor opisujúci priebeh akcie označuje ciele útoku ako nemecké. Je to nesprávne označenie, keďže aj podľa nemeckých údajov to boli slovenské jednotky. Okrem toho, keď poľský pilot opisoval útok (spomienka pochádza zo 70. rokov), nemohol v období oficiálnej politiky priateľstva PĽR s ČSSR písať o slovenskej armáde negatívne. Zo spomienok pilota vyplýva, že posádka lietadla zaútočila na oba ciele.

²³IPMS, Denník.

²⁴IPMS, Denník pplk. let. Olgierda Tuskiewicza, ref 13.

spôsobil vydanie nových rozkazov pre stíhacích pilotov zoskupených v *Slowakische Jagdgruppe*, keďže poľské prieskumné lietadlá sa dovtedy beztrešne objavovali nad Slovenskom. Piloti zo stíhacej letky 11 zo Žiliny (*Jagdstaffel Sillein*) a stíhacej letky 12 z Piešťan (*Jagdstaffel Piešťany*) dostali rozkaz vytvoriť trojčlenné roje a znemožniť podobné poľské akcie. Tieto fakty teda jasne poukazujú na bojový let posádky 56. pozorovacej eskadry v zložení: pozorovateľ ppor. Mieczysław Marcola a pilot des. Szymon Kita.²⁵ Avšak dátum 5. septembra 1939 potvrdzuje, že ostreľovanie poľského pozorovacieho lietadla R – XIII D slovenskou pozemnou guľometnou paľbou v hlásení veliteľa letectva armády *Karpaty* sa odohralo v blízkosti Bardejova. V slovenských prácach sa uvádza nesprávne priezvisko pilota: nebol ním serž. Jan Czarnecki, keďže dňa 5. septembra 1939 pilotom posádky pozorovateľa ppor. Mieczysława Marcolu, operujúcej nad Slovenskom, bol pilot des. Szymon Kita.²⁶ Správy o letoch poľských posádok nájdeme aj v súdobej slovenskej tlači. Vydanie *Slováka* zo 7. septembra 1939 uvádza: „...Vysoké Tatry, 6. septembra... Včera a dnes poľskí letci preleteli nad Popradom, Prešovom a inými mestami. Naša protiletadlová obrana, guľometná strelba a naše stíhacie lietadlá ich však donútili odletieť, takže nemohli bombardovať naše územie.“²⁷

Dátum 5. 9. 1939 a ostreľovanie protiletadlovou obranou v okolí Prešova jednoznačne poukazuje na pozorovacie lietadlo R – XIII D pozorovateľa ppor. Mieczysława Marcolu, ktorý pravdepodobne mohol preniknúť taktiež nad Poprad. Na druhej strane, dátum 6. septembra 1939 a zmienka o stíhacích lietadlách nám dovoľuje usudzovať, že išlo o udalosť neďaleko Prešova, kde zostrelili poľské *erko*. V neskorších hodinách dňa 5. septembra 1939 boli lietadlá 56. pozorovacej eskadry mimoriadne aktívne. Toho dňa vykonali celkom sedem prieskumných letov a jeden kuriérový let. Na prieskumné lety vyleteli z letiska v Mrowli: pozorovateľ ppor. Kazimierz Kucza s pilotom serž. Janom Czarneckým, pozorovateľ por. Edmund Sienkiewicz a pilot des. Konstanty Gawlik, pozorovateľ por. Brunon Okoński s pilotom des. Romanom Skrzyńským, pozorovateľ por. Mieczysław Gorzeński a pilot ppor. Zbigniew Żmigrodzki, a napokon kpt. Eugeniusz Arciuszkiewicz s pilotom st. serž. Hipolitom Kazimierczakom. Veliteľ letectva armády *Karpaty*, pplk. let. Olgierd Tuskiewicz, maximálne využíval všetky posádky eskadry a posielal ich na lety v rôznych smeroch, keďže štáb armády *Karpaty* potreboval aktuálne informácie o situácii na fronte a o pohybe nemeckých vojsk. Lietadlá posielali najmä do oblastí severne od rieky Visly a nad Slovensko.²⁸ Posádka pozorovateľa kpt. Eugeniusza Arciuszkiewicza, ktorá prenikla nad Bardejov, dostala za úlohu potvrdiť hlásenie pobočky rozvedky *Sanok* o tom, že v okolí Bardejova a Prešova sa objavili transporty s nepriateľským vojskom. Posádka prenikla nad Bardejov a pozorovateľ ostreľoval z palubného guľometu nemeckých vojakov v kúpeľnom stredisku. O tejto udalosti, podobne, ako o odhalení sídla akéhosi nemeckého veliteľského štábu v Kúpeľnom dome v Bardejove, podal veliteľ posádky hlásenie okolo 16.30 hod. po návrate z letu. Nasledujúceho dňa sa ukázalo, že to nie je nemecká 2. horská divízia, ako sa pôvodne predpokladalo, ale útvary novej nemeckej jednotky – 1. horskej divízie, ktorá sa tu sústredila pred plánovaným útokom na pozície poľskej 2. horskej brigády.²⁹ Mjr. Witold Zaniewski zo štábu letectva armády *Karpaty* si neskôr trochu prehnane zaspomínal na straty, ktoré posádky poľských

²⁵EMMERLING: Luftwaffe, ref 21, s. 86.

²⁶PETRIK, OLEJKO: Karpacie, ref 13, s. 78-79.

²⁷Kópia článku v zbierke autora.

²⁸IPMS, Denník, ref 4. V literatúre sa stretávame s nepresnou informáciou, ktorá tvrdí, že veliteľom posádky s pilotom des. Romanom Skrzyńským bol pozorovateľ por. Por. Stanislaw Ostaszewski.

²⁹Działania militarne w Polsce południowo-zachodniej. Praca zbiorowa pod redakcją W. Wróblewskiego. Warszawa, 2001, s. 364. V niektorých prácach sa spomínaný let datuje dňom 4. septembra 1939. Pod týmto dátumom sa však v zápisníku letov eskadry neuvádza žiaden záznam, ktorý by potvrdzoval let posádky pozorovateľa kpt. Eugeniusza Arciuszkiewicza.

³⁰IPMS, Hlásenie o činnosti letectva armády *Karpaty* v období od 1. do 17. 9., autor: mjr. Witold Zaniewski zo štábu letectva armády *Karpaty*. Akta lotnictwa *Karpaty*, Lot.A.II.3/1c. Kópia dokumentu v zbierke autora (ďalej len IPMS, Hlásenie).

eriek spôsobili pri náletoch protivníkovi na Slovensku: „Podľa informácií spravodajstva utrpeli Nemci na Slovensku veľké straty, ktoré im spôsobili naše *erka* streľbou z kľzavého letu.“³⁰

Činnosť posádok 56. pozorovacej eskadry veľmi sťažovali poľské jednotky, ktoré podľahli atmosfére psychózy spôsobenej ohrozením vojenského letectva a ostreľovali vlastné lietadlá. Toho dňa boli ostreľované všetky stroje eskadry, a posádky sa vracali z bojových letov na letisko v Mrowli na lietadlách silne poškodených streľbou. Mechanici ich museli rýchlo opraviť a pripraviť na ďalšie bojové lety, keďže šanca na doplnenie náhradných dielov a súčiastok bola takmer nulová (*veliteľ 56. pozorovacej eskadry rozhodol o pridelení jedného spojovacieho lietadla RWD – 8 pre potreby 5. spojovacieho roja, ktorý sa po strate svojho „ervédéčka“ ocitol v nezávideniahodnej situácii – pozn. A. O.*)³¹

Prvé dni vojny sa niesli v znamení veľkej aktivity posádok 56. pozorovacej eskadry nad územím Slovenska. Až do šiesteho dňa vojny sa lety posádok 56. pozorovacej eskadry zaobišli bez strát, no 6. septembra 1939 sa nad Slovenskom odohrala letecká tragédia. Vtedy uskutočnila 56. pozorovacia eskadra sedem priekumných letov, pričom po celý čas bola pod velením armády *Karpaty*. Jej posádky, rovnako ako posádky 31. prieskumnej eskadry, obetavo bojovali vo svojom operačnom priestore, pričom letci lietali bez sprievodu poľského stíhacieho letectva. Boli vystavení sústavnému nebezpečeniu, hroziacemu zo strany protilietadlovej obrany nepriateľa, ako aj vlastnej OPL. Letci z pohraničnej eskadry však napriek tomu lietali s veľkou odvahou a presne vykonávali úlohy pridelené štábom armády *Karpaty*. Už o 4.30 hod. vyštartovala do oblasti Kieliec prvá posádka, a po nej o 8.00 hod. odleteli pozorovateľ kpt. Marian Sukniewicz a pilot serž. Czesław Wismont ďalším *erkom* z letiska Mrowli do oblasti Karpát s úlohou preskúmať územie od Tarnowa po hranicu so Slovenskom, na úseku doliny Popradu a Dunajca. Po nich vykonávali taktický letecký prieskum v pohraničí a nad územím Slovenska dvojčlenné posádky v zložení: pozorovateľ ppor. Kazimierz Kucza a pilot ppor. Zbigniew Żmigrodzki, pozorovateľ por. Stanisław Ostaszewski s pilotom serž. Janom Czarneckým, a pozorovateľ por. Edward Porada s pilotom des. Marianom Piaseckým. Pri prieskume lokalizovali okolo 9.00 hod. na ceste Nowy Sącz – Zakliczyn motorizovanú kolónu nepriateľa, dlhú 6 km, ktorej predné línie boli 3 km južne od Zakliczyna. Na ceste Limanowa – Nowy Sącz spozorovali kolónu kavalérie a logistiky. O 17.00 hod. letecký prieskum hlásil ďalšie tri motorizované kolóny postupujúce z juhu smerom na Bocheň, Brzesku a Wojniczu. Jedna z posádok priniesla vo večerných hodinách hlásenie o motorizovanej kolóne dlhej 8 km, postupujúcej po trase Nowy Sącz – Gromnik (*boli to oddiely nemeckej 4. ľahkej divízie, ktoré obklúčili pozície poľskej 2. divízie pechoty – pozn. A. O.*). Avšak nie všetky posádky priniesli užitočné poznatky z taktického prieskumu. Nevrátila sa posádka s pozorovateľom por. Edwardom Poradom a pilotom des. Marianom Piaseckým. Okolnosti ich záhadnej smrti sa podarilo objasniť až roku 2000. Vo výkone bojovej úlohy protilietadlová obrana ťažko ranila ľavú ruku pilota serž. Jana Czarneckého. Napriek ťažkému zraneniu a prestrelenej nádrži sa mu podarilo vrátiť so strojom R – XIII D na letisko v Mrowli (*raneného pilota o niekoľko hodín previezli cez Lvov do nemocnice v Lide – pozn. A. O.*)³²

V literatúre sa často stretávame so spornými tvrdeniami o tom, ktorá, resp. koho protilietadlová obrana ostreľovala a presnou paľbou poškodila spomínané poľské pozorovacie lietadlo R – XIII D, pilotované serž. Janom Czarneckým. V tejto súvislosti treba vziať do úvahy tri možné scenáre:

- Bola to slovenská protilietadlová obrana. Lietadlo mohlo zaletieť do slovenského hraničného pásma do blízkosti Bardejova. Ak sa tak stalo, v tom prípade slovenské pramene podávajú nesprávny dátum letu, a síce 5. septembra 1939.

³¹IPMS, Denník, ref 4; PAWLAK, J.: Polskie, ref 2, s. 316.

³²IPMS, Denník, ref 4.

- Mohla to byť taktiež nemecká protiletadlová obrana, ktorá bola počas trvania vojny veľmi aktívna.
- Omylom to mohla byť poľská protiletadlová obrana. Stávalo sa to mimoriadne často nad pozíciami a tylovými líniami armády *Karpaty*.

Ak by sme prvý z uvedených scenárov považovali za správnu odpoveď na položenú otázku, vtedy poľské odborné práce túto udalosť datujú dňom 6. septembra 1939, no v slovenských prácach sa tento let, ako aj zranenie pilota datujú dňom 5. septembra 1939. Z toho vyplýva, že jedna zo strán uvádza nepresný dátum. Ako správna odpoveď nám teda ostáva jeden z ďalších scenárov, pričom oba sú pravdepodobné. Musíme si pritom uvedomiť veľkú aktivitu poľskej protiletadlovej obrany. Otázkou dostatočne objasňuje záznam v zápisníku bojových letov 56. pozorovacej eskadry nasledujúceho znenia: „Počas bojového letu bol serž. Czarniecki ranený do ľavej ruky vlastnými vojskami v okolí Tarnowa. Odpilotoval lietadlo na letisko a odišiel na liečenie do Lidy.“³³

Informácie o udalosti dopĺňa svedectvo mjr. Witolda Zaniewského zo štábu letectva armády *Karpaty*: „Naše letecké posádky sa viac obávali našich oddielov, než Nemcov. V armáde [*Karpaty* – pozn. D. S.] sme zaznamenali tri zostrelenia [našich lietadiel] vlastnými oddielmi, ktoré okrem toho ostreľovali každý stroj. Vojsko evidentne nepozná obrysy [resp. výsostné znaky poľského letectva – pozn. D. S.]“³⁴

Deň 6. septembra 1939 bol pre letcov spod Vilna a Lidy dňom najťažších bojových operácií, veľmi bohatým na udalosti. Bilancia toho dňa nevyzerala pre 56. pozorovaciu eskadru veľmi optimisticky, keďže na večer disponovala len štyrmi funkčnými lietadlami typu R – XIII D a okrem toho stratila v boji dvoch pilotov a dvoch pozorovateľov. O letoch nad územím Slovenska pilot por. Stanisław Orda uviedol: „Naša eskadra vykonávala na R. XIII prieskumné lety nad celým územím Slovenska až po maďarskú hranicu. Ani jeden z našich poznatkov nebol využitý.“³⁵ Ako dodal pilot por. Antoni Jankowski: „Eskadra lietala naďalej rozpoznávacie lety; lety trvali 3 hodiny, niekoľkokrát sme leteli nad Slovenskom.“³⁶

³³Tamže; PETRIK, OLEJKO: *Karpackie*, ref 13, s. 79-80. Serž. Władysław Kamiński z pozemného personálu 56. pozorovacej eskadry zapísal nasledovnú správu: „Ráno odleteli pilot serž. Czarniecki s pozorovateľom dôstojníkom v zálohe, ktorého meno si už nepamätám, na prieskum územia. Po chvíli sa vracia i vystreľuje dymovicu. Pilot serž. Czarniecki vystupuje zo stroja, zdvíha ruku, celú krvavú. Keď letel smerom na Rzeszów, ktorý je od leteckej bázy našej eskadry (*Mrowla* – pozn. A. O.) vzdialený niekoľko desiatok kilometrov, všimol si na zemi malé obláčiky dymu. Zorientoval sa, že sú to nemecké vojská, ktoré na neho strieľajú, siahol pravou rukou na rýchlostný prevod. V tom momente ho zasiahli do ruky tri náboje z guľometu. Pilot zachoval duchapritomnosť, otočil sa, a pristál na našom letisku. Na inkriminovanom území vtedy ešte neboli nemecké jednotky, takže strieľalo buď poľské vojsko, alebo nejakí diverzanti. Onedlho vyštartovali ďalšie lietadlá vzdušného spravodajstva a zaznamenali, že nemecké vojsko sa blíži k Rzeszowu.“ Por.: *Spomienky*.

³⁴IPMS, Hlásenie; ref. 30, Správa, ref 19; KRÓL, W.: *Front*, ref 9, s. 70-73. Ďalším svedectvom výnimočnej aktivity poľskej OPL bol opakovaný let posádky pozorovateľa por. Stanisława Ostaszewského a pilota des. Szymona Kitu na spojovacom lietadle RWD – 8 do oblasti Tarnowa. Obaja sa rovnako presvedčili o tom, že poľská pechota strieľa takpovediac do všetkého, čo lieta. Zostrelili ich vlastné oddiely. Stroj mal prestrelený nosník, výstužné vzpery krídla a benzínovú nádrž. Podľa inej verzie udalosti leteli na pozorovacom lietadle R – XIII D. Veliteľ 56. pozorovacej eskadry opísal túto udalosť nasledovne: „Museli núdzovo pristáť [na území Poľska – pozn. D. S.]. Po zapchatí diery v benzínovej nádrži a vypustení vzduchu z pneumatiky, keďže druhá bola prestrelená, odštartovali a pristáli na letisku. Lietadlo bolo tak rozstrieľané, že ho rozmontovali a niektoré časti previezli do Lvova. Trup a krídla sa zničili na letisku. Posádka si zaslúži najvyššie uznanie.“ V literatúre venovanej tejto problematike sa stretávame s informáciou o lete posádky 56. pozorovacej eskadry v zložení: pozorovateľ por. Brunon Okoński a pilot des. Roman Skrzyński v poludňajších hodinách toho dňa, ktorá fotografovala nemeckú pancierovú kolónu v úseku Busko – Jędrzejów – Kije a v klzavom lete ostreľovala nepriateľskú kolónu vozidiel. Táto informácia však nemá žiadnu oporu v zachovaných dokumentoch eskadry, konkrétne v zápise letov 56. pozorovacej eskadry a v hláseniach, resp. spomienkach letcov tejto jednotky.

³⁵IPMS, Svedectvo ppor. Stanisława Ordu, ref 7.

³⁶IPMS, Svedectvo ppor. A. Jankowského, ref 7.

Nasadenie 56. pozorovacej eskadry vskutku neprineslo žiadne ovocie, keďže posádky 31. prieskumnej eskadry neuskutočnili nad Slovenskom žiaden bombardovací útok. Dňa 6. septembra 1939 posádka pozorovateľa por. Edwarda Poradu a pilota des. Mariana Piaseckého na pozorovacom lietadle typu R – XIII D vyštartovala na prieskumný let nad Slovenskom, letiac cez úsek nad Bochnou a Nowym Sączom. Ani jeden z nich sa už nevrátil na letisko v Mrowli, a preto ich považovali za nezvestných. V bojovom denníku 56. pozorovacej eskadry nachádzame krátku zmienku o tejto udalosti: „Posádka s por. Poradom a des. Piaseckým sa nevrátila z bojovej úlohy, nemáme o nej žiadne správy.“ V správe o činnosti letectva armády *Karpaty*, ktorú napísal mjr. Witold Zaniewski, nájdeme ďalšiu krátku zmienku: „56. poz.[orovacia] esk[adra]. Stratila sa jedna posádka v oblasti Dunajca – ppor. Porada (pozorovateľ) a pilot kaprál.“ Do zápisníka letov eskadry toho dňa zapísali: „Personálny stav: strata 2 pilotov – poddôst. a jeden dôst. poz[orovateľ]. Materiálny stav: zostali 4 lietadlá R XIII a jedno lietadlo RWD – 8.“ V ďalšom z dokumentov sa zachovala strohá poznámka štábu: „Straty vlastných lietadiel – 2, 1 sa nevrátilo z prieskumu, jedno vážne poškodené strelbou a neschopné ďalšej služby.“³⁷

Ďalšiu kapitolu tohto príbehu stratenej poľskej posádky doplnili zanietenci dejín letectva František Onofrej a Belo Nižník v lete roku 2000 v Prešove. Obaja vyše 40 rokov vedeli, že vo vojenskej časti mestského cintorína v Prešove sa nachádza hrob poľského vojaka. Vďaka pomoci Juraja Rajnince zistili, že sú v ňom pochované pozostatky dvoch poľských letcov, ktorých zostrelili dňa 6. 9. 1939. Na náhrobný kameň napísali až roku 1998 meno por. Edwarda Poradu, meno druhého letca na kameni chýbalo až do leta 2000. Vtedy som Františkovi Onofrejovi odovzdal informáciu o osobných údajoch druhého letca, ktoré chýbali na náhrobnom kameni. Informácie o ňom som čerpal z práce O. Cumfta a H. K. Kujawu *Księga lotników polskich poległych, rannych i zaginionych*. Druhým letcom bol pilot des. Marian Piasecki. Takto vďaka poľsko-slovenskej spolupráci a vzájomnej pomoci vyrobili novú náhrobnú tabuľu, a po 61 rokoch sa v septembri 2000 podarilo doplniť „bielu stránku“ dejín poľského letectva zo šiesteho dňa vojny. Do septembra 2000 na listine ľudských strát poľských letcov zo dňa 6. septembra 1939 stál pri menách pozorovateľa por. Edwarda Poradu a pilota des. Mariana Piaseckého zápis „nevrátili sa z bojového nasadenia“. Neznáme ostávalo aj miesto posledného odpočinku oboch letcov. Informácie, ktoré boli doposiaľ uverejnené v poľskej literatúre o letoch do oblasti nad Bochnou a Nowym Sączom, sú nepresné. Nie je predsa možné, aby sa letci spomínanej posádky samovoľne ocitli počas vojny nad územím Slovenska, či snád sa akosi *ad hoc* rozhodli pre návrat do svojej leteckej základne v Mrowli letom nad územím nepriateľského štátu. Odpoveď na otázku, čo robila posádka pozorovacieho lietadla R – XIII D nad územím Slovenska, správne znie: posádka uskutočňovala taktický prieskum oblasti Bochnia – Nowy Sącz, dolinou Popradu prenikla na slovenské územie, fotografovala úsek Spišská Nová Ves – Prešov a chcela sa vrátiť do základne v Mrowli preletom nad priestorom Prešova a Bardejova. Mjr. Witold Zaniewski zo štábu armády *Karpaty* vo svojom povojnovom svedectve o bojových akciách letectva v septembri 1939 prezentoval takýto názor: „Vo všeobecnosti bolo v tomto období na Slovensku málo stíhacieho letectva protivníka, a jeho OPL bola málo efektívna.“³⁸

Avšak Veliteľstvo slovenských Vzdušných zbraní (VVZ) veľmi pozorne sledovalo akcie posádok prieskumných bombardovacích lietadiel typu P – 23 B Karaš z 31. prieskumnej eskadry, ako aj posádok pozorovacích lietadiel z 56. pozorovacej eskadry, ktoré sa až príliš často objavovali vo vzdušnom priestore Slovenska. MNO preto v ranných hodinách okolo 6.00 hod., dňa 6. 9. 1939, rozhodlo o presune trojčlenného roja stíhačiek Avia B.534 zo stíhacej letky 45 (podľa nemeckého označenia od 1. septembra 1939 dve stíhacie letky 45 a 49 tvorili *Jagdstaffel 13* – pozn. A. O.) z letiska v Spišskej Novej Vsi na poľné letisko v Ňar-

³⁷IPMS, Hlásenie, ref 30; Správa, ref 19.

³⁸IPMS, Hlásenie, ref 30.

šanoch ležiace neďaleko Ražňan, asi 2 km južne od Sabinova. Ich úlohou bolo chrániť Prešov, Kapušany, Solivar a Ňaršany pred leteckým útokom. Lietadlá stíhacej letky pilotovali veliteľ roja rtk. let. František Hanovec, pilot stíhacej letky 49 des. Martin Žiaran, a des. Viliam Jaloviar. Ich prílet vopred neavizovali, lúka určená ako pristávacia plocha bola nepokosená, ale stíhačky Avia B.534 pristáli bez problémov. Na mieste ich už čakali mechanici letky. Piloti vyčkávali na rozkaz na zásah.³⁹

Keď pozorovacie lietadlo R – XIII D s pozorovateľom por. Edwardom Poradom prenikalo do doliny Popradu a ďalej do okolia Prešova, vyhnalo to do vzduchu trojčlenný roj stíhacích lietadiel Avia B.534 z Ňaršian. Roj niekoľko minút po štarte do akcie zaútočil na poľské *erko* južne od letiska v Ňaršanoch. Zasiahnuté poľské lietadlo začalo horieť a rútilo sa na zem (*pozorovateľ sa pokúšal vyskočiť pomocou padáka z horiaceho stroja, ale nepodarilo sa mu to* – pozn. A. O.) v blízkosti obce Ostrovany, neďaleko Sabinova. Pilot, ktorý pravdepodobne utril zásah vo vzduchu, zhorel v kabíne. Telo pozorovateľa s neotvoreným padákom ostalo po páde nehybne ležať vedľa vraku stroja. Pozostatky oboch letcov preniesli po niekoľkých dňoch na cintorín v Prešove, a tu ich pochovali (*V mestskom archíve v Prešove sa však nenachádza žiadna zmienka o tejto udalosti, keďže kronika mesta sa začína až rokom 1945. V archívnych dokumentoch cintorína sa nachádza len zápis o hrobe dvoch poľských letcov z roku 1939* – pozn. A. O.). Podľa svedectva obyvateľky Prešova pani Husovskej sa pohrebu poľských letcov v prešovskom rímsko-katolíckom kostole, ktorý mal slávnostný charakter, zúčastnilo veľa Prešovčanov. Pani Husovská a jej dcéra sa o poľský hrob starajú dodnes. V roku 1998 sa historikom a letcom z Aeroklubu v Prešove podarilo zistiť osobné údaje poľského pozorovateľa. Prešovský letec a modelár Belo Nižník, ktorý sa tohto hrobu ujal, umiestnil na ňom tabuľku s textom s malou chybou: „Pilot por. Edward Porada, pozorovateľ desiatnik neznámy. 56. poľská eskadra. Zostrelený pri obci Ostrovany 6. septembra 1939, lietadlo R – XIII Lublin.“ Posledné detaily tejto tragédie, ktorej podrobnosti dlhé roky skúmali spomínaný Belo Nižník a jeho priatelia z Aeroklubu v Prešove a zo Slovenského Leteckého Zväzu gen. M. R. Štefánika, sa podarilo objasniť na základe rozhovorov s pamätníkmi až po vyše 61 rokoch. Belo Nižník spomínal: „V ten slnečný deň sa nad Prešovom objavilo nespoznateľné lietadlo. Ktosi zavolať na poľné letisko v Ňaršanoch, s ktorým už vtedy fungovalo telefonické spojenie, a informoval pilotov stíhačiek Avia B.534. Traja piloti, ktorí práve hrali futbalový zápas s mechanikmi, museli hru prerušiť, a tak, ako boli oblečení – v trenírkach, skočili do kabín a za chvíľu už boli vo vzduchu. Ihneď po štarte sa stretli s poľským R – XIII D, ktorý letel naproti. Útok bol bleskový. Zostrelené lietadlo dopadlo v plameňoch na zem. Telá letcov ležali vo vraku a vedľa neho niekoľko dní, pričom medzitým ich, žiaľ, zhanobili túlavé psy. Až po 10. dňoch kaplán z Ostrovian vymohol od vojenských orgánov napriek ich odporu, aby telá pochovali na cintoríne v Prešove. Tak sa stalo 16. septembra 1939. V päťdesiatych rokoch mi môj inštruktor v Aeroklube, starý pán Bramník, po prvýkrát ukázal tú mohylu. Vtedy bola veľmi zanedbaná. Pred pár rokmi som urobil z plastu poľskú šachovnicu, na ktorej sme umiestnili meno por. pilota Edwarda Poradu, ktoré sme našli v literatúre. Dnes už viem, že nebol pilotom, ale pozorovateľom, čiže nápis treba opraviť. Priezvisko des. pilota Mariana Piaseckého som do 26. júna 2000 nepoznal, a vďaka poľskej pomoci som ho dopísal na náhrobnú tabuľu. Po 61 rokoch mohyla letcov 56. eskadry prestala byť anonymnou. Možno, že v Poľsku žijú rodiny tých letcov, ktoré by mali vedieť, kde sú pochovaní ich blízki, o ktorých hroby sme sa vždy starali, a na ktorých každý rok obyvatelia Prešova zapalujú sviece.“⁴⁰

³⁹PETRIK, OLEJKO: Karpacie, ref 13, s. 81-85. Slovenský historik Peter Chorvát v štúdiu *Prešov v poľskej kampani*, uverejnenej vo *Vojenskej histórii* 2002, č. 2 (ďalej len CHORVÁT, P.: Prešov), na s. 113-114 tvrdí, že stíhačky pochádzali zo stíhacej letky 49, keďže v oficiálnych rozkazoch veliteľstva slovenského letectva z tohto obdobia sa stíhacia letka 45 nespomína.

⁴⁰PETRIK, OLEJKO: Karpacie, ref 13, s. 81-85. Neskôr každému zo stíhacích pilotov z Ňaršian priznali 1/3 zostrelenia.

Vojenská história

Dňa 3. 9. 2000 sa štáb Poľskej Televízie z regionálneho strediska v Rzeszów, vedený redaktorom Andrzejom Potockým, vybral na Slovensko. Na cintoríne v Prešove ich už čakala skupina slovenských letcov – veteránov, ktorí veľmi ochotne pomáhali pri natáčaní programu venovanému posádke zostrelého pozorovacieho lietadla R – XIII D. Toho dňa sa v Ostrovany v kronike miestnej fary našiel zápis: „Dňa 6. 9. 1939 slovenský letec zostrelil poľské lietadlo, ktoré spadlo neďaleko tunajšej stodoly. Benzín zo zostrelého lietadla zapálil stodolu.“

Televízny štáb sa vydal po stopách svedkov tejto udalosti. Navštívil aj rodinnú usadlosť rodiny Bánayovcov. Pani Edita Tkáčová – Bano, ktorá mala roku 1939 12 rokov, si zaspomínala na osudný deň: „Bola asi ôsma hodina ráno. Sedela som v izbe, a v tom som náhle počula výstrely. Celá vystrašená som sa rozbehla k oknu a uvidela plamene ohňa za dvorom, ktorý patril D. Banovi. Horela naša stodola, na ktorú z lietadla dopadla horiaca nádrž benzínu z lietadla. Hasili sme ju – ja sama som priniesla niekoľko desiatok vedier s vodou, ale žiaľ zhorela do tla. Lietadlo spadlo asi 150 metrov ďalej, za kaplnku stojacu pri ceste. Šľahali z neho plamene, a až keď vrak zhorel, podišli sme k nemu. Telá oboch letcov zhoreli, pamätám sa, že časti tela ležali vedľa lietadla a boli priam upečené. Jeden z letcov mal veniec doslova privarený k telu. Po dvoch-troch dňoch spálené telá poľských letcov preniesli do miestnej márnice, odkiaľ ich neskôr previezli na mestský cintorín v Prešove.“⁴¹

Na základe tohto svedectva sa podarilo poopraviť informácie o prípade – obaja letci zhoreli vo vraku stroja. Františkovi Onofrejovi sa podarilo získať od svedkov tragédie ďalšie informácie, z ktorých vyplýva, že v momente štartu slovenských stíhačiek na letisku v Ňaršanoch jednej z Ávií B.534 nenaskočil motor a proti poľskému lietadlu vyštartovali len dvaja piloti, pričom tretí bol vo vzduchu až vo chvíli, keď sa horiace poľské „erko“ rútilo na zem. Prešovské vydanie *Slováka* dňa 7. septembra 1939 písalo: „6. septembra o 8 hod. a 6 minúte priletel nad Ostrovany neďaleko Sabinova poľský jednoplošník s trojčlennou posádkou (*tu sa vyskytla chyba, pretože posádka bola dvojčlenná* – pozn. A. O.) s poľským znakom. Slovenský stíhací roj ho zostrelil prvou sériou výstrelov. Lietadlo začalo horieť už vo vzduchu. Pozorovateľ ešte pred pádom lietadla na zem zhodil bomby (*v skutočnosti to bola horiaca benzínová nádrž* – pozn. A. O.), tie spadli na stodolu ostrovianskeho dvora, ktorá zhorela. Pozorovateľom poľského lietadla bol por. Edward Porada, ktorý zahynul. Pilot desiatnik zhorel, jeho totožnosť sa nepodarilo určiť. Krátko potom priletelo lietadlo toho istého typu, avšak s nemeckým znakom. Rój stíhačiek chcel do neho spustiť paľbu, ale posádka lietadla dávala znamenie, aby do neho nestrieľali. Náš roj po rozpoznaní nemeckého lietadla nestrieľal. Po zmene kurzu na sever začalo toto cudzie lietadlo strieľať do roja stíhačiek. Poľské lietadlo zostrelil čatár pilot Hanovec.“⁴²

Z uvedeného opisu jednoznačne vyplýva, že poľské lietadlo zostrelil rtk. let. František Hanovec. Ten spomínal na túto udalosť takto: „Počas nemeckého útoku na Poľsko som bol vo formácii letky 45 (eskadry – pozn. A. O.) na letisku v Spišskej Novej Vsi. Spočiatku sme nevykonávali žiadne lety. Jedného dňa ma poslali s trojčlenným rojom na poľné letisko

⁴¹Tamže. P. Chorvát v citovenej práci tvrdí, že v zostrelenom lietadle zhorelolen telo pilota. Pozri: CHORVÁT, P.: Prešov, ref 39, s. 114-115.

⁴²Kópia denníka *Slovák* v zbierke autora. Z počiatočného výskumu F. Onofreja vyplývalo, že pilotom ktorý zostrelil poľské „erko“, bol pilot des. Viliam Jaloviar.

⁴³RAJLICH, J.: Jeden z tatranských orlů. V: Letectví + Kosmonautika 2002, č. 13, s. 26. Rtk. let. František Hanovec za tento čin dostal vyznamenanie Za hrdinstvo 2. stupňa a nemecký Železný kríž II. triedy. Za zmienku stoja aj nemecké údaje, ktoré uvádzajú, že dňa 6. 9. 1939 8.00 hod. trojčlenný roj stíhačiek Avia B.534 z Jagdstaffel 13 lokalizoval a zostrelil poľské lietadlo v okolí Prešova a že autorom zostrelu bol rotník František Hanovec, ktorého sprevádzali piloti slob. Žiaran a slob. Jaloviar (*v skutočnosti mali obaja hodnosť desiatnik* – pozn. A. O.). Spočiatku sa Slováci domnievali, že zostrelili prieskumné bombardovacie lietadlo typu PZP P – 43 a dokonca narátali troch (!!!) padlých poľských letcov, avšak onedlho sa ukázalo, že zostreleným lietadlom je pozorovacie lietadlo R – XIII D z poľskej 56. pozorovacej eskadry.

Ňaršany, v okolí Sabinova ... Priletelo poľské lietadlo a z palubných zbraní ostreľovalo Prešov. Spolu s des. Žiaranom a des. Jaloviarom sme lietadlo zostrelili. Do ďalších bojov som nezasiahol.“⁴³

Príbeh poľskej posádky, zostrelenej dňa 6. septembra 1939 pri Sabinove, uzatvára archívny dokument, datovaný 20. septembra 1939, a síce správa odoslaná zo štábu slovenskej skupiny OPL „Ealia“ veliteľstvu poľnej armády *Bernolák*, uložený vo VHA v Trnave: „Čo sa týka osobných údajov rotníka Hanovca, nazdávam sa, že zásluha za zostrelenie nepriateľského lietadla prislúhuje v plnej miere celému roju, preto dávam rozkaz, aby všetci traja piloti boli ohodnotení rovnako a posielam preto úplné údaje o pilotoch celého roja.“⁴⁴

List podpísal mjr. let. Justín Ďurana, ktorý rtk. let. Františkovi Hanovcovi, des. Martinovi Žiaranovi a des. Viliamovi Jaloviarovi priznal sverne po 1/3 zostrelu v skupinovom súboji s poľským lietadlom.⁴⁵

Veľmi tajuplne znie opis nemeckého lietadla, ktoré podľa správy v Slováku ostreľovalo slovenské stíhačky Avia B.534 po odlete smerom na sever od miesta stretnutia. Ak sa tak skutočne stalo, prečo nemecká posádka strieľala do spojeneckých slovenských stíhačiek? Aj nemecké pramene totiž potvrdzujú, že po zostrele poľského lietadla priletelo do oblasti bojového stretu druhé lietadlo, ktoré – ako vyplýva zo správy – bolo označené čiernym krížom bez bielej obruby (*išlo o výsostný znak na trupe lietadla R – XIII D, biely rovnoramenný kríž – čiže eskadrové označenie strojov 56. pozorovacej eskadry, ktoré omylom považovali za kríž Luftwaffe – pozn. A. O.*). To údajne ostreľovalo slovenské stíhačky, pričom po zhodení bômb uniklo smerom na Poľsko.⁴⁶ Ak to vôbec bol nemecký stroj, mohlo to byť jedno z pozorovacích lietadiel typu Henschel Hs – 123 z 2. Staffel/Aufklärungsgruppe (H) 14 z letiska v Žiline. Očiti svedkovia udalosti, ktorí si na trupe lietadla všimli kríž, si tento pravdepodobne pomýlili s výsostným označením 56. pozorovacej eskadry (*ktoré malo tvar kríža – pozn. A. O.*) na inom z jej lietadiel. Znamená to snáď, že jedno z lietadiel eskadry preniklo nad Slovensko po lietadle s pozorovateľom por. Edwardom Poradom na palube? Z poľských prameňov vyplýva, že taktický prieskum v karpatskom úseku poľských hraníc 6. septembra 1939 vykonávali už spomínaný pozorovateľ kpt. Marian Sunkiewicz s pilotom serž. Czesławom Wismontom, pozorovateľ ppor. Kazimierz Kucza s pilotom ppor. Zbigniewom Źmigrodzkým, a napokon pozorovateľ ppor. Stanisław Ostaszewski a pilot serž. Jan Czarnecki. Všetko nasvedčuje tomu, že toho dňa sa nad predmestiami Prešova objavilo druhé poľské pozorovacie lietadlo typu R – XIII D. Ak zo zoznamu poľských „eriek“ vyškrtíme stroj posádky ppor. Stanisława Ostaszewského a pilota serž. Jan Czarneckého, ktorý sa poškodený paľbou OPL vrátil na letisko v Mrowli, prichádzajú do úvahy posádky dvoch zostávajúcich strojov: pozorovateľ kpt. Marian Sunkiewicz a pilot serž. Czesław Wismont, a ppor. Kazimierz Kucza s pilotom ppor. Zbigniewom Źmigrodzkým. Avšak dodnes sa s úplnou istotou nedá určiť, ktorá z posádok sa „zatúlala“ do okolia Prešova.⁴⁷ Citované vydanie *Slováka* z 7. septembra 1939 ďalej uvádza: „Z okolia Humenného hlásia, že naša obrana tu zaznamenala prelet poľského lietadla, falšivo označeného nemeckými znakmi. Naš stíhací roj lietadlo vyhnal.“ Všetko nasvedčuje tomu, že to bol stroj posádky kpt. Marian Sunkiewicz – serž. Czesław Wismont, alebo posádky ppor.

⁴⁴PETRIK, OLEJKO: Karpackie, ref 13, s. 84-87.

⁴⁵Tamže; ELERT, R.: Reiter im Polenfeldzug. Hamburg 1941, s. 12. Juliusz Molski, ktorý skúma osudy poľských letcov padlých počas tzv. obrannej vojny roku 1939 sa snažil vyše 10 rokov lokalizovať na Slovensku miesto zostrelu poľského pozorovacieho lietadla R – XIII D. Údaje, ktoré mu poskytol Slovenský Červený kríž, nasvedčovali, že to bolo v okolí Starej Ľubovne, čo však nebola správna stopa. Podľa informácií publikovaných v citovanej knihe nemeckého autora Elerta boli v dňoch 4. – 6. septembra 1939 v okolí Starej Ľubovne zostrelené dve poľské lietadlá. V prípade dátumu 6. 9. 1939 všetko nasvedčuje tomu, že ide o udalosť z Ostrovian, avšak ohľadom údajného zostrelu dňa 4. 9. 1939 nemožno v poľskej literatúre nájsť žiadne potvrdzujúce informácie. Treba vziať do úvahy aj propagandistický charakter nemeckej publikácie, čo pripúšťa domnienku, že to bola klamlivá informácia.

⁴⁶ELERT, ref 45, s 97.

⁴⁷PETRIK, OLEJKO: Karpackie, ref 13, s. 84-87.

Kazimierz Kucza – ppor. Zbigniew Żmigrodzki. Prekvapujúce sú však dve skutočnosti, a síce spomenuté nemecké výsostné znaky, čo možno vysvetliť omylom v dôsledku ich podobnosti so znakom 56. pozorovacej eskadry, a na druhej strane zmienka o akcii slovenských stíhačiek, ktorú poľské pramene nepotvrďujú. Chýbajú informácie o roji stíhačiek VZ. Nie je vylúčené, že to bol trojčlenný roj stíhačiek Avia B.534 z letiska v Ňaršanoch.

Po zostrele poľského lietadla veliteľstvo „Bernolák“ požiadalo Ministerstvo národnej obrany o posilnenie protilietadlovej obrany Prešova s cieľom znemožniť ďalšie akcie poľského letectva. Už 7. septembra 1939 presunuli desať stíhacích lietadiel Avia B.534 stíhacej letky 37 z Piešťan (podľa nemeckého označenia tvorili obidve stíhacie letky 37 a 39 spolu so stíhacou letkou 38 od 1. septembra 1939 dve letky – Jagdstaffel 11 a Jagdstaffel 12 – pozn. A. O.) pod velením npor. let. Ondreja Ďumbalu a npor. let. Vladimíra Kačku (ich ochranu zabezpečovala 4. protilietadlová rota vyzbrojená dvanástimi kanónmi typu Oerlikon s kalibrom 20 mm, rozmiestnená po obvode plochy letiska v Prešove – na poľnom letisku v Nižnom Šebeši [dnes mestskej časti Prešova Nižnej Šebastovej], označované tiež ako Išla, resp. Šarišské lúky – pozn. A. O.). Tri stíhačky Avia B.534, ktoré dňa 6. septembra 1939 zostrelili poľské pozorovacie lietadlo R – XIII D v okolí Sabinova, sa taktiež premiestnili sem z poľného letiska v Ňaršanoch. Avšak v nasledujúcich dňoch už k vzdušným súbojom s posádkami lietadiel 56. pozorovacej eskadry nedošlo.⁴⁸

Napriek strate jednej posádky, 6. septembra 1939, bola 56. pozorovacia eskadra ako jediná poľská jednotka operujúca na juhu krajiny, ktorá bola poverená výkonom prieskumných letov nad územím Slovenska. V zápisníku letov eskadry nájdeme v rubrike bojové lety dňa 7. 9. 1939 nasledovný zápis: „Počet bojových letov – 3, iných – 1, oblasť – Tarnów, Nowy Sącz, Bardejov.“

Zo zápisu vyplýva, že tri posádky pozorovacích lietadiel R – XIII D vyštartovali z letiska v Mrowli na svoj posledný prieskumný let pred premiestnením na iné letisko: dve leteli nad územie Malopoľska a jedna nad územie Slovenska. Pozorovateľ por. Antoni Zajączkowski s pilotom por. Antonim Jankowskim leteli do oblasti východne od Tarnowa a pozorovateľ ppor. Mieczysław Marcola s pilotom des. Tomaszom Tubisom nad Nowy Sącz.⁴⁹ Výsledky oboch prieskumných letov boli pozitívne a obe posádky sa vrátili na letisko v Mrowli. Lietadlo s posádkou: pozorovateľ kpt. Eugeniusz Arciuszkiewicz – pilot des. Konstanty Gawlik fotografovalo južný úsek, konkrétne okolie Bardejova. Poľská posádka úspešne vykonala úlohu a vrátila sa do leteckej základne. Ku kontaktu s lietadlami z redislokovanej slovenskej stíhacej letky 37 nedošlo. Všetky poľské posádky toho dňa ostrelovali počas výkonu bojovej úlohy protilietadlová obrana nepriateľa.⁵⁰

Úmerne k rastúcemu tempu ústupu poľských jednotiek klesal počet letov 56. pozorovacej eskadry nad slovenským územím. Operačný priestor poľských leteckých posádok sa rýchlo presúval do okolia Lvova. Územie Slovenska sa tak pre Veliteľstvo armády *Malopoľska* stalo ďalekým tylovým územím protivníka. Po presune 56. pozorovacej eskadry na poľné letisko Nienadowa uskutočnili pozorovacie lietadlá R – XIII D eskadry 8. septembra 1939 dva posledné prieskumné lety v pohraničnom úseku Gorlice – Jasło – Krosno – Pilzno – Rzeszów (čiže oproti *Bardejovu a Prešovu* – pozn. A. O.). Pozorovateľ por. Mieczysław Gorzeński s pilotom ppor. Stanisławom Ordcom vyštartovali ráno a popoludní toho istého dňa túto úlohu zopakovali pozorovateľ ppor. Kazimierz Kucza s pilotom serž. Czesławom Wismontom. Akcie sa zaobišli bez vzdušných súbojov so slovenskými stíhačkami z letky 37, avšak v súlade so „zvyklosťami“ boli obidve posádky ostrelované nepriateľskou i vlastnou protilietadlovou obranou.

Súčasne s presunom frontovej línie smerom na východ hľadali posádky 56. pozorovacej eskadry terén vyhovujúci kritériám poľného letiska. Dňa 8. 9. 1939 popoludní pozorovateľ

⁴⁸Tamže; OLEJKO, A.: Tropami, s. 14-16.

⁴⁹IPMS, Správa, ref 19. Informácia, že pozorovateľom, ktorý letel s pilotom ppor. Antoni Jankowským, bol ppor. Stanisław Orda je nesprávna.

⁵⁰Tamže. Nesprávne sa uvádza, že pozorovateľom, ktorý letel s pilotom des. Konstanty Gawlikom bol ppor. Zbigniew Żmigrodzki.

por. Brunon Okoński s pilotom des. Romanom Skrzyńským hľadali novú pristávaciu plochu pre svoju eskadru, ktorá už vtedy disponovala len štyrmi pozorovacími lietadlami R – XIII D a jedným spojovacím lietadlom RWD – 8. Po poldruhodinovom lete hlásili rozpoznanie pristávacej plochy v Stubne, ležiacom 20 km severovýchodne od Przemysla. Po 8. septembri 1939 sa pozorovacie lietadlá R – XIII D posádok z 56. pozorovacej eskadry už neobjavovali nad územím Slovenska. Jednotku redislokovali na poľné letiská na východe Poľska. Jej bojové úlohy sa zmenili v súlade so smernicami štábu armády *Małopolska*. Súbežne s rýchlou zmenou frontovej línie sa zmenili aj rozkazy pre letcov 56. pozorovacej eskadry, ktorých už nepoverovali bojovými úlohami v blízkosti územia Slovenska, hoci ešte 12. septembra 1939 pozorovacie lietadlo R – XIII D s dvojčlennou posádkou v zložení: por. let. Antoni Zajączkowski – ppor. let. Zbigniew Żmigrodzki preniklo do priestoru Karpát v úseku Sambor – Chyrów – Ustrzyki Dolne – Drohobyč.⁵¹

A. OLEJKO: DIE KAMPFTÄTIGKEIT DER 56. BEOBACHTUNGSESKADRON DER ARMEE „KARPATEN“ ÜBER DIE SLOWAKEI IN DEM VERTEIDIGUNGSKRIEG IM JAHRE 1939

Im Herbst 1939 bestand die Luftwaffe der polnischen Armee *Karpaten* (*Armia „Karpaty“*) aus zwei Eskadronen: die 31. Beobachtungseskadron aus dem 3. Fliegerregiment aus Poznan und das 5. Fliegerregiment aus Lidy in Vilne. Beide Eskadronen wurden durch die 5. Verbindungsschar ergänzt, die sich am Flughafen Lublinek in Lodza ausbildete. Die 56. Beobachtungseskadron wurde an dem Feldflughafen in Mrowla heimisch, über dem der Oberst dipl. Witold Morawski aus dem Stab der Armee „Karpaten“, dem Befehlshaber des Stabs der Luftwaffe in Warschau in dem telegraphischen Bericht Nr. 691/mob. szt. Lot., der am 30. August 1939 um 15.30 gesendet wurde, meldete: „Ich melde, dass der Flugplatz Mrowka (richtiger Name *Mrowla – Bem. des Autoren.*), der 9 Kilometer nordwestlich von Rzeszow liegt, für die 31. Beobachtungseskadron bereit fertig ist.“

In Einklang mit der Verordnung des Kriegsministeriums wurde die 56. Eskadron, ähnlich wie die anderen Beobachtungseskadronen, verkleinert und in zwei Staffeln reorganisiert. Während des Verteidigungskrieges im Jahre 1939 dienten hier 12 Offiziere, 80 Unteroffiziere und Soldaten. Zum Zeitpunkt der Entfesselung des Kriegskonfliktes am 1.9.1939 wurde die polnische Luftnachrichtenerstattung am 1.9.1939 auf den südlichen Frontsektor hingeeilt und ihre Operationstätigkeit schloss auch den Teil des slowakischen Gebietes um den Bergpass Dukla ein. Die Beobachtungsflüge über dem Bergpass Dukla realisierte eine von den zwei Luftwaffengarnisonen der 31. Beobachtungseskadron, wobei sehr wahrscheinlich ist, dass bei dieser Tätigkeit auch eine von den Garnisonen der 56. Beobachtungseskadron Beitrag leistete. Es ist schwierig zu beurteilen, welche von den beiden Garnisonen der Eskadron im Luftraum über dem Bergpass Dukla geriet, da beide in der Umgebung tätig waren. Aus diesem Grund ist es nicht ausgeschlossen, dass in dem slowakischen Grenzgebiet beide Einheiten erschienen. Alles bezeugt also, dass über die Slowakei ein von den Zweideckern Typ PWS – 26 aus der Unteroffizierschule für Fliegernachwuchs verlief, der vor dem Bombardieren der Flugplätze der erwähnten Schule in Krosno und Moderówka entflohen. Die Luftaufklärung der Eskadronen beider polnischen Armeen „Krakau“ und „Karpaten“ über slowakische Grenzgebiete zeigte, dass die grösste Gefahr die motorisierten Einheiten des Feindes sind. Der schnelle Fortgang des deutschen XXII. Panzerkorps, der aus dem Gebiet der Slowakei antrat, drohte nämlich mit der Unterbrechung der polnischen Frontlinie im Gebiet von Beskid Wyspoweg früher, als den Hauptkräften der Armee „Krakau“ gelingt, aus dem gedrohten Gebiet Schlesiens zu fliehen. Die ersten Kriegstage verliefen im Zeichen einer grossen Aktivität der Garnisonen der 56. Beobachtungseskadron über dem Gebiet der Slowakei. Bis zum 6. Tag des Krieges erforderten die Flüge der Garnisonen der 56. Beobachtungseskadron keine Verluste, doch am 6.9.1939 spielte sich über die Slowakei eine Fliegerkatastrophe ab. An dem Tag unternahm die 56. Beobachtungseskadron sieben Aufklärungsflüge, wobei sie die ganze Zeit unter dem Kommando der Armee „Karpaten“ stand. Ihre Garnisonen, ebenso wie die Garnisonen der 31. Beobachtungseskadron, kämpften aufopfernd in ihrem Operationsraum, wobei die Piloten ohne Begleitung der polnischen Jagdluftwaffe flogen. Sie wurden einer permanenten Gefahr ausgestellt, die aus der Seite der Luftabwehr des Feindes, als auch der eigenen OPL drohte. Die Piloten aus der Grenzeskadron flogen trotzdem mit grossem Mut und füllten die von dem Stab der Armee „Karpaten“ zugeteilten Aufgaben mit grosser Pünktlichkeit durch.

Preložil: Mgr. Dušan Segeš

⁵¹Tamže. V literatúre venovanej tejto problematike sa možno stretnúť s tvrdením, že posádka v zložení por. let. Antoni Zajączkowski – ppor. let. Zbigniew Żmigrodzki vykonala dňa 12. 9. 1939 dva prieskumné lety, avšak v zápisníku letov 56. pozorovacej eskadry sa zápis potvrdzujúci túto informáciu nenachádza.

ORGANIZÁCIA SPRAVODAJSKÉJ ČINNOSTI NEMECKEJ BEZPEČNOSTNEJ SLUŽBY (SICHERHEITSDIENST – SD) NA SLOVENSKU OD ROKU 1939 DO VYPUKNUTIA SNP

MICHAL SCHVARC

SCHVARC, M.: Organisation of Intelligence Activity of the German Security Service (Sicherheitsdienst – SD) in Slovakia from 1939 to the Outbreak of the Slovak National Uprising. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 41 – 55, Bratislava.

In the study the author analyses conditions of the origination and genesis of the SD development that had been formed by the SS since 1931, later as an independent organisation NSDAP. He follows its penetration to Slovakia where the SD started to build its positions already in autumn 1938. The German Security Service controlled its activity in Slovakia through the leading area in Vienna. The author points out also relations with other German intelligence bodies in Slovakia, German Embassy, military intelligence service Abwehr, Deutsche Partei, German police attaché in Slovakia Mr. F. Goltz etc. The author shows a blind and non-systematic co-operation of German intelligence bodies in Slovakia; double-track activity of SD in Slovakia that complicated its activity as well as building of the intelligence mechanism and agent network in the whole period.

Military history. Slovakia. Intelligence Activity of the German Security Service. R. 1939 – 1944.

Bezpečnostná služba ríšskeho vodcu SS (SD) vznikla v roku 1931 najprv ako spravodajská služba s cieľom sledovať a zbierať informácie nielen o politických protivníkoch, ale i o vnútrostraníckom živote. Od začiatku bola podriadená Reinhardovi Heydrichovi. V júli 1932 dostala táto organizácia v rámci SS svoj názov – Bezpečnostná služba ríšskeho vodcu SS (SD).¹ V novembri 1933 povýšil ríšsky vodca SS Heinrich Himmler SD na samostatný úrad v rámci SS², 9. júna 1934 ju Hitlerov zástupca Rudolf Hess potvrdil ako jedinú spravodajskú službu NSDAP³ a 20. júla toho istého roku ju samotný A. Hitler prehlásil za samostatnú organizáciu v rámci NSDAP.⁴

Na prelome rokov 1935/36 prešlo do kompetencie SD sledovanie a zbieranie informácií z „oblastí života“ (Lebensgebietsarbeit). V praxi to znamenalo systematické pozorovanie a spracúvanie všetkých spoločenských oblastí. Po Himmlerovom vymenovaní za šéfa nemeckej polície v júni 1936⁵ pribudla SD vnútropticajná úloha svetonázorovo zabezpečiť Himmlerov

¹Neskôr Himmler zdôvodňoval toto pomenovanie nasledovne: „Potom sme tejto službe nedali názov spravodajská služba, ale bezpečnostná služba. Služba kvôli tomu, pretože bolo najväčšou čťou, keď mohla slúžiť svojmu národu. A za ďalšie: slúži pre bezpečnosť národa.“ (Himmlerov prejav zo 14. 5. 1944, DIERKER, W.: Himmlers Glaubenskrieger. Der Sicherheitsdienst der SS und seine Religionspolitik 1933 – 1941. Paderborn 2002, s. 33.)

²WILDT, M. (zost.): Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit. Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS. Hamburg 2003, s. 10. Spočiatku mal Úrad SD popri registratúre 5 oddelení: I organizácia, II správa, III informácie (vnútro), IV kontrarozvedka a zahraničie a oddelenie V (slobodomurárstvo). Na prelome rokov 1938/39 mal Hlavný úrad SD 3 centrálna oddelenia: centrálna oddelenie I (I/1 štátna kancelária, I/2 personálne oddelenie, I/3 tlač a múzeá, I/4 správa), centrálna oddelenie II (II/1 svetonázoroví protivníci, II/2 vyhodnocovanie oblastí spoločenského života) a centrálna oddelenie III (III/1 cudzokrajné oblasti, III/2 zahraničnopolitická kontrarozvedka).

³BUCHHEIM, H. – BROZAT, M. – JACOBSEN, H. A. – KRAUSNICK, H.: Anatomie des SS-Staates. Mnichov 1994, s. 63-64.

⁴Tamže, ref 3, s. 54.

⁵Ríšsky zákonník I, rok 1936, s. 487; BROZAT, M.: Der Staat Hitlers. Mnichov 1969, s. 342.

úmysel zlúčenia Bezpečnostnej polície a SD. Tým získala SD na význame a zohrala významnú úlohu pri vzniku Hlavného úradu pre ríšsku bezpečnosť (Reichssicherheitshauptamt – RSHA)⁶ 27. septembra 1939.⁷ Tri oddelenia, resp. úrady SD, sa stali úradmi RSHA: Úrad II, neskorší úrad VII (svetonázorový výskum), Úrad III (SD – Inland) a Úrad VI (SD – Ausland).

V súvislosti s expanzívnymi plánmi nacistického Nemecka sa pôsobnosť SD rozšírila. Pohotovostné oddiely SS a polície, počínajúc anšlusom Rakúska v roku 1938 a končiac napadnutím Sovietskeho zväzu v roku 1941, sa na obsadenom území označovali ako jednotky SD, a to z dôvodu ich rozlíšenia od Wehrmachtu a vymedzenia ich zvláštnych úloh, ako zabavovanie spisov, dokumentov a písomností, zatýkanie a likvidácia politických a „svetonázorových“ protivníkov, predovšetkým Židov.⁸ Pohotovostné skupiny nosili kosoštvorec SD na spodnej časti ľavého rukáva poľnej uniformy. Ním boli označení aj úradníci Gestapa a Kriminálnej polície vystupujúci navonok ako príslušníci SD, hoci nefigurovali ako členovia SS. Napriek tomu sa však počet skutočných príslušníkov SD v personálnom obsadení Pohotovostných skupín zvýšil a plnili predovšetkým spravodajské úlohy.⁹

Predmet pôsobnosti SD sa týkal hlavne oblasti spravodajstva. Spravodajská činnosť sa zameriavala na oblasť spoločenského života a vnútorné záležitosti (SD – Inland)¹⁰ a na zahraničie (SD – Ausland).¹¹

⁶RSHA podľa výnosu ríšskeho vodcu SS a šéfa nemeckej polície z 27. 9. 1939 tvorilo 6 úradov: Úrad I sa vytvoril z Úradu pre správu a právo Hlavného úradu SiPo, Úradu I Hlavného úradu SD (bez I/3), oddelenia I a IV Úradu tajnej štátnej polície (Gestapa). Šéfom úradu bol Dr. Werner Best. Úrad II tvorili oddelenia II/1 a I/3 Hlavného úradu SD pod vedením profesora Alfreda Sixa. Úrad III sa vytvoril z oddelenia II/2 (oblasti života – tuzemská spravodajská služba) Hlavného úradu SD pod vedením Otta Ohlendorfa. Úrad IV sa vytvoril z Úradu politickej polície Hlavného úradu SiPo, oddelenia II a III Gestapa. Vedúcim úradu bol Heinrich Müller. Súčasťou Úradu V bol Úrad kriminálnej polície Hlavného úradu SiPo a Ríšsky kriminálny policajný úrad. Vedúcim bol Arthur Nebe. Úrad VI pozostával z Úradu III (zahraničná spravodajská služba) Hlavného úradu SD. Šéfom úradu bol Heinz Jost. Neskôr sa vytvoril Úrad VII pre svetonázorový výskum.

⁷BUCHHEIM, BROZAT, JACOBSEN, KRAUSNICK, ref 3, s. 67-68.

⁸NEUSÜSS – HUNKEL, E.: Die SS. Hannover, Frankfurt nad Mohanom 1956, s. 97-101; KRAUSNICK, H. – WILHELM, H.: Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und SD 1938 – 1942. Stuttgart 1981, s. 32-42; BUCHHEIM, BROZAT, JACOBSEN, KRAUSNICK, ref 3, s. 71-78; OGORRECK, R.: Die Einsatzgruppen und die Genesis der Endlösung. Berlin 1996, s. 19-46; GERLACH, CH.: Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg 1999, s. 538-546; WILDT, M.: Radikalisierung und Selbstradikalisierung 1939. Die Geburt des Reichssicherheitshauptamtes aus dem Geist des völkischen Massenmords. In: Gestapo im Zweiten Weltkrieg. Heimatfront und besetztes Europa. Darmstadt 2000, s. 11-41; WILDT, M.: Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes. Hamburg 2002, s. 506-531, 538-546.

⁹V personálnom zložení Pohotovostných oddielov v Poľsku mali relatívnu prevahu príslušníci SD, pred členmi Gestapa a Kriminálnej polície. (KRAUSNICK, WILHELM, ref 8, s. 32-42.) V ZSSR sa personál Pohotovostných skupín skladal opätovne z príslušníkov Gestapa, Kriminálnej polície a SD, pričom členovia SD obsadzovali vo veľkej miere veliteľské pozície. (KRAUSNICK, WILHELM, ref 8, s. 141-150.)

¹⁰V tuzemsku SD zbierala a zhromažďovala informácie zo všetkých oblastí verejného života o pôsobnosti prijatých opatrení stranou a vládou (Stimmungsberichte, Tagesberichte, Wirtschafts-lageberichte). Správy sa zhromažďovali zo všetkých (vedúcich) úsekov SD na ríšskom území a dva až trikrát týždenne sa odovzdávali najdôležitejším straníckym a štátnym činiteľom. SD spracovávala informácie o politickej spoľahlivosti straníckych a štátnych funkcionárov, vojenských činiteľov. Spravodajskú činnosť v rámci strany Himmler síce oficiálne zakázal, ale interne ju pripustil, a to hlavne kvôli vysokej miere korupcie v straníckom aparáte. SD mala širokú sieť agentov a dôverníkov. O. Ohlendorf, vedúci Úradu III pred Medzinárodným vojenským tribunálom v Norimbergu uviedol počet spolupracovníkov SD na 30 000, ale bez bližšej špecifikácie.

¹¹Ďalšie ťažisko práce SD tvorila spravodajská a špiónažna činnosť. Zahraničné aktivity SD do vypuknutia vojny nenabrali jasnejšie kontúry. Informácie získavali väčšinou malé skupinky informantov, ktoré v prevažnej miere pozostávali zo známych spolupracovníkov pohraničných úradov SD žijúcich v zahraničí. Úrad III Hlavného úradu SD bol personálne a finančne poddimenzovaný. Úloha SD-Ausland sa v prvom rade obmedzovala na služobnú výpomoc a podporu Abwehru (vojenskej spravodajskej služby) a policajným úradovniam zaoberajúcich sa záležitosťami kontrašpiónáže. Neskôr v roku 1941 boli úlohy SD-Ausland, Úrad VI RSHA formulované nasledovne: „*Úrad VI RSHA má za úlohu v zahraničí vybudovať politickú a hospodársku spravodajskú službu s cieľom podchytiť a vyhodnotiť celkovú politickú a hospodársku štruktúru zahraničia... Ďalej je Úrad VI poverený prieskumom svetonázorových protivníkov v zahraničí.*“ Heydrichov výnos z 31. 5.

Vojenská história

Hlavnému úradu SD organizačne podliehali vedúce oblasti SD (SD – Leitabschnitten), oblasti SD (SD – Abschnitten), hlavné pobočky SD (SD – Hauptausstellen) a pobočky SD. Tieto útvary SD vznikali paralelne s organizačnými celkami SS.¹² Po vytvorení RSHA prevzal pozíciu Hlavného úradu SD Úrad III RSHA (SD – Inland) a jemu podliehali všetky organizačné zložky SD, počnúc vedúcimi úsekmi a končiac blokovými služobníkmi SD.¹³

Popri týchto organizačných celkoch disponovala SD široko rozvetveným aparátom agentov a donášačov. Podľa H. Orba¹⁴ sa dôverníci SD delili podľa stupňa ich spoľahlivosti do 5. kategórií: 1. dôverníci (V – Leute),¹⁵ 2. agenti (A – Leute),¹⁶ 3. donášači (Z – Leute),¹⁷ pomáhači (H – Leute)¹⁸ a nespoľahliví (U – Leute).¹⁹

Československá republika sa v druhej polovici 30. rokov 20. storočia začala stávať objektom záujmu spravodajskej činnosti Sicherheitsdienstu. SD si v západnej časti republiky vybuďovala sieť agentov a spravodajcov v rámci Sudetonemeckej strany (SdP), ktorí pochádzali predovšetkým zo zakázanej Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strany (DNSAP)²⁰ a boli zoskupení okolo časopisu *Aufbruch (Prelom)*. Medzi agentov SD patrili poprední členovia SdP ako Otto Liebl a Rudolf Kasper.²¹ Pôsobenie SD významnou mierou prispelo k oslabeniu pozície bývalých členov Zväzu kamarátov (KB)²² vo vedení SdP, jej radikalizáciu

1942 hovoril už o iných úlohách SD-Ausland: „*Úlohou Zahraničnej spravodajskej služby (ZSS – pozn. M. S.) je zbierať a získavať správy, ktoré vypovedajú čosi o zahraničí, pričom cieľom jej práce má byť informovanie zahraničnopolitického vedenia Ríše, zabezpečiť mu podklady pre jeho rozhodnutia v krátkodobom a dlhodobom výhľade, usporiadať ich, vidieť za kulisy zahraničnej politiky, posúdiť udalosti a situácie a podľa toho rozhodovať. ZSS má nepretržite informovať o súčasnom a budúcom dianí v politike a hospodárstve tej ktorej krajiny, aby bola orgánom pre vlastné štátne a hospodárske vedenie.*“ (PAEHLER, K.: Ein Spiegel seiner selbst. Der SD- Ausland in Italien. In: Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit. Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS. Hamburg 2003, s. 248-249.) Všeobecná konkurencia s inými organizáciami a nejasné definovanie vlastných úloh politickej zahraničnej spravodajskej služby viedli k neustálym kompetenčným sporom.

¹²NEUSÜSS – HUNKEL, ref 8, s. 29-33.

¹³Archív Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici (ďalej A MSNP), fond IX, š. 17, A 28/2001.

¹⁴ORB, H.: Nationalsozialismus. 13 Jahre Machtrausch. Olten 1945, s. 60.

¹⁵V – Leute (Vertrauensleute): Osvedčení členovia NSDAP alebo jej pridružených organizácií, ktorí požívali plnú dôveru aj bez toho, aby boli členmi SS.

¹⁶A – Leute (Agenten): Nemuseli byť členmi NSDAP, ale boli považovaní za bezpodmienečne spoľahlivých. Boli nasadzovaní počas vyšetrovaní prípadov velezrady a špionáže, ako aj v hospodárstve, úradoch i na samotných ministerstvách. Za vykonanú prácu boli väčšinou odmeňovaní.

¹⁷Z – Leute (Zubringer) alebo sľediči a denuncianti, ktorí boli v neustálej službe SD a za to dostávali mesačný plat, vrátane odmien.

¹⁸H – Leute (Helfershelfer): Príležitostní udavači, ktorí udávali kolegov a blízkych z osobnej pomsty, zo závidia pre zárobok a falošnej ctižiadosti.

¹⁹U – Leute (Unzuverlässige): Boli pokladaní za korupčných, vykonávali občasné donášačské služby, boli pod neustálym dohľadom a často pochádzali z kriminálneho prostredia.

²⁰Nemecká národnosocialistická robotnícka strana (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP) vznikla v roku 1904 ako Nemecká robotnícka strana (DAP). Do konca 20. rokov pôsobila relatívne samostatne a nezávisle od NSDAP. Až od tohto obdobia sa začalo presadzovať voči starším stranickým vodcom mladšie, radikálnejšie krídlo a strane vtačilo radikálnejší charakter. K DNSAP a jej pomeru k NSDAP pozri SMELSER, R. M.: Hitler and the DNSAP. Between Democracy and Gleichschaltung. In: Bohemia 21, Mnichov 1979, s. 137-155.

²¹ZIMMERMANN, V.: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938 – 1945). Praha 2001, s. 46.

²²Zväz kamarátov (Kameradschaftsbund – KB): Ideologický krúžok, ktorý vychádzal z myšlienok viedenského sociológa Othmara Spanna o stavovskom štáte s politickou elitou na čele. Kľúčovú úlohu v tomto spolku zohral Heinz Rutha. Od roku 1926 pracovala jeho skupina pod názvom *Pracovný krúžok pre spoločenské vedy*. V roku 1930 sa zaregistrovala pod menom *Zväz kamarátov, zväz pre národnopolitické a sociálnopolitické vzdelávanie*. Organizácia mala niekoľko sto členov. KB mal prísne hierarchickú štruktúru, bol autoritársky a nacionalistický. KB sa usiloval obsadzovať pozície v politických stranách a spoločenských organizáciách svojimi členmi. Jeho najsilnejšou baštou bol Nemecký telocvičný zväz (DTV), ktorého vodcom bol od roku 1931 K. Henlein. K. Henlein síce pred založením Sudetonemeckého vlasteneckého frontu (SHF) z KB vystúpil, avšak členovia KB mali rozhodujúci vplyv vo vedení SHF/SdP. Členom KB bol aj F. Karmasin, neskorší vodca nemeckej národnej skupiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945.

a definitívnu národnosocialistickú orientáciu.²³ Československé bezpečnostné orgány činnosť SD starostlivo monitorovali od konca roku 1936.²⁴

Po podpísaní Mníchovskej dohody a vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny sa mnohé ríšskonemecké úrady a organizácie usilovali uplatniť svoj vplyv na Slovensku.²⁵ Vyhlásenie Slovenského štátu na tejto skutočnosti nič nezmenilo.

SD si svoje pozície na Slovensku začala budovať už na jeseň 1938, avšak jej aktivity siahajú už do obdobia pred Mníchovom. Viedenská oblastná ústredňa SD bezprostredne po norimberskom zjazde NSDAP, na príkaz Ernsta Kaltenbrunnera, zintenzívnila kontakty so slovenskými radikálmi (skupina okolo Rudolfa Vávru, Ľudovíta Mutňanského, Jána Joštiaka, Jána Farkaša a Karola Murgaša)²⁶ a vyslala do Bratislavy niekoľko svojich dôverníkov, medzi nimi Lorenza Karbusa, Kuna Goldbacha, Fritza Fialu. Niektorí z nich, ako napr. K. Goldbach a L. Karbus, pôsobili zároveň ako spravodajcovia denníka *Völkischer Beobachter* v službách ríšskeho ministerstva propagandy. V októbri prišiel do slovenskej metropoly zástupca Hlavného úradu SD Joseph Götsch. Jeho úlohou bolo udržiavať kontakt s Franzom Karmasinom, vodcom nemeckej menšiny na Slovensku. F. Karmasin mal v tom období dobré kontakty nielen s Volksdeutsche Mittelstelle (Ústredňa nemeckých menšín – VoMi), ale aj s viedenským ríšskym miestodržiteľstvom a viedenským SD.²⁷

Vznik a počiatky budovania Slovenského štátu výrazným spôsobom ovplyvnilo aj pôsobenie Sicherheitsdienstu. SD predstavovala najortodoxnejší kurz nacistickej politiky voči Slovensku, bola pochopiteľne predpojatá voči umiernenému krídlu HSĽS okolo J. Tisa a nemala porozumenie pre kompromisnú líniu voči nemu ako vyslanectvo, čo neskôr viedlo, ako to dokumentujem, k roztržke s ním. SD riadila svoju činnosť na Slovensku prostredníctvom svojej vedúcej oblasti vo Viedni, v Prahe a Úrade VI RSHA (SD – Ausland).²⁸

Zo začiatku bol 1939 vedením spravodajských úloh SD na Slovensku v roku poverený Walter Donath,²⁹ krajský veliteľ Freiwillige Schutzstaffel (FS) a vedúci školiaceho úradu Deutsche Partei. Štruktúra SD na Slovensku vychádzala čiastočne zo štruktúry v Nemeckej ríši. Členila sa na viaceré okruhy pôsobnosti. Z dôvodu nedostatku vhodných osôb vybavoval spočiatku všetku prácu v bratislavskej úradovni SD W. Donath a jeho traja spolupracovníci: Eugen

²³ZIMMERMANN, ref 21, s. 48-51; SMELSER, R. M.: Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933 – 1938. Mnichov, Viedeň 1980, s. 149-171; GEBEL, R.: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938 – 1945. Mnichov 2000, s. 52-55.

²⁴Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠA BB, pob. BB), fond Okresný úrad v Brezne 1923 – 1945 (ďalej OÚ Brezno), š. 236, 1 157/1936 prez.

²⁵Pozri HOENSCH, J. K.: Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/39. Kolín nad Rýnom, Graz 1965; KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Dizertačná práca. Bochum 1969, s. 1-59; SUŠKO, L.: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: Československý historický časopis, roč. 21, 1973, 2, s. 161-197; SUŠKO, L.: Miesto autonómneho Slovenska v politike nemeckej ríše (september 1938 – marec 1939). In: Historický časopis, roč. 47, 1999, 3, s. 420-431; BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, 2, s. 41-61.

²⁶HOENSCH, ref 25, s. 59.

²⁷KAISER, ref 25, s. 36-38.

²⁸SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: Historické štúdie v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941, s. 14.

²⁹Bundesarchiv Koblenz (ďalej BAK), R 70 Slowakei/75. Vybudovanie SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne v polovici roka 1939.

DONATH, Walter (1910 – 1943) – krajský veliteľ Freiwillige Schutzstaffel. Sudetský Nmec, narodil sa vo Francúzsku. Začiatkom 1. svetovej vojny internovaný spolu s rodinou. Vyštudoval strojársku priemyselnú školu. Po príchode do Bratislavy, pracovník Turnvereinu a člen KdP. V roku 1938 sa ako dobrovoľník hlásil do Sudetonemeckého dobrovoľného zboru a na jeseň 1938 ho F. Karmasin poveril vedením FS. Od roku 1939 vedúci školiaceho úradu DP. Počas vojny s Poľskom sa dobrovoľne hlásil do vojenskej služby. Poručík slovenskej armády, nasadený na východnom fronte. Po návrate pokračoval v práci s FS. V máji 1942 narukoval dobrovoľne do Zbraní SS, nasadený na východnom fronte. Padol pri Charkove.

Reisinger (hospodárstvo), Eduard Matl, korešpondent Deutsches Nachrichten Büro – DNB a aktívny spolupracovník SD už pred Mníchovom (vnútorná politika), a Josef Seifert (spravodajstvo a vyhodnocovanie).³⁰ Pre dopravnotechnické ťažkosti sa upustilo od rozčlenia krajiny do viacerých oblastí a vytvorenia siete dôverníkov v nich. SD sa zamerala pre vyhľadanie adekvátnych spolupracovníkov v dôležitých mestách, ktorí mali prevziať spravodajské aktivity. SD hľadala dôverníkov v 20. slovenských mestách.³¹ V tom čase získal W. Donath na spoluprácu J. Seiferta (Bratislava), Josefa Jacklina (Kremnica) a Zoltana Absalona (Kežmarok).³²

Na zabezpečenie udržiavania kontaktu medzi Bratislavou a Viedňou sa v Petržalke zriadila úradovňa, v ktorej sa mala viesť kartotéka, ukladať spisy a ostatná korešpondencia, tak aby sa nedostali do rúk slovenských policajno-bezpečnostných orgánov. Pri sprostredkovaní správ sa používal šifrovací kód. Bol vyhotovovaný v 20. exemplároch, pričom jeden exemplár zostával vo Viedni a jeden v Bratislave. Zvyšných 18 exemplárov dostávali spolupracovníci v slovenských mestách.³³

Aby sa zabránilo zdĺhavému dešifrovaniu, z Viedne sa na petržalskú úradovňu zasielali súčasne šifrované aj dešifrované požiadavky. Kým dešifrované texty zostávali v Petržalke, šifrované správy sa expedovali do Bratislavy a z Bratislavy k jednotlivým dôverníkom. Rovnaký systém sa používal opačným smerom – do Petržalky prichádzali kódované správy.³⁴

Napriek postupnému vytváraniu siete dôverníkov, vládli medzi úradmi RSHA zodpovednými za spravodajskú činnosť nezhody a kompetenčné spory. Kým Úrad VI, napriek kritike pomerov na Slovensku, prejavoval vo svojich správach istú zdržanlivosť, vedúca oblasť SD vo Viedni sa vo svojej spravodajskej činnosti opierala o germanofilské krídlo HSLS. Túto skutočnosť kritizovala neskôr i samotná SD.³⁵

Neprehľadné a neusporiadané aktivity SD a jej spolupráca a orientácia na radikálov v HSLS a Hlinkovej garde (HG) vyvolali rastúcu nedôveru v slovenských vládnych kruhoch. V druhej polovici roka 1939 pôsobenie jej ľudí začalo prekážať nielen nemeckému vyslanectvu, ale aj ostatným nemeckým úradovňam na Slovensku.³⁶ Vyslanec Hans Bernard sa Zahraničnému úradu sťažoval, že SD „pracuje naďalej čiastočne celkom neskryte“.³⁷ Vyslanec kritizoval sledovanie jej vlastných záujmov a odklon od všeobecnej politickej línie.³⁸

H. Bernard sa vyslovil za sústredenie činnosti SD na Slovensku pod jednotným vedením a za lepšiu spoluprácu s vyslanectvom.³⁹ Vedúcemu rezidentovi SD-LA Viedeň na Slovensku SS-Hauptsturmführerovi Poltemu vyslanec navrhol podriadenie SD na Slovensku vojenskému spravodajskému dôstojníkovi kapitánovi Nagelovi (Abwehr).⁴⁰ Aj keď sa Bernardov návrh

³⁰BAK, R 70 Slowakei/75. Vybudovanie SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1939.

³¹Bratislava, Trnava, Malacky, Piešťany, Myjava, Trenčín, Nitra, Topoľčany, Považská Bystrica, Žilina, Vrútky, Nemecké Pravno, Kremnica, Banská Štiavnica, Ružomberok, Liptovský Sv. Mikuláš, Kežmarok, Gelnica, Prešov a Michalovce.

³²BAK, R 70 Slowakei/75. Vybudovanie SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1939.

³³Tamže.

³⁴Tamže.

³⁵PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty. Bratislava 1970, dokument č. 194, s. 370, dokument č. 215, s. 426.

³⁶BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943; SUŠKO, ref 28, s.13.

³⁷Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes in Bonn (ďalej PA AA), Inland II g, 100, fólia 449 799 – 803. Bernhardova práva z 9. 12. 1939. Citované podľa KAISER, ref 25, s. 158; HOENSCH, J. K.: Grundzüge und Phasen der deutschen Slowakei – Politik. In: Studia Slovaca. Studien zur Geschichte der Slowaken und der Slowakei. Mníchov 2000, s. 255.

³⁸KAISER, ref 25, s. 158; HOENSCH, ref 37, s. 255.

³⁹KAISER, ref 25, s. 162.

⁴⁰Ministretstvo vnútra SR, Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Alexadrijský archív, mikrofilm II. C. 1009, fólia 9 439 204 – 206. Polteho spisová poznámka z 1. 12. 1939.

zjednotiť úradovne SD na Slovensku nezrealizoval, vedúci Úradu VI RSHA SS-Brigadeführer Heinz Jost v novembri 1939 stiahol z krajiny viacerých sporných agentov, aby predišiel roztržkám so Zahraničným úradom.⁴¹

Na jar 1940 prevzala SD v Bratislave prostredníctvom svojho pracovníka SS-Untersturmführera Urbantkeho obchodnú informačnú kanceláriu Heleny Tolnaiovej.⁴² Archív kancelárie obsahoval veľké množstvo informácií týkajúcich sa záležitostí hospodárskej, ako aj privátnej sféry a kancelária disponovala rozvetvenou sieťou rešeršérov, korešpondentov a dôverníkov. Medzi okruh zákazníkov informačnej kancelárie patrila väčšina bánk na Slovensku; vrátane Slovenskej národnej banky, talianske vyslanectvo, väčšina veľkých podnikateľov na Slovensku, množstvo ríšskonemeckých firiem pôsobiacich nielen na Slovensku, ale aj v Nemeckej ríši, rovnako aj jedna z rakúskych informačných kancelárií. Okrem toho bola kancelária napojená aj na sieť spolku Creditreform so sídlom v Lipsku. Kúpna cena informačnej kancelárie predstavovala sumu 70 000 Ks.⁴³ SD sa prevzatím kancelárie dostala k dôležitým informáciám a jej kúpa zostala pred zákazníkmi istý čas utajená. Nemecké vyslanectvo však o nej vedelo.⁴⁴

Salzburg priniesol zmeny aj v organizácii činnosti SD na Slovensku. Od augusta 1940 bola celá práca SD v krajine podriadená poradcovi pre policajné otázky, zvláštnemu poverencovi ríšskeho vodcu SS a šéfa Nemeckej polície pri Nemeckom vyslanectve v Bratislave, SS-Sturmabführerovi Ludwigovi Hahnovi.⁴⁵ Nový nemecký vyslanec Manfred von Killinger⁴⁶ sa snažil Hahnove prehnane ambície pribrzdiť a rovnako sa postavil proti vytvoreniu väčšej úradovne RSHA na Slovensku.⁴⁷ Von Killinger však aktivity SD pod svoju kontrolu nedostal.⁴⁸

⁴¹SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C. 1009, fólia 9 439 204 – 206. Polteho spisová poznámka z 1. 12. 1939.

⁴²BAK, R 70 Slowakei/142. Získanie obchodnej informačnej kancelárie H. Tolnaiovej z 2. 4. 1940. Vyslanec H. Bernard sa snažil zistiť poverenie Urbantkeho. Na jeho adresu sa vyslanec nevyjadril lichotivo, pretože na nástupnú audienciu na vyslanectve sa nechal ohlásiť ako poverenec SD, resp. pracovník SD, a napokon sa ani v dohovorený termín nedostavil. (BAK, R 70 Slowakei/142. Spisová poznámka Urbantke – nemecké vyslanectvo v Bratislave z 28. 3. 1940.)

⁴³BAK, R 70 Slowakei/142. Získanie obchodnej informačnej kancelárie H. Tolnaiovej z 2. 4. 1940.

⁴⁴BAK, R 70 Slowakei/142. Spisová poznámka Urbantke – nemecké vyslanectvo v Bratislave z 28. 3. 1940.

⁴⁵PA AA, Štátny podtajomník Luther, Slovensko. Von Killinger Lutherovi zo 17. 8. 1940, fólia E 086131 – 133.

HAHN, Ludwig (1908 – 1986) – poradca pre slovenskú políciu. Vyštudoval právo. V roku 1930 vstúpil do NSDAP. Na prelome rokov 1930/31 vystúpil z SA, aby sa vyhol vylúčeniu z prípravnej služby právnického referenta. V roku 1933 bol prijatý do SS. Zakladateľ a vedúci referentskej skupiny v župe Východný Hannover. Povýšenia v SS: 1936 Untersturmführer; 1938 Obersturmführer, Hauptsturmführer, Sturmabführer; 1941 Obersturmbannführer; 1944 Standartenführer. V roku 1934 odvelený k SD, SD – OA Stred. Nasledujúceho roku prešiel na Úrad pre bezpečnosť. V roku 1936 prešiel do Gestapa, zástupca vedúceho služobne Štátnej polície v Hannoveri. V roku 1937 vedúci úradovne SD vo Weimare. September – november 1939 veliteľ Pohotovostného oddielu 1 v rámci Pohotovostnej skupiny I, neskôr sa vrátil späť do Weimaru. V januári 1940 veliteľ Bezpečnostnej polície a SD v Krakove. V auguste 1940 zvláštny poverenec ríšskeho vodcu SS a šéfa Nemeckej polície pri Nemeckom vyslanectve v Bratislave. Od júla 1941 do augusta 1944 veliteľ Bezpečnostnej polície a SD vo Varšave. V roku 1941 vymenovaný za vrchného vládneho radcu. V decembri 1944 a januári 1945 veliteľ novozostavenej Pohotovostnej skupiny v Cocheme, neskôr odvelený ku skupine armád Visla.

⁴⁶KILLINGER, Manfred von (1886 – 1944) – nemecký vyslanec na Slovensku. V roku 1904 vstúpil do námornej kadetky. Zúčastnil sa prvej svetovej vojny ako veliteľ viacerých torpédových člnov. Na prelome rokov 1919/20 prisluhovník Freikorps Erhardt. Zúčastnil sa Kappovho puču. V roku 1922 obžalovaný kvôli účasti na Ezbergerovej vražde. Oslobodený napriek priťažujúcim indiciám. V rokoch 1923 – 1928 člen Wikingbundu. Od roku 1928 člen NSDAP a SA. V roku 1929 SA – Obergruppenführer v oblasti SA Stred. Na prelome rokov 1933/34 ríšsky komisár a ministerský predseda v Sasku. V roku 1934 zatknutý v súvislosti s „Röhmovým pučom“. V roku 1937 prešiel do služieb Zahraničného úradu. Generálny konzul v San Franciscu. V roku 1939 vedúci referátu v Zahraničnom úrade a poverený mimoriadnymi misiami v juhovýchodnej Európe. Od augusta 1940 do januára 1941 nemecký vyslanec na Slovensku. V rokoch 1941 – 1944 nemecký vyslanec v Rumunsku.

⁴⁷PA AA, Kancelária štátneho tajomníka, Slovensko. Von Killinger Lutherovi zo 6. 8. 1940, fólia 248 462 – 463. Hahn na prvej návšteve u vyslanca požadoval disponovať vlastným štábom. Killinger jeho požiadavku odmietol s odôvodnením, že ako poradca podlieha jemu a bude jednať podľa jeho nariadení. Vyslanec jednal v zmysle nariadení ríšskeho ministra zahraničných vecí, ktorý si neželal vytváranie úradovni ostatných ríšskych ministerstiev v zahraničí, a ktoré by nepodliehali plne jeho kontrole. Okrem iného sa Killinger vyjadril, že potrebuje skutočného odborníka na policajné záležitosti, a nie mladého právnika, a žiadal o vyslanie ďalšieho poradcu pre políciu.

⁴⁸SUŠKO, ref 28, s. 14.

Vojenská história

Súčasne so zriadením Hahnovej úradovne nariadil Úrad VI RSHA vedúcim oblastiam SD vo Viedni a Prahe a úradovní SD v Zlíne previezť všetky spisy týkajúce sa Slovenska do Bratislavy.⁴⁹ Hahnova úradovňa prevzala aj dôvernú sieť⁵⁰ a do jej pôsobnosti boli začlenené úlohy Úradu IV RSHA.⁵¹ Okrem toho L. Hahnovi podliehali všetci poradcovia vyslaní na Slovensko z RSHA.⁵²

Počas Hahnovho pôsobenia sa na jeseň 1940 zintenzívnila práca SD-LA Viedeň na Slovensku.⁵³ Hahnova úradovňa financovala svojich spolupracovníkov z výdavkov RSHA v Bratislave a na financovanie spravodajskej činnosti používala prostriedky zo zvláštneho konta na mimoriadne účely.⁵⁴

Spolupráca Hahnovej úradovne s ostatnými nemeckými úradovňami a úradmi sa ukázala ako problematická. Predovšetkým nemecké vyslanectvo prítomnosť SD na Slovensku odmietalo a snažilo sa ju v spolupráci s ostatnými nemeckými služobňami vytlačiť. Keďže SD sledovala predovšetkým vlastnú politickú líniu⁵⁵, ktorá nekorešpondovala so záujmami Zahraničného úradu, vyslanec Hans Elard Ludin⁵⁶ požiadal prostredníctvom Zahraničného úradu zrušenie Hahnovej úradovne,⁵⁷ ktorú po Hahnovom odchode (23. 7. 1941) prevzal v lete 1941 jeho spolupracovník SS-Hauptsturmführer Heinz Lämmel.⁵⁸

Ešte predtým, ako bola Hahnova úradovňa zrušená, došlo k zásadnej organizačnej zmene činnosti SD na Slovensku. Dňa 12. júna 1941 vydal R. Heydrich výnos, podľa ktorého prešli kompetencie Úradu VI na Slovensku do pôsobnosti Úradu IV (policajné záležitosti) a Úradu III RSHA (spravodajské záležitosti).⁵⁹ Tým činnosť SD na Slovensku nadobudla rovnakú formu, ako v Nemecku a na obsadených územiach.

Likvidácii Hahnovej úradovne⁶⁰ a jej prevzatiu oddelením III B SD-LA Viedeň⁶¹ predchádzali rozhovory medzi SD-LA Viedeň a RSHA. Dohodlo sa, že k prevzatiu úradovne

⁴⁹BAK, R 70 Slowakei/301. Nariadenie Úradu VI RSHA zo 17. 9. 1940.

⁵⁰BAK, R 70 Slowakei/301. Prevzatie dôverníkov SD – LA Praha zvláštnym poverencom ríšskeho vodcu SS a šéfa Nemeckej polície pri Nemeckom vyslanectve v Bratislave vládnym radcom Dr. Hahnom z 11. 10. 1940.

⁵¹BAK, R 70 Slowakei/165. Práca na Slovensku. Poznámka ku správe Úradu VI RSHA z 19. 1. 1944.

⁵²KAISER, ref 25, s. 359.

⁵³PA AA, Štátny podtajomník Luther, Slovensko. Von Killinger Lutherovi zo 8. 11. 1940, fólia E 086010.

⁵⁴BAK, R 70 Slowakei/75. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942.

⁵⁵Orientácia na radikálov v HSES a HG. SD zaujímala voči umiernenému krídlu HSES a J. Tisovi kritický, ba až odmietavý postoj. Tieto skutočnosti neskôr kritizoval H. Böhrsch vo svojich vystúpeniach 1. a 22. 11. 1944 na pracovnej porade III. oddelenia Pohotovostnej skupiny H SiPo a SD (PREČAN, ref 35, dokument č. 194, s. 370, dokument č. 215, s. 426.)

⁵⁶LUDIN, Hans Elard (1905 – 1947) – nemecký vyslanec na Slovensku. V roku 1924 vstúpil do armády (Reichswehr). V roku 1927 dosiahol hodnosť poručíka. V roku 1929 začal s budovaním národnosocialistických buniek v armáde. V roku 1930 ho súd v Ulme odsúdil na 18 mesiacov väzenia (po 8. mesiacoch omilostený), a bol vylúčený z armády. Ešte toho istého roku vstúpil do NSDAP, v roku 1931 do SA. V roku 1932 sa stal poslancom Ríšskeho snemu za NSDAP. Nasledujúceho roku krátko pôsobil ako veliaci policajný prezident v Karlsruhe a neskôr až do začiatku druhej svetovej vojny ako veliteľ skupiny SA Juhozápad v Stuttgarte. Do prelomu rokov 1940/41 bol činný v armáde v hodnosti kapitána a zúčastnil sa nemeckého ťaženia do Francúzska. Od januára 1941 do apríla 1945 nemecký vyslanec na Slovensku. Po vojne ho Národný súd v Bratislave odsúdil na trest smrti.

⁵⁷BAK, R 70 Slowakei/75. Znovubudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942; BAK, R 70 Slowakei/164, Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943; BAK, R 70 Slowakei/165. Práca na Slovensku. Poznámka ku správe Úradu VI RSHA z 19. 1. 1944. Hahnova úradovňa nainštalovala na jeseň 1940 bez vedomia vyslanectva tajný prístroj na odosielanie správ, cez ktorý odosielala správy priamo RSHA. Vyslanectvo ho odhalilo na jeseň 1941. (PA AA, Inland IIg, 100, fólia D 498 481. Ludin Zahraničnému úradu, 4. 9. 1941.)

⁵⁸BAK, R 70 Slowakei/75. Prevzatie úradovne III B RSHA (SS-Hauptsturmführer Lämmel) v Bratislave, 3. 9. 1941. Do okruhu Hahnových spolupracovníkov patrili okrem H. Lämmela aj SS-Scharführer Hannich a SS-Obersturmführer Rudolf Dienst. (TÖNSMEYER, T.: Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn 2003, s. 122).

⁵⁹BAK, R 70 Slowakei/75. Výnos šéfa SiPo a SD RSHA, II A 1 d č. 4118/41 – Činnosť SiPo a SD na Slovensku.

⁶⁰BAK, R 70 Slowakei/75. Výnos šéfa SiPo a SD RSHA, II A 1 d č. 4274/41 – Zrušenie úradovne zvláštneho poverenca ríšskeho vodcu SS a šéfa nemeckej polície pri nemeckom vyslanectve v Bratislave.

⁶¹BAK, R 70 Slowakei/75. Prevzatie úradovne III B RSHA (SS-Hauptsturmführer Lämmel) v Bratislave, 3. 9. 1941.

dôjde 1. septembra 1941.⁶² Na jednaní v polovici augusta rokovali Emil Hermann (SD-LA Viedeň) a Lämmel o personálnom obsadení bratislavskej úradovne SD. Zhodli sa na skutočnosti, že z dovtedy pôsobiacich dôstojníkov a pracovníkov SD nezostane v Bratislave nikto okrem Urbantkeho.⁶³

Prevzatie bratislavskej úradovne SD prebehlo 1. septembra bez ťažkostí. Spisový materiál sa mal do Viedne previezť najneskôr do 15. septembra.⁶⁴ SD-LA Viedeň prevzala, vrátane spisov, aj spravodajskú sieť a finančné záväzky.⁶⁵ Viedenská vedúca oblasť predisponovala, okrem iného, do svojich služieb Kurta Hofera⁶⁶ pôsobiaceho v Hahnovej, resp. Lämmelovej úradovni a služobný byt pridelený Hahnovej úradovni. Byt bol prevedený na E. Hermanna, ktorý sa mal v Bratislave pracovne zdržiavať 2 – 3 dni týždenne.⁶⁷

Urbantkeho informačná kancelária prešla opätovne pod kuratelú Viedne, rovnako aj pobočky Hahnovej úradovne. Tie však bolo potrebné z bezpečnostných dôvodov prebudovať. Do Urbantkeho kompetencie patrili po 1. septembri 1941 všetky hospodárske záležitosti a udržiavanie kontaktov v Bratislave. Jeho kancelária mala pôsobiť ako oporný bod pre spravodajskú sieť. Osoba poverená udržiavaním kontaktov nepodliehala Urbantkemu, ale priamo E. Hermannovi. Obaja mali spravodajskú činnosť konzultovať vo Viedni raz týždenne, resp. každých 14 dní.⁶⁸

Mesačný rozpočet sa mal po dohode s SS-Obersturmbannführerom Ehlichom (vedúci oddelenia III B v Úrade III RSHA) pohybovať v rozpätí 3 500 – 4 000 ríšskych mariek.⁶⁹ V skutočnosti dostávala viedenská vedúca oblasť SD na svoju prácu na Slovensku 3 000 ríšskych mariek.⁷⁰

Po zrušení Hahnovej úradovne a jej následnom prebratí SD-LA Viedeň, sa činnosť SD na Slovensku do značnej miery utlmila. SD sa stiahla zo všetkých svojich pozícií a vymenila takmer všetkých svojich pracovníkov a dôverníkov, s výnimkou troch osôb.⁷¹ SD upodozrievala nemecké vyslanectvo z dohody so slovenskými úradmi za účelom jej vytlačenia z krajiny. Po výmene svojho aparátu SD popretáhala kontakty s vyslanectvom a ostatnými nemeckými úradovňami, predovšetkým s poradcami. Upokojenie, ktoré na Slovensku nastalo zo strany vyslanectva, ale i slovenských miest, využila SD na budovanie novej siete.⁷²

Začiatkom roku 1942 sa vyslanec H. E. Ludin síce vyjadril, že proti práci SD na Slovensku nemá žiadne námietky, žiadal však, aby SD nesledovala na Slovensku vlastnú politiku. Dohodlo

⁶²BAK, R 70 Slowakei/75. Jednanie 14. 8. 1941 v Berlíne s SS-Hauptsturmführerom Hummitzschom, RSHA, v záležitosti Slovenska, 21. 8. 1941.

⁶³BAK, R 70 Slowakei/75. Rozhovor s SS-Hauptsturmführerom Lämmelom 15. a 16. 8. 1941 v Bratislave.

⁶⁴BAK, R 70 Slowakei/75. Prevzatie úradovne III B RSHA (SS-Hauptsturmführer Lämmel) v Bratislave, 3. 9. 1941; Ďalekopis – Úradovňa Bratislava, 3. 9. 1941.

⁶⁵BAK, R 70 Slowakei/75. Zrušenie Úradovne zvláštneho poverenca ríšskeho vodcu SS a šéfa Nemeckej polície pri Nemeckom vyslanectve v Bratislave, 8. 9. 1941; Ďalekopis 10 191 – Úradovňa Bratislava, 3. 9. 1941.

⁶⁶Kurt Hofer pracoval pre SD od roku 1941. Mal na starosti spravodajstvo v oblastiach spoločenského života. Po prevzatí spravodajskej služby DP na jar 1943 pracoval Hofer ako tajomník miestnej skupiny DP v Bratislave a osvedčil sa hlavne pri budovaní spravodajskej siete a starostlivosti o dôverníkov. (BAK R 70 Slowakei/66. Čakateľ SS Kurt Hofer, 22. 9. 1944)

⁶⁷BAK, R 70 Slowakei/75. Prevzatie úradovne III B RSHA (SS-Hauptsturmführer Lämmel) v Bratislave, 3. 9. 1941.

⁶⁸Tamže.

⁶⁹Tamže.

⁷⁰BAK, R 70 Slowakei/66. Spravodajské prostriedky pre Slovensko, 29. 9. 1943 a 15. 1. 1944.

⁷¹BAK, R 70 Slowakei/75. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942; BAK, R 70 Slowakei/164, Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943.

⁷²BAK, R 70 Slowakei/75. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942; BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943.

sa na užšej spolupráci s policajným atašé Franzom Goltzom.⁷³ Na Ludinovu výhradu, že SD získava informácie z Murgašovej skupiny, nariadil zástupca Úradu III RSHA SS-Oberführer Huber viedenskej vedúcej oblasti SD uvádzať zdroj informácií.⁷⁴ H. E. Ludin a Nemecké vyslanectvo posudzovalo prácu SD na Slovensku v priebehu roku 1942 kriticky.⁷⁵ Kritický, ba až odmietavý postoj vyslanca a vyslanectva sa však v nasledujúcich rokoch pozmenil.

Koncom mája 1942 Úrad III RSHA doplnil výnos šéfa SiPo a SD z 12. júna 1941 o spravodajskej činnosti na Slovensku. Dôvodom bolo zasahovanie Úradu VI do kompetencií Úradu III. Výnos potvrdil výlučnú právomoc SD-LA Viedeň pri spravodajskom spracovávaní udalostí na Slovensku. Aby sa zabezpečilo adekvátne vyhodnocovanie prichádzajúcich a zaregistrovaných správ z ostatných (vedúcich) oblastí SD, mal sa originál a jedna kópia správ zasielať SD-LA Viedeň a jedna kópia oddeleniu III B RSHA. Dôverníci cestujúci na Slovensko cez Viedeň boli povinní pred prekročením hraníc zahlásiť sa na viedenskej vedúcej oblasti za účelom prebratia príkazov a inštrukcií.⁷⁶

V poslednom štvrtroku 1942 sa činnosť SD na Slovensku zintenzívnila. Postupne dochádzalo k nadväzovaniu kontaktov s úradovňou Abwehru v Bratislave. Abwehr vyšiel SD dokonca až tak v ústrety, že jej dal k dispozícii celý svoj technický aparát a svojich 30 spolupracovníkov. Okrem toho, dôstojník vojenskej kontrarozvedky podplukovník Kroha⁷⁷, umožnil SD nahliadnuť do materiálov bratislavskej úradovne Abwehru a zúčastňovať sa týždenných pracovných zasadnutí úradovne.⁷⁸

Ponuka nemeckého vyslanectva na spoluprácu bola po predchádzajúcich rozporoch prirodzene zdržanlivejšia. Vyslanec sa vyjadril v tom zmysle, že rozhodnutie zrušiť Hahnovu úradovňu považuje za najlepšie možné riešenie.⁷⁹ Neskôr, sledujúc spoluprácu medzi Abwehrom a SD, vyslovil H. E. Ludin požiadavku širšej spolupráce a dokonca navrhol prenechať informačnú službu vyslanectva SD.⁸⁰ RSHA návrh odmietol, pretože by

⁷³GOLTZ, Franz (1897 – ?) – poradca ministra vnútra pre policajné otázky. V rokoch 1916 – 1918 sa zúčastnil prvej svetovej vojny. Po prepustení z armády pôsobil v polícii. V roku 1920 bol činný ako policajný strážmajster pri krajinskej pohraničnej polícii Východ. V roku 1921 preložený ku Kriminálnej polícii. Od roku 1928 pôsobil pri Krajinskej polícii vo Vratislavi. V roku 1933 prešiel do Gestapa. V rokoch 1938 – 1939 zastával funkciu zastupujúceho referenta oddelenia III E – SD. V roku 1939 pôsobil v úradovni Štátnej polície v Liberci, vedúci oddelenia III. V rokoch 1933 – 1934 člen SA. V roku 1933 vstúpil do NSDAP. V rokoch 1934 – 1935 príslušník NSKK. V roku 1938 prijatý do SS. Povýšenia v SS: 1938 Untersturmführer; 1939 Obersturmführer; 1940 Hauptsturmführer; 1943 Sturmbannführer. Od septembra 1939 do apríla 1945 poradca pre policajné otázky na Slovensku. Od roku 1942 kriminálny radca, policajný atašé pri Nemeckom vyslanectve v Bratislave.

⁷⁴BAK, R 70 Slowakei/75. Spisová poznámka Dr. Chlana – Spravodajská služba na Slovensku, 18. 2. 1942.

⁷⁵V auguste 1942 sa H. E. Ludin, zástanca umierneného kurzu voči Slovensku, kriticky vyjadril k spravodajskej činnosti SD na Slovensku v súvislosti so správou šéfa SiPo a SD o vládnej kríze na Slovensku: „Uvedené záležitosti v správe šéfa SiPo a SD sú sčasti nesprávne, z dôvodu nesprávnych východísk tak skreslené, že nemôžu nikdy poskytnúť ani len približne správny obraz o politickej situácii a politickom vývoji na Slovensku... Správa šéfa SiPo a SD ukazuje zreteľne slabosť spravodajstva, ktoré spočívajú v tom, že informácie pochádzajú od ľudí, ktorí cestujú na Slovensko príležitostne, aby si v kaviarňach vypočuli najnovšie klebety, alebo vyhľadajú jednotlivých nespokojencov a prevezmú od nich všetko ako bernú mincu, čo títo vo svojom rozčúlení povedia... Chcel by som dať podnet, či by nebolo možné navrhnuť rišskemu vodcovi SS, aby sa spravodajstvo SD o Slovensku uskutočňovalo v súčinnosti s vyslancom a jeho spolupracovníkmi. Potom rozhodne nemôžu vzniknúť tak prekričené a skreslené správy.“ (PA AA, Inl, II g, 449, Ludinova správa 272 z 12. 8. 1942).

Na pracovnom zasadnutí kultúrnych referentov nemeckého vyslanectva 27. – 28. 11. 1942 sa H. A. Grüninger (kontaktná osoba nemeckého vyslanectva k predsedovi vlády, dôstojník SS v SD [sic!]) vyjadril, že SD musí zo Slovenska zmiznúť, pretože podáva „neslýchané“ správy. (KAISER, ref 25, s. 491, poznámka 1.)

⁷⁶BAK, R 70 Slowakei/75. Pokyny RSHA III B 1 g – B6/Et. GA Sl. 1/41 – Spravodajstvo o Slovensku, 27. 5. 1942.

⁷⁷Podplukovník Kroha pôsobil na Slovensku od roku 1939. Ako bývalý c. k. dôstojník sa poznal s viacerými vyššími slovenskými dôstojníkmi.

⁷⁸BAK, R 70 Slowakei/75. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942.

⁷⁹Tamže.

⁸⁰BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne v polovici roka 1943.

sa tým odhalili spravodajské kanály a spravodajstvo by tým podliehalo kontrole vyslanectva.⁸¹ Spolupráca medzi vyslanectvom a SD zostávala naďalej len v rovine prísľubov a bez konkrétnych výsledkov.

SD-LA Viedeň konštatovala v tomto období vhodnú príležitosť na zintenzívnenie svojej práce a navrhla celkovú reorganizáciu svojho spravodajského aparátu na Slovensku. Namiesto dovtedajšej organizácie, pozostávajúcej z priamych spravodajských liniek zbiehajúcich sa v Bratislave, zamýšľala vytvoriť štruktúru pobočiek⁸² na vidieku so služobníkmi v Bratislave. Osvedčené rozdelenie bratislavskej úradovne (Urbantke) na dve pracoviská sa nezmenilo.⁸³ Mesačný rozpočet na riadenie činnosti v tomto rozsahu sa ukazoval ako nedostatočný a viedenská vedúca oblasť požadovala jeho navýšenie.⁸⁴

Na jar 1943 ponúkol F. Karmasin, vodca nemeckej menšiny na Slovensku, SD včlenenie spravodajskej služby DP do jej aparátu.⁸⁵ Jednania medzi ním a SD-LA Viedeň vyústili do vzájomnej dohody. Podľa nej mala mať SD pri vedení DP dva referáty, resp. oddelenia, a to pre slovenské záležitosti a pre záležitosti nemeckej menšiny. Úradovňa mala navonok vystupovať ako štatistické oddelenie Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny. F. Karmasin poskytol SD aj priestory.⁸⁶

F. Karmasin na druhej strane žiadal od SD podporu pri presadzovaní svojich reorganizačných snáh v rámci DP.⁸⁷ Tým sa SD, za podpory hlavného vedenia DP, naskytla možnosť účinnejšie pôsobiť na oblasti spoločenského života na Slovensku.

Čoskoro sa spravodajský aparát DP ukázal pre SD ako veľmi cenný. F. Karmasin sa do činnosti SD neodvážil zasahovať. Najlepšie kontakty si SD vybudovala s Karlom Hauskrechtom, vedúcim Úradu DP pre tlač a propagandu, a E. Reisingerom, vedúcim Hospodárskeho úradu DP.⁸⁸

Okrem toho SD plánovala ďalšie zintenzívnenie spravodajskej činnosti, a to dobudovanie slovenského aparátu, ktorý už na jar 1943 čiastočne fungoval. Slovenská dôvernícka sieť síce podliehala bratislavskej úradovni, ale viedol ju Slovák. Ten so svojím štábom spolupracovníkov (pozostával z 3 – 4 Slovákov) realizoval príkazy bratislavskej úradovne SD. V každej zo žúp pôsobil sprostredkovateľ, ktorý podľa potreby rozhodoval o nasadení dôverníkov v okresoch. Skutočnosť, že v pozadí stála SD, bola známa len bratislavskému štábu. Nasadení dôverníci v župách a v okresoch mali zostať v domnienke, že pracujú pre zrušenú dôvernícku službu Rodobrany. Na slovenskú časť dôverníckej siete dozerala nemecká. Slovenská dôvernícka sieť nebola s nemeckou oboznámená.⁸⁹ Koncom júla 1943 sa aparát SD začal riadiť novými spravodajskými smernicami.⁹⁰

⁸¹PREČAN, ref 32, dokument č. 194, s. 370.

⁸²Pobočky sa mali vytvoriť v Žiline, Nitre, Banskej Bystrici a v Kežmarku. V Žiline pobočka už v období tohto návrhu existovala, a tu sa odskúšala funkčnosť plánovanej reorganizácie aparátu SD, ktorú SD – LA Viedeň označila za úspešnú. V jednotlivých mestách sa už našli vhodné osoby na posty vedúcich pobočiek.

⁸³Úradovňa I sledovala a spracúvala činnosť politických oponentov a úradovňa II oblasti spoločenského života.

⁸⁴BAK, R 70 Slowakei/75. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942.

⁸⁵Aj keď pred rokom 1943 SD spolupracovala s DP (Wepnerov úrad dostával mesačne na spravodajskú činnosť 3 500 Ks), jej vzťahy k DP boli poznačené viacerými konfliktmi a vzájomnou nedôverou. Pomer SD a DP najviac naštrbila tzv. mimoriadna akcia proti funkcionárom strany v rokoch 1941 – 1942, ktorá bola zameraná na likvidáciu bývalých členov KB. (KAISER, ref 25, s. 490, poznámka 4; PREČAN, ref 35, dokument č. 194, s. 371; Institut für die Zeitgeschichte München, mikrofilm MA 559, fólia 9 431 664 – 705)

⁸⁶BAK, R 70 Slowakei/75. Poznámka z jednania pre SS-Sturmbannführera Dr. Chlana, 6. 5. 1943.

⁸⁷BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943.

⁸⁸BAK, R 70 Slowakei/142. Prevzatie referátu III B, 18. 9. 1943.

⁸⁹BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943.

⁹⁰BAK, R 70 Slowakei/164. Pracovné smernice pre spravodajstvo v nasledujúcom období, 26. 7. 1943. Spravodajstvo sa rozdeľovalo na pozorovanie oblastí spoločenského života a sledovanie oponentov.

Vojenská história

Rozšírením spravodajského aparátu požadovala SD-LA Viedeň vytvorenie 14 plánovaných pracovných miest a opätovne navýšenie rozpočtu.⁹¹ K 1. septembru 1943 SD-LA Viedeň vyplácala 8 osôb podľa stanovených funkcií, vrátane Urbantkeho informačnej kancelárie, z ktorých polovicu priamo zamestnávala viedenská oblastná ústredňa.⁹²

Začiatkom jesene 1943 sa práca siete SD rozvinula. Po počiatočnom vyčkávaní a snahe sústrediť všetku spravodajskú činnosť pod svoju úradovňu⁹³, zaujal poradca pre policajné záležitosti F. Goltz k spolupráci s SD pozitívne stanovisko.⁹⁴ Čo sa týka vzťahov k vyslanectvu, zostávali len v oficiálnej rovine. Aj keď H. E. Ludin vedel o spolupráci DP s SD, bol jej rozsahom prekvapený. Vyslancova pravá ruka a referent pre nemeckú menšinu, vyslanecský radca Hans Gmelin⁹⁵, proti takejto úzkej spolupráci nemal výhrady.⁹⁶

Slovenská časť aparátu sa ukázala ako nespoľahlivá. Z 22 osôb 18 prerušilo spojenie a od spravodajskej činnosti sa dištancovali v dôsledku politického vývoja a vojnového diania.⁹⁷

Pri odovzdávaní oddelenia III B SD-LA Viedeň, v druhej polovici septembra 1943, upozornil odchádzajúci E. Hermann svojho nástupcu SS-Hauptsturmführera Herberta Böhrschu na zlú spoluprácu s úradovňou poradcu pre HG SS-Obesturbannführera Viktora Nagelera.⁹⁸ Okrem toho poukázal E. Hermann na prítomnosť 4 pracovníkov Úradu VI RSHA na Slovensku a ich plány s bývalým ministrom zahraničných vecí Ferdinandom Ďurčanským.⁹⁹

Po odchode SS-Untersturmführera Urbantkeho na jar 1943 (narukoval do Zbraní SS)¹⁰⁰ činnosť jeho informačnej kancelárie upadla. Personálne obsadenie informačnej kancelárie pozostávalo z jedného rešeršera, vrátane dvoch pisárov, a dôverníkov na vidieku. Celá práca bola organizovaná z Bratislavy. Aby sa zvýšila úroveň informačnej kancelárie, rokoval E. Hermann s redaktorom hospodárskeho oddelenia novín Grenzbote¹⁰¹ Leniom.¹⁰² Jednania

⁹¹BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943.

⁹²BAK, R 70 Slowakei/75. Vyplácanie pracovníkov SD-LA Viedeň pôsobiacich na Slovensku, 1. 9. 1943.

⁹³BAK, R 70 Slowakei/75. Poznámka z jednania pre SS-Sturbannführera Dr. Chlana, 6. 5. 1943.

⁹⁴BAK, R 70 Slowakei/142. Prevzatie referátu III B, 18. 9. 1943.

⁹⁵GMELIN, Hans (1911 – ?) – blízky spolupracovník vyslanca H. E. Ludina. V rokoch 1923 – 1931 člen Jugenddeutschlandbund. Vyštudoval právo. V rokoch 1931 – 1933 člen Stalhelm. V roku 1933 vstúpil do SA v hodnosti Obersturmführera. Povýšenia v SA: 1936 Hauptsturmführer; 1938 Sturbannführer; 1941 Obersturmbannführer; 1943 Standartenführer. V roku 1937 vstúpil do NSDAP a zároveň vykonal asesorskú skúšku. Od roku 1938 pomocný referent na Ríšskom ministerstve spravodlivosti. Na jeseň 1938 príslušník Sudetonemeckého dobrovoľníckeho zboru, veliteľ roty „Hans Ludin“ a zúčastnil sa obsadzovania Sudet. Od roku 1939 pôsobil v skupine SA Juhozápad. Od januára 1941 do apríla 1945 pracoval na Nemeckom vyslanectve v Bratislave. Zodpovedal za organizáciu, personálne záležitosti a protokolárne oddelenie vyslanectva. Pôsobil ako referent pre nemeckú menšinu a poradca pre študentské záležitosti. V roku 1941 zastával funkciu legačného tajomníka a od roku 1942 vyslanecského radcu.

⁹⁶BAK, R 70 Slowakei/142. Prevzatie referátu III B, 18. 9. 1943.

⁹⁷Tamže.

⁹⁸NAGELER, Viktor (1903 – ?) – poradca pre Hlinkovu gardu. Pôvodným zamestnaním učiteľ. V roku 1919 príslušník korutánskeho oslobodzovacieho zboru. V rokoch 1929 – 1936 príslušník SA. V roku 1936 prešiel k SS a od roku 1938 pôsobil v platenej funkcii dôstojníka SS. Povýšenia v SS: 1937 Untersturmführer, Obersturmführer; 1938 Hauptsturmführer, Sturbannführer; 1940 Obersturmbannführer. Od jesene 1940 do januára 1945 pôsobil na Slovensku ako poradca HG. Po vojne žil v Korutánsku.

⁹⁹BAK, R 70 Slowakei/142. Prevzatie referátu III B, 18. 9. 1943.

¹⁰⁰BAK, R 70 Slowakei/165. Práca na Slovensku. Poznámka ku správe Úradu VI RSHA z 19. 1. 1944.

¹⁰¹Denník *Grenzbote* (s podtitulom Deutsches Tagblatt für die Karpathenländer) vychádzal v Bratislave už od roku 1919. Franz Karmasin ho do ovládnutia DP po 6. októbri 1938 označoval za „*maďarónske*“ noviny. Po vyhlásení autonómie bol *Grenzbote* zglajchšaltovaný a pod vedením hlavného redaktora Fritza Fialu sa denník vyprofiloval ako periodikum, ktoré prinášalo materiály o nemeckej problematike v tuzemsku a zahraničí, príspevky o politickom, hospodárskom a spoločenskom živote. Zanikol 31. marca 1945.

¹⁰²BAK, R 70 Slowakei/142. Informačná kancelária Bratislava, 18. 9. 1943.

s Leniom absolvoval aj H. Böhrsch. Lenius zhodnotil situáciu kancelárie a navrhol plán na aktivovanie jej činnosti.¹⁰³ Upadajúcu kanceláriu napokon začiatkom marca 1944 prevzal SS-Untersturmführer Schönfeld.¹⁰⁴

Ako akútny problém sa ukazoval nedostatok finančných prostriedkov. Už pred septembrom 1943 poukazovali funkcionári SD-LA Viedeň na značné finančné poddimenzovanie spravodajskej činnosti SD na Slovensku v porovnaní s ostatnými nemeckými úradovňami.¹⁰⁵ V záležitosti zvýšenia mesačného rozpočtu pre prácu na Slovensku intervenoval krátko po prebratí oddelenia III B viedenskej oblastnej ústredne SD aj H. Böhrsch. Polovica z 3 000 ríšskych mariek tvorila platy bratislavských zamestnancov. H. Böhrsch požadoval od oddelenia III B RSHA včasný prevod finančných prostriedkov, aby nemusel žiadať o výpomoc F. Goltza.¹⁰⁶

Rovnako aj prevzatie spravodajskej služby DP si vyžadovalo navýšenie financií. Finančné problémy sa prejavili už počas posledného štvrťroku 1943. H. Böhrsch žiadal svojho predstaveného, vedúceho oddelenia III B RSHA, SS-Standartenführera Ehlicha o podporu.¹⁰⁷

Napriek prísľubom sa do začiatku roku 1944 otázka zvýšenia mesačného rozpočtu nedoriešila. H. Böhrsch sa v záležitosti opätovne obrátil na Dr. Ehlicha. Svoju žiadosť o navýšenie peňazí odôvodňoval zvýšením životných nákladov, cien informácií, získavania a vyplácania nových dôverníkov a prevzatím spravodajského aparátu DP. Rovnako poukazoval na neporovnateľne lepšie finančné zabezpečenie nemeckého vyslanectva a úradovne Abwehru. Požadoval zvýšenie mesačného rozpočtu na 6 000 ríšskych mariek.¹⁰⁸

Na prelome rokov 1943/44 sa opätovne dostali na povrch kompetenčné rozpory medzi Úradom III a Úradom VI RSHA. Najväčšiu nevôľu Úradu III vzbudila správa Úradu VI z 11. januára 1944 adresovaná šéfovi SiPo a SD SS-Obergrupennführerovi Ernstovi Kaltenbrunnerovi, v ktorej vyčítal Úradu III nekonceptnosť spravodajskej činnosti a nesprávne posudzovanie politickej situácie a vývoja na Slovensku. Úrad III zaujal voči správe odmietavé stanovisko a výhrady v správe označil za neoprávnené. Pokračovanie spravodajskej činnosti v oblastiach spoločenského života považoval Úrad III za nevyhnutné. Na margo pôsobenia Úradu VI na Slovensku, sa vedúci Úradu III SS-Brigadeführer Otto Ohlendorf vyjadril, že mu nebude klásť žiadne prekážky pri nadväzovaní spojenia v susedných štátoch, samozrejme bez zasahovania do právomocí jeho úradu.¹⁰⁹

O vyriešenie konfliktu svojich podriadených úradov sa zaujímal aj E. Kaltenbrunner. Vyslovil znepokojenie nad dvojkolažnosťou činnosti SD na Slovensku a navrhol definitívne doriešenie sporných záležitostí zástupcami oboch úradov.¹¹⁰

Dňa 25. januára 1944 sa uskutočnilo jednanie medzi vedúcim oddelenia VI E Úradu VI SS-Sturmbannführerom Wannekom a vedúcim SD-LA Viedeň SS-Sturmbannführerom Chlanom. Dohodli sa na nasledovných bodoch:

1. Za celú spravodajskú prácu na Slovensku zodpovedá viedenská oblastná ústredňa.

¹⁰³BAK, R 70 Slowakei/67. Poznámka – Informačná kancelária – rozhovor s redaktorom Leniom z Grenzbote, 27. 9. 1943.

¹⁰⁴BAK, R 70 Slowakei/65. Ďalekopis č. 683 – Informačná kancelária Urbantke v Bratislave, 3. 3. 1944.

¹⁰⁵BAK, R 70 Slowakei/164. Správa o práci SD na Slovensku. Bez dátumu, pravdepodobne polovica roku 1943; BAK, R 70 Slowakei/75. Poznámka z jednania pre SS-Sturmbannführera Dr. Chlana, 6. 5. 1943. Znovuvybudovanie organizácie SD na Slovensku, 11. 11. 1942. Prevzatie úradovne III B RSHA (SS-Hauptsturmführer Lämmel) v Bratislave, 3. 9. 1941. Ďalekopis 10 191 – Úradovňa Bratislava, 3. 9. 1941.

¹⁰⁶BAK, R 70 Slowakei/66. Spravodajské prostriedky pre Slovensko, 29. 9. 1943. Z celkovej sumy 3 000 RM = 30 000 Ks tvorili platy stálych zamestnancov 15 400 Ks. Za nájom a upratovanie priestorov sa mesačne vydávalo 2 400 Ks. Agenti (3 osoby) dostávali 4 500 Ks. Ostatné náklady (fotokópie, noviny, kancelárske potreby, automobil, spravodajské prostriedky) dosahovali 7 700 Ks.

¹⁰⁷BAK, R 70 Slowakei/75. Výťah zo záznamu rozhovoru s SS-Standartenführerom Dr. Ehlichom, 3. 11. 1943.

¹⁰⁸BAK, R 70 Slowakei/66. Spravodajské prostriedky pre Slovensko, 15. 1. 1944.

¹⁰⁹BAK, R 70 Slowakei/165. Práca na Slovensku. Poznámka ku správe Úradu VI RSHA z 19. 1. 1944.

¹¹⁰BAK, R 70 Slowakei/165. L. A. č. 102/44/Dr. Chl./Rei – Spisová poznámka – Slovensko – činnosť, 24. 1. 1944.

2. Oddelenie VI E môže Slovensko využívať iba ako platformu na nadväzovanie kontaktov do ostatného zahraničia.
3. O využití a pridelovaní správ SD-LA Viedeň súvisiacich s analýzou politickej situácie, oddelením VI E, úradmi VI a III mal rozhodnúť RSHA.¹¹¹

Jednotlivé ustanovenia dohody prebrali medzi sebou vedúci oddelenia III B RSHA Dr. Ehlich a H. Böhrsch. S prvými dvoma bodmi súhlasili, k tretiemu však zaujali odmietavé stanovisko. Podľa ich názoru znamenala táto požiadavka využívanie spravodajskej práce viedenskej oblastnej ústredne pre potreby Úradu VI. Obaja preto navrhli modalitty, ktoré boli výhodné pre obe strany:

- a) SD-LA Viedeň mala oddelenie VI E informovať o spojeniach zo Slovenska smerom do zahraničia, resp. nadviazať takéto spojenie.
- b) Úrad VI mal vyzrozumieť viedenskú oblastnú ústredňu o kontaktoch, ktoré náhodne objaví na Slovensku.
- c) SD-LA mala so súhlasom RSHA poskytovať oddeleniu VI E, ako aj Úradu VI, kópie svojich správ zasahujúcich do ich kompetencií.¹¹²

H. Böhrsch okrem toho hľadal ďalšie spôsoby získavania nových spolupracovníkov. Naďalej sa nevzdával možnosti dotvorenia slovenskej siete dôverníkov. Napriek varovaniam E. Hermanna nadviazal spoluprácu s Nagelerovou úradovňou a využíval služby jej agentov. Ďalší možný zdroj nových síl a informačných kanálov videl v príslušníkoch nemeckej menšiny pôsobiacich v slovenských firmách a podnikoch.¹¹³ Okrem toho sa opätovne ponúkala možnosť prevzatia informačnej služby nemeckého vyslanectva, čo považoval RSHA za istých okolností za vhodné.¹¹⁴ Tento zámer sa do vypuknutia SNP neuskutočnil.¹¹⁵

Na jar 1944 vzbudila pozornosť SD spravodajská aféra jej dôverníka Friedricha Wahla.¹¹⁶ F. Wahl bol označený za autora správ zadržaných na slovensko-maďarských hraniciach, ktoré sa mali dostať do rúk londýnskeho centra československého odboja.¹¹⁷ Jedna z inkriminovaných správ nazvala Jozefa Tisa „*farárka mazaného všetkými masťami*“.¹¹⁸ Správy, označené ako Ludinove, sa dostali do rúk prezidenta J. Tisa,¹¹⁹ čím sa vyslanec dostal do mimoriadne trápnej situácie. H. E. Ludin nariadil prešetrenie záležitosti.

SD sa snažila predovšetkým o to, aby sa zbavila akéhokoľvek podozrenia. Spojila sa s policajným atašé F. Goltzom a prostredníctvom Hansa Albrechta Grüningera¹²⁰, vedúceho

¹¹¹BAK, R 70 Slowakei/165. L. A. č. 104/44/Dr. Chl/Rei – Záznam – Spravodajská práca na Slovensku, 25. 1. 1944.

¹¹²BAK, R 70 Slowakei/66. Spravodajská práca na Slovensku, 26. 1. 1944.

¹¹³BAK, R 70 Slowakei/66. Spravodajské prostriedky pre Slovensko, 15. 1. 1944.

¹¹⁴BAK, R 70 Slowakei/165. Práca na Slovensku. Poznámka ku správe Úradu VI RSHA z 19. 1. 1944.

¹¹⁵PREČAN, ref 32, dokument č. 215, s. 426.

¹¹⁶Friedrich Wahl (slovenský Nemeц) pôsobil ako novinár a bol zamestnancom nemeckého oddelenia Slovenskej tlačovej kancelárie. Od roku 1939 bol dôverníkom SD a podliehal SS- Obersturmbannführerovi K. Goldbachovi, neskôr pracoval pre SD-LA Viedeň.

¹¹⁷BAK, R 70 Slowakei/69. Poznámka z 18. 4. 1944; PA AA, Inland II g 449, Ludinov telegram AA z 28. 4. 1944.

¹¹⁸BAK, R 70 Slowakei/69. Poznámka – Záležitosť Úradu IV, 26. 4. 1944.

¹¹⁹BAK, R 70 Slowakei/69. Poznámka z 18. 4. 1944; Záležitosť Cserno/Wahl, 1. 5. 1944; PA AA, Inland II g 449, Ludinov telegram AA z 28. 4. 1944.

¹²⁰GRÜNINGER, Hans Albrecht (1906 – ?) – pracovník Nemeckého vyslanectva v Bratislave. Vyštudoval právo, od roku 1928 pôsobil ako súdny referent. V roku 1932 vykonal veľkú štátnu skúšku z práva, asesor. V rokoch 1934 – 1937 pracoval na bádenskom ministerstve školstva. Od roku 1934 vládny radca. V rokoch 1937 – 1939 pôsobil na Ríšskom ministerstve výchovy ako referent pre právnické fakulty. Od roku 1937 vrchný vládny radca. V roku 1940 referent na ríšskom kancelárstve (Kraft durch Freude) zodpovedný za vybavovanie sťažností príslušníkov NSDAP. V rokoch 1939 – 1940 dôstojník v zálohe, v roku 1940 sa zúčastnil nemeckého ťaženia vo Francúzsku. 1941 nasadený na východnom fronte. Od januára 1942 do apríla 1945 kontaktná osoba nemeckého vyslanca u slovenského predsedu vlády a vedúci informačnej služby vyslanectva. Ministerský radca.

informačnej služby vyslanectva, s vyslanectvom. Dokonca sám vyslanec označil spoluprácu SD, F. Goltza a vyslanectva pri vyšetrowaní prípadu za vynikajúcu.¹²¹ SD zdôrazňovala, že F. Wahl jej tieto správy nedoručil a že v žiadnom prípade nepredstavujú oficiálne názory a stanoviská SD.¹²² SD, rovnako aj vyslanec, mali záujem na tom, aby sa celá záležitosť posudzovala interne.¹²³ Vedúci SD-LA Viedeň Dr. Chlan okrem toho navrhol H. E. Ludinovi možnosť podávania správ vyslancovi takým spôsobom, ako na území Nemecka.¹²⁴ SD sa usilovala predovšetkým o získanie Wahlových správ.¹²⁵ F. Wahl mal za trest narukovať do Zbraní SS.¹²⁶ F. Wahl napokon zostal aj naďalej pracovníkom SD¹²⁷ a tak nemožno vylúčiť ani tú skutočnosť, že sa zo strany SD jednalo o snahu kompromitovať vyslanca H. E. Ludina.

Poslednú organizačnú zmenu v spravodajskej činnosti SD na Slovensku predstavuje subordinácia Abwehru pod SD v júni 1944.¹²⁸ Agendu bratislavskej úradovne prebral Úrad IV (policačné záležitosti)¹²⁹ a Úrad III RSHA – SD-LA Viedeň (politické a hospodárske záležitosti). Dôstojník Abwehru na Slovensku podplukovník Kroha¹³⁰ prešiel priamo pod RSHA.

Vypuknutím Slovenského národného povstania sa zmenila mocensko-politická situácia. Práca SD sa na Slovensku stala oficiálnou v rámci Pohotovostnej skupiny H SiPo a SD. Pod vedením H. Böhrsch sa na jeseň 1944 zriadili oficiálne úradovne SD.¹³¹ Viedenská oblastná ústredňa SD tým odstúpila svoje kompetencie Pohotovostnej skupine H. Spravodajstvo zo Slovenska sa uskutočňovalo až dokonca druhej svetovej vojny priamo z Bratislavy.

Organizácia spravodajskej činnosti Sicherheitsdienstu na Slovensku prešla v sledovanom období viacerými zmenami. V počiatočnom štádiu, v druhej polovici roku 1939, sa spravodajstvo zo Slovenska uskutočňovalo dvoma relevantnými spravodajskými kanálmi,¹³² a to prostredníctvom viedenskej oblastnej ústredne SD (SD-LA Viedeň), ako i priamo Hlavným úradom pre ríšsku bezpečnosť (Úrad VI). SD sa v tomto období dostala do konfliktu s vyslanectvom, ktorý napokon vyznel v prospech Zahraničného úradu.

Spravodajská činnosť SD na Slovensku v rokoch 1939 – 1941 trpela nadbytočným počtom služobní Úradu III a VI. Jej práca sa opierala o jednotlivé záujmové kruhy, predovšetkým radikálov a germanofilov z radov HSLS a HG, mala v sebe prvky tendenčnosti

¹²¹PA AA, Inland II g 449, Ludinov telegram AA z 28. 4. 1944.

¹²²BAK, R 70 Slowakei/69. L. A. č. 142/44/Dr. Chl/Rei. Spisová poznámka – Rozhovor u vyslanca Ludina 21. 4. 1944, 24. 4. 1944.

¹²³BAK, R 70 Slowakei/69. Poznámka – Fritz Wahl, Bratislava, 20. 4. 1944; Ďalekopis č. 2 304 – Cserno Alfred Julius a Wahl Friedrich, obaja Bratislava, 19. 7. 1944.

¹²⁴Na území Nemeckej ríše bol inštančný postup nasledovný: vedúci ústrednej oblasti SD podával správy príslušnému župnému vedúcemu NSDAP. BAK, R 70 Slowakei/69. L. A. č. 142/44/Dr. Chl/Rei. Spisová poznámka – Rozhovor u vyslanca Ludina 21. 4. 1944, 24. 4. 1944.

¹²⁵BAK, R 70 Slowakei/69. Poznámka – Wahl, Friedrich, Bratislava, 24. 4. 1944.

¹²⁶PA AA, Inland II g 449, Ludinov telegram AA z 28. 4. 1944.

¹²⁷PREČAN, ref 32, dokument č. 194, s. 370.

¹²⁸BAK, R 70 Slowakei/67. Bleskový ďalekopis SD-LA Viedeň Úradu III B RSHA – Abwehr – SD, 16. 6. 1944.

¹²⁹BAK, R 70 Slowakei/67. Poznámka – Abwehr – SD, 12. 7. 1944.

¹³⁰Pplk. Krohu hodnotil H. Böhrsch nasledovne: „Kroha je od roku 1939 v Bratislave. Ako bývalý rakúsko – uhorský dôstojník sa pozná s radom vyšších slovenských dôstojníkov, s ktorými sa stretol na kadetke a neskôr v rôznych posádkach. Nazdáva sa, že prostredníctvom týchto osobných známostí má na nich rozhodujúci vplyv. Z tohto dôvodu zlahčuje mnohé československé tendencie vyšších slovenských dôstojníkov. Jeho postoj k SD možno označiť za ústretový, tým že ochotne poskytuje kartotečný materiál a aj ináč sa javí ochotný. Pri zaťažkových skúškach sa však jednoznačne pridáva na línie vyslanectva, čo sa prejavuje aj v tom, že všetky udalosti oznamuje vyslanectvu... Nedisponuje veľkým politickým inštinktom.“ (BAK, R 70 Slowakei/67. Úradovňa Abwehru Wehrmachtu na Slovensku, 3. 7. 1944)

¹³¹National Archives of United States Washington (ďalej NAUS Washington), Rf SS T 175, roll 540, EAP 173 – g – 12 – 18/186, Pracovníci Úradu III Pohotovostnej skupiny H a jej príslušných oddielov, 24. 11. 1944.

¹³²Okrem toho správy o situácii na Slovensku podávali poverenec Úradu III a IV a policačný atašé.

Vojenská história

a neobjektívnosti, z čoho pramenili permanentné spory s nemeckým vyslanectvom. Výsledkom bolo rozpustenie Hahnovej úradovne a prevzatie spravodajstva SD-LA Viedeň v septembri 1941.

Od septembra 1941 kompetencie súvisiace s prácou SD na Slovensku podliehali Úradu III. V priebehu rokov 1941 – 1943 došlo k reorganizácii. Jej spravodajský aparát a dôvernica sieť boli technicky dobudované. SD postupne získala pozície, ktorých sa musela vinou konfliktu s vyslanectvom v predchádzajúcich rokoch vzdať. Okrem toho nadviazala úzku spoluprácu s úradovňou Abwehru v Bratislave a vedením DP, ktorá SD ponúkla svoju spravodajskú sieť (Wepnerov úrad). Vzťahy k vyslanectvu zostávali v oficiálnej rovine, užšie kontakty nadviazala len s policajným atašé F. Goltzom.

Spravodajská činnosť SD na Slovensku pozostávala zo zbierania informácií a podávania správ svojim nadriadeným úradom. Zameriavala sa na sondovanie politickej situácie na Slovensku, nálad obyvateľstva, sledovanie činnosti slovenských štátnych orgánov, HSLS a jej pridružených organizácií. Taktiež mapovala dianie v rámci nemeckej menšiny na Slovensku. Venovala pozornosť hospodárskemu vývoju, problémom v oblasti kultúry a vzdelávania. Prenikla do slovenských bezpečnostných orgánov a armády a upozorňovala riíške orgány na rastúce protinemecké nálady v krajine a aktivity odbojového hnutia.

SD predstavovala jeden z mocenských faktorov, ktoré Nemecká ríša uplatňovala v politike voči Slovenskej republike z pozície „ochrannej mocnosti“ voči „ochraňovanému štátu“.

M. SCHWARC: DIE ORGANISATION DER NACHRICHTENERSTATTUNG DES DEUTSCHEN SICHERHEITSDIENSTES SD IN DER SLOWAKEI VON 1939 BIS ZUM AUSBRUCH DES SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTANDES

Die Organisation der Nachrichtenerstattung des Sicherheitsdienstes in der Slowakei ging in dem untersuchten Zeitraum durch mehrere Änderungen durch. In der Anfangsphase, in der zweiten Hälfte des Jahres 1939, wurde die Nachrichtenerstattung durch zwei relevante Kanäle realisiert, und zwar mittels regionaler Zentrale in Wien des SD (SD-LA Wien), als auch direkt durch Hauptamt für Reichssicherheit (Amt VI.). Der Sicherheitsdienst geriet in der Zeit in Konflikt mit der Gesandtschaft, der schliesslich zum Nutzen des Auswärtigen Amtes ausging.

Die Nachrichtenerstattung von SD in der Slowakei litt in den Jahren 1939 – 1941 unter übefflüssig hoher Anzahl von Dienstleistenden des Amtes III und VI. Ihre Tätigkeit stützte sich vor allem auf die einzigen Interessenkreise, vor allem der Radikalen und Germanophilen aus den Reihen der Hlinkas Volkspartei und der Hlinkas Garde, und trug in sich Elemente des Tendenziöse und der Unobjektivität, woraus permanente Streite mit der deutschen Gesandtschaft quellten. Ergebniss war das Auflösen der Amtsstube von Hahn und die Übernahme der Nachrichtenerstattung durch SD-LA Wien im September 1941.

Vom September 1941 kamen die Kompetenzen im Bereich der Arbeit von SD in der Slowakei ausschliesslich dem Amt III zu. Im Verlauf der Jahren 1941 – 1943 kam es zur Reorganisation und technischer Ausstattung seines Nachrichtenapparates, als auch zum Ausbau eines Vertrautennetzes. SD gewann schrittweise seine Positionen zurück, die er im Laufe der vorigen Jahren und im Folge des Konfliktes mit der Gesandtschaft verlassen musste. Ausserdem knüpfte er eine enge Zusammenarbeit mit der Amtsstube der Abwehr in Bratislava und mit der Führung der DP an, die ihr Nachrichtennetz anbot (Wepners Amt). Die Beziehungen mit der Gesandtschaft blieben auf offizieller Ebene, engere Beziehungen baute er nur mit dem Polizeiattaché F. Goltz aus.

Die Nachrichtenerstattung des Sicherheitsdienstes in der Slowakei bestand aus Sammlung und Erstattung von Nachrichten an die übergeordneten Organe. Sie richtete sich auf das Sondieren der politischen Situation und der Stimmung der Bevölkerung in der Slowakei, Folgung der Tätigkeit der slowakischen staatlichen Organe, der Hlinkas Volkspartei und ihrer angeschlossenen Organisationen, als auch das Geschehen im Rahmen der deutschen Minderheit in der Slowakei. Sie widmete ihre Aufmerksamkeit der wirtschaftlichen Entwicklung, der Problemen im Bereich der Kultur und Bildung. Sie drang in die slowakischen Sicherheitsorgane und in die Armee durch und machte die Reichsorgane auf die wachsende antideutsche Stimmung im Land und auf die Aktivitäten der Widerstandsbewegung aufmerksam.

SD stellte einen von den Machtfaktoren dar, den das Deutsche

Reich in der Politik gegen die Slowakei aus seiner Position der „Schutzmacht“ versus „Schutzstaat“ Geltung verschaffte.

POLNÉ DELOSTRELECTVO RÝCHLEJ DIVÍZIE 1941 – 1942 (Od Kyjeva po Mius)

JOZEF P E C I N A

PECINA, J.: The Field Artillery of the Rapid Division 1941 – 1942. (From Kiev to the River of Mius). *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp56 – 73, Bratislava.

The author briefly describes the situation in the equipment of the artillery of the Slovak Army in 1939 and deployment of artillery detachments to the battles up to the establishment of the Rapid Division with the emphasis on their battles at Lipovec. The study is focused on description of the combat activity of the Rapid Division artillery after its subordination to the German 1st Tank Army at the end of September 1941. The author mentions the deployment of the Rapid Division in the areas of Pereščepina and Polog as well as the transfer resulting in further reorganisation of the artillery – disbanding the Division Artillery HQ and renaming the Artillery Detachment II/11 to the Artillery Detachment 11.

Military history. Slovakia. World War II. Slovak Army at the Eastern Front. 1941 – 1942.

Výstavbe delostrelectva bola v československej armáde od jej vzniku venovaná veľká pozornosť. Dobrým predpokladom na to bol rozvinutý zbrojársky priemysel. Už v prvej polovici dvadsiatych rokov patrilo československé delostrelectvo k najsilnejším v Európe a spolu s pechotou tvorilo v roku 1938 najlepšie pripravenú časť armády.¹

Takmer všetok delostrelecký materiál vo výzbroji pochádzal z výroby po prvej svetovej vojne. Konštrukčne však delá vyrobené do začiatku tridsiatych rokov patrili do obdobia vojnového či predvojnového. Čiastočná modernizácia prinášala len obmedzené zlepšenia. V roku 1938 jadro výzbroje tvorili práve tieto „staronové“ delá. Skutočne moderné delá (vzor 30 a neskoršie) tvorili asi 40 % armádnej výzbroje. Najväčším nedostatkom medzivojnovej armády bola motorizácia. Nebol docenený význam tankového vojska a ani potreba motorizovaného delostrelectva, schopného viesť pohyblivý boj v útoku a obrane. Na konštrukciu bolo odkázané nielen divízne delostrelectvo, ale aj veľká časť zborového. Tento jav súvisel s prísne defenzívnou doktrínou československej armády. V roku 1938 však československé delostrelectvo predstavovalo úctyhodnú silu. Celkovo malo k dispozícii 3 340 delových a 1 380 mínometných hlavni.²

Po okupácii Čiech a Moravy Nemeckom a vyhlásení Slovenského štátu sa slovenská armáda ocitla v nezávideniahodnej situácii. Väčšinu dôstojníckeho zboru tvorili českí dôstojníci, a tí takmer všetci odišli do Protektorátu. Katastrofálna situácia nastala v delostreleckých jednotkách, ktoré boli takmer výlučne obsadzované Čechmi a sudetskými Nemcami.³

¹Počas mobilizácie v septembri 1938 mala čs. armáda v divíznom delostrelectve 110 oddielov, v zborovom 72, a zálohu hlavného velenia predstavovalo 31 oddielov. Československá armáda teda postavila 80 delostreleckých plukov s 213 oddielmi. Zmobilizovaných bolo dovedna 383 batérií ľahkých diel, 174 batérií hrubých diel a 26 batérií ťažkých diel. Približne 1/5 z nich bola motorizovaná. KARLICKÝ, V.: Československé delostrelecké zbraně. Praha : Naše vojsko, 1975, s. 177.

²Tamže, s. 177, 179.

³KLIMENT, CH. – NAKLÁDAL, B.: Slovenská armáda 1939 – 1945, Praha : Naše vojsko, 2003, s. 77. V marci 1939 bolo na Slovensku rozmiestnených spolu 14 delostreleckých plukov. Divízne delostrelecké pluky (dp) boli dislokované takto: dp 9 (T.G. Masaryka) v Bratislave, dp 10 v Lučenci, dp 11 v Žiline, dp 12 v Nižnom Hrabovci, dp 15 v Topoľčanoch, dp 201 (horský) v Ružomberku, dp 202 (horský) v Kežmarku, dp 54 (motorizovaný, armádna záloha) v Nitre a dp 83 v Sereďi. Zborové pluky boli umiestnené v nasledujúcich mestách: dp 101 (Dr. Edvarda Beneša) v Brezne nad Hronom, dp 109 v Bratislave, dp 110 v Žiline, dp 112 v Humennom a dp 126 tiež v Žiline. HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVÍČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska 4. zv. Bratislava : MO SR, 1996, s. 191.

Vojenská história

Slovenská armáda získala omnoho viac diel, ako mohla použiť, pretože po odchode českých vojakov trpela nedostatkom vycvičených delostrelcov. Preto sa počet a vzor používaných diel postupne obmedzoval a stabilizoval. Prebytočné delá sa ukladali do skladov alebo používali na výcvik.⁴ Súčasťou delostreleckých plukov boli 100 mm ľahké poľné húfnice vz. 14/19, vz. 16/19 a vz. 30, 105 mm poľné kanóny vz. 35 a 150 mm hrubé húfnice vz. 25. Do výzbroje boli zaradené aj 75 mm horské kanóny vz. 15, ktoré sa stali súčasťou rôz horských kanónových batérií (HKB). Ich prvoradou úlohou však bolo podporovať útočiacu pechotu a počas nasadenia na fronte plnili rovnakú funkciu, ako nemecké 75 mm pechotné delá.⁵

Dňa 22. júna 1941 vstúpila Slovenská republika po boku Nemecka do vojny proti Sovietskemu zväzu. Slovenská vláda vyhlásila mobilizáciu, v rámci ktorej nastúpilo do armády viac ako 56 000 záložníkov. To umožnilo sformovať armádu skupinu, ktorej súčasťou boli aj dva delostrelecké pluky (DP 11 zo Žiliny a DP 12 z Kežmarku). Pod velením veliteľa armády a ministra národnej obrany gen. I. triedy Ferdinanda Čatloša sa armádna skupina začala 1. júla 1941 presúvať na východný front.⁶

Prvou časťou slovenskej armády, ktorá sa zapojila do bojov proti Sovietom, však bola Rýchla skupina pod velením plk. gšt. Rudolfa Pilfouska. Už 23. júna 1941 bola začlenená do nemeckej 17. armády (veliteľ gen. pechoty Carl-Heinrich von Stülpnagel). Podľa plánov operácie *Barbarossa* malo ľavé kridlo skupiny armád Juh, pod ktoré patrila aj 17. armáda (veliteľ poľný maršal Gerd von Runstedt), prelomiť obranu na sovietskych hraniciach a pri Kyjeve prekročiť rieku Dneper.

Bojové jednotky Rýchlej skupiny tvorili: Jazdecký priezvedný oddiel 2, II. prápor pešieho pluku 6, dve roty tankov, dve roty KPÚV, spojovacia rota a I. oddiel delostreleckého pluku 11, ktorý pozostával z troch trojdelových batérií 100 mm húfnic vz. 30 a velil mu mjr. Jozef Vogl. Už 26. júna bola skupina nasadená do bojovej činnosti pri osade Wojtkówka, kde utrpela prvé straty. Keďže delostrelectvo malo so svojimi vozidlami problémy prebrodiť rieku San, do bojovej činnosti pri vyššie uvedenej osade nezasiahlo. Tankom a protitankovým kanónom sa podarilo sovietske ohniská odporu dočasne umlčať, ale keď sa do boja zapojilo nepriateľské delostrelectvo, slovenské jednotky museli od osady ustúpiť.⁷

Zatiaľ čo slovenské tanky postupovali na Wojtkówku, delostrelecký oddiel bol podľa rozkazu nemeckej 454. zaisťovacej divízie (veliteľ genpor. Rudolf Krantz), spolu s motorizovaným práporom, použitý v priestore Sanok. Delostrelecký oddiel podliehal delostreleckému pluku 221 a jeho úlohou bolo podporovať postup divízie a zabrániť bočnému útoku nepriateľa z priestoru Glinne na západnom brehu rieky San.⁸ Po splnení úlohy sa I/11 oddiel 29. júna vrátil k Rýchlej skupine.

Po šarvátke pri Wojtkówke a po dobytí sovietskych bunkrov v Zaľuži sa Rýchla skupina presunula do Sambora. Tam ju 7. júla zastihol rozkaz o reorganizácii na Rýchlu brigádu. Reorganizácia sa dotkla aj delostreleckého oddielu – do jeho zväzku bola prevelená 8/11 batéria 105 mm kanónov vz. 35 od materského delostreleckého pluku 11.⁹ Od 27. júna až do bitky pri mestečku Lipovec (180 km juhozápadne od Kyjeva) nevykonávala Rýchla brigáda takmer žiadnu bojovú činnosť a zväčša sa venovala zaisťovaniu dobytého územia.¹⁰

⁴KLIMENT, NAKLÁDAL, ref 3, s. 45. Slovenské delostrelectvo disponovalo asi 720 delami a 300 mínometmi a príslušnou municiou, čo bolo asi 200 000 delových a 30 000 mínometných striel. Vo výzbroji mala armáda tieto typy poľných diel: 76,5 mm kanón vz. 5/8, 76,5 mm kanón vz. 17, 76,5 mm kanón vz. 30, 100 mm húfnica vz. 14/19, 100 mm húfnica vz. 30, 105 mm kanón vz. 35, 150 mm húfnica vz. 14/16 a 150 mm húfnica vz. 25.

⁵Za úlohu mali pôsobiť priamou paľbou na nepriateľské oporné body, guľometné hniezda, veliteľské stanovištia a pod.

⁶BYSTRICKÝ, J.: Pozemné vojská slovenskej armády na východnom fronte v rokoch 1941 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava : MO SR, 2000, s. 192.

⁷Ťaženie slovenskej Rýchlej skupiny (brigády) v SSSR od 23. júna do 30. júla 1941. Bratislava : MNO, 1942, s. 19.

⁸Tamže, s. 27.

⁹Tamže, s. 55.

¹⁰KLUBERT, T.: Boj pri Lipovci. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 1, s. 16.

Vojenská história

Medzi 29. júnom a 13. júlom bola brigáda podriadená veliteľstvu LII. armádneho zboru (veliteľ gen. pechoty Kurt Briesen) a od 19. júla patrila pod XXXXIX. horský zbor (veliteľ genmjr. Ludwig von Kübler). Dňa 10. júla sa však značne zvýšila jej palebná sila. Veliteľstvo armády jej totiž odoslalo celý motorizovaný delostrelecký pluk 11 pod velením mjr. Jána Kalla.¹¹

Polné delostrelectvo Rýchlej brigády (júl 1941)

Delostrelecký pluk 11	100 mm húfnica vz. 30	105 mm kanón vz. 35
I/11 oddiel	8	4
II/11 oddiel	8	4
III/11 oddiel	8	4

V bitke pri Lipovci, ktorá sa odohrala 22. júla, sa do boja po prvýkrát zapojilo aj slovenské delostrelectvo. Oddiel I/11 pod velením mjr. Jozefa Vogla zaujal palebné postavenie pri ceste asi 5 km západne od Lipovca. Avšak v účinnej podpore priezvedného oddielu, ktorý tvoril predvoj hlavných síl brigády, mu bránila hustá raňajšia hmla. Po 5. hodine sa začala trhať a húfnice oddielu spustili paľbu na nepriateľské postavenia. Predvoju Rýchlej brigády sa podarilo obsadiť cestný mostík, po ktorom sa do Lipovca mohli presunúť slovenské motorové vozidlá.¹²

O 10.15 h vydal plk. gšt. Pilfousek hlavnému voju rozkaz na útok. Batérie I/11 oddielu sa presunuli viac dopredu a vedľa nich zaujal palebné postavenie II/11 oddiel s veliteľom stot. Ondrejom Šebanom a III/11 oddiel s veliteľom stot. Jánom Frtúsom. Útok brigády začal o 12.30 h delostreleckou prípravou. Sovietske delostrelectvo odpovedalo paľbou, ktorá trvala asi 20 minút. Po obsadení výšin 1 km západne od Lipovca o 13. h začali slovenské jednotky postupovať do mestečka, pričom boli vystavené silnej nepriateľskej paľbe. Delostrelecký pluk 11 sa snažil nepriateľa umlčať, výsledkom čoho bol delostrelecký súboj trvajúci asi hodinu.¹³

Najskôr sa pod paľbu dostali ťahače I/11 oddielu a museli sa stiahnuť z dostrelu. Oddiel III/11 bol následkom prudkého ostreľovania nútený neustále meniť pozície a nepriateľ sa odmlčal až po 14.00 h. Po ukončení paľby celý pluk opustil svoje postavenia a presunul sa na výšiny západne od Lipovca.¹⁴ Ani z nových pozícií sa mu však nepodarilo úplne vyradiť sovietske delostrelecké a mínometné batérie, ktoré stále ostreľovali postupujúce slovenské jednotky. Tanky Rýchlej brigády boli navyše o 16.00 h stiahnuté do tylového priestoru na doplnenie paliva a munície. O 17.45 h začali červenoarmejci protiútok, ktorému sa slovenská pechota nedokázala ubrániť. Delostrelci však nepodľahli panike, zaujali výhodné postavenia a spustili paľbu na postupujúceho nepriateľa. Keď sa priblížil na 500 metrov, húfnice bez váhania začali páliť šrapnelmi. Priamej paľbe sovietski vojaci nedokázali vzdorovať a dali sa na ústup. Bolo to veľké šťastie pre slovenských delostrelcov, lebo batériám zostávalo už len niekoľko kusov streliva.¹⁵ Po odrazení sovietskeho protiútku sa celý pluk stiahol do záchytných postavení asi 8 km západne od Lipovca. Do bojov znovu zasiahol až na druhý deň, keď spolu s nemeckým delostrelectvom ostreľovali Lipovec a Kamionku, dedinu vzdialenú približne 1 km južne od Lipovca.

¹¹Po začlenení I/11 oddielu a 8/11 batérie pluk tvorilo 70 dôstojníkov, 13 rotmajstrov, 1 476 vojakov, 24 húfnic vz. 30 a 12 kanónov vz. 35. Tamže, s. 19.

¹²Tamže, s. 23.

¹³Tamže, s. 24.

¹⁴Tamže, s. 26.

¹⁵Tamže, s. 29. Delostrelecký pluk 11 neutrpel počas bitky pri Lipovci žiadne straty, ale Rýchla brigáda prišla o šesť tankov. Zvyšné tanky práporu útočnej vozby boli 23. júna odoslané späť na Slovensko.

Vojenská história

V nasledujúcich dňoch podporoval delostrelecký pluk 11 postup nemeckej 295. pešej divízie veliteľ (genpor. Karl Gumbel) na Granov, kde 30. júla padlo osem jeho príslušníkov a osem bolo zranených.¹⁶ V tom čase bol však už pluk súčasťou Rýchlej divízie.

Rýchly postup nemeckej armády vylúčil nasadenie slovenských peších divízií v bojoch na fronte. Súčasne Rýchla brigáda utrpela značné straty v bitke pri Lipovci a podľa hodnotenia gen. F. Čatloša nebola schopná ďalšej bojovej činnosti. Preto sa 25. júla 1941 rozhodol minister národnej obrany reorganizovať slovenskú armádu skupinu a vytvoriť Rýchlu divíziu (veliteľ plk. Jozef Turanec¹⁷) na boj na fronte a Zaisťovaciú divíziu (veliteľ plk. gšt. Augustín Malár) na stráženie okupovaných území. Rýchla divízia bola vytvorená z Rýchlej brigády a z novopostavených motorizovaných jednotiek. Do divízie mal byť začlenený aj delostrelecký pluk 11, ktorý bol začiatkom augusta zredukovaný na dva oddiely.¹⁸

Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie (august 1941)

Delostrelecký pluk 11	100 mm húfnica vz. 30	105 mm kanón vz. 35
I/11 oddiel	12	–
II/11 oddiel	4	4

Novopostavené motorizované jednotky po sformovaní začali s intenzívnym výcvikom nástupu a výstupu pri rôznych fázach boja a jazdy vo formáciách a kolónach. Výcvik zavrhli ostrými strelbami. Keďže motorizované delostrelectvo bolo stále pri Rýchlej brigáde, strelieb sa zúčastnil hipomobilný delostrelecký pluk 2 zo zväzkov Zaisťovacej divízie. Počas výcviku delostrelci skúšali aj priebojnosť streliva používaného v slovenskej armáde. Ako cieľ použili ukoristené sovietske tanky T-34, keďže bol veľký predpoklad, že sa delostrelectvo s nimi počas nasadenia stretne. Priebojné granáty z 37 mm KPÚV a z 37 mm kanóna ľahkého tanku LT-35 sovietskemu strednému tanku neublížili. Granáty zo 75 mm horského kanóna vz. 15 (ktorý bol vo výzbroji rôt HKB) a zo 100 mm ľahkej húfnice vz. 30 dosiahli vyradenie tanku iba priamou strelbou na pásy, ktoré pretrhli.¹⁹

14. augusta sa skončili všetky prípravy na odchod hlavných síl Rýchlej divízie na východ. Po osi Ľvov – Tarnopol – Proskurov – Vinnica sa mali presunúť do priestoru Iljincov, kde mala byť 21. augusta k dispozícii nemeckej skupine armád Juh.²⁰ V rovnaký deň došlo aj ku zmene veliteľa delostreleckého pluku 11, keď mjr. Kalla vystriedal mjr. Jozef Vogl.²¹

Divízia začala presun s novým označením motorových vozidiel – podľa nemeckého vzoru malo mať každé vozidlo na prednom a zadnom blatníku symbol jednotky, aby sa dalo rozlíšiť, ku ktorej patrí. Tak malo napr. veliteľstvo divízie ako symbol – jeleňa, motorizovaný peší

¹⁶Tamže, s. 32.

¹⁷Plk. Turanec sa spočiatku nevyjadroval o svojej divízii veľmi pochvalne. Do svojho denníka si poznačil, že Rýchla divízia „nie je rýchlou divíziou, iba pechotou na autách“, a že „celá divízia nie je tak silná a tak pohyblivá v boji ako jeden nemecký peší pluk“. Určite ho v takomto negatívnom názore ovplyvnil aj veliteľ Rýchlej brigády, plk. gšt. Pilfousek, ktorý mu povedal, že „mužstvo je zbabelé, dôstojníci sú za útoku vzadu a za ústupu vpredu, mnoho dôstojníkov a mužstva je pohlavne chorých a vyskytujú sa prípady sebazranenia“. VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 30/1/7, Vojenský denník gen. Turanca 21. 6. 1941 – 27. 11. 1941, s. 29-40.

¹⁸K 20. augustu mal pluk vo výzbroji šesťnásť 100 mm húfnic vz. 30 a štyri 105 mm kanóny vz. 35.

¹⁹VHA Trnava, f. Veliteľstvo armády, šk. 1, č. 116.185/taj.del.1941, Poznanky při skúšobnej ostrej strelbe na ľahké a stredné sovietske tanky z 31. júla 1941.

²⁰VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 29/1/7, Vojnový denník RD 25. 7. – 21. 11. 1941, s. 10.

²¹VHA Trnava, f. RD, šk. 155, Vojnový denník 2/11 batérie, s. 3. Delostrelecký pluk 11 pozostával z 36 dôstojníkov, 12 poddôstojníkov a 1051 vojakov. Vo výzbroji mal 714 pušiek, 294 pištolí, 28 ľahkých a 28 ťažkých guľometov, šesťnásť 100 mm húfnic vz. 30, štyri 105 mm kanóny vz. 35, 116 nákladných a 32 osobných vozidiel, 24 motocyklov a 27 bicyklov. KLIMENT, NAKLÁDAL, ref 3 s. 94.

pluk 20 – štvorlístok, motorizovaný peší pluk 21 – kométu, KPÚV 11 – hlavu koňa a delostrelecký pluk 11 – morskú pannu.²²

Už od začiatku presunu vyšli na povrch problémy, s ktorými sa mala divízia a s ňou aj všetky motorizované jednotky bojujúce na východnom fronte stretávať po celú dobu nasadenia. Cesty v Poľsku boli síce v zlom stave a rozbité, ale mali aspoň pevný povrch. V Sovietskom zväze cesty v pravom slova zmysle neexistovali. Asfalt bol v krajine väčšinou neznámym pojmom. Ak aj cesty existovali, boli nespevnené, úzke, bez bočných priekop na odvod vody a pri presunoch armádnych zväzkov preplnené. Väčšinou to boli vyjazdené koľaje, ktoré sa už pri malých zrážkach stávali nezjazdnými. Velenie divízie nariadilo vodičom vozidlá šetriť pomalou jazdou, čo šoféri, nezvyknutí na také náročné podmienky, nie vždy dodržiavali. Pre nedostatok mobilných dielní (a náhradných dielov) nebolo možné pokazené vozidlá opraviť, čo spôsobilo, že ostatné automobily boli preťažované a kazili sa rýchlejšie.²³ Z tohto bludného kruhu sa Rýchla divízia nikdy nedostala. Veľké problémy robila aj orientácia na mapách. Niektoré dediny mali názov na mape s mierkou 1 : 300 000 odlišný od názvu na mape s mierkou 1 : 100 000, a úplne ináč ich nazývali miestni obyvatelia. Toto platilo asi pre polovicu osád. Čím ďalej na východ divízia postupovala, tým boli mapy nepresnejšie.

V dňoch 21. a 22. augusta sa jednotky Rýchlej brigády presunuli do Vinnice, kde sa spojili s ostatnými jednotkami plk. Turanca. Skompletizovaná Rýchla divízia sa skladala z veliteľstva so štábnou rotou, motorizovaného pešieho pluku 20 a 21 (oba mali po dvoch peších práporoch a vlastné rotu HKB a KPÚV), motorizovaného delostreleckého pluku 11, priezvedného oddielu 11, pionierskeho práporu 11, spojovacieho práporu 11, rotu KPÚV 11, rotu horskej kanónovej batérie (HKB) 11, skupiny DPLP (8. ťažká a 13. ľahká batéria) a pomocných jednotiek.²⁴

Z Vinnice postupovala cez Machnovku a Bjalopol' do Skviry, kde zostala až do 14. septembra. Stala sa súčasťou nemeckej 6. armády (veliteľ maršal Walter von Reichenau) patriacej do skupiny armád Juh a tvorila pohyblivú zálohu veliteľstva 6. armády.

Už 13. septembra sa veliteľstvo divízie, motorizované pešie pluky 20 a 21, pioniersky prápor 11 a delostrelecký pluk 11 mali pripraviť na zasiahnutie do bojov na Dnepri a vystriedať 514. peší pluk nemeckej 294. pešej divízie.²⁵ Zároveň dal plk. Turanec k dispozícii veliteľovi XXXIV. armádneho zboru, genpor. Ferdinandovi von Schaalovi, bojovú skupinu v zložení: mostová súprava 11, pionierska čata, čata 20 mm kanónov 13. batérie DPLP, 88 mm protiletadlový kanón a 5/11 batéria. Skupina, ktorej velil npor. pion. Július Orthofer, dostala rozkaz presunúť sa do Kagarlyku (asi 80 km južne od Kyjeva) a zúčastniť sa prechodu Dnepra s nemeckou 132. pešou divíziou (veliteľ genpor. Rudolf Sintzenich).²⁶

Bojové jednotky divízie zaujali obranné postavenie pri ramene Dnepra, nazývanom Kozinka. Medzi ramenom a hlavným tokom sa nachádzal ostrov široký asi 2 km, ktorý bol územím nikoho. Južným susedom divízie sa stala nemecká 294. pešia divízia, severným 95. pešia divízia. Zalesnený severný úsek obranného postavenia bránil motorizovaný peší pluk 21, ktorému boli ako podpora pridelené dve batérie I/11 oddielu. Južný úsek, ktorý bol viac

²²VHA Trnava, ref 20, s. 13.

²³Tamže, s. 22.

²⁴Spolu 371 dôstojníkov, 90 poddôstojníkov a 8 060 vojakov, 4 898 pušiek, 2 111 pištolí, 265 ľahkých a 57 ťažkých guľometov, 16 húfníc 100 mm vz. 30, 4 poľné kanóny 105 mm vz. 35, 40 KPÚV 37 mm vz. 34 a 37, 4 protiletadlové kanóny 88 mm Flak 36, 12 protiletadlových kanónov 20 mm vz. 36, 12 horských kanónov 75 mm vz. 15, 22 mínometov 81 mm vz. 36, 893 nákladných a 235 osobných automobilov, 185 motocyklov a 282 bicyklov. Zo zloženia vidieť, že nešlo o plnohodnotnú motorizovanú divíziu. V Rýchlej divízii, rovnako ako v Zaisťovacej, bol znížený počet peších plukov z troch na dva. VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 29/1/7, Operačný rozkaz č. 7 na reorganizáciu slovenskej poľnej armády z 30. 7. 1941.

²⁵Podľa fonogramu pre veliteľa delostreleckého pluku 11 sa mal tento, spolu s ordonančným dôstojníkom, veliteľmi I/11 a II/11 oddielov a 5/11 batérie a po jednom dôstojníkovi z batérií I/11-4/11, dostaviť do nového úseku na veliteľstvo 294. divízie, kde mal naviazať styk s jej veliteľom. VHA Trnava, ref 20, s. 37.

²⁶VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 29/1/7, Osobitný rozkaz č. 5 zo 14. 9. 1941.

otvorený, bránil motorizovaný peší pluk 20 spolu s dvomi batériami II/11 oddielu. Obranné postavenie v južnom úseku siahalo až ku hlavnému ramenu rieky. Úlohou divízie bolo zabrániť prechodu Sovietov cez Dneper.

Dňa 15. septembra boli obidva oddiely v palebných postaveniach. Oddiel I/11 dostal za úlohu ostreľovať priestor Procev, z ktorého ustupovala sovietska divízia. Aby veliteľstvo zistilo, či sa nepriateľské delostrelectvo nachádza naďalej v pôvodných postaveniach, mal do nich oddiel viesť rušivú paľbu a hlásiť, či ju nepriateľské batérie opätovali. Navyše mali batérie oboch oddielov zabrániť sústredeniu väčších nepriateľských síl na ostrove medzi Kozinkou a Dneprom. Delostreleckému pluku 11 pomáhali svojimi horskými kanónmi aj roty HKB.²⁷

Batéria 2/11 zaujala palebné postavenie v lese pozdĺž ramena Dnepra. Večer 15. septembra spustila rušivú paľbu na podporu pešieho pluku 21. Nasledujúce ráno sa jedna húfnica presunula asi o 1,5 km dopredu smerom k pozorovateľni, aby mohla strieľať na vzdialenejšie ciele. Húfnici bolo na ochranu pridelené aj guľometné družstvo, čo sa stalo takmer osudné slob. Danišovi. Postrelila ho hliadka predsunutej húfnice, keď išiel strieľať jedného z členov obsluhy guľometu.²⁸

Večer 16. septembra plk. Turanec nariadil streľbu jednotlivých diel z náhradných postavení, aby nepriateľ nadobudol dojem, že slovenské jednotky dostali delostrelecké posily a chystajú útok. V palebnom postavení I/11 batérie sa streľby zúčastnil dokonca aj minister národnej obrany, gen. Čatloš, ktorý bol v tom čase na návšteve Rýchlej divízie.²⁹

Osobitná bojová skupina, zložená zo siedmich dôstojníkov a 320 mužov, dostala ráno 16. septembra rozkaz postaviť dva mosty cez Dneper. Ťažkej nepriateľskej paľbe podľahli dvaja príslušníci pionierskej čaty (jedným z nich bol aj veliteľ bojovej skupiny npor. Orthofer) a šiesti boli zranení. Mosty sa však podarilo postaviť, na čom mala veľký podiel aj 5/11 batéria. Tá zaujala palebné postavenie východne od obce Balika na pravom brehu Dnepra. Tento breh bol vyšší, ako ľavý a poskytoval tak lepšie podmienky na pozorovanie. Východný breh bol obsadený silným sovietskym delostrelectvom, ktoré znemožňovalo nemeckým jednotkám vytvoriť si väčšie predmostie a nebolo v dostrele ťažkých nemeckých diel nasadených pri Kyjeve. Pozorovateľ 5/11 batérie zistil na druhom brehu štyri batérie, z ktorých 16. septembra slovenskí delostrelci jednu zničili a ďalšiu umlčali.³⁰ Ku Rýchlej divízii sa väčšina jednotiek osobitnej skupiny vrátila 20. septembra, iba mostová súprava zostala podriadená 132. divízii až do 28. septembra.

Počas bojov na Dnepri sa podaril husársky kúsok rote HKB 20, ktorá potopila sovietsky čln plaviaci sa po rieke. Od 17. septembra viedli obidva oddiely účinné paľby na ustupujúce nepriateľské kolóny, trény a mínometné hniezda. Sovietske vojská bezhlavo ustupovali, aby sa vyhli nemeckému obkľúčeniu a delostreleckí pozorovatelia nemali problémy s vyhľadávaním cieľov.

Po ukončení bojov pri Kyjeve poslal veliteľ 6. armády maršal von Reichenau ďakovný list gen. II. triedy Antonovi Pulanichovi, veliteľovi slovenského poľného zboru v ZSSR: „V spoločnom boji našich spojeneckých národov proti bolševizmu mal som tú česť mať pod svojim velením slovenskú Rýchlu divíziu. Pri vylúčení týchto jednotiek z mojej veliteľskej právomoci je mi veľkým potešením, že Vám, pán generál, môžem povedať ako veľmi sa Vaše jednotky osvedčili a akú úctu si získali u nemeckých vojakov. Rýchla divízia bola dôležitým

²⁷VHA Trnava, ref 21, s. 9.

²⁸VHA Trnava, ref 17, s. 62.

²⁹Tamže.

³⁰18. septembra dostal plk. Turanec nasledujúci ďakovný prípis od veliteľa 132. divízie: „...mostová súprava sa vyznamenala v hladkej spolupráci s mojou divíziou. Taktiež mne podriadená 105 mm batéria, ktorej sa podarilo zničiť v krátkom čase 1 nepriateľskú batériu, ako aj čata DPL sa pri svojom nasadení tiež veľmi dobre uplatnili...“ VHA Trnava, ref 20, s. 71.

členom počas veľkej bitky pri Kyjeve. Pionieri a delostrelci mali rozhodujúci podiel pri prechode jednej nemeckej divízie cez Dneper...³¹

Dňa 22. septembra došlo k výmene veliteľa delostreleckého pluku 11. Mjr. Jozefa Vogla nahradil mjr. Ernest Badík.³² V ten deň sa celá divízia presunula do Bielej Cerkve a po krátkom odpočinku pokračovala smerom na juhovýchod. Presun opäť prebiehal po zlých cestách. Keďže jediný neporušený most cez Dneper bol pri Kremenčugu, smerovala k nemu väčšina nemeckých a rumunských jednotiek, čo ešte viac skomplikovalo presun. Komunikácie boli také preplnené, že aj sám veliteľ divízie musel stráviť noc v poli. Nekvalitné cesty spôsobovali nadmerné opotrebovanie vozidiel. Len samotný delostrelecký pluk 11 prišiel o 58 ťažných áut a na dvoch delách praskli lafety.³³ Nevyhnutným následkom takéhoto presunu bola reorganizácia divízie. Niektoré jej časti sa museli zrušiť, aby sa získali motorové vozidlá pre bojové zložky. Táto reorganizácia sa dotkla aj delostreleckého pluku 11.

Z pojazdných vozidiel a bojascapných diel sa vytvorili dva oddiely. Oddiel I/11 pozostával z dvoch batérií 100 mm húfnic vz. 30 (1/11 a 2/11, každá so štyrmi delami) a oddiel II/11 bol zložený z jednej štvordelovej batérie húfnic vz. 30 (3/11) a jednej trojdelovej batérie 105 mm kanónov vz. 35 (5/11). Zvyšný materiál pluku (jedna batéria a nepojazdné vozidlá, spolu so zodpovedajúcim počtom dôstojníkov a mužstva) mal zostať v dedine Onufrijevka, pokiaľ sa delá a vozidlá neopravia. Potom sa mali opäť pripojiť k divízii. Veliteľstvo pluku bolo zrušené ako taktické a ostalo iba materiálным a hospodárskym veliteľstvom. Jeho veliteľ bol pričlenený spolu s nevyhnutným počtom vozidiel a personálom potrebným na vedenie agendy k štábnejrote Rýchlej divízie.³⁴

Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie (september 1941)

Delostrelecký pluk 11	100 mm húfnica vz. 30	105 mm kanón vz. 35
I/11 oddiel	8	–
II/11 oddiel	4	3

Reorganizovaná divízia prešla 28. septembra do podriadenosti veliteľstva 1. tankovej skupiny (od 6. októbra reorganizovaná na 1. tankovú armádu, veliteľ genplk. Ewald von Kleist), ktorá pôsobila na hlavnom smere úderu skupiny armád Juh. Po rozvinutí útoku z priestoru Dnepropetrovska sa 1. tanková armáda mala spojiť s 11. armádou, ktorá útočila pozdĺž Azovského mora. Takto malo dôjsť k obkľúčeniu dvoch armád sovietskeho Južného frontu

³¹VHA Trnava, ref 20, s. 71. Gen. II. triedy Pulanich bol veliteľom slovenského poľného zboru v ZSSR, ktorý vznikol 12. augusta a boli v ňom zlúčené všetky pozemné jednotky slovenskej armády. Zbor zanikol 20. septembra a obe divízie získali samostatnosť.

³²Výmenu veliteľa pluku navrhol sám veliteľ divízie, plk. Turanec: „Pretože v noci zo 16. na 17.9. mjr. Vogl telefonoval na pplk. Talského veľmi nezrozumiteľne, presvedčil som sa u neho, čo bolo toho príčinou. Neprekvapilo ma, že bol ešte ráno o 09.00 opitý a musel si pri mojom vytykaní mu ľahnúť si na posteľ. Je veľmi povrchným dôstojníkom a nevie ani poriadne, kde má svoj oddiel umiestnený. Teda ako veliteľ delostrelectva sa vôbec nehodí.“ Podľa Turanca bol Vogl alkoholik a pluk pod jeho velením nemohol plniť určené úlohy. „...na ceste spatky som zistil, že večer 17.30 prešlo auto, ktoré odvádzalo mjr. Vogla práve Bielu Cerkev, kdežto mal vyraziť až ráno do Karatina k odsunu do zápolia. Auto som zastavil a žiadal som, aby mjr. Vogl vyšiel na moment von. Trvalo to veľmi dlho, a keď vyšiel, zistil som, že je úplne spitý. Keď som mu vytykal jeho chovanie sa, že sa opija pred mužstvom a podobné neprístojnosti, začal sa chovať nedôstojne a vyzývavo voči mne pred náčelníkom štábu a mjr. Domesom, prerušil som ihneď s ožratým človekom debatu a v divíznom rozkaze som ho potrestal.“ VHA Trnava, ref 17, s. 1.

³³Príčinou nadmerného opotrebovania vozidiel bola okrem nekvalitných ciest nedostatočná pozornosť veliteľov batérií pri jazde a rýchla jazda po nerovnej vozovke. Vodiči zodpovední za poškodenie vozidiel boli preradení k pechote. VHA Trnava, ref 17, s. 8. Pozri tiež VHA Trnava, ref 20, s. 73.

³⁴VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 29/1/7, Osobitný rozkaz č. 19 z 27. 9. 1941.

Vojenská história

a operácie sa mala aktívne zúčastniť aj Rýchla divízia.³⁵ V noci z 2. na 3. októbra prevzali jednotky divízie úsek nemeckej 13. tankovej divízie v priestore Pereščepino s úlohou chrániť tylo 1. tankovej skupiny, zabrániť sovietskym vojskám prekročiť rieku Orel v priestore Pereščepino a nadviazať spojenie s 5. motorizovanou divíziou SS Wiking.³⁶

Batéria 2/11 zaujala postavenie na východnom okraji obce Gerasimovka. Počas presunu diel musela čeliť náletu siedmich sovietskych lietadiel, pri ktorom však nedošlo k žiadnym stratám. Lietadlá neskôr zaútočili na trény I/11 oddielu v Dimitrijevke a zranili troch mužov. K materiálnym stratám nedošlo. Počas dvoch dní, ktoré batéria v obci strávila, dopadlo do postavenia niekoľko nepriateľských granátov, ale opäť bez vážnejších strát.³⁷

Po splnení úlohy pokračovala divízia smerom na juh, do priestoru mesta Pologi (asi 150 km juhovýchodne od Dnepropetrovska), kde motorizovaný peší pluk 21 vystriedal jednotky nemeckej 60. motorizovanej divízie a mal za úlohu zabrániť obkľúčeným sovietskym vojskám prebiť sa na sever. Pri presune na Pologi na divíziu niekoľkokrát zaútočili sovietske lietadlá. Delostrelecký oddiel 11 prišiel o desať ranených a štyri vozidlá. Pri Pologách mala divízia šťastie, že sa sovietske vojská nepokúsili prebiť cez jej zverený úsek, pretože ešte neboli sformované všetky jej bojové jednotky. Okrem toho bolo celé jej pravé krídlo odkryté, pretože talianske jednotky, ktoré mali na divíziu nadviazať, ešte nedorazili na jej úroveň.³⁸

Divízia pokračovala po bojoch pri Pologách v postupe na východ. Počas presunu divíziu opäť napadlo sovietske letectvo, ale tentoraz utrpela vážnejšie straty. Batéria 2/11 stratila troch ťažko ranených mužov. Neskôr obsluha pri čistení diel zistila, že nápravy všetkých štyroch húfníc sú prasknuté a nevyhnutné opravy potrebujú aj viaceré vozidlá. Veliteľ divízie sa rozhodol ponechať delá v Pologách, kde mala počkať na pojazdné dielne z Onufrijevky. V Pologách bola zriadená aj zberňa nepojazdných vozidiel divízie. Takto divízií zostali boj schopné len dve ľahké a jedna hrubá batéria. V činnosti bol len jeden oddiel, pretože veliteľ I/11 oddielu stot. Korda odišiel do zázemia učiť do vojenskej akadémie.³⁹

Dôsledkom týchto strát bola ďalšia reorganizácia divízie. Došlo k zrušeniu veliteľstva delostrelectva, hospodárska správa a pomocné orgány veliteľstva pluku boli pričlenené k II/11 oddielu. Ten bol súčasne premenovaný na delostrelecký oddiel 11. Veliteľ pluku mjr. Badík bol odoslaný do zázemia a novým veliteľom sa stal mjr. Jozef Čillík. Batéria 1/11 bola zrušená a podľa pokynov mjr. Badíka sa mala jej obsluha spolu so zvyškom mužstva veliteľstva pluku presunúť do Dnepropetrovska. Vozidlá 1/11 batérie prevzala 2/11 batéria, rovnako vymenila aj poškodené delá.⁴⁰ Po reorganizácii pozostával delostrelecký oddiel 11 z troch trojdelových batérií. Zrušený bol aj pioniersky prápor 11 a rota KPÚV.

Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie (september 1941)

	100 mm húfnica vz. 30	105 mm kanón vz. 35
Delostrelecký oddiel 11	6	2

Do konca októbra nemecká skupina armád Juh prenikla na prístupové cesty k Rostovu na Done. Veliteľstvo tankovej armády potrebovalo uvoľniť z ochrany pobrežia Azovského mora

³⁵BYSTRICKÝ, J.: Ťaženie slovenskej armády na východnom fronte v roku 1941. In: Vojenská história, č. 2/1998, s. 51.

³⁶BYSTRICKÝ, ref 6, s. 198, pozri tiež VHA Trnava, ref 20, s. 80-81.

³⁷VHA Trnava, ref 21, s. 9.

³⁸VHA Trnava, ref 20, s. 88.

³⁹Tamže, s. 95, pozri tiež VHA Trnava, ref 21, s.12.

⁴⁰VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 29/1/7, Osobitný rozkaz č. 28 zo 17. 10. Plk. Turanec si do svojho denníka poznamenal že „...týmto zrušovaním moja Rýchla divízia stane sa čoskoro len Rýchlou brigádou alebo dokonca zosilneným peším plukom s ohromne ťažkým veliteľským. a zásobovacím aparátom.“ VHA Trnava, ref 17, s. 52.

60. motorizovanú divíziu a rozhodlo sa nahradiť ju Rýchlou divíziou. Tá bola podriadená veliteľovi pobrežia Azovského mora, gen. delostrelectva Karlovi Eberthovi, veliteľovi Artileriekommanda 301 (ARKO 301) a chránila územie od Mariupolu až po ústie rieky Mius. Ako prvý sa v noci na 1. novembra presunul do určeného postavenia motorizovaný peší pluk 21 a čoskoro ho nasledovali aj ostatné zložky divízie. Rýchla divízia zabezpečovala ochranu pobrežia v šírke takmer 100 km, čo spôsobovalo značné ťažkosti v zásobovaní pohonnými hmotami.⁴¹

Veliteľ Rýchlej divízie rátal s tým, že divízia na pobreží Azovského mora aj prezimuje. Plány mu však skrížil vývoj bojov pri Rostove a protiútok vojsk sovietskeho Južného frontu (veliteľ genplk. J. T. Červičenko) do tyla a boku 1. tankovej armády. Veliteľ 1. tankovej armády bol prinútený posilniť obranu pri rieke Tuzlov. Preto dostala Rýchla divízia 19. novembra rozkaz presunúť sa do priestoru severne od Taganrogu. Pre nedostatok motorových vozidiel sa presunul len zosilnený peší pluk 21, ktorého súčasťou bol aj delostrelecký oddiel 11. Pri presune opäť došlo k mnohým poruchám na vozidlách a do priestoru určenia dorazili len štyri delá. Pre ostatné museli poslať pojazdne vozidlá.⁴² Ostatné jednotky zostali v podriadenosti ARKO 301 a chránili pobrežie Azovského mora v oblasti Taganrogu.

Dňa 21. novembra sa presunula divízia do Golodajevky a prešla do podriadenosti XIV. tankového zboru, ktorému velil gen. pechoty Gustav von Wietersheim. Hlavné obranné postavenie jednotiek XIV. tankového zboru prebiehalo na čiare Bobrikovo – Millerovo – Denisovo Nikolajevskij – Balabanov – Platovo Knieževskij. Rýchla divízia bola pripravená obsadiť obranné postavenia na čiare Okt'abrskij – Kamennaja Tuzlovka – Kumšackij – Pravo Tuzlovskij. Severný úsek obsadil peší pluk 21, južný II. prápor pešieho pluku 20. Na podporu bola každému pridelená batéria ľahkých húfnic. Kanónová batéria mala byť nasadená tak, aby svojimi paľbami mohla podporovať vpredu nasadené nemecké jednotky.

Už o 20.00 žiadal veliteľ XIV. tankového zboru, aby divízia presunula jednu guľometnú rotu ako posilu nemeckému práporu pionierov, ktorý držal predsunuté obranné postavenia, a aby podporila tento prápor paľbou dvoch batérií. Na túto úlohu bola určená 8/21 rota, ktorá sa ešte v noci presunula k nemeckému práporu. Ako delostrelecká podpora boli určené 2/11 a 5/11 batérie. Nemecký pioniersky prápor sa udržal len vďaka tejto podpore, čo ocenil aj veliteľ XIV. zboru osobným poďakovaním veliteľovi Rýchlej divízie.⁴³

Po ústupe nemeckých vojsk za postavenie Rýchlej divízie, ktorý sa uskutočnil v noci na 23. novembra, sa divízia dostala do prvej línie. Jej pravým susedom bola divízia SS Wiking (veliteľ SS-Brigadeführer Felix Steiner) a ľavým 1. horská divízia (veliteľ genmjr. Hubert Lanz). 105 mm batéria účinne kryla ústup, pričom ostreľovala zhromaždisko sovietskych vojsk v Millerove a oddialila tak postup nepriateľa.⁴⁴

Postup sovietskych vojsk na slovenské obranné línie začal v poludňajších hodinách 23. novembra a do večera bola v dotyku s nepriateľom celá divízia. Batéria 2/11 vystrelala 160 rán na odrazenie útoku, ktorý ohrozoval postavenia 6. a 7. roty a susedných nemeckých jednotiek. Prišla však o jednu húfnicu, na ktorej bola zistená porucha.⁴⁵

Obrana na rieke Mius kládla väčšie požiadavky na vojakov a vyžadovala od nich obrovské nasadenie psychických, aj fyzických síl. Po krátkom pozdvihnutí psychiky pri pohľade na Azovské more (väčšina vojakov dovtedy žiadne more nevidela), pripravila im jedna z najkrutejších ruských zím za posledné obdobie ťažké podmienky na prežitie. Prvé silnejšie mrazy udreli už 30. septembra, ale až do 8. decembra boli vojaci bez teplého zimného prádla, pričom

⁴¹BYSTRICKÝ, ref 35, s. 54.

⁴²VHA Trnava, ref 20, s. 95.

⁴³VHA Trnava, ref 17, s. 78.

⁴⁴Slovenská rýchla divízia v bojoch proti Sovietom. Bratislava : MNO, 1943, s. 14.

⁴⁵VHA Trnava, ref 21, s. 17.

teplota väčšinou nestúpila nad -15°C . Nedostatočne zásobenej divízii sa materiálnu pomoc snažilo poskytnúť aj veliteľstvo 1. tankovej armády.⁴⁶

Dňa 26. novembra sa zmenšili zásoby delostreleckej munície na polovicu, čo začala pociťovať najmä pechota. Velitelia batérií museli zvážiť vystrelenie každej rany. Pešie jednotky nasadené v prvom slede neustále žiadali delostreleckú podporu, ale ich želania im nemohli byť vždy splnené, čo určite nezlepšilo ich morálku.

O deň neskôr došlo k dôležitej zmene na poste veliteľa divízie. Plk. Turanca vystriedal plk.gšt. Augustín Malár, ktorý dovtedy velil Zaisťovacej divízii. V tom čase bola Rýchla divízia rozdelená po taktickej stránke na niekoľko častí. Jej hlavná časť (peší pluk 21, II. prápor pešieho pluku 20, delostrelecký oddiel 11, pionierska rota, spojovací prápor 2, 13. batéria DPLP a rota HKB 20) bola nasadená východne od obce Želobok, v úseku širokom asi 12 km. Delostrelectvo tvorilo dve skupiny priamej podpory. Pre nedostatok diel neexistovala skupina pre všeobecnú činnosť, takže veliteľ divízie nemohol ovplyvňovať vývoj situácie strelbou delostrelectva.⁴⁷

Zvyšok divízie (veliteľstvo pešieho pluku 20 spolu s jeho II. práporom, ako aj priezvedný oddiel 11 bez motorových vozidiel) bol nasadený na ochranu pobrežia Azovského mora pri Taganrogu. V Dnepropetrovsku sa sústredili jednotky, vyradené z divízie kvôli nedostatku motorových vozidiel, a to veliteľstvo pionierskeho práporu 11 s jednou pionierskou rotou, divízna rota KPÚV a dve batérie (1/11 a 4/11) delostreleckého pluku 11.

Nepriaznivý stav divízie chcelo veliteľstvo vyriešiť jej presunom na Slovensko, kde mali byť motorové vozidlá opravené a doplnené na potrebný počet, všetky delá sa mali vymeniť a rovnako sa malo vymeniť mužstvo starších ročníkov za nováčikov. Takto zreorganizovaná a doplnená divízia mala byť v jarných mesiacoch odoslaná späť do poľa. Vojenská situácia na východnom fronte však neumožňovala takéto radikálne riešenie, a preto divízia zostala v nezmenenom stave po celú zimu.⁴⁸

Od nasadenia divízie na rieke Mius do 26. novembra mala divízia tieto straty: 24 mŕtvych, 36 ranených a niekoľko desiatok vojakov s omrzlinami rúk a nôh.

Po prepade obce Kamennaja Tuzlovka, ktorý sa uskutočnil v noci z 26. na 27. novembra, stratila sovietska iniciatíva pred 7. rotou na intenzite. Obec totiž používali nepriateľské vojská ako východisko na svoje útoky. V ostatných úsekoch bola bojová činnosť normálna, len hrubé delostrelectvo takmer nestrielalo, pretože pre obe 105 mm delá zostávalo len 42 granátov. Batéria 2/11 opätovoľovala rušivé paľby sovietskej 122 mm batérie. O dva dni neskôr strieľala na kolóny ťažných povozov a jeden sa jej podarilo zapáliť. Na kolóny páľila aj 1. decembra, keď ju zastihol rozkaz na ústup.⁴⁹

Rýchla divízia spolu s divíziou SS Wiking ustúpili 1. decembra z pôvodných obranných postavení do úseku asi 1 km za riekou Mius, ktorý bol vhodnejší na obranu. Po takmer šiestich mesiacoch presunov po nekonečných ukrajinských stepiach sa Rýchla divízia nachádzala v priestore, z ktorého sa prakticky nasledujúci polrok nemala pohnúť. Nebolo to však pre ňu obdobie odpočinku na získanie nových síl. Presuny na veľké diaľky boli náročné, najmä na vozidlá a bojovú techniku. Na konci novembra bol ich stav kritický.⁵⁰

⁴⁶Napr. 26. novembra priviezlo niekoľko nemeckých nákladných áut svetre, nohavice a kožuchy, ako aj čokoládu, rum a cigarety. Zároveň odviezli chorých a ranených. Slovenská, ref 44, s. 19.

⁴⁷Tamže, 23. Početný stav časti divízie nasadenej pri Želoboku bol 139 dôstojníkov, 37 rotmajstrov a 3 717 mužov. Z toho delostrelecký oddiel 11 mal 22 dôstojníkov, 7 rotmajstrov a 494 mužov.

⁴⁸Tamže, s. 27.

⁴⁹Tamže, s. 28., pozri tiež VHA Trnava, ref 2, s. 17.

⁵⁰Divízia mala 228 pojazdných nákladných áut namiesto 940, 17 osobných namiesto 220, 5 motocyklov namiesto 244, jedenásť 75 mm kanónov namiesto dvanástich, dva 105 mm kanóny namiesto štyroch a osem 100 mm húfníc namiesto šesnástich. Kritický bol aj stav delostreleckej munície. 25. novembra zostávalo pre 105 mm kanóny 100 rán na delo, pre 100 mm húfnice 260 rán a pre 75 mm kanóny 200 rán. Najbližší sklad munície bol v Dnepropetrovsku, vzdialenom asi 400 km, a na jej dopravu neboli ani vozidlá, ani pohonné hmoty. Slovenská, ref 44, s. 18.

Do severnej časti obranného postavenia bol presunutý II/21 prápor a mal prehradiť smery Malopetrovskij – Novaja Nadežda a Jelizavetinskij – Golodajevka. Ako priama podpora mu boli pridelené rota HKB 21 a 2/11 batéria. Stredný úsek obsadil prápor II/20 a prehradil smery Olchovskij – Golodajevka a Olchovskij – Krepaki a podporovať ho mala rota HKB 20. Južnú časť a smery Novo Bachmuckij – Golodajevka a Novo Bachmuckij – Želobok prehradil I/21 prápor s priamou podporou roty HKB 11 a 3/11 batérie. Všeobecnú podporu mala poskytovať 5/11 batéria hrubých kanónov.⁵¹

Delostrelecké jednotky mali aj napriek nedostatku munície viesť priehradné paľby a sústredenia po odchode peších jednotiek a ďalekými paľbami kryť ustupujúce predné stráže. Delostrelectvo určené ako podpora II/21 práporu malo byť schopné viesť paľby aj do južného úseku, rovnako ako rota HKB 11 a 3/11 batéria do úseku severného.

Jednotky Rýchlej divízie začali po ústupe budovať nové obranné postavenia. Práce pokračovali veľmi pomaly, pretože dostupné náradie nestačilo na kamenitú a zamrznutú pôdu. Nepriateľ nadviazal po slovenskom ústupe opäť dotyk s celým úsekom divízie a ešte viac sťažoval budovanie okopov a krytov.

V dňoch 2. a 3. decembra sa v novom postavení udomáčkňovali aj delostrelci. S pomocou nemeckých pionierov budovali pozorovateľne a zastrel'ovali sa na pravdepodobné zhromaždiská sovietskych vojsk. Táto aktivita bola odmenená aj prvým úspechom, keď o 12.25 h bola spozorovaná automobilová kolóna smerujúca z Pisarevského do Golodajevky. Účinnou paľbou ľahkých batérií sa podarilo zničiť asi tretinu vozidiel. Postavenie 2/11 batérie navštívil veliteľ divízie plk. gšt. Malár spolu s veliteľom oddielu mjr. Čillikom. Nasledujúce dni batéria páčila na sovietske zákopy a domy, v ktorých sa ohrievali sovietski vojaci.⁵²

Od rána 7. decembra sovietske vojská útočili v celej šírke úseku divízie. Účinnou paľbou delostrelectva, mínometov a guľometov boli všetky pokusy o preniknutie do obranného postavenia odrazené. Počas útokov bolo však spozorované zvláštne správanie vojakov, ktorí vyrazili v rojniciach, ale čím viac sa blížili k slovenským postaveniam, tým viac sa zhlucovali do skupiniek po desiatich až tridsiatich mužoch, čím uľahčovali prácu slovenským delám a mínometom. Tento úkaz vysvetlil až zajatý sovietsky poručík. Mužstvo dostávalo pred útokom vodku vo veľkom množstve, že bolo opité. Slovenskí vojaci sa po prvýkrát stretli s takouto praxou, u sovietskych vojsk však bežnou.⁵³

Delostrelci boli úspešní aj 8. decembra. Hrubá batéria ostrel'ovala sovietsku batériu, ktorej palebné postavenie prezradil nepriateľský zajatec. Krátko po otvorení paľby sa dalo pozorovať, ako sa obsluha batérie rozbieha na všetky strany. Po desiatej rane sa objavili oblaky dymu a zakrátko nasledoval silný výbuch. Jeden z granátov zasiahol muníciu batérie a vyradil ju tak z boja. 8. december bol úspešný aj pre celú divíziu, keď sa konečne dočkala dlho očakávaného zimného prádla. Na front opäť zavítal aj minister národnej obrany gen. Čatloš a prehliadol si aj palebné postavenie a pozorovateľňu 2/11 batérie.⁵⁴

Batéria 2/11 dostala v týchto dňoch posilu – priviezli jej mierne poškodené sovietske delo aj so strelivom. Zakrátko sa podarilo delo opraviť a uviesť do bojaschopného stavu a obsluha začala so skúšobnými strel'bami. Zistili veľkú kadenciu a dostrel až na 12 km. Keďže zameriavač bol poškodený, strel'ba nemala potrebnú presnosť, avšak delo sa stalo súčasťou batérie.⁵⁵

Mohutná sovietska delostrelecká príprava nadránom 10. decembra bola predzvesťou silného útoku. Červenoarmejci útočili celé dopoludnie, ale všetky pokusy o prielom v severnom

⁵¹BYSTRICKÝ, ref 35, s. 56, pozri tiež Slovenská, ref 44, s. 27.

⁵²VHA Trnava, ref 21, s. 17.

⁵³Slovenská, ref 44, s. 49. Červená armáda dodávala pred útokom svojim vojakom vodku v cisternách. Pozri tiež LACKO, M.: Skaza delostreleckého pluku 31 pri Charkove. In: Historické pohľady č. 1, roč. 1, s. 152.

⁵⁴VHA Trnava, ref 21, s. 19.

⁵⁵Tamže. Pravdepodobne išlo o 76,2 mm kanón.

a južnom úseku boli za výdatnej podpory troch batérií a mínometných čiat s veľkými stratami odrazené. Proti divízii SS Wiking využili sovietske vojská aj podporu tankov, ale ani v tomto prípade neboli úspešní. Ktovie, ako by dopadol tankový protiútok v úseku Rýchlej divízie. Jedinými protitankovými zbraňami boli 37 mm KPÚV, tie sa však proti stredným sovietskym tankom nedali použiť. Rovnako sa nedali použiť 100 mm húfnice. Protipancierové strelivo mohli používať iba 105 mm kanóny, tie malo delostrelectvo iba dva, a 88 mm protiletadlové kanóny, ktoré mala divízia štyri.

Po neúspešných protiútokoch sa situácia pred obranným postavením na niekoľko dní upokojila. Nepriateľ sa venoval preskupovaniu a prísunu vojsk. Delostrelecký oddiel 11 mal konečne dostatok streliva a na väčšinu presunov sovietskych vojsk reagoval rušivými paľbami. Strelba bola vedená na každú skupinku väčšiu, ako traja muži. Na každé miesto, kde sa predpokladalo sústredenie vojsk, bola pripravená paľba, prvá alebo druhá rana bola väčšinou presná.⁵⁶

Dňa 11. decembra sa značne oteplilo – namiesto silných mrazov prišli dažde, čo ešte viac zhoršilo zásobovaciu situáciu. Zásobovanie bolo možné iba pásovými vozidlami alebo konskými povozmi. Okopy a úkryty sa zmenili na bazény plné špinavej vody a blata a väčšina mužstva si priala, aby opäť začalo mrznúť. Silné dažde spôsobili, že sa rieka Mius vyliala z brehov a strhla všetky mosty, čo aspoň trochu uľahčilo prácu obrancom v prvej línii, pretože sovietski vojaci sa cez ňu nemali ako dostať. Ale už 20. decembra zaznamenali slovenské predné hliadky nepriateľskú aktivitu na pravom brehu, čo znamenalo, že Sovieti postavili cez rieku nové prechody.⁵⁷

V týchto dňoch tri slovenské batérie ostreľovali hlavne miesta, kde sa podľa hukotu dala predpokladať prítomnosť motorových vozidiel. Po prvý raz sa pred slovenskými líniami objavili jazdecké jednotky. Jedna nepriateľská rota sa pokúsila vystriedať jednotky pred stredným úsekom, ale sústredenou delostreleckou a mínometnou paľbou bola zastavená a so stratami prinútená ustúpiť. Jednej batérii sa podarilo zasiahnúť dom, v ktorom pozorovateľ predpokladal nepriateľské SV. Medzi 22. a 24. decembrom sa aktivita pred hlavným obranným postavením obmedzila na občasné hliadkovanie, ale hukot za sovietskymi líniami nasvedčoval tomu, že červenoarmejci na Vianoce niečo chystajú.⁵⁸ Dňa 22. decembra sa k divízii pripojila celá skupina strážiacia doteraz pobrežie Azovského mora.

Nepriateľský útok nedal na seba dlho čakať. Už v noci na 25. decembra bol celý južný úsek pod hustou delostreleckou a mínometnou paľbou. O 06.00 h začali Sovieti v sile práporu útok na severné krídlo II/20 práporu, ktorý však zásluhou delostrelectva a mínometov stroskotal už v zárodku a ustupujúce jednotky zanechali za sebou desiatky mŕtvych. O 10.30 h vyrazili z Golodajevky ďalší sovietski vojaci. Tentoraz postupovali vpred aj s podporou delostrelectva, mínometov, raketometov a tankov. Slovenské batérie začali nepriateľské tanky ostreľovať a podarilo sa im dva z nich znehybniť.⁵⁹ Obrancovia prednej línie mali šťastie, že rieka Mius mala hlboké koryto a strmé brehy, čo pre tanky znamenalo neprekonateľnú prekážku. Počas celého dopoludnia však mali batérie možnosť páliť na množstvo dostupnejších cieľov. O 12.00 h začala sovietska paľba strácať na intenzite a čoskoro postup pred celým obranným postavením ustal. Počas útoku ostreľovali obranné postavenia aj sovietske stíhačky, ale neúspešne. Boj však pokračoval u južného suseda, divízie SS Wiking, a jeden z jej plukov (pluk SS Germania) bol zo svojich postavení vytlačený. V noci na 26. decembra však svoje postavenia dobyl späť.

⁵⁶Slovenská, ref 44, s. 56.

⁵⁷Tamže, s. 67.

⁵⁸Na Štedrý deň mužstvo dostalo darčeky zo Slovenska a pridel 1,5 dl rumu na muža. Veliteľ divízie však dostal darček, ktorý ho veľmi nepotešil. Podľa periodického lekárskeho hlásenia o zdravotnom stave mužstva bolo toto dlhotrvajúcim nasadením bez výmeny a odpočinku a tiež pre nedostatok kvalitnej stravy telesne vyčerpané. Väčšina mužstva trpela črevným katarom, svrabom, slabosťou zraku a krvácaním podnebia, o zavšívavení ani nehovoriac. Slovenská, ref 44, s. 72.

⁵⁹Tamže, s. 74.

Nasledujúci deň začali červenoarmejci útočiť už o 4.40 h. Pre veľkú tmú nebolo možné zistiť, v akej sile nepriateľ útočí. Delostrelci sa ho však snažili zastaviť priehradnými paľbami. Aj napriek tomu obrana v južnom úseku nevydržala nápor a Sovietom sa podaril prielom v šírke asi 700 metrov. Po protiútoke vedenom za podpory mínometov a rôt HKB boli však vytlačení, ale vlastné obranné postavenie bolo dobyté až o 14.00 h. Pluk SS Germania musel opäť ustúpiť – tento raz až 3 km za svoje pôvodné pozície, čím sa odkrylo pravé krídlo Rýchlej divízie. Obrana južného úseku o 18.00 h opäť čelila hlavnému náporu a opäť ho nevydržala. Keďže veliteľ divízie už nemal k dispozícii žiadne zálohy, poskytol mu veliteľ divízie SS Wiking jednu pioniersku rotu. Aj za jej pomoci sa podarilo pôvodné postavenie znovu obsadiť. Slovenské straty z 26. decembra dosiahli trinásť mŕtvych a 64 ranených.⁶⁰ Straty na sovietskej strane nie sú známe, ale zajatci vypovedali, že boli značné.

Pluk SS Germania dosiahol svojich postavení 27. decembra až za pomoci vlastných tankov. Slovenské línie boli po celý deň ostreľované silnou delostreleckou paľbou. Ostreľovanie bolo také silné, že si veliteľ divízie musel vyžiadať podporu nemeckých strmhlavých bombardérov Ju-87. Tie zaútočili na Golodajevku a bombardovali každé miesto, kde sa dala predpokladať prítomnosť diel a mínometov. Po nálete stratilo ostreľovanie na intenzite. Neodpočívalo však ani sovietske letectvo a za celý deň museli slovenské jednotky čeliť desiatim náletom. Bomby zhožené do palebných postavení našťastie nespôsobili žiadne vážnejšie škody.⁶¹

Po vianočných bojoch bola Rýchla divízia vyčerpaná a veliteľ bol takmer bez záloh. Preto požiadal veliteľstvo XIV. tankového zboru o jeden nemecký prápor, ktorý by posilnil divíziu. Veliteľ zboru mu vyhovel a od 28. decembra najjužnejší úsek divízie bránila nemecká bojová skupina „Weller“.⁶² Tá zostala vo zväzkoch divízie až do 11. januára 1942, keď ju vystriedal I/20 prápor. Nový rok prebehol bez vážnejších udalostí, len batéria 2/11 bola ostreľovaná rušivou paľbou.⁶³

V období medzi 1. a 15. januárom sa situácia na fronte upokojila a aktivita obidvoch strán sa obmedzila na hliadkovanie a občasnú rušivú paľbu. Batéria 2/11 ostreľovala väčšinou Golodajevku.⁶⁴ Jedinou vážnejšou udalosťou bolo skrátenie obranných postavení divízie. Úsek práporu I/20 prevzal fínsky prápor divízie SS Wiking. Nová južná hranica divízie viedla po čiare južný okraj Kolpakovky – severný okraj Novo Olchovskij – severný okraj Želoboku a obranné postavenia sa skrátili na 9 kilometrov. Divízii bol pridelený aj nemecký delostrelecký oddiel 844. Skrátenú obrannú líniu bránili tri prápory, zatiaľ čo štvrtý prápor bol v zálohe.

Od 15. januára sa zvýšila intenzita vzájomnej delostreleckej paľby a slovenské batérie zvädzali s nepriateľským delostrelectvom množstvom súbojov. Jednu sovietsku batériu sa podarilo umlčať a mínometry zničili sovietske guľometné družstvo. Sovietske jednotky sa začali presúvať do Krepák a do západnej časti Golodajevky a podľa zvýšenej aktivity sa dalo čakať, že v krátkom čase zaútočia. Batérie delostreleckého oddielu 11 sa snažili zmať všetky prípravy nepriateľa. Súčasťou plánu bol aj delostrelecký prepad na Golodajevku, ktorý sa odohral 28. januára.

Sovietski zajatci prezradili, že Golodajevka je obsadená 75. streleckým plukom 31. streleckej divízie, ktorý sa pripravuje na útok. Veliteľ divízie preto nariadil prepad, ktorého sa zúčastnili všetky tri batérie delostreleckého oddielu 11 (2/11, 3/11 a 5/11), všetky roty HKB (11, 20 a 21), pridelený nemecký oddiel 844 a II/64 oddiel od divízie SS Wiking. Celkovo sa na prepade zúčastnilo 31 diel a z každého bolo vypálených 31 rán. Ostreľovanie sa trikrát opakovalo a na

⁶⁰Tamže, s. 78-79.

⁶¹Tamže, s. 81.

⁶²Tamže.

⁶³VHA Trnava, ref 21, s. 21. Na Nový rok mužstvo dostalo prídel po 3 dl rumu na jedného, ako aj balíky od domovského delostreleckého pluku 11 zo Žiliny.

⁶⁴Tamže. 13. januára bol sovietskym granátom zranený npor. Kurinský, ktorý zraneniam ešte v ten večer podľahol.

Golodajevku dopadlo 1 674 rán. Delostrelecký prepad zmenil Golodajevku na rumovisko a v celej dedine nezostala nepoškodená ani jediná budova. Sovietske vojská sa však aj napriek značným stratám v dedine udržali. Podľa výpovedí zajatcov sa červenoarmejci počas ostreľovania skrývali v úkrytoch pod domami a najväčšie straty utrpeli na začiatku prepádov, keď sa zdržiavali v domoch.⁶⁵

Intenzitu nadobudla aj sovietska delostrelecká paľba, z čoho sa dalo predpokladať, že nepriateľ posilnil svoje delostrelectvo novými batériami. K útoku väčšieho rozsahu došlo až 30. januára, keď nepriateľ v sile dvoch rôt zaútočil na rozhranie medzi Rýchlou divíziou a jej severným susedom, 1. horskou divíziou. Útok bol však za výdatnej podpory slovenských batérií odrazený.⁶⁶

Dňa 15. februára bola posilnená divízia SS Wiking a prevzala celý úsek Rýchlej divízie. Tá sa presunula na sever a medzi 15. a 16. februárom obsadila časť obranných postavení 1. horskej divízie, ktoré sa nachádzali severne od Golodajevky po obec Dimitrijevka. Jednotky divízie zaujali nesúvislú obranu v postaveniach na svahoch západne od rieky Mius. Ľavé krídlo obsadil prápor I/20, stred a pravé krídlo obrannej línie bránili I/21 a II/21 prápory. Štvrtý prápor tvoril zálohu veliteľa divízie. Šírka nového úseku bola asi 9 km.

Delostrelectvo vytvorilo dve skupiny priamej podpory. Severná, ktorá pozostávala z rôt HKB 11, HKB 20 a 3/11 batérie, podporovala I/20 a I/21 prápory. Južná skupina, s rotou HKB 21 a 2/11 batériou, podporovala prápor II/21. Všeobecnú činnosť mali na starosti 5/11 batéria a hrubý nemecký oddiel 844.⁶⁷

Už 14. februára vykonal veliteľ oddielu spolu s veliteľmi batérií obhliadku terénu v novom úseku. O deň neskôr bola presunutá jedna húfnica z 2/11 batérie do budúceho postavenia v obci Marinovka, kde sa mala zastrieľať. Zvyšok batérie bez ťažkostí dorazil do Marinovky 16. februára. Obsluha zakrátko obsadila pozorovateľne a zastrieľala húfnice na divízne prepady, sústredenia a priehrady podľa požiadaviek veliteľov plukov a práporov.⁶⁸ Batéria 5/11 spolu s rotou HKB 11, 20 a 21 zaujali palebné postavenia v Stepanovke, asi 3 km za hlavnou obrannou líniou.

Úsek, ktorý prevzala Rýchla divízia od 1. horskej divízie, nebol taký vhodný na obranu, ako postavenia pri Golodajevke. Neposkytoval žiadne krytie a za denného svetla nebol možný žiadny pohyb v otvorenom priestore. Sovietska strana rieky Mius bola asi o 60 metrov vyššia, ako slovenská, a preto mali Sovieti lepšie podmienky na pozorovanie.

Prvému útoku v nových postaveniach čelili slovenské jednotky už 17. februára, keď o 4.00 h podnikli červenoarmejci proti II/21 práporu výpad v sile asi dvoch rôt. Útok bol vďaka hlasným povelením a krikom spozorovaný už v polovici predpolia a po dvadsaťminútovej priehradnej paľbe delostrelectva sa dali nepriateľskí vojaci na ústup. Ďalší pokus o prielom bol zaznamenaný o 23.50, ale delostrelectvo opäť zahnal Sovietov do východiskových pozícií. Sovietske straty dosiahli 30 mŕtvych a 60 ranených.⁶⁹

Dňa 21. februára došlo k zmene vo velení delostreleckého oddielu 11. Mjr. Čillíka, ktorý odišiel na Slovensko, vystriedal mjr. Jozef Dobrovodský.⁷⁰ V rovnaký deň zvýšili Sovieti svoju aktivitu. Do najväčších ťažkostí sa dostala 6/21 rota, ktorá bránila predsunuté postavenie na kóte 76,7. Za podpory delostrelectva a mínometov napadol nepriateľ slovenskú rotu z troch strán. Časť sovietskych jednotiek sa podarilo postúpiť za ženijné prekážky, ale boli zahnané na útek. Nápor pokračoval po celý deň, ale všetky útoky boli aj za pomoci slovenských delostreleckých a mínometných batérií odrazené.

⁶⁵Slovenská, ref 44, s. 97. Pozri aj VHA Trnava, ref 21, s. 26. Prepad z 28. januára bol najmohutnejší, aký divízia počas svojho nasadenia pri rieke Mius previedla.

⁶⁶Tamže, s. 97.

⁶⁷Tamže, s. 106.

⁶⁸VHA Trnava, ref 21, s. 27.

⁶⁹Slovenská, ref 4, s. 113.

⁷⁰VHA Trnava, ref 21, s. 28. Odchádzajúci mjr. Čillík bol vyznamenaný nemeckým Železným krížom II. triedy.

Pravé krídlo slovenského úseku muselo čeliť sovietskemu útoku aj 27. februára. Pred svitaním prešli nepriateľské jednotky v sile troch práporov po pontónovom moste cez rieku Mius a podporovaní silnou delostreleckou a mìnometnou paľbou zaútočili na obranné postavenia II/21 práporu. Podarilo sa im odrezať predsunutú čatu 6/21 roty a vniknúť do obranného postavenia. O 05.15 h nasadil veliteľ práporu do protiútoky dve čaty 7/21 roty, ktoré so silnou podporou vlastného delostrelectva Sovietov vytlačili. Po 06.00 h sa sovietsky útok zastavil a delostrelectvo spolu s mìnometmi začalo systematicky ničiť sovietsku pechotu, ustupujúcu v otvorenom teréne. Predsunutá čata si však so Sovietmi musela poradiť sama, pretože sa nachádzali tak blízko pri slovenských líniiach, že na nich nebolo možné viesť paľbu vlastných batérií.⁷¹

V prvej polovici marca sa situácia pri Dimitrijevke opäť upokojila. Každodennú činnosť vyplňalo najmä hliadkovanie, príležitostné letecké bombardovanie a najmä vzájomné delostrelecké prestrelky. Batéria 2/11 strieľala na mìnometné a guľometné hniezda v Dimitrijevke a viedla rušivé a priehradné paľby. V noci na 10. marca bola ostreľovaná ťažkým delostrelectvom kalibru 152 mm a paľbu opätovala.

Dňa 6. marca prideliť veliteľ divízie delostreleckému oddielu 88 mm protiletadlovú batériu. Jedna čata vybuďovala svoje postavenie v obci Garany, druhá sa presunula do priestoru severne od Stepanovky. Úlohou batérie bola paľba proti pozemným cieľom v rámci všeobecných palieb a paľba proti nepriateľským obrneným vozidlám.⁷²

Už na začiatku januára 1942 zamýšľalo ministerstvo národnej obrany zreorganizovať a prezbrojiť náročnými presunmi a bojovým nasadením vyčerpanú divíziu. Tzv. „minimálny program“ vychádzal zo skutočnosti, že divízia je nasadená v zostave nemeckej armády, a preto je potrebné vyzbrojiť ju nemeckým materiálom, aby sa predišlo komplikáciám pri zásobovaní zo Slovenska. Podľa požiadaviek ministerstva mala byť vyzbrojená tankmi, účinnými protiletadlovými zbraňami a silným delostrelectvom. Prezbrojená divízia mala byť bojaskopná 1. mája 1942. Rokovania s nemeckou stranou boli však neúspešné a divízia zostala v pôvodnej organizácii a s pôvodnou výzbrojou.⁷³

Podľa rozkazu ministerstva národnej obrany zo 6. marca 1942 malo byť posilnené delostrelectvo Rýchlej divízie tak, aby sa jeho sila rovnala motorizovanému delostreleckému pluku. Pluk mal mať tri oddiely, z ktorých dva mali byť vyzbrojené nemeckými 105 mm húfnicami leFH 18 a jeden slovenskými 105 mm kanónmi vz. 35. Keďže jeden oddiel v zostave divízie už pôsobil, bolo treba postaviť zvyšné dva. Výzbroj mala z Nemecka doraziť na Slovensko v priebehu marca a apríla. Delostrelecký oddiel 11 však mal iba jednu batériu 105 mm kanónov. Zostávajúce mal vytvoriť delostrelecký pluk 11 zo Žiliny. Nepotrebné húfnice vz. 30 z výzbroje delostreleckého oddielu 11 sa mali stiahnuť do zálohy alebo odsunúť do zázemia.⁷⁴

Súčasne z motorizovaným plukom plánovalo ministerstvo národnej obrany postaviť pre potreby Rýchlej divízie aj nový hipomobilný pluk. Mal pozostávať z troch batérií 100 mm

⁷¹BYSTRICKÝ, J.: Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 1, s. 40. Pozri tiež Slovenská, ref 44, s. 132-133. Straty Rýchlej divízie dosiahli 7 mŕtvych a 21 ranených. Počas útoku vystrieľala len samotná 2/11 batéria 316 granátov.

⁷²Slovenská, ref 45 s. 138. Nasadenie tejto batérie do boja proti pozemným cieľom znamenalo značné posilnenie protitankovej obrany divízie.

⁷³BYSTRICKÝ, ref 71, s. 42. Na prezbrojenie delostrelectva ministerstvo požadovalo dvadsať ľahkých motorizovaných 105 mm húfnic leFH 18 a štrnásť motorizovaných 100 mm kanónov.

⁷⁴VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 30/2/7. Rozkaz MNO č. 82.209/taj/mat1942 zo 6. marca 1942. Dňa 11. marca vydalo MNO ďalší rozkaz, ktorý nariaďoval vystriedanie mužstva delostreleckého oddielu 11. Vystriedané malo byť najmä mužstvo staršie, ako odvodový ročník 1939. Úlohy oddielu mal prevziať novopostavený delostrelecký oddiel. Ten mal pozostávať z troch batérií, ktoré by postavili delostrelecké pluky 1, 2, 11 a 12 z mužstva odvodových ročníkov 1939 a 1940. Delostreleckú výzbroj mal prevziať od delostreleckého oddielu 11. VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 30/2/7. Rozkaz MNO č. 82.080/taj.III/III1942 z 11. marca 1942.

Vojenská história

húfnic vz. 14/19 a z troch batérií 150 mm húfnic vz. 25. Pohotovosť mal dosiahnuť 1. mája a na front mal byť presunutý až na osobitný rozkaz ministra národnej obrany.⁷⁵

Návrh MNO na reorganizáciu poľného delostrelectva Rýchlej divízie (marec 1942)

Delostrelecký pluk 11	105 mm húfnica leFH 18	105 mm kanón vz. 35
I/11 oddiel	12	–
II/11 oddiel	12	–
III/11 oddiel	–	12

Plány ministerstva sa však podarilo splniť len čiastočne. Dňa 7. apríla dorazil do Kalinovky, kde sídlilo veliteľstvo divízie, I/11 delostrelecký oddiel pod velením mjr. Františka Klúčika. Na druhý deň sa presunul do Stepanovky a mužstvo tohto oddielu postupne v palebných postaveniach vystriedalo a doplnilo na predpísaný počet dôstojníkov a mužstvo oddielu 11. Batérie boli doplnené na štyri delá. Vystriedaní príslušníci delostreleckého oddielu 11 odpochovali cez Garany do Kalinovky, odkiaľ mali byť odsunutí do zázemia. Veliteľom doplneného delostreleckého oddielu 11 zostal mjr. Dobrovodský a mjr. Klúčik sa stal veliteľom delostrelectva divízie.⁷⁶

Na konci marca sa začal topiť sneh, čo opäť skomplikovalo zásobovanie. Doprava delostreleckej munície zo zbrojného parku divízie, ktorý bol vzdialený 30 km, sa stala veľmi náročnou. Rovnako, ako v decembri, rieka Mius sa rozvodnila a dosiahla šírku skoro 500 metrov. Rozvodnenie však netrvalo dlho, a už 29. marca sa Sovietsi pokúsili o útok. Tento raz však chceli slovenských vojakov prekvapiť a zaútočili bez delostreleckej prípravy. Predsunuté hliadky však už pred polnocou začuli približujúce sa nepriateľské jednotky. Čoskoro nasledovali rozkazy pre delostrelectvo, ktoré podľa dohovorených signálov zahájilo paľbu pred úsek napadnutej rotý. Do priehradnej paľby sa zapojili všetky batérie divízie. Útok bol odrazený bez strát na slovenskej strane.⁷⁷

V apríli pokračovala každodenná rutina divízie. Občasné ruské nočné útoky boli vždy rovnakým spôsobom odrazené. Slovenské batérie sa zamerali na nové ciele, ktorými boli sovietske propagandistické megafóny. Dňa 23. apríla dopadol do postavenia jednej z batérií granát zo sovietskeho mínometu a jedného muža obsluhy zabil a ďalších dvoch poranil.⁷⁸

Dňa 25. apríla prevzal velenie divízie od gen. Malára⁷⁹ opäť gen. Turanec. Vtedy už bola divízia v „staronových“ postaveniach, keď prevzala časť obranného úseku divízie SS Wiking medzi obcou Garany a južne od Golodajevky. Veliteľstvo divízie ostalo v Kalinovke, veliteľstvo delostreleckého oddielu 11 spolu s veliteľstvom prideleného nemeckého oddielu 844 sa premiestnilo zo Stepanovky do obce Malopetrovskij. Severným susedom slovenských jednotiek sa stala 4. horská divízia.⁸⁰ Rýchla divízia obsadila úsek v šírke asi 15 km, ale na jeho obranu nemala dostatočný počet vojakov. Preto tvorili prvú líniu ohniská odporu v sile zosilnených družstiev a čiat, medzi ktorými boli až kilometrové medzery. Severný úsek, ohraničený čiarou Bolšoje Meškovo – Artemovka – Garany, bránil prápor I/21 prápor. Strednú časť obranných postavení obsadil priezvedný oddiel. Južný úsek až po čiaru Bjelojarovka – Kolpakovka – Bišlerovka – Novo Rovnopoľa bránili obidva prápory pešieho pluku 20. Ako

⁷⁵VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 30/2/7. Rozkaz MNO č. 82.290/tajIII/12-1942 z 27. marca 1942.

⁷⁶VHA Trnava, f. RD, šk. 166, 21.715/taj/3odd Osobitný rozkaz č. 17 zo 7. apríla 1942.

⁷⁷Slovenská, ref 44, s. 149.

⁷⁸VHA Trnava, f. RD, šk. 7, sign. 30/2/7, Vojenský denník gen. Turanca 10. 4. 1942 – 21. 9. 1942, s. 6.

⁷⁹1. januára 1942 boli plk. gšt. Malár a plk. Turanec povýšení na generálov II. triedy.

⁸⁰BYSTRICKÝ, ref 71, s. 45.

priama podpora bola severnému úseku pridelená 2/11 batéria, južnému 3/11 batéria. Nemecký oddiel 844 spolu s 5/11 batériou mal vykonávať všeobecnú činnosť.⁸¹

Podľa rozkazu veliteľa divízie malo delostrelectvo vybudovať pre každú batériu aspoň dve zámenné postavenia tak, aby neboli k obrannej línii bližšie, ako pôvodné. Zámenné postavenia nesmeli byť v dedinách. Okrem hlavných pozorovateľní, mali sa vybudovať aj zadné pozorovateľne, z ktorých by bolo možné riadiť paľbu do hlavného obranného postavenia v prípade, že by ho nepriateľ obsadil. Batérie mali byť pripravené viesť sústreďenia, najmä na cestu vedúcu z Golodajevky do Novo-Bachmutského a na priestor obsadený priezvedným oddielom.⁸²

Už v skorých hodinách sa 1. mája rozpútal delostrelecký súboj medzi slovenskými a sovietskymi batériami. Slovenské delostrelectvo ostreľovalo najmä dediny na nepriateľskej strane rieky Mius. Sovieti sa zamerali na Marinovku, kde zničili štyri nákladné autá a vyradili jedno nemecké 150 mm delo. O dva dni neskôr bombardovalo sovietske lietadlo veliteľstvo divízie. Päť bômb dopadlo na východný okraj Kalinovky, vedľa postavenia 5/11 batérie, ale žiadne škody nespôsobili.⁸³

Najvážnejšiemu útoku v nových líniiach musela divízia čeliť v noci na 18. mája, keď po silnej delostreleckej príprave vyrazili Sovieti proti postaveniam predsunutej čaty 23. Tá utrpela vážne straty už počas delostreleckej prípravy (traja mŕtvi a dvanásť ranených) a ani s podporou delostrelectva nebola schopná zabrániť Sovietom v preniknutí do obranného postavenia. Situáciu vyriešilo až nasadenie záložnej čaty a paľba batérií zo susedných úsekov.⁸⁴

Batéria 5/11 bola ostreľovaná aj 20. mája, keď do jej postavenia dopadlo asi tridsať granátov. Pri explózii vlastnej munície zahynul jeden muž a traja boli zranení. V májových a júnových dňoch sa na delostreleckých pozorovateľniach začal častejšie objavovať aj gen. Turanec, ktorý sám riadil paľbu.⁸⁵

Dňa 22. júna vydalo ministerstvo národnej obrany ďalší rozkaz na reorganizáciu a doplnenie delostrelectva Rýchlej divízie. Pre potrebu divízie malo byť vytvorené veliteľstvo delostreleckého pluku 11 so štábnou rotou a plukovou spojovacou čatou, ďalej II/11 oddiel s tromi batériami nemeckých húfnic leFH 18 a materiál pre ďalšie dve batérie húfnic leFH 18 bez obsluhy. Všetky batérie mali mať štyri húfnice. Delostrelecký pluk 11 mal v poli nasadiť len dva oddiely. Oddiel pôsobiaci v divízii tentoraz nemal byť vyzbrojený 105 mm kanónmi, ale nemeckými húfnicami leFH 18. Kanónová mala zostať len jedna batéria. Prezbrojenie na nemecké húfnice bolo potrebné zo zásobovacích dôvodov. Nový pluk mal dosiahnuť pohotovosť 15. júla.⁸⁶ Ako vidieť, v porovnaní s rozkazom zo 6. marca, ministerstvo zľavilo zo svojich požiadaviek. Ale rovnako, ako pri predošliých rozkazoch, zostalo iba pri plánoch a delostrelecký oddiel 11 pokračoval vo svojej púti s nezmenenou výzbrojou.

Celý jún a prvá polovica júla sa niesli v znamení príprav na útočné operácie. Sovietska aktivita takmer úplne ochabla. Jedinou vážnejšou udalosťou bola nehoda, ktorá sa odohrala v postavení 3/11 batérie. Pri zastreľovaní batérie do južného úseku explodoval nárazový granát tesne po opustení hlavne tretieho dela. K explózii došlo vo výške približne štyroch metrov. Výbuch zabil troch a zranil ôsmich delostrelcov. Pravdepodobne išlo o chybu munície, pretože podobný incident hlásili aj nemeckí delostrelci.⁸⁷

Počas zimných a jarných bojov na rieke Mius mala Rýchla divízia straty 119 mŕtvych, 576 ranených a 89 nezvestných.⁸⁸

⁸¹VHA Trnava, f. RD, šk. 166, 21.729/taj/oper3odd42, Operačný rozkaz č. 2 z 11. 4. 1942.

⁸²Slovenská, ref 44, s. 156.

⁸³VHA Trnava, ref 78, s. 6.

⁸⁴Slovenská, ref 44, s. 158.

⁸⁵VHA Trnava, ref 78, s. 51.

⁸⁶VHA Trnava, f. RD, šk. 7, rozkaz MNO č. 82.418/tajIII/12.1942 z 22. júna 1942.

⁸⁷VHA Trnava, ref 78, s. 63. Pozri tiež VHA Trnava, ref 21, s. 33.

⁸⁸Slovenská, ref 44, príloha č. 8.

Vojenská história

J. PECINA: DIE POLNISCHE ARTILLERIE DER SCHNELLEN DIVISION 1941 – 1942.
(VON KYJEV ZU MIUS)

Nach dem Entstand des Slowakischen Staates im März litten die Artillerieeinheiten unter Offiziermangel, da die Mehrheit des Offizierkorps setzte sich aus Tschechen zusammen, die (fast alle) ins Protektorat zurückkehrten. Die slowakischen Artillerie verfügte über cca. 720 Feldkanonen und 200 Minenwerfer mit gehöriger Munition.

Die erste Einheit, die in den Kämpfen gegen die Sowjetunion einen Beitrag leistete, war die Schnelle Truppe unter der Führung von Oberst des Generalstabs Rudolf Pílfousek. Ihr Bestandteil war auch die I. Truppe des Artillerieregimentes 11. Später war der Schnellen Brigade (die Schnelle Truppe am 7. Juli 1941 auf Schnelle Brigade befördert wurde) das ganze Artillerieregiment 11 unterstellt. Dieses nahm auch an der Schlacht bei Lipovec teil, die sich am 22. Juli abspielte..

Die Verluste, die die Schnelle Brigade bei Lipovec erlitt, forderte eine Reorganisation von Feldeinheiten der slowakischen Armee. So entstand die Schnelle Division unter der Führung von Oberst Jozef Turanec. Von der Schnellen Brigade übernahm die Division, unter anderen Einheiten, auch das Artillerieregiment 11.

Die Batterien des Artillerieregimentes 11. zeichneten sich in den Kämpfen bei Kyjev aus, was auch der Feldmarschal von Reichenau, der Oberbefehlshaber der deutschen 6. Armee, anerkannte. Nach der Eroberung von Kyjev zog die Schnelle Division schrittweise nach Osten als Bestandteil der deutschen 1. Panzerarmee unter dem Kommando von Generaloberst von Kleist weiter. Die Truppenverschiebungen auf den schlechten russischen Strassen erforderten bald ihre Steuer in der Form der grossen Anzahl von abgenutzten Fahrzeugen und Kanonen. Eine notwendige Folge von diesen Verlusten war die Reorganisation der Division. Im Oktober 1941 kam das Artillerieregiment 11 in Folge weiterer Verschiebungen um fast eine Hälfte seiner Fahrzeuge und Kanonen, und aus dem Grunde wurde auf die Artillerietruppe 11, die sich aus drei Batterien zusammensetzte, reorganisiert.

In der Hälfte von November 1941 ist der Fortgang der deutschen Truppen, und damit auch der Schnellen Division stehengeblieben, und die slowakischen Einheiten stellten sich an dem Fluss Mius, in der Umgebung des Ortes Golodajevka auf. In diesem Raum war die Schnelle Division bis Juli 1942 eingesetzt. Die Batterien der Artillerietruppe 11 halfen die fast täglichen Angriffe der sowjetischen Truppen an die Positionen der slowakischen Einheiten abzuschlagen. Die drei Batterien waren doch eine ungenügende Unterstützung für die ganze Division, aus dem Grunde wurde den slowakischen Einheiten auf eine bestimmte Zeit auch die deutsche Artillerietruppe 844 zugeteilt.

Das Ministerium der Nationalverteidigung arbeitete einige Pläne der Reorganisation und Stärkung der Feldartillerie der Schnellen Division aus, doch kein von den Plänen wurde bis zum Sommer 1942 realisiert. Es ist doch gelungen, die Tabellenzahlen von Personal und Waffen der Artillerietruppe 11 zu ergänzen.

VOLYŇSTÍ ČEŠI V 1. ČESKOSLOVENSKÉM ARMÁDNÍM SBORU V SSSR

JAROSLAV V A C U L Í K

VACULÍK, J.: The Volhynia Czechs in the 1st Czechoslovak Army Corps in the USSR. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 74 – 86, Bratislava.

In this study the author considers the military deployment of members of the Czech minority in Volhynia in the Ukraine in the 1st Czechoslovak Army Corps in the USSR in the years 1944 – 1945. He considers their mobilisation following the arrival of the Red Army in Volhynia in the spring of 1944, the attempt made by the communists to influence them politically and ideologically, their participation in the battles of the Carpathian-Dukla Operation, and their part in the liberation of Slovakia and Moravia. It also notes the role played by the young people and women who volunteered for the army. *The Military History of Czechoslovakia. The Second World War. The Volhynia Czechs in the Czechoslovak Army Corps in the USSR.*

Military history. World War Two. Czechoslovak Army Corps in the USSR.

Když byl na základě dohody mezi československou vládou v Londýně a Sovětským svazem z 18. července 1941 zformován koncem léta 1942 v Buzuluku v Orenburské oblasti Ruské federace Československý samostatný polní prapor, byla v něm i řada volyňských Čechů. Někteří z nich přišli z Rudé armády (RA), ve které bojovali již od roku 1941, jiní ze státních statků Severokazachstánské oblasti Kazašské republiky, kam byli vysídleni v letech 1940 – 1941. Jako první přišel z Kazachstánu v únoru 1942 četař Jaroslav Perný. Celkem bylo v Buzuluku ze 763 osob 75 Čechů z Volyně. V březnu 1943 bojovali u Sokolova na východní Ukrajině 52 volyňští Češi, z toho 22 padli. V těchto bojích se mnozí volyňští Češi vyznamenali, stejně jako u Kyjeva.

V době, kdy začala na Volyň přicházet RA, přicestoval k československým vojenským jednotkám náčelník Vojenské kanceláře prezidenta republiky, gen. Antonín Hasal-Nižborský, aby odevzdal příslušníkům brigády československá vojenská vyznamenání. Při této příležitosti mu čet. Šuttová předala *Pamětní spis volyňských Čechů* adresovaný prezidentu republiky Dr. E. Benešovi, ve kterém byly objasněny zásluhy krajanů o vznik České družiny za první světové války i jejich současné bojové úsilí ve vojenských jednotkách na území SSSR, Anglie i Blízkého východu. Jen v sovětské armádě sloužilo v té době několik odvodních ročníků českých branců z let 1939 – 1941 z Volyně a záložních vojáků, tj. asi tisíc mužů, kteří však byli většinou zařazeni v pracovních vojenských útvech v týlu fronty. V Pamětním spisu, který byl sepsán již 6. července 1943, bylo zdůrazněno, že velkým přáním krajanů je, aby po znovunabytí státní a národní samostatnosti se volyňským Čechům dostalo možnosti vrátit se do staré vlasti.¹

Obsazení Volyně sovětskou armádou počátkem roku 1944 vytvořilo předpoklady pro vstup příslušníků tamní české menšiny do československých jednotek v Sovětském svazu. Šlo nejen o zacelení ztrát, které utrpěla 1. československá samostatná brigáda při bojích na Ukrajině, ale také o vytvoření předpokladů pro vznik 1. československého armádního sboru. Již v únoru 1944 adresoval velitel brigády Ludvík Svoboda sovětskému velení žádost o přemístění československé jednotky na Volyň a souhlas s náborem tamních Čechů, což bylo v souladu

¹BERAN, V.: Co předcházelo našemu návratu do ČSR. Zpravodaj Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (dále SČVP), 1993, č. 4, s. 1-2.

s jejich tužbami. Jeho žádosti bylo vyhověno a sovětské velení poskytlo brigádě potřebnou výzbroj pro předpokládané brance.

Po příchodu RA na Volyň byla zahájena mobilizace všech sovětských občanů podléhajících vojenské službě. Ve východní části Volyně, kde probíhala ještě před podáním žádosti, byli Češi zařazováni přímo do RA. V západní části Volyně, kde se uskutečnila až po únoru 1944, sovětské okresní vojenské správy odesílaly tamní občany české národnosti k československým vojenským jednotkám. Československé velení zřídilo vojenské velitelství v Rovně, které mělo zajistit a shromáždit všechny mobilizované osoby české národnosti z Rovenské a Lucké oblasti, podrobit je lékařské prohlídce a schopné vojenské služby odeslat k vojenským jednotkám.² V mnoha českých vesnicích krajané nečekali na všeobecnou mobilizaci a sami se hlásili u československé vojenské správy v Rovně. Kromě osob, na které se vztahovala vojenská povinnost, se hlásili i mladíci pod 18 let, starší muži nad 50 let a řada žen.

Velitel 1. československé samostatné brigády v SSSR Ludvík Svoboda vyslal na Volyň tříčlennou skupinu osvětových důstojníků, aby vysvětlovali tamnímu českému obyvatelstvu úkoly československých vojenských jednotek. Také londýnské ministerstvo národní obrany nařídilo československé vojenské misi v Moskvě vyslat své zmocněnce na Volyň. Česká menšina byla částečně informována o existenci československých jednotek v SSSR prostřednictvím české ilegální organizace *Blaník* a jejího tiskového orgánu *Hlasatel*. Někteří byli do vysvětlovací kampaně zapojeni i místní pravoslavní duchovní.³

Volyňští Češi přicházeli do armádního sboru s vlasteneckým nadšením, bez nich si nelze představit, že by na území SSSR mohl vzniknout tak velký československý vojenský útvar. V dopisu redakci *Našeho vojska* v SSSR napsal J. V. Rejzek: „Konečně je zde dlouho očekávaná chvíle, kdy jsme se stali československými vojáky. ... Snažme se proto ..., abychom se hrdě a přímo mohli postavit každému z československých vojáků od Sokolova, Kyjeva a Bílé Cerkve. Dokažme, že i v nás proudí ona husitská krev, že je i v nás duch ‚božích bojovníků‘. ... Chopme se proto zbraně, po které jsme dávno toužili, a buďme vždy mezi prvními proti německým otrokářům. ... Naše dobré dílo nám také přinese vděčnou odměnu: svobodnou, samostatnou Československou republiku!“⁴ O nadšení volyňských Čechů, s nímž vstupovali do československého vojska, psal i orgán moskevské emigrace *Československé listy*.⁵

Průběh všeobecné mobilizace podrobně líčí kroniky jednotlivých českých obcí na Volyni, případně jednotliví pamětníci. Dle kroniky evangelické obce Michalovka, „poslední únorový den jsou k odvodové komisi voláni i michalovští muži. Dostali rozkaz odebrat se na, rajvojenkomat' (okresní vojenskou správu – pozn. J. V.) ... Ve středu 1. března 1944 se všichni obyvatelé shromáždili na cestě před kostelem ... Hloubku dojetí a smutku nelze popsat. Velký zástup mužů se pomalu pohnul, šli s ranci na zádech, každý si nesl zásobu potravin na deset dní, tak jak měli nařízeno, někteří shrbeni, jiní zamyšleni.“⁶ Po registraci branců v Rovně byli odesláni k náhradnímu československému pluku v Jefremově, přibližně 300 km jižně od Moskvy, kde byli podrobeni běžnému odvodnímu řízení. Ti, kteří odvedeni nebyli, se vrátili zpět domů a zároveň přivezli první dopisy a informace rodinám odvedených. Fyzicky nejzdatnější doplnili 2. československou paradesantní brigádu. V Jefremově bylo odvedeno 447 volyňských Čechů, z toho ve 2. paradesantní brigádě zůstalo a bojovalo u Dukly a ve SNP asi 300 krajanů. Z toho padlo u Dukly 43 a v SNP 48 příslušníků parabrigády. Byl proveden také nábor žen pro výcvik zdravotních sester pro československé jednotky.⁷ Probíhal rovněž vojenský výcvik branců ročníků 1926 a 1927. Místo pušek branci cvičili

²Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA-VHA), f. SSSR – IV, k. 68.

³ŠNOBL, J.: Osudy volyňských Čechů. In: Lidová armáda, 16, 1966, č. 10, s. 62.

⁴Naše vojsko v SSSR, 5. 4. 1944.

⁵Československé listy, 2, 1944, č. 10, s. 10.

⁶REJCHRT, O.: Mnichovské ozvěny. Lovosice 1997, s. 58-59.

⁷Tamtéž, s. 60.

s dřevěnými latěmi podobného tvaru, uniformu nahrazovaly civilní šaty a vojenskou menáž zásoby z domova.⁸

Podle kroniky Českých Dorohostajů okresní vojenkomat Mlynov se sídlem v Českých Novinách vyhlásil mobilizaci všech mužů ročníků 1894 – 1926, tj. od 18 do 50 let. Muži z Českých Dorohostajů společně odešli 17. března 1944, a to se sovětskou a československou státní vlajkou v čele průvodu, s trikolórami na čepicích a na hrudích, doprovázeni hudbou. Po prezentaci na vojenkomatu odvedenci odešli za doprovodu sovětských důstojníků a vojáků do Rovna, kde byli zaregistrováni u sovětskému náhradního pluku a rozděleni podle národností: Ukrajinci byli odvedeni k RA, Poláci do polského náhradního pluku v Sumách u Charkova a Češi byli předáni odvodní komisi československé armády v Rovně.⁹

Také okresní vojenkomat v Kozině vyhlásil všeobecnou mobilizaci všech mužů od 18 do 50 let. Podle kroniky Volkova si branci připravovali obuv a oblečení, šily se ruksaky, pletly svetry a rukavice. Na cestu si připravili trvanlivé potraviny – salám, uzené maso, slaninu a také samohonku: „Přípravy měly hladký průběh, proběhly sice ve stísněné náladě, ale klidně, bez zbytečné nervozity. Všichni si byli vědomi nezbytnosti a povinnosti pomoci zúčtovat s fašismem.“¹⁰ Po převzetí povolávacích rozkazů dne 6. dubna 1944 se odebrali na vojenkomat v Kozině, kde proběhla registrace branců. Vojenkomat hned provedl rozřídění branců dle národností. Češi z Volkova tak získali jistotu, že budou přiděleni k československé armádě, zatímco krajané z dříve osvobozených českých osad ji nabyli až v Rovně při rozřídění u sovětského náhradního pluku. V následujících dnech předstupovali před československou odvodní komisi v Rovně. Skutečně neschopných bylo málo, nikdo nesimuloval. Odvodní komise nepřijala jen několik padesátníků. Do armády nastoupila téměř čtvrtina obyvatel Volkova.

Z Kupičova v nejzápadnější části Volyně vyslali zdejší Češi po příchodu RA 12. dubna 1944 delegaci k expozituru československé vojenské správy v Lucku se žádostí o dobrovolný vstup do československé armády v SSSR. Přitom zdůraznili, že již v roce 1939, v době pobytu skupiny československých letců, se mnozí hlásili v boji za starou vlast. Jejich přání tehdy nebylo možné vyhovět, ale nyní – 18. dubna 1944 – odešlo do československé armády 237 dobrovolníků, včetně 11 mladých žen a 6 mladíků, kterým ještě nebylo 16 let.¹¹ Podle slov gen. L. Svobody „mobilizace, kterou jsme na české Volyni provedli, byla tou nejkrásnější a nejradostnější, jakou jsem v životě viděl. Byl to spontánní, dobrovolný a hromadný vstup volyňských krajanů do československé armády. Ze 45 000 Čechů na Volyni vstoupilo do československé jednotky na 12 000 vojáků“.¹²

Volyňští Češi poskytli československé armádě také rozsáhlou materiální pomoc s tím, že po válce za ni obdrží patřičnou náhradu. Šlo o 800 koní, 300 kusů hovězího dobytka, 100 vepřů, 250 vozů, 20 kočárů, 950 tun mouky a přes 20 tun obilí. Mimo to odevzdali 30 psacích strojů, hudební nástroje pro dva orchestry o 40 hudebních a více než 500 českých knih.¹³

Náčelník štábu sboru škpt. pěchoty Bohumír Lenc-Lomský sděloval veliteli komandatury sboru v Rovně kpt. ing. Svatopluku Radovi, 30. května 1944, že zástupce náčelníka štábu I. ukrajinského frontu generálmajor Dubinin, vydal rozkaz veliteli kyjevského okruhu, aby nařídil všem podřízeným vojenským správcům provést urychlenou mobilizaci osob české národnosti na Volyni, schopných jak pro polní, tak i pomocné služby. Současně byl vydán

⁸HLOUŠEK, A.: Minulost zavátá časem. Louny, s. a., s. 53-55. Též MASOPUST, M.: Jak jsme vstupovali. Zpravodaj SČVP, 4, 1994, č. 4, s. 4.

⁹ŠIRC, V.: Minulost zavátá časem. Louny, s. a., s. 53-55. Též MASOPUST, M.: Jak jsme vstupovali. Zpravodaj SČVP, 4, 1994, č. 4, s. 4.

¹⁰Stopy zaváté časem. Praha 1980, s. 105.

¹¹Kupičov. Praha 1997, s. 97, 99 a 193.

¹²Věrná stráž, 1947. Cit. dle Návrat, Most 1999, s. 76.

¹³Archiv Ministerstva vnitra ČR Praha, f. 302-594-3.

rozkaz pro dobrovolný nábor žen. Lomský nařídil Radovi zřídit expozitury československé vojenské správy v Lucku a Dubně. Tyto expozitury byly podřízeny československému vojenskému velitelství v Rovně. Osoby, které nebyly prozatím schopny vojenské služby, měly být odeslány na kratší zdravotní dovolenou a opět povolány do vojenské činné služby. Dobrovolníci z řad starodružiníků měli být všichni odvedeni.¹⁴ Podle odvodních protokolů se k odvodu dostavilo 11 451 volyňských mužů a žen. Z toho za schopné vojenské služby (kategorie A a B) bylo označeno 10 615 osob, 266 žen nastoupilo přímo k útvarům, celkem tedy bylo zařazeno do sboru 10 881 volyňských Čechů.¹⁵

Dobrovolný vstup nejméně 266 volyňských žen do československých jednotek umožnil dekret prezidenta republiky z 15. března 1944 o zrovnoprávnění žen v armádě.¹⁶ Již v první polovině dubna 1944 vstoupilo do československé armády devět a ve druhé polovině dalších devatenáct žen od 18 do 30 let. První z nich byla manželka jednoho z organizátorů české ilegální protifašistické organizace Blaník Ludmila Lízálková. Od května 1944 byly ženy v rámci 1. brigády zařazovány ke štábní rotě, protiletadlovému oddílu, pomocné rotě a spojovacímu praporu, později i k dělostřelectvu. Třicet volyňských žen bylo odesláno do kurzu zdravotních sester do Kyjeva. Ke 3. brigádě bylo přiděleno asi 120 žen. Volyňské dobrovolnice musely prodělat základní výcvik jako muži, doplněný odbornými kurzy. Motivy jejich vstupu do československých jednotek byly různé. Kromě vlastenectví to byly také osobní důvody.¹⁷ Některé ženy dosáhly důstojnických hodností a byly vyznamenány československými i sovětskými řády a medailemi.¹⁸

Mezi dobrovolníky byli i mnozí muži od 50 do 55 let, kteří bojovali již za první světové války a byli nositeli ruských vojenských vyznamenání, zejména medaile Za chrabrost (Medaile sv. Jiří) a Vojenského vyznamenání (Kříž sv. Jiří).

Nejmladším ročníkem, který podle sovětských branných zákonů podléhal v této době vojenské povinnosti, byl ročník 1926, tj. osmnáctiletí. Dobrovolně mohli do armády vstoupit chlapci ročníku 1927, tj. sedmnáctiletí. Ale do československých jednotek vstupovali i chlapci mladší, kteří se prostě prohlásili za starší, než byli ve skutečnosti. Tito mladiství neměli v armádě žádné úlevy, jednalo se s nimi jako s dospělými. Nesloužili jen u „lehčích“ služeb, např. spojařů a jako řidiči u autorot, ale i u tankových samopalníků, výsadkářů, péčoty a průzkumu.¹⁹ Jejich příchod byl také ovlivněn skutečností, že sovětské bezpečnostní orgány se snažily mladé volyňské Čechy začlenit do domobrany proti ukrajinským nacionalistům. To by mohlo vést k nacionálnímu konfliktu s nedozírnými následky pro českou menšinu.

Převážná část volyňských Čechů se stala příslušníky 3. československé samostatné brigády, která byla ustavena v červnu 1944 a rozmístěna v Bukovině v lesních prostorech kolem Sadagury. Fyzicky nejzdatnější doplnili řady 2. československé paradesantní brigády, která byla již od ledna 1944 formována v Jefremově v Tulské oblasti Ruské federace, především z řad bývalých příslušníků slovenské 1. divize, kteří přešli v říjnu 1943 u Melitopolu na stranu RA a požádali o zařazení do československého vojska. Z části dobrovolníků z Volyně doplnil

¹⁴VÚA-VHA, f. SSSR – IV.; HOFMAN, J. – KLICPERA, J. – MALÍNSKÁ, I.: Zápis o zjišťování počtu Čechů z Volyně v 1. československém armádním sboru v SSSR. Rkp.

¹⁵TICHÁ, V.: Po boku mužů. Praha 1966; Svobodné slovo, 7. 3. 1948; HOFMAN, J. – ŠIRC, V. – VACULÍK, J.: Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. Praha 1999, s. 27-33.

¹⁶TICHÁ, V.: Tamtéž, s. 111.

¹⁷Věrná Stráž, 2, 1947, č. 19-20, s. 3-4.

¹⁸ŠIRC, V.: Česká volyňská mládež v boji proti fašismu. Nestr. rkp.

¹⁹Vojenské dějiny Československa IV. Praha 1989, s. 363 a 373. Cenná byla také materiální pomoc volyňských Čechů československým jednotkám v SSSR. Jen mezi českým civilním obyvatelstvem bylo sebráno 750 tisíc rublů, např. obec Sofijevka věnovala 74 tisíce, Huleč 67 tisíc a Novokrajev 55 tisíc. V 1. československé samostatné brigádě a náhradním pluku bylo sebráno 600 tisíc rublů a tento obnos byl zaslán sovětskému vrchnímu velení. U 3. brigády bylo vybráno 177 tisíc rublů. Srv. Stopy zaváté časem, c. d., s. 122-123; VÚA – VHA, f. SSSR – IV, k. 68; f. SSSR – V, inv. č. 759.

a organizoval nové jednotky 1. brigády její velitel gen. L. Svoboda, který několik tisíc nováčků nechal cvičit přímo v blízkosti fronty. Před nástupem volyňských Čechů měly československé vojenské jednotky v SSSR (k 1. únoru 1944) celkem 6 847 příslušníků, z toho jen 932 Čechy, zatímco koncem července 1944 to bylo již 16 tisíc lidí.²⁰

V 1. československém armádním sboru v SSSR se setkali Češi z českých zemí, Volyně a ostatních oblastí Sovětského svazu, Slováci, podkarpatští Rusíni a Židé. Národnostní složení sboru se ve srovnání s brigádou značně změnilo. Ukrajinská většina brigády, tvořená uprchlíky z Podkarpatské Rusi (k 8. dubnu 1943 bylo v brigádě z 2 665 mužů 1 678 Ukrajinců),²¹ byla díky přílivu volyňských Čechů nahrazena českou většinou. Zvýšil se rovněž počet Slováků, kteří představovali jednu pětinu sboru. Ukrajinci tvořili necelou čtvrtinu. Volyňští Češi byli upřímnými československými vlastenci, uznávali autoritu československé exilové vlády v Londýně a celého tamního státního zřízení v čele s prezidentem Dr. Edvardem Benešem. Jejich představy o životě v Československu však byly značně zidealizovány. Usilovali o re-emigraci do staré vlasti, aby se dostali z prostoru tak často zasahovaného válkou a vnitřními nacionálními konflikty.

Koncem července 1944 měl sbor již úplnou výzbroj a výstroj, a to ve velmi dobrém stavu. Výstroj byla z větší části československého typu vyrobená v Sovětském svazu. Koncem července 1944 byla 1. brigáda umístěna v prostoru Sňatyn ve Stanislavské (nyní Ivano-Frankivské) oblasti, 2. brigáda v Proskurově (nyní Chmelnyckyj) v Kamenecpodolské (nyní Chmelnycké) oblasti a 3. brigáda společně s velitelstvím a štábem sboru v Sadaguře (Sadhora), poblíž Černovic. Pro 3. brigádu nechal náčelník československé vojenské mise v SSSR, gen. Heliodor Píka, zhotovit prapor s heslem „Věrně s národem“, a to s ohledem na většinu volyňských Čechů v této jednotce. V pozdravném projevu londýnské československé vlády uváděl ministr národní obrany gen. Sergej Ingr, že synům českých rodin na Volyni je svěřován prapor, symbol naší státní myšlenky a státní svrchovanosti.²²

Skutečnost, že výcvik většinou probíhal na západní Ukrajině, vedla k touze volyňských vojáků navštívit své rodiny na Volyni a pomoci jim zvládnout zemědělské práce. Tyto snahy ovšem narážely na tvrdý vojenský režim a staly se předmětem kritiky osvětových pracovníků sboru. Polní zpravodaj 1. brigády Naše vojsko v SSSR otiskl úvahu volyňského Čecha, des. Vladimíra Knopa: „Jsme tři měsíce v armádě, někteří z nás po tu dobu doma nebyli, některým se to podařilo několikrát... Nejvíce křiku však nadělají ti, kteří vystavují na obdiv svůj dobrovolný vstup do armády. Ale víme dobře – šli do armády dobrovolně, když jim hrozilo, že by byli všeobecnou mobilizací stejně vyloveni z teplého místečka... takoví lidé si opět v novém vojenském prostředí začali hledat cestičky do ‚zátiší‘ a svým chováním třísnil čest našeho volyňského vojáka... Celek může proslavit úporný boj a neúnavná práce; pošpinit nás může zbabělost, ulejšáctví, neukázněnost, dezerce nebo slabost jednotlivce.“²³ Stejnou tendenci sledoval i článek osvětového důstojníka sboru, por. Bedřicha Reicina, publikovaný v časopisu 3. brigády *Směr západ*.²⁴ Vlažný vztah k vojenské službě kritizoval tento časopis 29. června 1944 v dopisu, jehož autorem měl být nejmenovaný volyňský Čech: „Je to bohužel smutná pravda, že někteří z nás unikají z bojových jednotek, ve kterých by měli možnost vlastnoručně bit Němce. Místo toho, aby se snažili co nejlépe naučit se zacházet s puškou, kulometem nebo dělem, chodí stále jen s kyselým obličejem, nařikají, že nevědí, co je s jejich rodinami, zda jsou živý a zdraví. A přitom se snaží všelijakými způsoby dostat dovolenou, uvádějí nejrůznější důvody pravdivé i nepravdivé – zkrátka hanba se na to dívat.“²⁵

²⁰VÚA-VHA, f. ČSVM-SSSR, k 8.

²¹Tamtéž, depeše MNO z 12. 8. 1944.

²²VÚA – VHA Praha, f. SSSR-V.

²³ŠNOBL, J.: Osudy volyňských Čechů. In: Lidová armáda, 16. 1966, č. 11, s. 64.

²⁴Směr západ, 23. 6. 1944.

²⁵Tamtéž, 28. 6. 1944.

Náčelník Československé vojenské mise v SSSR, gen. Heliodor Píka, sděloval do Londýna, že od března do července 1944 došlo u 2. brigády ke 103 případům opuštění jednotky, z nichž 13 vojáků se nevrátilo. Podle Píky to většinou byli volyňští Češi, kteří samovolně navštěvovali své rodiny, aby se po několika dnech opět vrátili. Československý polní prokurátor v SSSR požadoval po veliteli sboru, gen. Kratochvílovi, aby tyto případy byli souzeny s největší přísností, aby byl výstrahou pro Ukrajince, kteří „jistě projeví stejné sklony, jakmile vstoupíme na naši půdu“.²⁶ K jeho tvrzení, že volyňští Češi jsou jak vojáci méně kvalifikovaní, poznamenal gen. Kratochvíl, že jde o neodůvodněné tvrzení: „Prokurátor to není schopen posoudit, dělají velmi dobrý dojem.“

Důležitou roli ve snaze o sovětizaci 1. ČSAS sehrávala jeho osvětová služba zřízená podle vzoru Rudé armády. V osvětové službě působila řada členů KSC, kteří po Mnichově odešli do SSSR. Komunisté v armádní osvětě nepůsobili jen v duchu státním, národním a vlasteneckém, ale také dle direktiv moskevského vedení KSC. Jejich prosazování komunistických myšlenek ale naráželo u volyňských Čechů, na rozdíl od řady občanů předmnichovského Československa, na odpor. Volyňští Češi totiž poznali sovětskou realitu po připojení západní Ukrajiny k SSSR v roce 1939 na vlastní kůži. Byli bezprostředně postiženi vysídlováním tzv. kulaků a veřejně činných osob do Kazachstánu, zestátnováním průmyslových podniků a kolektivizací zemědělství. Ze strany osvětářů byli, jako střední rolníci, považováni za maloburžoazní živyl, který je ideově málo vyspělý. Jejich české vlastenectví bylo označováno za buržoazní nacionalismus. Jejich názory byly údajně ovlivněny prostředím „panského“ Polska, ve kterém Češi ze západní Volyně žili v meziválečném období.

Vojáci z Volyně byli kritizováni pro svůj údajně „nejasný“ poměr k SSSR, vůči němuž prý vedli „pomlouvačnou kampaň“, když hovořili o jeho hospodářské zaostalosti a o tom, že Rudá armáda zavede v ČSR komunistickou vládu a kolchozy.²⁷ Podle komunistických propagandistů prý mnozí volyňští Češi „chovali vůči komunistům a Sovětskému svazu tupou nenávisť typickou i pro měšťáka z předmnichovského Československa“ a „zaslepení sobectvím neviděli ve spojenectví s SSSR bezpečnost republiky, nýbrž nebezpečí pro svou kapsu“.²⁸ To činilo komunistům potíže v jejich politické práci. Kritický postoj volyňských Čechů k SSSR byl vysvětlován tím, že dlouhá léta žili v „ideologickém područí protisovětsky zaměřeného režimu velkopanského Polska“.²⁹ Do sboru prý přišli s buržoazně nacionalistickými předsudky a jejich údajné politické nevědomosti i neinformovanosti se snažily využít „buržoazní živly“.

Ze vzpomínek příslušníků osvětové služby sboru vyplývá, že úkol proniknout mezi volyňské Čechy s komunistickou ideologií byl velkým problémem. Jeden z nich, Rudolf Bejkovský, přiznal, že, pokud jde o volyňské Čechy, na základě různých povrchních, neúplných anebo dokonce zkreslených zpráv či dokumentů docházeli k nesprávným závěrům.³⁰ Některé krajany se ovšem komunistům podařilo přesvědčit o správnosti svých cílů, a ti pak, někdy z konjunkturálních důvodů, vstupovali do KSC a pomáhali dále šířit komunistické ideje. Někteří volyňští Češi se stali důstojníky a poddůstojníky osvětové služby, kde ale působili především v národním duchu. Např. na oddělení osvěty 1. brigády působili někteří zkušební veřejní pracovníci z Volyně. Kniha *Kronika Českého Malína* přiblížila příslušníkům sboru tragédii této nacisty vypálené volyňské obce. Oddělení osvěty pořídilo

²⁶VÚA-VHA, f. ČSVM-SSSR, kart. 2, depeše H. Píky MNO v Londýně ze 14. 7. 1944; dopis polního prokurátora veliteli sboru z 28. 5. 1944.

²⁷ŠNOBL, J.: Svědectví o velikém boji. Praha 1960, s. 160. Šnoblovo Svědectví o velikém boji označil volyňský Čech ing. V. Širc za snůšku nepravd a polopravd čerpaných od osvětářů.

²⁸MARKUS, K.: Čím přispěli komunisté k bojovým úspěchům 3. československé brigády v SSSR. In: Historie a vojenství, 1959, s. 527-528.

²⁹ČEJKA, E.: Vznik a bojová činnost československé letecké jednotky v SSSR (1939 – 1945). In: ČEJKA, E. – KLÍPA, B.: Za svobodu Československa, sv. 3. Praha 1960, s. 133.

³⁰Dukla večne živá, sv. 3. Svidník 1979, s. 12.

v dubnu 1944 zápis s přeživšími občany Českého Malína, který byl publikován pod titulem *Nezapomeneme, pomstíme*.³¹

K převýchově volyňských Čechů měl působit i armádní tisk. Informoval o tisících zavražděných Židů na Volyni, o výročí vypálení Českého Malína a jeho ohlasu ve světě, o diverzích ukrajinských nacionalistů i o přelíčení proti příslušníkovi sboru Josefu Svitákovi, který údajně přemlouval volyňské Čechy k odchodu z československé armády. Sviták prý přeběhl na území nepřítele a po osvobození Volyně byl dopaden a odsouzen k trestu smrti.³² Armádní tisk také vyzdvihoval statečnost jednotlivců i jednotek. Na jeho stránkách se objevila i jména mnoha volyňských Čechů. Ve zpravodajské službě frontových novin působili i mnozí volyňští krajané. Několik volyňských Čechů pracovalo v polní tiskárně sboru.³³

V polním zpravodaji 1. brigády *Naše vojsko v SSSR* psal volyňský Čech J. V. Rejzek: „Snažíme se... abychom se hrdě a přímo mohli postavit ke každému z československých vojáků od Sokolova, Kyjeva a Bílé Cerkve. Dokážeme, že je i v nás duch “božích bojovníků,... Chopme se proto zbraně, po které jsme dávno toužili a buďme vždy mezi prvními proti německým otrokářům. ... Naše dobré dílo nám také přinese vděčnou odměnu: svobodnou, samostatnou Československou republiku.“³⁴ Jiný volyňský Čech – Josef Foitík – v básni *Pomstíme* vyjádřil myšlenku nenávisti vůči katanům Českého Malína na Volyni.³⁵

Deník *Naše vojsko v SSSR* reagoval na nálady těch volyňských Čechů, kteří se dožadovali dovolené na Volyň: „Ty máš tam vzadu na zahradě zakopané brambory, bojíš se, aby neshnily. Ale my všichni a ty s námi máš tam vpředu za horami, mnohem dražší poklad, než je několik pytlů brambor – svobodu celého národa.“³⁶ O několik dní později otiskla redakce *Našeho vojska* dopis volyňského Čecha Vladimíra Knopa, který již byl citován. Jiný volyňský Čech tamtéž reagoval na únikové tendence některých krajanů: „Je to bohužel smutná pravda, že někteří z nás unikají z bojových jednotek, ve kterých by měli možnost vlastnoručně bit Němce. Místo, aby se snažili co nejlépe naučit se zacházet s puškou, kulometem nebo dělem, chodí stále jen s kyselým obličejem, naříkají, že nevědí co je s jejich rodinami, zda jsou živы a zdravý. A přitom se snaží všelijakými způsoby dostat dovolenou, uvádějí nejrůznější důvody pravdivé i nepravdivé – zkrátka hanba se na to dívat.“ Volyňský Čech rotný Chudoba v *Našem vojsku v SSSR* psal: „Dobrým vojákem sotva bude ten, kdo je jen fyzicky připraven, ale ten, kdo ví zač bojuje, má pevnou vůli, tvrdou odhodlanost a je silného a nezlomného ducha.“³⁷

Na základě rozkazu náčelníka štábu sboru kpt. Bohumíra Lomského navštívil osvětový důstojník sboru důstojnické shromáždění 4. a 5. pěšího praporu 3. brigády a předložil velitelům rot otázky, týkající se morálního a bojového stavu mužstva, zejména volyňských nováčků. Podle osvětového důstojníka měli volyňští Češi obavy o bezpečnost svých rodin před útoky banderovců. Doporučoval občas vojáky informovat o situaci na Volyni, a to v uklidňujícím smyslu. Jednotně měly být zakázány dovolené a zesílena osvětová a mravní výchova. Někteří důstojníci si totiž stěžovali na nedostatek nadšení u volyňských vojáků a jejich časté žádosti o dovolenou. Jiní upozorňovali na poměrně vysoký věk mužstva a horší zdravotní klasifikaci mnoha vojáků (B a Bs): „Když jsem nedávno provedl kratší poklus, zůstala polovina roty po několika metrech pozadu, někteří zůstali stát. Starší vojáci si stěžují na opuchlé nohy, několik na záduchu. Delší pěší pochod nemohu provést, alespoň ne s kulomety, poněvadž při pochodu na cvičišť se řada vojáků dává vystřídat v nošení kulometu. Z řad Volyňských nemám dosud jediného velitele družstva. Volyňáci plní rozkazy

³¹ŠIRC, V.: Zvláštnosti osvětové práce mezi volyňskými Čechy v 1. čs. armádním sboru v SSSR. Rkp.

³²Naše vojsko v SSSR, 1944, č. 190, 15. 7. 1944.

³³ŠNOBL, ref 27, s. 224-229.

³⁴Naše vojsko v SSSR, 1944, č. 92, 5. 4. 1944.

³⁵Naše vojsko v SSSR, 1944, č. 198, 23. 7. 1944.

³⁶Naše vojsko v SSSR, 1944, č. 168, 23. 6. 1944.

³⁷Naše vojsko v SSSR, 1944, č. 234, 28. 8. 1944.

poslušně, někteří však jen tehdy, jsou-li rozkazy vydány velmi energickými poddůstojníky. Sami Volyňští jsou povahy neenergické, neiniciativní a měkké.³⁸ Na rozdíl od velitele kulometné roty 5. pěšího praporu 3. brigády, velitel protitankové roty hodnotil volyňské Čechy jako převážně fyzicky zdatné, disciplinované a poslušné. Velitel roty automatčků je hodnotil jako inteligentní, ale podkarpatští Rusíni byli podle něj zdatnější. Za hlavního nepřítele prý nepovažovali Němce, ale banderovce. Svůj majetek prý chtěli převést do ČSR, resp. tam nabýt nový po Němcích.

Velitelé pozitivně hodnotili snahu volyňských vojáků, ale zároveň poukazovali na skutečnost, že mnozí z nich usilovali o přeřazení z polní roty do týlových služeb. Na to upozorňoval také armádní tisk a povšimli si jí i vojáci jiných národností ČSR, např. podkarpatští Rusíni, kteří již patřili ke zkušeným bojovníkům.³⁹ Souviselo to jak s věkem mnoha nováčků, tak s jejich dosavadním zaměstnáním, převážně v zemědělství, a tím, že řada z nich v meziválečném Polsku vůbec neabsolvovala základní vojenskou službu. Volyňští Češi nezískali vojenský výcvik ani za války v ilegální organizaci *Blaník*, která nepředstavovala bojové, ale pouze defenzivní seskupení. Stížnosti velitelů všech stupňů také směřovaly k častým žádostem volyňských vojáků o dovolenou a případům samovolného vzdání z místa bojového soustředění do jejich bydlišť.⁴⁰

Velitelé rot 3. brigády si stěžovali na věkové složení volyňských vojáků, kdy velké procento z nich bylo mezi 40. a 50. rokem. Mnoho z nich mělo také nižší zdravotní klasifikaci. Upozorňovali na jejich slabou fyzickou přípravu. Reicin ve své souhrnné zprávě tvrdil, že velitelé rot měli dojem, že se volyňští Češi bojí fronty. Krajany obvinil, že do sboru vstupovali ze zjištěných důvodů, aby po skončení války mohli přesídlit do ČSR a zde bezplatně získat zemědělský majetek. Při cenzuře pošty prý velitel kulometné roty zjistil, že vojáci píšou svým ženám, aby zasely a sklízely jen pro vlastní potřebu. Podle Reicina nebyla u volyňských Čechů vůbec rozvinuta nenávisť proti Němcům.⁴¹ B. Reicin vyhodnotil tyto mnohdy subjektivní názory velitelů a doporučoval informovat volyňské vojáky o situaci v jejich domovech, zesílit osvětovou a mravní výchovu a vysvětlovat hlavní cíle odboje.

Názory velitelů, např. z řad podkarpatských Rusínů, i když vycházely z reálné situace, mohly být ovšem ovlivněny určitými vzájemnými předpoklady z minulosti. Volyňští Češi, jako vzdělanější a hospodářsky vyspělejší element Volyně, se v minulosti mnohdy dívali na Ukrajince přezíravě. Ke zlepšení vzájemných vztahů nepřispěla ani činnost ukrajinských nacionalistů na Volyni, zejména v letech 1941 – 1944. Na druhé straně podkarpatští Rusíni, kteří už získali značné bojové zkušenosti, kladli na české nováčky z Volyně nepřiměřené nároky. Ze vzpomínek pamětníků také vyplývá nepřátelský vztah B. Reicina, který stanoviska velitelů vyhodnocoval, vůči volyňským krajanům.

Z pověření hlavního velitele československé branné moci, gen. S. Ingra, požádal již počátkem dubna 1944 gen. Píka vrchní velení RA, aby 1. brigáda byla zařazena do sestavy armády operující směrem k československým hranicím.⁴² Z politických a morálních důvodů bylo žádoucí, aby se československá vojenská jednotka v SSSR nacházela v sestavě těch jednotek RA, které jako první vstoupí na území ČSR. Vzhledem k tomu, že vojska 1. ukrajinského frontu se koncem července 1944 zmocnila východní Haliče a postupovala rychle k československé hranici, rozhodl se velitel sboru gen. Kratochvíl, přestože nebylo ještě

³⁸VÚA-VHA, f. SSSR – IV, k. 58.

³⁹Tankista Vasil Jovbak ve své vzpomínkové knize uvádí, že „z celkového počtu volyňských Čechů jich nejvíce nastoupilo ke štábním, týlovým jednotkám a zejména k náhradním tělesům, kde jich bylo na tisíce, zejména mladistvých a starších osob“. JOVBAK, V.: Pravda o 1. čs. samostatné tankové brigádě v SSSR. 2. kniha – 1. díl. Kroměříž 2000, s. 146.

⁴⁰VÚA-VHA, f. ČSVM-SSSR, k. 2, Píka Ingrovi 15. 7. 1944. Na údajná zběhnutí, zejména v době přesunu z Volyně, upozorňoval velitele sboru i československý polní prokurátor v SSSR, a to koncem května 1944.

⁴¹VÚA-VHA, f. SSSR – IV, k. 58, dopis Reicina Lomskému z 22. 6. 1944.

⁴²Tamtéž, telegram Píky Svobodovi z 3. 4. 1944; depeše Píky MNO z 4. 4. 1944.

zakončeno formování 3. brigády, 1. tankové brigády a spojovacího praporu, kterým chyběla větší část aut, hypomobilního transportu a tanků, požádat 27. července 1944 štáb 1. ukrajinského frontu, aby jednotky sboru byly zasazeny do boje o hranice Československa. Sbor byl soustředěn v novém prostoru ve Lvovské oblasti s velitelským stanovištěm velitele sboru v Samboru (Sambir).⁴³ Odtud měl postupovat buď na Moravskou Ostravu nebo ve směru Prešov – Košice. Pravděpodobnější byl postup ve směru Moravská Ostrava, poněvadž na Krakov byl veden hlavní nápor 1. ukrajinského frontu. Na základě informací z domova vypracoval gen. H. Píka návrh plánu na obsazení Slovenska sovětskou armádou. Ta, po dosažení linie Jaslo – Krosno, měla přesunout přes karpatské průsmyky v prostoru kontrolovaném východoslovenskými divizemi, které měly přejít na její stranu, motorizované jednotky s cílem dosáhnout Užhorod, Čop, Košice, Poprad, Kežmarok a Spišskou Novou Ves. Dokument odevzdal 10. srpna zástupcům RA.⁴⁴ Krátce nato – 29. srpna 1944 – vypuklo Slovenské národní povstání (SNP) a na žádost československých představitelů byla připravena Karpatsko-dukelská operace sovětské 38. armády, k níž byl převeden i 1. ČSAS v SSSR. Cílem operace bylo překročit Dukelským průsmykem Karpaty a poskytnout přímou pomoc povstalcům. Dne 4. září 1944 obdržel sbor úkol usilovným pochodem se přesunout do prostoru Brzozów východně Krosna. Jednotky sboru byly v bojové pohotovosti a bojeschopné, i když podle válečných tabulek nebyl sbor naplněn. Morální stav jednotek byl hodnocen jako velmi dobrý.⁴⁵

Pro 1. československý armádní sbor (ČSAS) byla Karpatsko-dukelská operace jeho prvním bojovým vystoupením. Když 1. brigáda dosáhla jižní části osady Machnówka a 3. brigáda jižního okraje Wrocanky, přepadli Němci ráno 9. září 1944 soustředěné československé jednotky prudkou minometnou palbou z okolních návrší, kterou byly zabity desítky a zraněny stovky příslušníků sboru. Proto bylo nezbytné odvést jednotky obou brigád mimo účinný dostřel nepřátelské palby, uspořádat jejich sestavy a teprve potom zahájit nový postup. Prostor Machnówky a Wrocanky byl pro většinu příslušníků sboru tvrdým bojovým křtem a zatěžkávací zkouškou bojové morálky. Rozvaha a velitelská rozhodnost se zde mísily s ukvapeností a částečně bezmocností vyplývající z neznalosti nepřátelské i vlastní situace.

V noci z 9. na 10. září byl velitel sboru gen. Kratochvíl na rozkaz velitele fronty maršála Koněva zbaven velení a velitelem byl určen dosavadní velitel 1. brigády gen. L. Svoboda. Také velitel 3. brigády pplk. K. Střelka byl zproštěn velení a brigádu převzal pplk. Fanta. Podle gen. Kratochvíla byl z velitelů brigád na svém místě jen L. Svoboda.⁴⁶

Ztráty 1. brigády činily jen prvního dne – 9. září 1944 – 422 muže, z toho 126 padlých. První dva dny nešťastných bojů podlomily bojový elán, s jakým příslušníci sboru nastupovali do bojů. Vojáci byli připraveni nést oběti za osvobození své vlasti, nechtěli však umírat zbytečně.⁴⁷ Největší ztráty zaznamenala pěchota a tankoví samopalníci.

Urputné boje probíhaly ve dnech 12. – 15. září 1944 o výšinu 534, která sedmkrát přešla z jedné rukou do druhé. Dne 20. září zahájil sbor úspěšný útok ve směru na Teodorówku. Dalšího dne se jednotky sboru zmocnily výšiny 576 a 551. Boje o horu Hirowa byly velmi rozhořčené a velkou pomoc zde poskytli českoslovenští tankisté. Do bojů byla již 10. září zasazena jako pěší jednotka také 2. paradesantní brigáda, a to až do 19. září. Poté byla shromážděna na letišti Krosno a připravena k odletu na pomoc SNP. Ztráty sboru činily k 22. září 117 důstojníků a 3 289 příslušníků mužstva.⁴⁸ Zvláště citelné byly ztráty pěchoty a velitelských

⁴³VÚA-VHA, f. ČSVM, k. 9. Kratochvíl MNO 9. 9. 1944.

⁴⁴JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969, s. 342-345; RICHTER, K. – BENČÍK, A.: Kdo byl gen. Píka. Brno 1997, s. 240.

⁴⁵VHA, f. ČSVM-SSSR, k. 9, dopis Kratochvíla MNO z 9. 9. 1944.

⁴⁶Tamtéž, k. 2, hlášení Kratochvíla Ingrovi z 22. 10. 1944.

⁴⁷ŠIRC, V.: Deníček psaný krví. In: Dukla večne živá. Svidník 1969, s. 25.

⁴⁸VÚA – VHA, f. ČSVM, k. 9, Svoboda MNO 23. 9. 1944.

kádrů. Sbor se potýkal zvláště s nedostatkem řidičů a dělostřelců. Lehce ranění byli proto nuceni se vracet do boje ke svým jednotkám.

V době od 23. září do 6. října 1944 vedl sbor v rámci sovětské 38. armády útočné boje o hranici ČSR. Dne 6. října jednotky sboru nenadálým útokem zničily nepřátelské jednotky bránící Dukelský průsmyk a překročily československou státní hranici. Boje sboru v těchto dnech byly velmi těžké a vyčerpávající. Sbor útočil ve směru hlavního náporu na nepřítele, mužstvo bylo neustále v útočných bojích. Celodenní deště a těžký neschůdný terén vyžadovaly maximální vypětí sil všech vojáků. Ztráty sboru od počátku operace (od 8. září) do 6. října činily již 176 důstojníků a 5 162 příslušníků mužstva. Z celkového počtu ztrát (5 338 osob) to byli 932 padlých, 3 826 raněných a 580 nezvěstných.⁴⁹ Boje na Dukle se staly nejtvrděší zkouškou morálních a bojových kvalit československých vojáků, včetně volyňských Čechů. Dříve, než mohli vstoupit na půdu vlasti, padly zde stovky hrdinů. Bojovali o každý metr půdy. Řady útočících vojáků řídily, ale nezmenšovalo se jejich odhodlání probojovat se na československé území.

Po boku mužů hrdinsky bojovaly i volyňské ženy. Nebyly jen pro ozdobu či reprezentaci. Plnily své vojenské povinnosti bez jakýchkoliv úlev, stejně jako muži. Plně nahradily muže v telefonních ústřednách, u radiostanic, ve vojenských nemocnicích a kancelářích. Uvolnily tím stovky mužů pro aktivní boj se zbraní v ruce.⁵⁰ Zvláště obdivuhodně se chovaly ženy u protiletadlového dělostřelectva, kde odrážely útoky nacistických letadel. Mnoho jich bylo těžce raněno. Mnohé z žen položily za svobodu vlasti i to nejcennější – vlastní životy, např. Libuše Mrázková, Anna Zichová a Růžena Jakubovská.

Významnou úlohu v průběhu bojů sehrával armádní tisk, který vyzdvihoval statečnost jednotlivců i jednotek. Na stránkách vojenských novin se objevila jména i mnoha volyňských Čechů. Deník sboru *Za svobodné Československo* a deníky brigád *Naše vojsko v SSSR*, *Plameň slobody* a *Směr západ* byly čteny nejen vojáky, ale jednotlivá čísla se dostávala i na Volyň.⁵¹

Zpravodajská služba frontových novin byla sice velmi jednoduchá, ale namáhavá. Redakce měla jen malé rádio a zachycené zprávy upravovala pro tisk. Českoslovenští radisté chytali Moskvu, Londýn, New York i Prahu. Byli mezi nimi i volyňští Češi J. Martinovský, L. Lizálková a M. Pánková, která jako první zachytila zprávu o vypuknutí povstání na Slovensku. Několik krajanů pracovalo v polní tiskárně sboru.⁵²

Volyňští Češi prodělali v průběhu karpatsko-dukelské operace těžký bojový křest. Generál Svoboda psal 10. října 1944 gen. Píkovi, že se osvědčili všude.⁵³ Když si probjovali cestu Dukelským průsmykem, vyšli z bojů zakalení, což se ukázalo v následujících bojích při osvobození republiky.

Na pomoc Slovenskému národnímu povstání (SNP) přiletělo celkem 1 739 příslušníků brigády, z toho bylo asi 240 volyňských Čechů. Ne všechny dopravní letouny však doletěly na místo svého určení – letiště Tri duby. Čtyři z nich s 52 muži na palubě ztroskotaly a v jejich troskách zahynulo i kolem 20 volyňských Čechů.⁵⁴ Příslušníci paradesantní brigády účinně zasáhli do bojů SNP. Zastavili postup nepřítele na Zvolen a zahnali jej za Hron. Úspěch však byl jen dočasný, mimo jiné vzhledem k nedostatku střeliva. Po pádu bansko-bystrického centra povstání 27. října 1944 přešla brigáda, kromě raněných, kteří byli odsunuti do SSSR, na partyzánský způsob boje, ve kterém pokračovala až do příchodu Rudé armády v únoru 1945. Životní podmínky v horách však byly krajně nepříznivé, desítky lidí proto zemřely vysílením

⁴⁹Tamtéž, Svoboda MNO 15. 10. 1944.

⁵⁰ŠIRC, V.: Spojení fungovalo. In: Dukla večne živá, sv. 5. Košice – Svidník 1983, s. 146.

⁵¹Týž: Zvláštnosti osvětové práce mezi volyňskými Čechy v 1. československém armádním sboru v SSSR. Rkp.

⁵²ŠNOBL, J.: Svědectví o velikém boji. Praha 1960, s. 224-229; PÁNKOVÁ, M.: Radostná zpráva. In: Dukla večne živá. Svidník 1969, s. 19-20.

⁵³VÚA-VHA, f. ČSVM-SSSR, k. 9, dopis L. Svobody H. Píkovi z 10. 10. 1944.

⁵⁴Dopis S. Bursy z Jihlavy z 9. 5. 1985; ŠIRC, V.: Nedoletěli, c. d.

a zmrznutím. Chyběly výstroj, zbraně i proviant. Avšak vojáci paradesantní brigády se v horách nejen bránili, ale také zasazovali nepříteli tvrdé odvetné údery. V nelítostném boji se mužům plně vyrovnaly i ženy, např. mladé volyňské Češky Ludmila Studničková a Vanda Biněvská, které v horách plnily funkce radistek, zdravotnic, průzkumnic i kuchařek. Situace volyňských příslušníků brigády byla o to obtížnější, že pro nedostatečnou znalost slovenštiny a místních poměrů se na rozdíl od slovenských vojáků nemohli případně začlenit do občanského života. Téměř všichni museli vytrvat v zasněžených horách o chladu a hladu až do příchodu sovětských nebo rumunských vojsk. Byl to právě volyňský Čech Tadeáš Kozlovský z Podhájců u Dubna, který jako lyžařský průzkumník navázal jako první spojení hlavních sil paradesantní brigády s postupující rumunskou armádou.

Po překonání Dukelského průsmyku se fronta na přelomu listopadu a prosince 1944 zastavila podél východoslovenské řeky Ondavy. Sbor dočasně přešel do obrany. V prosinci obdržel rozkaz přesunout veškeré dělostřelectvo do prostoru jihovýchodně od Jasla. V lednu 1945 se dělostřelecké pluky 1. československého armádního sboru začleněné do sestavy dělostřelecké skupiny 38. sovětské armády zúčastnily bojů u Jasla.

V lednu 1945 sovětské jednotky a československý sbor pokračovaly v pronásledování ustupujícího nepřítele na východním Slovensku. V krátkém čase osvobodily Bardejov, Prešov, Kežmarok a Poprad. Od 3. března 1945 se rozpoutaly boje o Liptovský Svätý Mikuláš. Po vleklých bojích byl 4. dubna osvobozen. Rovněž zde se vyznamenali volyňští příslušníci 1. československého armádního sboru. Baterie protiletadlových dělostřelců, většinou volyňských Čechů z Volkova a Mirohoště, která pomohla odrazit německý protiútok, byla sovětským velitelem divize navržena na vyznamenání.⁵⁵ V bojích o toto město utrpěl sbor po Dukle největší ztráty. Sami volyňští Češi charakterizovali boje u Liptovského Svatého Mikuláše jako „Duklu v malém“. V bojích o město bylo 2 478 příslušníků sboru raněno, 514 padlo a 632 se stali nezvěstnými.⁵⁶

Také v průběhu Ostravské operace se vyznamenali volyňští Češi – příslušníci 1. československé samostatné tankové brigády. Mladistvý elán volyňských tankistů a tankových samopalníků, kteří tvořili jádro tankových jednotek, vnesl do brigády vysokého bojového ducha. Svými činy udivovali českoslovenští tankisté v bojích o Jaslo, Velké Petrovice, Opavu, Velkou Polom a Moravskou Ostravu i sovětské odborníky. Tankisté čtyři podporučíka Emila Cilce úspěšně bojovali v Kravařích na Hlučínsku, kde po těžkých bojích překročili řeku Opavu.

V prvních květnových dnech roku 1945 se podílely jednotky 1. československého armádního sboru i 1. československé tankové brigády spolu s vojsky 4. ukrajinského frontu na osvobozování Moravy. Jedním z posledních bojových střetnutí, kterých se zúčastnili volyňští Češi, byly boje u Holešova. Cesta 1. ČSAS skončila 17. května 1945 v Praze, kde její příslušníci defilovali před prezidentem dr. E. Benešem a členy vlády.

Volyňští Češi bojovali na polsko-německé frontě v září 1939, jako letci ve Velké Británii, u Tobruku, Dunkerque, vítězné fanfáry na vrcholku italské hory Monte Cassino troubil po jejím dobytí polskými vojáky v roce 1944 volyňský Čech Václav Hrnčíř. Bojovali spolu se sovětskými partyzány, v Rudé armádě a v 1. ČSAS v SSSR. S muži bojovaly se zbraní v ruce i volyňské ženy.

V průběhu osvobozovacích bojů od 8. září 1944 do 15. května 1945 ztratil 1. ČSAS v SSSR 11 856 svých příslušníků, z toho bylo 2 267 padlých, 1 704 nezvěstných a 7 885 raněných.⁵⁷ U volyňských Čechů představují ztráty 691 padlých, 195 zemřelých na následky zranění či nemoci, 211 nezvěstných a tisíce raněných.⁵⁸ Další volyňští krajané padli v řadách Rudé

⁵⁵VS, 1, 1946, č. 3, s. 9.

⁵⁶VHA, f. SSSR – IV, k. 37.

⁵⁷Tamtéž.

⁵⁸HOFMAN, ŠIRC, VACULÍK, ref 15, s. 157-206.

Vojenská história

armády, v polské armádě a v československých vojenských jednotkách ve Velké Británii. Stovky osob zahynuly jako oběti nacistické perzekuce, různých band a válečných operací. Jiní zemřeli na nucených pracích v Německu.

Na 180 volyňských Čechů získalo důstojnickou a 60 rotmistrovskou hodnost. Celkem 420 volyňských krajanů získalo Československý válečný kříž z roku 1939, přičemž 27 osob dva tyto válečné kříže, 4 osoby tři kříže, 2 osoby čtyři kříže, 58 Čechů z Volyně obdrželo československou medaili Za chrabrost před nepřitelem, 156 československou vojenskou medaili Za zásluhy a 90 sovětské řády a medaile.⁵⁹ Aktivní podíl volyňských Čechů na osvobození Československa naplnil i poslední cíl české ilegální organizace *Blaník*, totiž aby menšina měla čistý štít v dějinách našeho národa.⁶⁰

Na Volyni, kde po odchodu mužů do 1. československého armádního sboru zůstaly na hospodářstvích jen ženy, si po přechodu fronty udržela silné pozice přes velké ztráty v boji se sovětskými jednotkami, Ukrajinská povstalecká armáda, pro kterou toto území bylo vzhledem ke svému geografickému charakteru jednou z hlavních operačních základen. Od února do listopadu 1944 realizovala na Volyni více než 800 ozbrojených akcí, v dalším roce ještě více. V řadě okresů sovětská administrativa kontrolovala, stejně jako dříve nacisté, jen města, vojenské objekty a železnice. Někdy Poláci, zbaveni ochrany Armije Krajowej, vstupovali do tzv. istrebitelnych bataljonov (vyhlazovacích oddílů), které organizovala NKVD s cílem likvidovat ukrajinské nacionalistické hnutí. Pomoc orgánům NKVD museli – koňmi a povozy – poskytovat i volyňští Češi.

Nástup mužů do armády ukázal statečnost českých žen, které se musely ujmout vedení hospodářství bez koňských potahů a s prázdnými stodolami, zajistit jarní orbu, setí obilí, jeho sklizeň a výmlat, rovnání slámy do stohů, podzimní práce, mletí mouky, výrobu oleje a mýdla, které se nedaly koupit, chod domácnosti, péči o děti, povinné dodávky novým úřadům a čelit požadavkům UPA. Ženy musely vykonávat i ty nejtěžší práce, neboť chyběly pracovní síly, což vedlo k jejich nadměrnému fyzickému a psychickému vyčerpání. Do práce musely být zapojeny také děti.

* * *

Volyň po okupaci nacistickým Německem v létě 1941 se stala teritoriem vzájemných zápasů mezi okupačními vojsky (Němci, Maďaři) a partyzánskými jednotkami různé orientace (sovětské, ukrajinské, polské). Východiskem z konfliktních situací v tomto národnostně komplikovaném prostředí se pro volyňské Čechy stalo vytvoření organizace *Blaník*, která je sjednocovala a hovořila jejich jménem s ostatními. Volyňští Češi jasně zdůraznili, že jsou součástí českého národa, jehož reprezentantem je československá vláda v Londýně, a že jejich cílem je boj proti nacistickým okupantům v řadách československé armády. To dokázal také dobrovolný vstup tisíců volyňských Čechů do 1. československého armádního sboru v SSSR, stejně jako i boj dalších z nich v jiných československých a spojeneckých jednotkách. Stovky z nich za osvobození staré vlasti položily své životy.

⁵⁹ŠIRC, V.: Vojenský přínos volyňských Čechů pro osvobození Československa. Nestr. rkp.

⁶⁰REJZEK, J. V.: Nezradili, s. 88.

Vojenská história

J. VACULÍK: DIE WOLHYNISCHEN TSCHECHEN IM 1. TSCHECHOSLOWAKISCHEN ARMEEKORPS IN DER SOWJETUNION

Das ukrainische Wolhynien, wo eine tschechische Minderheit von vierzigtausend Personen lebte, wurde nach der Okkupation durch das nazistische Deutschland im Jahr 1941 zum Gegenstand ständiger Machtkämpfe zwischen den Besatzungsarmeen (der deutschen und der ungarischen) und Partisaneneinheiten unterschiedlicher politischer Orientierung (sowjetische, ukrainische Nationalisten und polnische Patrioten). Zu einem Ausweg aus den Konfliktsituationen in dieser ethnisch komplizierten Umgebung wurde für die wolhynischen Tschechen die Schaffung der Organisation Blaník, die sie vereinigte und in ihrem Namen mit den anderen kommunizierte. Die wolhynischen Tschechen strichen deutlich heraus, daß sie Bestandteil des tschechischen Volkes sind, das von der tschechoslowakischen Regierung in London repräsentiert wird, und daß es ihr Ziel ist, in den Reihen einer tschechoslowakischen Armee gegen die nazistischen Okkupanten zu kämpfen. Dies zeigte auch der freiwillige Eintritt von etwa zehntausend wolhynischen Tschechen in das 1. tschechoslowakische Armeekorps in der Sowjetunion ebenso wie der Kampf weiterer von ihnen in anderen tschechoslowakischen und alliierten Einheiten. Hunderte von ihnen gaben für die Befreiung der Heimat ihrer Vorfahren ihr Leben.

Vor der Dukla-Operation in den Karpaten stellten die wolhynischen Tschechen mehr als die Hälfte der Mitglieder des 1. tschechoslowakischen Armeekorps in der Sowjetunion. Keine andere tschechische Minderheit im Ausland lieferte während des Zweiten Weltkriegs dem Widerstand vom Ausland her so viele Soldaten. Ganz gleich, ob sie bei der Infanterie, den Panzereinheiten, der Artillerie, der Luftwaffe, den Pionieren, den Fernmelde – oder Sanitätseinheiten dienten, überall zeichneten sie sich aus durch ihre Gründlichkeit, Besonnenheit, Tapferkeit und Liebe zum Vaterland.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

ZARIADENIA PROTI ŠÍRENIU EPIDÉMIE NA ÚZEMÍ SLOVENSKA POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

LÁSZLÓ KISS

KISS, L.: Observation Stations for the Sick in the Territory of Slovakia during the World War I. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 87 – 93, Bratislava.

The Study deals with a rather unknown activity of so-called observation stations of the sick (medical observation stations) in the period of the World War I. It was a kind of an interlink between medical centres behind the front line and hospitals in the hinterland, the main mission of which was to prevent spreading the infectious diseases. There was the total number of 14 such stations and 7 of them were dislocated in the territory of Slovakia.

The author describes their activity to 1916 when 2 of them were changed to so-called specialised institutions. He brings several data on in-patients, data on treatment methods, personal issues, functioning and structure of these stations, as well as data on military doctors working in these institutes. He analyses their activity in details, especially in Lučenec and Trenčín from the arrival of first transports from the front to the end of treatment or quarantine.

Military history. Slovakia. World War I. Observation Stations for the Sick.

„Po vyhlásení mobilizácie 26. júla 1914 ... ako medzičlánok medzi zdravotníckymi zariadeniami sa začali budovať tzv. pozorovacie stanice. Ich úlohou bolo zabrániť zavlečeniu nákazlivých chorôb... Takéto stanice boli v Trenčíne, Šaci pri Košiciach, Žiline a v Ružomberku. Z posledne menovanej napokon vznikla za 1. Československej republiky stála Posádková nemocnica.“¹ Citovali sme z prednášky, ktorá odznela na seminári 18. decembra 2002 na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Citácia svedčí o tom, že slovenská historiografia, zameraná na dejiny zdravotníctva, vie veľmi málo o skutočnej činnosti staníc na pozorovanie chorých, dokonca nepozná ani ich počet: okrem vyššie uvedených boli stanice aj v Banskej Bystrici, v Lučenci a v Nitre.

Napriek tomu, že sa dalo očakávať vypuknutie vojnového konfliktu, o ochrane zázemia pred zavlečením nákazlivých chorôb nebolo vopred postarané². Až v jesenných mesiacoch roku 1914, keď na fronte vypukli prvé epidémie a hrozba „infikovania Hinterlandu“ (zázemia) sa stala realitou, vydalo uhorské ministerstvo vnútra, do kompetencie ktorého patrilo i zdravotníctvo, nariadenie týkajúce sa postavenia staníc na pozorovanie chorých. Jedným z iniciátorov na ich zriadenie bol aj gróf Jozef Mailáth (1858 – 1940)³, statkár Zemplínskej župy, organizátor prvej takejto pozorovacej stanice v Sátoraljaújhelyi. Jeho dvojzväzková kniha *Moje*

¹SYSEL, D.: Vojenské zdravotníctvo v období Rakúsko-Uhorska a vznik vojenskej nemocnice. In: PAVLÍKOVÁ, L. a i. : Vývoj zdravotníckych zariadení v Bratislave. Bratislava : Slovenská spol. pre dejiny vied a techniky pri SAV, 2003, s.83-86.

²MAILÁTH, J.: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt., zv.1., Budapest: b.v., 1928, s. 49.

³KENYERES, Á. /redaktor/: Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969, zv. 2., s. 125.

*zážitky a skúsenosti počas vojny*⁴, spolu s jeho prednáškami, sú cennými historiografickými prameňmi k tejto téme.

Podľa prednášky Mailátha zo 16. júla 1915 v Budapešti, organizovanej Ústredným výborom pre ďalšie vzdelávanie lekárov⁵, boli postavené dovedy takéto stanice na pozorovanie chorých v blízkosti uvedených miest – v zátvorke uvádzame počet lôžok k 16. júlu 1915: Banská Bystrica (2 720), Debrecín (5 283), Košice (3 900), Lučenec (1 882), Miškovec (Miskolc, 4 500), Munkács (dnes: Mukačevo, Ukrajina, 2 929), Nyíregyháza (3 200), Nitra (3 000), Ružomberok (1 880), Sátoraljaújhelyi (3 100), Szatmárnémeti (dnes: Satu Mare, Rumunsko, 2 907), Trenčín (1741), Ungvár (dnes: Užhorod, Ukrajina, 3 050) a Žilina (4 500). Boli to novostavby na pozemkoch, získaných na základe § 68 zákona z roku 1912 „o službách v prípade vojny“ (hadiszolgáltatások) vo forme „barakového mestečka“. Sústredňovacie baraky boli dvojakého typu, lacnejšie: steny z dosiek boli len vnorené do zeme, s jednoduchými oknami a podlahou z dosiek, a drahšie: priestornejšie s dvojitými oknami, ktoré mali postavený základ z betónu alebo z tehál. Počet lôžok v barakoch prvého typu bol 75, v barakoch druhého typu kolísal medzi 100 a 120. Aj počet barakov bol rozličný – na území dnešného Slovenska mala najviac barakov stanica v Žiline: 63, najmenej v Ružomberku a Lučenci po 17, v Trenčíne mali 23, v Banskej Bystrici a tiež v Nitre 26 a v Košiciach 31. Takmer každé mestečko bolo vybavené elektrikou, vodovodom, kanalizáciou, domácou telefonickou sieťou a úzkokoľajovou železnicou.

Hlavným poslaním staníc bola „filtrácia“: lekársnym vyšetrením a pozorovaním vychytávať spomedzi vojakov a civilov (v službách armády), vracajúcich sa z frontu, potenciálnych prenášateľov infekcií do zázemia. Na základe príznakov, získaných pri vstupnom lekárskom vyšetrení (horúčka, vyrážky, hnačky atď.), boli prichádzajúci rozdelení do 4 tried (a na základe toho aj do rôznych barakov): 1. infekčne chorí, 2. podozriví z infekčnej choroby (s príznakmi), 3. podozriví z infekcie (bez príznakov, ale s údajom o kontakte s infekčne chorými) a 4. ranení a iní chorí. Všetci zostali najmenej 5 dní na stanici pod lekársnym dozorom. Tí, u ktorých sa infekcia nepotvrdila, boli po uplynutí pozorovacej doby ďalej transportovaní do zázemia. Infekčne chorí, resp. aj tí, u ktorých síce infekcia nebola potvrdená, ale ich poranenie, resp. ich choroba (napr. ochrnutie, tzv. „vojnová neuróza“ atď.) znemožnila ich transport, zostali na stanici a dostávali tu bežnú nemocničnú starostlivosť⁶. Názov „stanice na pozorovanie chorých“ je teda zavádzajúci: okrem pozorovania sa tu totiž poskytla komplexná diagnosticko-terapeutická starostlivosť, vrátane röntgenového a bakteriologického vyšetrenia a chirurgických zákrokov.

V širšom slova zmysle pod „stanicou“ treba rozumieť nielen „barakovú nemocnicu“, ale aj všetky vojenské a civilné nemocnice, zdravotnícke ústavy a opatrovateľské zariadenia v sídle barakového mestečka, ktoré tvorili jeden organický celok⁷.

Na čele stanice stál „ministerský komisár“, menovaný ministrom vnútra⁸ – jednotné verejnozdravotnícke vedenie celej stanice sa sústredilo v jeho rukách. Zákonom č. 5534/1915 ministerstva vojny bola zriadená i funkcia „vojenského veliteľa stanice“ – jemu boli podriadené vojenské zdravotnícke zariadenia na území stanice⁹. Podľa najnovšej dohody s ministrom vojny¹⁰ – tvrdí Mailáth vo svojej prednáške zo 16. júla 1915 – hlavné velenie pozorovacích staníc má byť v kompetencii vlastibrany, záležitosti verejnozdravotnícke a takisto organizačné,

⁴MAILÁTH, J.: *Élményeim és tapasztalataim a háború alatt*. Zv. 1-2., Budapest: b.v., 1928.

⁵MAILÁTH, J.: *A betegmegfigyelő állomásokról*. In: *Orvosi Hetilap*, roč. 59, 1915, č. 32, s. 431-435. Prednáška bola in extenso publikovaná 15. 12. 1915 v časopise *Orvosképzés*.

⁶MAILÁTH, ref 5, s. 432.

⁷Tamže.

⁸Na čele stanice v Sátoraljaújhelyi komisárom bol gróf Mailáth – jeho „zážitky a skúsenosti“ sú teda autentické.

⁹MAILÁTH, ref 5, s. 432.

¹⁰V Rakúsko-Uhorsku existovalo spoločné „ministerstvo vojny“ vo Viedni, ako i „ministerstvo obrany“ v Budapešti – ministrom obrany v rokoch 1910 – 1917 bol barón Samu Hazai, rodák z Rimavskej Soboty.

finančné i hospodárske problémy nevojenských zariadení v sídle stanice zostávajú v starostlivosti ministerstva vnútra.

Ako prvá začala fungovať stanica v Užhorode už 9. októbra 1914. Ako posledná, stanica v Nitre – tá začala prijímať chorých až 27. marca 1915¹¹. Postupom frontu od severných hraníc Rakúsko-Uhorska a zriadením pozorovacích staníc v blízkosti frontovej línie však transport smerom do staníc v zázemí už koncom roku 1915 výrazne poklesol. Preto väčšina barakových nemocníc začiatkom nasledujúceho roka, tie posledné až v marci roku 1916, prestali fungovať ako pozorovacie stanice. Niektoré z nich, na našom území stanice v Banskej Bystrici a v Ružomberku, boli preradené do kompetencie „uhorského kráľovského úradu pre záležitosti invalidov“¹² a pracovali ďalej ako tzv. špecializované liečebné ústavy.

Čo sa týka konkrétnej činnosti jednotlivých staníc, máme k dispozícii písomné dokumenty o práci staníc len v Trenčíne a Lučenci, publikované jej pracovníkmi.

Autorom knižôčky *Trenčianska pozorovacia stanica*¹³ je kalvínsky duchovný János Tóth¹⁴. Stanica bola odovzdaná do prevádzky 10. januára 1915 za účasti komisára stanice, hlavného župana Trenčianskej župy, Júliusa Szalavszkého¹⁵. Prví pacienti boli prijatí 8. februára. O dodržanie poriadku a vojenskej disciplíny sa staral oddiel vojakov. Vojaci oddielu mali na starosti aj prijímanie chorých, dezinfekciu ich šatstva, kontrolovali stravovanie, ako aj poštu. Dôstojníci oddielu mali stálu službu v im pridelených barakoch. Prvým veliteľom oddielu bol Jozef Szabó, plukovník žandárstva vo výslužbe, ktorý však 15. novembra 1915 bol preveľený do pozorovacej stanice v Nitre. Jeho nástupcom sa stal József Tyrman, major žandárstva vo výslužbe – pôvodným povoláním lekár. Tyrmanov oddiel mal 32 dôstojníkov a 443 vojakov(?), ich menný zoznam Tóth uvádza na s. 17-19.

Chorí (ranení) prichádzali do Trenčína v rézii veliteľstva dozoru transportu zo Žiliny. Vlakový transport bol pristavený na špeciálnu koľaj pred prijímacím barakom. Vedúci lekár, resp. jeho zástupca, už vo dverách vlaku vykonal prvé orientačné triedenie: infekčne chorých posielal priamo do baraku pre infekčne chorých. Ostatní išli do prijímacieho baraku, kde boli zaregistrovaní. Tam odovzdali svoje cenné predmety, vyzliekli sa a odovzdali šatstvo, ktoré bolo odoslané na dezinfekciu. Vyzlečený pacient prešiel (bol prevezený) do ďalšej miestnosti, kde bol oholený, ostrihaný a lekár ho vyšetril a určil, do ktorého baraku bude umiestnený. Nasledoval kúpeľ vo vani alebo pod sprchou, po osušení kože sa ošetrilo ochlpenie vatou, namočenou do tzv. Szabadillovho octu, a chorý dostal čisté prádlo. Ak išlo o poraneného, jeho obvaz sa vymenil, resp. ak to jeho stav vyžadoval, bol prevezený ihneď na operačnú sálu. Príbuzní prijatého pacienta boli ihneď písomne informovaní, vrátane o tom, čo bolo príčinou prijatia choroba či úraz.

Od 8. 2. 1915 stanica v Trenčíne prijala 108 transportov, dovedna 16 871 chorých (ranených), medzi nimi aj 1 342 ruských vojnových zajatcov. O dobrej úrovni lekárskej starostlivosti svedčí fakt, že letalita v Trenčíne bola len 1,07 %, čiže lepšia, ako priemer všetkých staníc – 1,7 %. Pacient podozrivý z infekčného ochorenia bol prijatý do tzv. expektačného (XII) baraku, kde na základe sledovania telesnej teploty a bakteriologického vyšetrenia sa stanovila presná diagnóza a podľa nej sa pacient preložil do príslušného infekčného baraku. Vedúci lekár takéhoto baraku bol súčasne aj bakteriológom. Nikto bez jeho povolenia nesmel vstúpiť do baraku, mohol ho opustiť len po absolvovaní ošistickej sprchy a dezinfekcie.

Centrom chirurgického oddelenia bol barak č. XXVIII, v ktorom bola operačná sála, 2 prevážovne, röntgenove laboratórium, miestnosť na sterilizáciu a izba pre najťažšie prípady. V bezprostrednom susedstve, v 2 barakoch, boli umiestnení ťažšie ranení, v ďalších štyroch

¹¹MAILÁTH, ref 5, s. 432.

¹²M. kir. Rokkantügyi Hivatal.

¹³TÓTH, J.: A trencsényi megfigyelő állomás. Trencsén : Sándor Ferenc Könyvnyomdája, 1916.

¹⁴O osobe Jánosa Tótha sa nám nepodarilo získať bližšie údaje.

¹⁵Július Szalavszky (1846 – 1936), bližšie o ňom: Slovenský biografický slovník, zv. 5, 1992, s. 403.

ľahšie ranení. Šéfom oddelenia bol Dr. Vojtech Bedő, prvým asistentom Dr. Jozef Káldor. Z tabuľkového prehľadu vidieť, že chirurgovia stanice v Trenčíne v ničom nezaostávali v porovnaní s civilnou nemocnicou: robili sa trepanácie lebky, podviazanie ciev, otváranie brušnej dutiny, resekcia rebier, odstránenie semenníka, tracheotómia a, samozrejme, fixácie zlomenín sadrovaním.

Šéfom lekárskeho kolektívu trenčianskej stanice bol Dr. Michal Martinovycz, hlavný štábný lekár I. triedy a veliteľ záložnej nemocnice v Trenčíne, jeho zástupcom bol plukovník lekár Dr. Viliam Herwert. Okrem nich sa ešte 21 lekárov a 7 medikov staralo o zdravie okolo 1 400 pacientov. Bakteriológom stanice bol Dr. Wolfgang Boér.

Hlavným poslaním staníc pre chorých bolo zabrániť zavlečeniu infekčných chorôb do zázemia, a preto je zaujímavá aj štruktúra a počty týchto chorôb v Trenčíne: na 1. mieste bol brušný týfus s 250 prípadmi a s 10,4-percentnou letalitou, na 2. mieste je dyzentéria so 63 prípadmi a 4, 76-percentnou letalitou, obávaná cholera skončila na 3. mieste (10 ochorení, ale aj 10-percentná letalita). Celkový počet infekčne chorých, resp. podozrivých z infekcie, je prekvapujúco malý: 1 291 v porovnaní s počtami ranených (9 998) a „vnútorne chorých“ (5 057).

Mŕtvi boli spočiatku pochovaní vedľa katolíckeho cintorína v meste, v júni 1915 bol však otvorený „cintorín hrdinov“ v chotári obce Kubrá¹⁶.

O činnosti stanice v Lučenci sa nám zachovala brožúra podobného formátu a rozsahu, ako je brožúra z Trenčína. Aj autorom knižôčky *Lučenecká vojenská pozorovacia stanica*¹⁷ bol kalvínsky duchovný z Csomakörös (dnes: Chiurus, Rumunsko) Július Szabó, „dobrovoľný zástupca dozorcovi transportu ranených“. Predslov je datovaný z decembra 1915. Stanica bola postavená juhozápadne od mesta, v blízkosti mestského parku, na brehu potoka Tugár. Prvý transport bol prijatý 24. januára 1915. Z 23 barakov 17 slúžilo na umiestnenie pacientov. V každom baraku bolo 116 postelí pre pacientov a 4 pre obsluhu – celkový počet lôžok bol 1 882. Barak č. XIV bol tzv. dôstojníckym barakom, s 30 posteľami pre nižších, s 20 pre vyšších dôstojníkov – Szabó uvádza aj menný zoznam dôstojníkov, liečených v Lučenci (s. 45-59), včítane mien ruských dôstojníkov (vojnových zajatcov). Komplementárne zariadenia boli podobné, ako v Trenčíne – špecialitou lučeneckej stanice bol tzv. elektro-hydroterapeutický ústav, schopný poskytovať rôzne fyzikálne procedúry, známe na dnešných rehabilitačných oddeleniach. Vedúcou lekárkou tohto ústavu bola Dr. Emma Gellértová. Bakteriologický ústav stanice začal fungovať až 23. apríla 1915 pod vedením doktorky Kataríny Verzárovej.

Komisárom stanice bol Dr. Ladislav Almásy, poslanec uhorského parlamentu¹⁸. Veliteľom vojenského oddielu do 22. 8. 1915 bol Oszkár Pachner, podplukovník jazdeckta vo výslužbe. Jeho nástupcom sa stal Ľudovít Szendy, major vo výslužbe. Oddiel mal 138 vojakov. Stanica začala fungovať bez vedúceho lekára. Túto funkciu prechodne zastával lučenecký lekár Dr. Bartolomej Reinfeld, až do príchodu chirurga Dr. Juraja Finályho¹⁹ koncom januára. Finály bol takisto len prechodne poverený vedením stanice. Definitívnym vedúcim sa stal univerzitný profesor z Budapešti, Dr. Zoltán Vámosy²⁰. Vámosy pôsobil ako vedúci lekár od začiatku marca až do 10. septembra 1915. Jeho nástupcom sa stal už spomínaný chirurg Dr. Finály. Počet

¹⁶Pre zaujímavosť uvedieme, že v Žiline bolo postavené aj krematórium, najmä na spopolnenie tiel ľudí, ktorí zomreli na infekčnú chorobu. Bolo to pravdepodobne prvé krematórium na území Uhorska (i Slovenska). V priebehu niekoľkých mesiacov však prestalo fungovať a bolo použité len na likvidáciu amputovaných končatín (MAILÁTH, ref 2, s. 113-114).

¹⁷SZABÓ, G.: A losonczy katonai megfigyelő állomás. Losonc: Kármán Zsigmond Könyvnyomdása, 1916.

¹⁸Almásy, László (1869 – 1936), právnik, od roku 1910 poslanec uhorského parlamentu za obvod Szentendre (Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 23).

¹⁹Finály György (1874 – 1920), syn slávneho filológa, autora latinsko-maďarského slovníka Henrika Finályho, absolvent lekárskej fakulty v Koložvári (dnes: Cluj, Rumunsko). Po vojne detský chirurg v Budapešti – Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 512 neuvádza jeho pôsobenie v Lučenci.

²⁰Vámosy Zoltán (1868 – 1953), od r. 1908 profesor toxikológie, od r. 1917 profesor farmakológie na univerzite v Budapešti (Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 2, Budapest, 1969, s. 950).

lekárov, pracujúcich na stanici kolísal medzi 12 – 16, brožúra ich uvádza menovite²¹. O pacientov sa starali opatrovatelky, bolo ich 75.

Od konca januára do ukončenia rukopisu (december 1915) prijala stanica v Lučenci 61 transportov v počte 24 844 chorých (ranených). Počet vnútorne chorých, vrátane infekčných, bol 13 899. Počet ranených 10 945 – z nich v 1 438 prípadoch bolo potrebné urobiť väčší chirurgický zásah: trepanáciu lebky, podviazanie artérie, „operáciu slepého čreva“²², amputáciu alebo odstránenie projektilu z tela. Nemáme možnosť porovnať štruktúru a chorobnosť, resp. letalitu, infekčných chorôb s údajmi z Trenčína, nakoľko Szabó uvádza len sumárny počet exitov – 145 na „týfus, cholera a iné choroby“²³.

V prípade staníc v Banskej Bystrici a Ružomberku máme dokumenty len o ich činnosti po roku 1916, teda o činnosti obdobia, keď tieto stanice už fungovali ako *špeciálne liečebné ústavy*. Popis činnosti špeciálnych ústavov je predmetom samostatnej našej práce²⁴, preto sa teraz o nich zmienime len stručne – poukázajúc na údaje, z ktorých možno dedukovať aj na ich „pozorovaciu“ činnosť do roku 1916.

Vedúci lekár špeciálneho ústavu v Banskej Bystrici, Július Benczur²⁵ 25. júna 1916 na valnom zhromaždení Krajského výboru boja proti tuberkulóze predniesol elaborát *O pľúcnych liečebných ústavoch Úradu pre záležitosti invalidov*²⁶. Úvodom svojej práce priblížil banskobystrický ústav: ústav sa nachádza asi 2 km od mesta, s vodovodom, kanalizáciou a elektrifikáciou „ešte z obdobia pozorovacej stanice“²⁷. Z 30 barakov 24 – každý so 100 lôžkami – slúži na umiestnenie chorých na tuberkulózu, v 25. baraku sú umiestnení infekčne chorí, resp. pacienti v karanténe – v tomto baraku je aj izba pre agonizujúcich chorých. Každý barak pozostáva z 2 „nemocničných izieb“, ktoré mali až do 50 lôžok, medzi izbami sú 2 malé miestnosti: pre službukonajúce opatrovatelky a pre kuchyňu. Vedľa každej nemocničnej izby je malá kúpeľňa s vaňou a WC. V každom baraku je aj miestnosť pre 2 poddôstojníkov a malá lekárska kancelária.

V zvláštnej budove je umiestnený tzv. centrálny kúpeľ s betónovými vaňami a sprchami. Táto budova slúži aj na hydroterapiu. Jeden z barakov slúži z polovice ako kostol a z polovice ako schôdzová miestnosť pacientov. Uvedené pravdepodobne už fungovalo aj pred rokom 1916, teda v období pozorovacej stanice. Ako novinku treba uviesť tzv. odpočinkové haly pre tuberkulotikov v počte 22, ktoré majú 500 lôžok na tzv. odpočinkové kúry²⁸.

Na čele špecializovaného ústavu zostal z obdobia pozorovacej stanice barón Ľudovít Kürthy, hlavný župan Zvolenskej a Turčianskej župy²⁹. Okrem vedúceho ústavu, Dr. Benczura, tu pracovalo 9 vedúcich oddelenia, 1 špecialista pre choroby krčné a ušné, 1 vedúci laboratória, 11 medikov a 58 opatrovateliek. Ako zaujímavosť možno uviesť, že okrem vojakov – v počte 235 – sa o prevádzku ústavu staralo aj 50 ruských zajatcov. Banskobystrický ústav slúžil len

²¹Z nich uvedieme Benjamina Friedmanna, ktorý podľa Szabóa pred pôsobením v Lučenci odborne pôsobil 20 rokov v USA.

²²Ide o laické definovanie výkonu. Správny názov: odstránenie červovitého výbežku slepého čreva, čiže apendektómia. Bola to operácia, zavedená do chirurgickej praxe len na začiatku 20. storočia.

²³SZABÓ, ref 17, s. 25.

²⁴KISS, L : A tuberkulózis elleni küzdelem Magyarországon az I. világháború alatt, különös tekintettel a beszercebányai és rózsahegy katonai gyógyintézetekre. In: Orvosi Hetilap – v tlači.

²⁵Benczur, Gyula (1879 – 1961), syn slávneho maliara Júliusa Benczura.

²⁶BENCZUR, G.: Rokkantügyi tudógyógyintézetekről. Budapest : A Tuberkulózis Elleni Küzdelem Országos és Központi Bizottsága kiadványa, 1916.

²⁷BENCZUR, ref 26, s. 6.

²⁸Prísne regulovaný režim odpočinkových kúr (bed rest) bol zavedený do liečby tuberkulózy nemeckým lekárom Detweilerom. VIRSÍK, K. – KRIŠTÚFEK, P.: História boja proti tuberkulóze so zvláštnym zreteľom na boj proti tuberkulóze na území Československa a Slovenska. Bratislava : Bonus, 2000, s. 16.

²⁹Kürthy, Ľudovít (1852 – 1921), veľkostatkár, v r. 1910 – 1917 zvolenský župan. Slovenský biografický slovník, zv. 3, Martin, 1989, s. 314.

na liečbu radových vojakov, pre dôstojníkov bol založený ústav so 600 lôžkami v Dolnom Smokovci³⁰.

Na rozdiel od bansko-bystrického ústavu, „špecializovaného“ na tuberkulózu, pozorovacia stanica v Ružomberku bola od januára 1916 „reprofilovaná“ na liečenie vnútorných a nervových chorôb všetkého druhu. O jej činnosti sa prvá správa objavila na stránkach budapeštianskeho lekárskeho týždenníka už v júli 1916 z pera vedúceho lekára ústavu, Dr. Mikuláša Rótha³¹ pod názvom: *Špecializovaný liečebný ústav uhorského kráľovského úradu pre záležitosti invalidov v Ružomberku*³². Presnejší obraz získame o činnosti ústavu v Ružomberku zo zborníka, ktorý bol vydaný v Budapešti roku 1919 pod názvom: *Pozbierané práce liečebného ústavu Krajinského úradu starostlivosti o vojnových invalidov v Ružomberku*³³. Kniha má prínos aj z hľadiska pozorovacích staníc – prináša totiž fotografie „barakového mestečka“, ako aj náčrt plánu mestečka v miere 1 : 2 500.

Ústav v Ružomberku začal fungovať v januári 1916 s počtom 1 600 lôžok – v decembri 1918 už mal 2 300, z toho 1 400 pre tuberkulotikov a 500 pre „nervovo“ chorých³⁴. Ako „dependence“ (pobočka) ústavu slúžili kúpele Korytnica so 400 – 500 lôžkami pre vojakov trpiacich na žalúdočné a črevné choroby. Podľa Rótha bol ústav zariadený „takmer na úrovni kliniky“. Disponoval röntgenom, ktorým sa dalo urobiť 40 – 50 snímok denne, resp. skiaskópií (presvecovaní). Laboratórium pozostávalo z 3 miestností: pre „kurzívne“ (bežné), na bakteriologické a na chemické vyšetrenia, vybavenej tak, „aby sa v každej mohlo robiť i vyšetrenie na vedecké účely“. Boli schopné i výroby živných pôd, ako i „aglutinačných sér“. V samostatnej budove sa nachádzal hydroterapeutický ústav so sprchami a 16 do zeme vnorenými vaňami z betónu³⁵.

Špecializovaný ústav v Ružomberku sa preslávil aj v dvoch oblastiach. Jednou z nich bola liečba pľúcnej tuberkulózy. Úsilie Ružomberčanov v tejto oblasti bolo ocenené tým, že 26. a 27. mája 1917 *Tuberkulózný spolok uhorských lekárov*³⁶ usporiadal svoje tretie veľké zhromaždenie v Ružomberku. Zúčastnili sa ho aj najväčší experti boja proti tuberkulóze z civilnej³⁷ a vojenskej sféry³⁸, ktorí navštívili i Róthov ústav.

Druhou oblasťou, ktorou bol ružomerský ústav známy v celej krajine, bola liečba tzv. „vojnových neuróz“. Priekopníkom elektroliečby pestrých symptómov (obrný končatín, tras celého tela, strata hlasu atď.), vznikajúcich obyčajne po prežití výbuchu granátu, prechodom cez mínové pole atď. a označených za „vojnovú neurózu“, sa stal mladý primár neurologického oddelenia ústavu v Ružomberku: Dr. Viktor Gonda³⁹. Gonda svoje skúsenosti, ktoré získal

³⁰BÓKAY, Á.: A hadirokkantak fürdő – és gyógyhelyeken való kezelésének szervezete Magyarországon. In: Orvosi Hetilap, roč. 61, 1917, č. 45, s. 607-609.

³¹Róth (neskoršie: Tállyai Róth), Miklós (1884 – 1944), absolvent lekárskej fakulty v Pešti, žiak profesora Korányiho, priekopník boja proti detskej tuberkulóze. Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 2, Budapest, 1969, s. 814.

³²RÓTH, M.: A m. kir. Rokkantügyi Hivatal rózsahegy-i különleges gyógyintézete. In: Orvosi Hetilap, roč. 60, 1916, č. 29, s. 387-388.

³³RÓTH, M. ed.: Az Országos Hadigondozó Hivatal rózsahegy-i gyógyintézetének összegyűjtött munkálatai. Budapest : Mai Henrik és Fia, 1919.

³⁴RÓTH, ref 33, s. 3.

³⁵Zdá sa, že hydroterapeutický ústav bol skôr pravidlom, než výnimkou v pozorovacích stanicach.

³⁶Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesülete, spolok bol založený r. 1912.

³⁷Korányi, Sándor barón (1866 – 1944), syn priekopníka boja proti tuberkulóze v Uhorsku Fridricha Korányiho, profesor vnútorného lekárstva na univerzite v Budapešti, medzinárodne uznaný priekopník fyziológie a patológie obličkových ochorení. Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 968-969.

³⁸Franz, Karl, generálny štábný lekár („vezértörzsorvos“) Ministerstva vojny vo Viedni.

³⁹GONDA, V.: A háború okozta „traumás neurózis“ tüneteinek gyors gyógyítása (Előzetes közlemény/ – közlemény a m. kir. Rokkantügyi Hivatal rózsahegy-i különleges gyógyintézetéből. In: Orvosi Hetilap, roč. 60, 1916, č. 33, s. 445-446.

GONDA, V.: A háború okozta traumás neurózis gyógyítása. In: Orvosi Hetilap, roč. 62, 1918, č. 24, 25, 26, s. 315-319, 345-347, 356-358.

Vojenská história

v Ružomberku, o 2 – 3 desaťročia neskôr zužitkoval ako profesor neurológie v Chicagu (USA)⁴⁰.

O povojnovom osude špecializovaného ústavu v Ružomberku sme našli tieto informácie: „Po vzniku ČSR maďarskí lekári a pacienti odnášali lieky, inventár, aj dokumentáciu a hrozila úplná deštrukcia nemocnice. Tomuto stavu zabránila československá armáda zriadením nemocnice s 500 lôžkami. Od roku 1920 bola nemocnica posádkovou nemocnicou, ako súčasť Divíznej nemocnice v Košiciach... Pod vedením prim. Obhlídala, ktorý bol súčasne aj riaditeľom nemocnice, začala výstavba novej nemocnice, a drevené baraky boli postupne nahradzované murovanými budovami...“⁴¹ Iný vývoj naznačili historici boja proti tuberkulóze: „V čase vzniku Československej republiky bola epidemiologická situácia tuberkulózy veľmi nepriaznivá... V tejto ťažkej situácii sa prvá spamätala vojenská správa, zásluhou generála vojenského zdravotníctva ČSR K. Franza⁴². Na jeho podnet boli pre tuberkulózných vojakov už v roku 1919 zriadené vojenské liečebne v barakoch... v Ružomberku a vojenské ozdravovne v... Matliaroch vo Vysokých Tatrách.“⁴³

Aj tieto dve posledné citácie potvrdzujú, že naša historiografia zameraná na dejiny zdravotníctva má v tomto smere ešte mnoho bielych miest. Naša práca chce byť len úvodom k problematike. Sme presvedčení, že bádáním v archívoch, v dobových časopisoch atď., sa nájde ešte mnoho spresňujúcich a dopĺňujúcich údajov o práci, ako i o ďalšom osude pozorovacích staníc.

⁴⁰KISS, L.: Skúsenosti z Ružomberka zužitkoval v Chicagu /USA/: Viktor Gonda /1889 – 1959/. In: Medicínsky monitor – v tlači.

⁴¹KOTHÁJ, P., ed.: Momenty z dejín slovenskej chirurgie. B.m.: Patria I., spol. s r. o., 1999, s. 247.

⁴²Možno, že je totožný s K. Franzom, ktorý r. 1917, ako generál Rakúsko-Uhorska, navštívil Ružomberok.

⁴³VIRŠÍK, KRIŠTÚFEK, ref 28, s. 21.

ČESKOSLOVENSKÉ STÁLE OPEVNENIA NA SLOVENSKU V ZORNOM POLI DOBOVEJ MAĎARSKEJ VOJENSKEJ PUBLICISTIKY

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: Czecho-Slovak Permanent Fortifications in Slovakia in view of the Period Hungarian Military Journalism. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 94 – 102, Bratislava.

In his study the author focused on the issues of Czecho-Slovak fortifications in the territory surrendered to Hungary in November 1938. He quotes that thanks to intelligence survey the Hungarian military command had detailed information on the existing Czecho-Slovak fortification system even before October 1938. In further part he monitors in detail four military periodicals, in which the largest area was devoted to Czecho-Slovak fortifications, e. g. *Magyar katonai szemle*, *Magyar katonaujság* and *Honvéd altiszti lapok* and *Ludovikás levele*. But he quotes that there were evident differences between individual elaboration of the issue.

Military history. Slovakia. Czecho-Slovak Permanent Fortifications in Slovakia.

Jedným z dôsledkov Viedenskej arbitráže medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom zo dňa 2. novembra 1938 bola z vojenského hľadiska aj strata väčšiny vybudovaných objektov čs. pohraničného pevnostného systému na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi vôbec. Išlo o objekty stáleho ťažkého opevnenia, objekty stáleho ľahkého opevnenia vz. 36 a vz. 37 a o ďalšie prostriedky fortifikácie pohraničia (napr. o zvláštne technické zariadenia na cestách – pozn. P. Ch.). Obranyschopnosť druhej republiky i z juhovýchodu bola týmto aktom prakticky úplne ochromená, hoci treba dodať, že línie opevnení ani v sledovanom priestore neboli zrealizované v plnom rozsahu.

Interpretovať ďalšie osudy čs. stálych opevnení na území odstúpenom Maďarsku možno prostredníctvom poznania relevantných vojenských archívnych prameňov, vtedajšej vojensko-politickej situácie a aj s ňou súvisiacou oficiálnou propagandou.

Zaujímavý pramenný materiál týkajúci sa vzťahu maďarskej brannej moci k čs. opevneniam na Slovensku i ku konečnému riešeniu tejto jednostrannej interakcie predstavuje, okrem iného, aj dobová maďarská vojenská publicistika. V našom príspevku sme sa preto zamerali práve na túto problematiku v konkrétnej aplikácii na štyri dobové maďarské vojenské periodiká.

Stanovený cieľ by však nebolo možné splniť bez náčrtu osudov čs. opevnení, ktoré sa stali korisťou maďarskej kráľovskej armády a informatívneho predstavenia uvedených periodík v rámci celej dobovej maďarskej vojenskej tlače.

Výskum predmetnej problematiky sme všeobecne realizovali predovšetkým vo fondoch Vojenskohistorického archívu v Budapešti a konkrétnym excerpovaním relevantných periodík v Maďarskej národnej knižnici, resp. Vojenskohistorickej knižnici, takisto v Budapešti.

OSUDY ČESKOSLOVENSKÝCH OPEVNENÍ NA ÚZEMÍ SLOVENSKA ODSTÚPENOM MAĎARSKU

Maďarská spoločnosť, maďarská branná moc a v rámci nej aj vojenská publicistika začali fyzicky spoznávať čs. opevnenia na južnom pohraničí Slovenska v súvislosti s dvoma dôležitými časovými medzníkmi. Boli to:

1. Obsadenie Šiah a Slovenského Nového Mesta maďarskou kráľovskou armádou dňa 11. októbra 1938;
2. Vojenské ovládnutie odstúpených území Slovenska a Podkarpatskej Rusi po Viedenskej arbitráži od 5. do 10. novembra 1938.

Maďarské vojenské velenie malo podrobné informácie o existencii čs. opevnení ešte pred októbrom 1938 v súvislosti s vojenskou špionážou. Niektorí maďarskí vojaci mohli dokonca na vlastné oči opevnenia uvidieť aj 5. októbra 1938 počas pohraničného konfliktu pri Jesenskom. Pre deviatich padlých honvédov to bola pravdepodobne jedna z posledných vecí, ktoré vo svojom živote videli.

No príležitosť vstúpiť do určitých objektov opevnenia a fyzicky ich preskúmať sa maďarským honvédom i civilistom naskytla až v súvislosti s komárňanskými rokovaniami medzi československou a maďarskou politickou reprezentáciou. Československá delegácia, vedená predsedom slovenskej autonómnej vlády Dr. Jozefom Tisom, sa už v úvode pomerne zložitých a napätých rokovaní (ktoré trvali od 9. do 13. októbra 1938 – pozn. P. Ch.) zaviazala Maďarsku odstúpiť dve pohraničné lokality na južnom a východnom Slovensku. Konkrétne išlo o mestečko Šahy a o pôvodnú časť zemlínkeho mesta Sátoraljaújhelyi so železničnou stanicou, ktorá sa po vzniku a etablovaní Československej republiky stala jej súčasťou a v roku 1920 dostala názov Slovenské Nové Mesto.

11. októbra 1938 triumfálne vstúpili jednotky maďarskej kráľovskej armády do oboch uvedených odstúpených lokalít.

Príslušníci maďarskej brannej moci, redaktori vojenských i civilných periodík i samotná verejnosť mohli československé opevnenia hlbšie preskúmať predovšetkým v Šahách. V tomto hontianskom mestečku, resp. v jeho najbližšom okolí, boli vybudované ľahké objekty opevnenia úseku II v počte desať kusov. Predstavovali mimochodom skutočné fortifikačné zaujímavosti s viacerými špecifickými rysmi. Išlo o jeden „starý“ ľahký objekt vz. 36, niekoľko „starých“ objektov vz. 36 s pribudovanou predsienkou a o varianty ľahkých objektov vz. 37. Okrem toho boli na cestnej komunikácii Šahy – Homok aplikované aj zvláštne technické zariadenia (železná záhora s postrannými stenami a 3 výhybnými stenami, dve skupiny „zabaranených“ koľajníc – pozn. P. Ch.).¹

Situácia hlavne v Šahách bola v mnohom identická s udalosťami v Čechách v čase obsadzovania pohraničných opevnení nemeckou armádou. Na jednej strane triumfujúca (maďarská) armáda, ktorá tu bez obetí a úsilia získala československé opevnenia – „...pamätníky...otrokárskej českej vlády...“² Na strane druhej armáda československá, ktorá ich bez boja musela opustiť.

Druhá etapa spoznávania československým stálych opevnení na Slovensku Maďarmi, sa začala krátko po verdikte Viedenskej arbitráže. 4. novembra 1938 vydal regent M. Horthy prvý armádny rozkaz a nasledujúceho dňa sa začalo s vojenským obsadzovaním odstúpeného územia. Celá táto akcia bola ukončená do 10. novembra uvedeného roku. V omnoho väčšom rozsahu sa zopakovali scény z príchodu maďarských vojakov do Šiah a Slovenského Nového

¹Bližšie o plánoch a realite vybudovaných objektov opevnenia v Šahách pozri aj: VONDROVSKÝ, I.: Opevnení z let 1936 – 1938 na Slovensku. Dvůr Králové nad Labem. 1995, s. 43-44.

²Felvidékünk – Honvédségünk (Trianontól – Kassáig). Budapest. 1939, s. 75.

Mesta, čo intenzívne vplývalo na morálku čs. vojakov dislokovaných na neobsadenom území Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Československé pohraničné pevnosti a ďalšie výsledné formy fortifikačnej činnosti pochopiteľne neunikli pozornosti honvédov prichádzajúcich na odstúpené územie.

Maďarskí vojaci si bunkre mohli všimnúť, keď prekonali Dunaj a obsadili Komárno; jednak s jeho starou pevnosťou a jednak s tromi vybudovanými čs. samostatnými pechotnými zrubmi.³ Ďalej, keď napríklad míňali hrad Krásna Hôrka, na úpätí ktorého bol minimálne jeden ľahký objekt vz. 37, takisto vybetónovaný, alebo sa s nimi stretli v bezprostrednej blízkosti hradných vrchov v Hodejove alebo v Turni. Keď v dvoch prúdoch smerovali ku Košiciam, a keď na ne narážali na mnohých ďalších miestach. K tomu treba samozrejme takisto prirátať aj početné zvláštne technické zariadenia na cestách, medzi ktorými museli pochodové prúdy maďarskej pechoty neraz „kľučkovať“.

O bunkre sa okrem vojakov a publicistov začala bližšie zaujímať i miestna maďarská verejnosť, pretože do odchodu československej armády z pohraničia na to nemala mnoho príležitostí. V počiatočnej fáze existencie maďarského režimu na odstúpenom území Slovenska sa čs. opevnenia stali objektom záujmu, ale i zosmiešňovania. Tiež vhodnou kulisou pre pamätne fotografie a terčom pre strelné zbrane rôznych kalibrov maďarskej kráľovskej armády. Okrem vojenských publicistov zaujali opevnenia aj novinárov civilných periodík.

Väčšina objektov čs. stálych opevnení na Slovensku sa po Viedenskej arbitráži ocitla na teritóriu, ktoré bolo v decembri roku 1938 oficiálne zaradené do organizačného doplnovacieho systému maďarskej kráľovskej armády.⁴ Môžeme predpokladať, že Maďarsko sa zmocnilo približne 1200 – 1560 objektov stáleho opevnenia na Slovensku,⁵ nepočítajúc do toho zvláštne technické zariadenia na cestách. Maďarské vojenské velenie muselo zároveň hneď od počiatku naliehavo riešiť otázku ich ďalšej fyzickej existencie.

V prvom rade to bol samozrejme problém zvláštnych technických zariadení na cestách, ktoré spomaľovali, resp. úplne znemožňovali, dopravu. Preto bolo nutné začať s ich fyzickou likvidáciou, ktorá sa začala ešte koncom roka 1938 a ukončená bola ešte v januári 1939.⁶

Ak nepočítame ukázkovú deštrukciu pravdepodobne iba jedného bunkra za prítomnosti regenta M. Horthyho koncom roka 1938, môžeme za rozhodujúce obdobie likvidácie čs. pohraničných pevností na Slovensku Maďarmi označiť rok 1939.

Dôvody likvidácie opevnení boli jednak politického a jednak vojensko-strategického charakteru. Prvý dôvod súvisel s tým, že čs. opevnenia predstavovali aj naďalej symbol Československej republiky, a teda aj symbol dôsledkov Trianonu pre Maďarsko. Čs. opevnenia vo veľkej miere takisto kopirovali pôvodnú československo-maďarskú hranicu, voči ktorej mali oficiálne maďarské politické kruhy odmietavý postoj. Maďarsko teda nemalo záujem trpieť tieto pamätníky minulosti. Pre variant likvidácie bola aj verejná mienka, ktorá bola takisto ovplyvnená revizionistickou politikou.

Omnoho zaujímavejší bol dôvod vojensko-strategický, súvisiaci s potenciálnym využitím objektov. Tu bola relevantná tá skutočnosť, že opevnenia mali vstupné portály zo severu, odkiaľ

³Bližšie o komárňanských čs. samostatných pechotných zruboch pozri zaujímavú prácu: STEHLÍK, E. – VAŇOUREK, M.: Hraničári na Dunaji. Mohelnice 1999.

⁴Bližšie k tejto reorganizácii pozri: Hadtörténelmi levéltár Budapest (ďalej len HL Budapest), M. kir. honvédelmi miniszter. 59 065/eln. 1/a.-1938. Tárgy: Felvidéki járási kat. pság-ok felállításának elhalasztása, f. Honvédelmi miniszter.

⁵V maďarskej vojenskej historiografii i publicistike sa tradične uvádza počet 1 200 objektov opevnenia vybudovaných na československo-maďarských hraniciach. Z uvedeného počtu pripadá drvivá väčšina na opevnenie ľahké, keďže ťažké opevnenia Maďari získali len v Komárne. Český amatérsky bádateľ a „bunkrológ“, Jan Lakosil, autorovi poskytol údaj až o cca 1 560 objektoch ľahkého opevnenia – „ropíkoch“, ktoré údajne padli Maďarom do rúk. Z tohto počtu dnes stojí, podľa informácií J. Lakosila, len 9 „ropíkov“. Bližšie: Magyarország a második világháborúban, Lexikon A – Zs. Budapest 1996, s. 68; Informácie, ktoré poskytol autorovi textu Jan Lakosil.

⁶HL Budapest, Cseh erődítések lerombolása t(árgy)ban értekezlet. Magyar királyi honvédelmi miniszter, eln. 1 vkf 1939. f. Vezérkar főnöke, 26. 1. 1939, sign. 3183.

mohlo v budúcnosti Maďarsku opätovne hroziť nebezpečenstvo. Iba v menšej miere sa preto potom dalo uvažovať o adaptovaní vhodných objektov na primárne i sekundárne účely.

Na okraj obidvoch momentov treba ešte podotknúť, že rozbité objekty predstavovali z hospodárskeho hľadiska i nemalý zdroj železa, ktoré sa dalo ešte využiť.

Už 26. januára 1939 sa na generálnom štábe maďarskej kráľovskej armády konala porada, predmetom ktorej bola otázka likvidácie tých československých opevnení, „... ktoré za žiadnych okolností nie sú využiteľné na naše vlastné ciele...“⁷ Do 10. februára 1939 mali aj relevantné zbory maďarskej kráľovskej armády (I., II. VII. a pravdepodobne VIII. armádný zbor) vyjadriť svoje odporúčanie vo veci ponechania, resp. likvidácie, opevnení.

Podobná pracovná porada na tému likvidácie opevnení sa konala aj 30. januára 1939.⁸ Následne sa začalo s likvidáciou opevnení ženijnými jednotkami maďarskej kráľovskej armády za účasti civilných firiem i dobrovoľníkov z radov civilného obyvateľstva. Zatiaľ sa podarilo identifikovať iba jedinú maďarskú vojenskú jednotku, ktorá sa podieľala na likvidácii opevnení v roku 1939: bola to mostná rota 2 práporu 101.

V roku 1939 však neboli zlikvidované všetky opevnenia, čo generálny štáb maďarskej armády o rok neskôr zdôvodňoval tým, že by to „...bolo bývalo znamenalo veľké materiálne zaťaženie...“⁹

V tejto súvislosti bola otvorená nová diskusia o ponechaných opevneniach v spomínanom roku 1940. Aj hospodárske zretele prinútili generálny štáb znovu iniciovať túto problematiku (v súvislosti s množstvom železa v opevneniach vhodným na recykláciu).¹⁰ Nad'alej existujúce opevnenia generálny štáb klasifikoval do štyroch skupín.¹¹ Po ukončení tejto diskusie sa v likvidácii opevnení pokračovalo (pravdepodobne až v roku 1941). No niektoré opevnenia predsa len boli ponechané. Vzhľadom na svoju polohu pri Dunaji i pre technické parametre boli ponechané samostatné pechotné zruby v Komárne, hoci ich pancierové zvony a kopuly boli neskôr odstrelené. Ľahké opevnenia boli zase ušetrené iba v tých prípadoch, ak ich zničeniu bránila bezprostredná blízkosť dôležitých hospodárskych, resp. civilných, stavieb (železníc, väčšieho počtu obytných domov, cirkevných budov atď).

Záverom možno povedať, že maďarská branná moc sa stretla s malodohodovými opevneniami aj v Rumunsku v roku 1940 a v Juhoslávii v roku 1941. Možno teda predpokladať, že skúsenosti s čs. opevneniami sa mohli širšie zúžitkovať.

MAĎARSKÁ VOJENSKÁ PUBLICISTIKA A ČESKOSLOVENSKÉ OPEVNENIA

Maďarská vojenská tlač z obdobia 1938 – 1945¹² bola reprezentovaná pomerne veľkým počtom periodík. S tým samozrejme súviselo i veľké množstvo spracúvaných tém.

Recepcia čs. opevnení v maďarskej vojenskej publicistike úzko súvisela s ich fyzickou existenciou na odstúpenom území, a preto predstavuje iba časovo parciálny problém. Hoci táto

⁷Tamže. K dokumentu je pripojená aj ceruzou načrtnutá mapa s úsekmi vhodnými na likvidáciu. Za takéto úseky sa považoval úsek východne od Šiah, vrátane mesta, dve línie na juhozápad a severozápad od Lučenca a úsek západne od Plešivca.

⁸Tamže.

⁹HL Budapest, 3286/el. sz. beérk. I.vkf. 1940. osztály, Tárgy: Cseh eredetű kiserődök lebontása, f. Vezérkar főnöke.

¹⁰Tamže.

¹¹Tamže. a/ pevnosti potrebné na výcvikové ciele /odporúčania zborov a výcvikového oddelenia/; b/ jednotlivé pevnosti využiteľné ako cieľ honvédov /odporúčania zborov/; c/ línia opevnenia využiteľná ako cieľ honvédov /p(ohorie) Burda/; d/ pevnosti zaisťujúce úsek rieky /Komárno/.

¹²Informatívne o maďarskej vojenskej publicistike tohto obdobia pozri heslo: katonai sajtó: In: Magyarország a második világháboruban, Lexikon A – Zs. Budapest: 1996, s. 215-216.

téma bola v menšej miere pertraktovaná vo viacerých vojenských periodikách, my sme si všimli iba tie, ktoré im venovali väčšiu pozornosť.

Vybrali sme štyri periodiká, ktoré najprv v stručnosti charakterizujeme.

Mesačník *Magyar katonai szemle* je zaradovaný medzi vojenské odborné periodiká, resp. mal ambície byť takýmto časopisom. Bol vydávaný Ministerstvom obrany (Honvédelmi minisztérium) v rokoch 1931 – 1944. Vo vzťahu k územia Slovenska, resp. Česko-Slovenska, boli v tomto mesačníku publikované viaceré zaujímavé príspevky predovšetkým v rokoch 1938 – 1939.

Týždenník *Magyar katonaujság* patril k všeobecným vojenským periodikám. Tieto noviny začali vychádzať v Budapešti 4. októbra 1938, čiže iba niekoľko dní po prijatí Mníchovskej dohody československou vládou. Boli vydávané do roku 1944.

Za koncepčne rovnaký možno považovať mesačník *Honvéd altiszti lapok* (1934 – 1944). Treba objektívne povedať, že tento časopis, určený predovšetkým poddôstojníkom maďarskej kráľovskej armády, si rokmi vytvoril a udržiaval pomerne dobrú úroveň. Mimochodom, v súčasnosti vychádza časopis s rovnakým titulom.

Posledným periodikom, ktoré sme si vybrali s jeho reflexiou čs. opevnení, je *Ludovikás levele*. Išlo o ročenku frekventantov šopronskej Akadémie Ludovika, vydávanú v rokoch 1922 – 1944, patriacu medzi ročenky a vestníky (vojenských) vzdelávacích ústavov.

* * *

Redakcia maďarského vojenského mesačníka *Magyar katonai szemle* priniesla v úvode decembrového čísla roku 1938 príspevok zodpovedného redaktora tohto periodika a zároveň plukovníka vo výslužbe Istvána Berkóa pod názvom *Spättnavrátená Maďarmi obývaná Horná zem*.¹³ Na margo československých opevnení a ďalších foriem fortifikácií pohraničia autor poznamenal: „... Česi v minulom roku a počas tohto roka, počínajúc ústím Iplá a končiac celou trianonskou hranicou, vybudovali za francúzske peniaze stálu líniu z betónových postavení, cestných prekážok a pevností. Dost' veľa troj stála tá česká Maginotová línia, veď napríklad v rovinatých oblastiach stoja v plnom rozsahu od seba pribl. na 500 metrov betónové guľometné hniezda so stenami hrubými pol metra, medzi ktorými sú vztýčené 10 – 20 metrov vysoké pozorovacie veže z pevných brvien, potom viac vzadu v pahorkovitom kraji sú už vážnejšie pevnosti a pozície delostreleckých batérií. Pozdĺž hranice pri vstupe a výstupe z každej obce boli z mohutných betónových blokov vybudované tankové prekážky, ktoré nerušenú dopravu dost' sťažujú. Počas odchodu z opevnení (československí vojaci – pozn. P. Ch.) odmontovali každú kovovú a drevenú súčiastku tak, že iba betón, ako aj poprevracaná zemina ostali. Niektoré takéto betónové guľometné hniezda po jednom stoja na dvore súkromného domu, alebo po jednom uprostred vinohradu, pričom si možno predstaviť mrzutosť vlastníka pozemku...“¹⁴

Do rovnakého čísla periodika *Magyar katonai szemle* bol zaradený aj príspevok Ernő Koppány pod názvom *České pevnostky v Šahách*.¹⁵ Podľa nášho názoru tento článok predstavuje z maďarskej strany najhodnotnejší materiál k poznaniu čs. stálych opevnení a typov zvláštnych technických zariadení na cestách v konkrétnom priestore. Autor využil časový úsek medzi odovzdaním Šiah Maďarsku a Viedenskou arbitrážou na podrobné štúdium všetkých foriem fortifikácií v tomto meste a jeho okolí.

Článok je pre lepšiu orientáciu, hneď v úvode, doplnený mapkou čs. fahkých objektov opevnenia. Okrem toho autor text doplnil podrobnými nákresmi typov zvláštnych technických

¹³Bližšie pozri: BERKÓ, I.: Hazatért a magyarlakta Felvidék. In: *Magyar katonai szemle*, 8, 1938, č. 12, s. 1-12.

¹⁴Tamže, s. 5.

¹⁵KOPPÁNY: E.: Ipolysági cseh kis erődök. In: *Magyar katonai szemle*, 8, 1938, č. 12, s. 13-26.

zariadení na cestách i samotných opevnení s ich detailmi a samozrejme i o (dnes) unikátne fotografie.

E. Koppány sa pri opise ľahkých objektov opevnenia kladne vyjadril najmä o objektoch vz. 37. „Staré“ objekty vz. 36 s čelnými strieľňami, ktorých archaickosť si uvedomovalo aj Riaditeľstvo opevňovacích prác (ROP), podrobil kritike vzhľadom na ich konfiguráciu v teréne a ľahkú identifikáciu aj pre vidových pozorovateľov. V tejto súvislosti sú zaujímavé predovšetkým identifikované spôsoby maskovania práve týchto objektov v teréne, keď jeden objekt bol ukrytý v nenápadne vyzerajúcej drevenej búde, či ďalší zakrývali drevené obklady z latiek. Opodstatnenou kritikou autor nešetril ani na nedostatočné zablokovanie prístupu k opevneniam pomocou ostnatého drôtu.

Objektom čs. stálych opevnení a osobitne zvláštnym technickým zariadeniam na stránkach tohto periodika následne venovala pozornosť aj trojica autorov – dôstojníkov maďarskej kráľovskej armády. Boli to mjr. Otto Rauscher, npor. Miklós Török a npor. Barnabás Jakab.

Trojica autorov najprv čitateľom priniesla príspevok k likvidácii zvláštnych technických zariadení na cestách.¹⁶ V jeho úvode autori prezentovali vývin úvah o najhospodárnejšom spôsobe deštrukcie týchto zariadení (i opevnení – pozn. P. Ch.) s ohľadom na množstvo ich „...zúčtovateľného stavebného materiálu...“¹⁷

Autori demonštrovali rozmiestnenie zvláštnych technických zariadení na príklade obce Pastovce, čo dokumentovali načrtnutou mapkou i fotografiami. Čo sa týka konkrétnej fyzickej likvidácie týchto stavieb, bolo ju možné realizovať tromi spôsobmi:

1. zbíjacím kladivom, ktorými disponovali ženijné honvédske jednotky;
2. šesťdesiattonovým napínacím mechanizmom;
3. navrtaním a odstrelom, doplneným predchádzajúcimi spôsobmi.¹⁸

Prostredníctvom konkrétnych deštrukčných pokusov sa ako najekonomickejší ukázal tretí variant. Deštrukčné ženijné jednotky s pribúdajúcimi demolíciami nadobúdali väčšiu zohranosť a praktické skúsenosti. Autori tiež uviedli, že pri rozbíjaní betónových zlomkov zvláštnych technických zariadení a získavaní z nich koľajníc, pomáhala 40-členná skupina občianskych robotníkov s vlastným náradím, ktorá odpracovala 10 pracovných hodín (bez bližšej špecifikácie – pozn. P. Ch.).¹⁹ Raritou tohto textu zostáva, že v zakreslených stavebných nárysoch a bokorysoch výhybnej steny je zakreslená aj strieľňa.

Trojica autorov sa v nasledujúcom čísle *Magyar katonai szemle* zamerala na problém likvidácie pevností.²⁰ Konceptne má tento druhý text viacero spoločných bodov s predchádzajúcim príspevkom. Autori pritom použili svoje vlastné označenie typov získaných čs. opevnení:

- Bunker typ „A“ (ĽO vz. 36 s pribudovanou predsienkou);
- Bunker typ „B/a“ (ĽO vz. 37 normálny);
- Bunker typ „B/a“ (ĽO vz. 37 zosilnený);
- Bunker typ „B/b“ (ĽO vz. 37 typ D).

Aj pri deštrukcii opevnení existovali dva spôsoby:

1. zničenie navrtaním a odstrelom a rozbitie zbíjacím kladivom;
2. zničenie výbuchom.

¹⁶RAUSCHER, O. – TÖRÖK, M. – JAKAB, B.: Cseh eredeti útzárak eltávolítása. In: Magyar katonai szemle, 9, 1939, č. 3, s. 53-63.

¹⁷Tamže, s. 53.

¹⁸Tamže, s. 56-57.

¹⁹Tamže, s. 63.

²⁰RAUSCHER, O. – TÖRÖK, M. – JAKAB, B.: Csehek által visszahagyott kiserődök rombolása. In: Magyar katonai szemle, 9, 1939, č. 4, s. 61-65.

Autori sa opäť venovali opisu hľadania najefektívnejšieho spôsobu deštrukcie pevností, ktorý bol dosiahnutý predovšetkým použitím adekvatného množstva trhavín. V závere článku sumarizovali množstvo pracovných hodín potrebných na prípravu i samotnú deštrukciu jednotlivých typov opevnení. V článku, bohužiaľ, nie sú prítomné konkrétne údaje, ktoré by sa týkali pohybu deštrukčných jednotiek v teréne. Napriek tomu, na margo obidvoch článkov môžeme poznamenať, že predstavujú popri článku E. Koppányja najkonkrétnejšie príspevky k poznaniu československých opevnení a zvláštnych technických zariadení na cestách v rámci maďarskej vojenskej publicistiky.

Druhým periodikom, ktoré sa hlbšie zaoberalo predmetnou problematikou bol týždenník *Magyar katonaujság*.

Prvýkrát sa československé opevnenia dostali na stránky spomínaných novín 18. októbra 1938 v súvislosti s územnými aspektami komárňanských rokovaní medzi česko-slovenskou a maďarskou politickou reprezentáciou. O objektoch opevnení v mestečku Šahy, ktoré sa stali 11. októbra 1938 korisťou maďarskej kráľovskej armády, redaktor týždenníka napísal: „...*Obávanú povest' našich honvédov najúčinnjšie potvrdili predovšetkým sami Česi ich obozretne vybudovaným obranným systémom, betónovými pevnosťami, drôtenými prekážkami, odstrašujúco vyzerajúcimi železobetónovými cestnými zátarasami a inými technickými zariadeniami...*“²¹ Oslavný text, týkajúci sa všeobecne odstúpenia Šiah a Slovenského Nového Mesta Maďarsku bol, okrem toho doplnený viacerými pútavými fotografiami.

Po Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938 mali redaktori spomínaných novín opäť množstvo príležitostí skúmať ľahké i ťažké objekty československého stáleho opevnenia na Slovensku a iné formy fortifikácie pohraničia.

Musíme poznamenať, že týždenník *Magyar katonaujság* zobrazoval čs. opevnenia hlavne v rovine oficiálnej propagandy prostredníctvom kratších útvarov publicistického štýlu, predovšetkým vysvetľujúcimi textami pod fotografiami. Hlbší prienik do problematiky opevnení alebo ich technických parametrov tu preto, na rozdiel od mesačníka *Magyar katonai szemle*, chýba.

Neprekvapuje preto, že v úvodníku novín zo dňa 27. novembra 1938 si čitateľ mohol prečítať, že „...*rad českých betónových pevností a celá 'československá' štátna idea sa pod váhou slova spravodlivosti zmenila na nepoužiteľné ruiny...*“²² Text je doplnený zaujímavou fotografickou kolážou. Na nej maďarský ľahký tank talianskej výroby (typ Fiat-Ansaldo L 3/35) svojím pásom „ničí“ ľahký objekt vzor 37. V skutočnosti by takáto situácia, pochopiteľne, nastať nemohla.

Krátke a propagandisticky vhodne zafarbené správy a početné fotografie československých opevnení týždenník pravidelne prinášal v októbri, novembri a decembri 1938, keď táto problematika bola v povedomí armády i civilného sektoru ešte pomerne živá.

Popri „obyčajných“ fotografických záberoch rozličných objektov stáleho opevnenia i zvláštnych technických zariadení, však dostali v novinách počas týchto mesiacov priestor už aj momentky z ich likvidácie.

V čísle z 1. januára 1939 bola publikovaná krátka fotoreportáž, ktorej témou bola prehliadka čs. opevnení samotným vládcom Maďarska, regentom M. Horthym. Na záberoch je zachytená aj likvidácia vytipovaného československého bunkra pomocou trhavín za osobnej prítomnosti regenta, ktorý sa na akcii „podieľal“.²³

V prvých mesiacoch roku 1939 bol záujem maďarských publicistov z periodika *Magyar katonaujság* o opevnenia menší. Do popredia sa dostali aj iné problémy a udalosti v stredo-

²¹Magyar katonaujság, 1, 1938, č. 3, s. 5.

²²Tamže, 1, 1938, č. 9, s. 1.

²³Tamže, 2, 1939, č. 1, s. 2.

európskom regióne, a aj v Maďarsku. Napriek tomu, týždenník vo vydání z 5. marca 1939 priniesol akčné snímky maďarského delostrelectva (húfnic), cieľom ktorého bol práve ľahký objekt vzor 37.²⁴

Pri príležitosti prvého výročia vydávania novín bolo v jubilejnom čísle prezentované krátke zhrnutie najdôležitejších vojenských udalostí za uplynulý rok. O československých opevneniach tam bola takisto informatívna zmienka.

V ročenke maďarskej vojenskej akadémie Ludovika *Ludovikás levente*, z roku 1939, sú československé opevnenia prvýkrát spomenuté v obsiahlom nekrológu o padlom poručíkovi pohraničnej strážne Tiborovi Meskóovi. Ten bol 5. októbra 1938 zabitý pri pohraničnej zrážke s príslušníkmi druhej rotý čs. hraničiarskeho práporu 9 v bezprostrednej blízkosti ľahkých objektov čs. opevnenia na Orávke (východne od Jesenského). Spolu s ním počas tohto konfliktu padlo na Orávke ďalších osem maďarských vojakov. Vieme, že rota maďarských pohraničníkov pod velením spomínaného por. Tibora Meskóa postupovala týmto smerom na priamy rozkaz veliteľa pohraničnej strážne vo Felsőhangony stotníka Gábora Felcsikiho. Podľa ročenky: „...*Obsadiac viac obcí, medzi nimi Chrámec a Rimavskú Seč sa (vojaci samostatnej maďarskej pohraničnej rotý – pozn. P. Ch.) lámali napred k Rimavskej Sobote. Nad Rimavskou Sečou, pri puste Kacagó sa pri českých betónových opevneniach dostali do prvej paľby. Tamojší českí a slovenskí (tôt – pozn. P. Ch.) osadníci totiž dostanúc správu o našom približovaní sa, utekali k opevneniam a odtiaľ, ako aj z povál domov, spoza stohov slamy na nich strieľali...*“²⁵

Pomerne typické sú v súvislosti s československými stálymi opevneniami aj spomienky pedagóga tejto vojenskej akadémie Dr. Károlya Mathiu. Dr. K. Mathia mohol opevnenia pozorovať počas cesty do odstúpených Košíc, do ktorých slávnostne vstúpili aj frekventanti a pedagógovia tejto akadémie. Po prekročení vtedy už bývalých hraníc pri Tornyosnémeti 9. novembra 1938 cestujúcich honvédov niekoľko kilometrov severne od tohto priestoru upúťali stále ľahké opevnenia úseku K IV. „... *O pár minút sa aj sprava aj zľava objavujú obrisy českých pevností podobné stohom slamy. Ich strieľne ešte aj pred pár hodinami hrozivo dávali pozor smerom k trianonskému Maďarsku. Teraz – bezcieľne ležia na jesennom strnisku, ako prázdnotou zívajúce, komické pamätníky jedného umelými prostriedkami do života uvedeného imperialistického štátu obávajúceho sa vlastných predtúch. Ešte v Hidásnémeti sme počuli, že český poddôstojník každý večer zatváral dvere za mužstvom pevností, aby sa (vojaci – pozn. P. Ch.) v noci nerozutekali. Ktovie dokedy by stála na takýchto slabých morálnych základoch budovaná armáda proti odhodlanému útoku maďarského honvéda bojujúceho za svoju vlasť a za zem svojich predkov...*“²⁶

V podobnom duchu nachádzame zmienky o opevneniach aj v článku Tibora Kisa v mesačníku *Honvéd altiszti folyóirat*.²⁷ Aj Tibora Kisa zaujali československé stále opevnenia vybudované v priestore južne od Košíc: „...*Na kasárňach českých financov veje maďarská zástava a nad na cestu postavenými obrovskými železobetónovými zátarasami víta prichádzajúcich slávobrána v národných farbách. Napravo a naľavo od cesty sa ako jedovaté huby dvíhajú voľne ponechané pevnosti. Čudujú sa, že miesto smrti a skazy zaplnia krajinu jemný vánok vzkriesenia a nádeje ...*“²⁸ *Naša duša sa chmúri iba občas, len čo sa objavujú zvyšky českých opevnení. Opevnenia sa vypínajú v teréne na každom 1000 – 1500 metri, tieto šachovnicovito rozmiestnené, fantastickými farbami natreté, kachľovým peciam podobné pevnosti. Ich úlohou bolo zomknutou paľbou hájiť umelú českú hranicu, upokojiť strachom sa chvejúcu verejnú mienku a dodať silu vo víťazstvo neveriacim vojakom... Ale s jedným ich staviteľia nepočítali, jedno uniklo pozornosti českého vojenského velenia, že jestvuje aj taká*

²⁴Tamže, 2, 1939, č. 10, s. 4-5.

²⁵Ludovikás levente, 17, 1939, s. 6.

²⁶Bližšie pozri: MATHIA: K.: A Ludovika akadémia a kassai bevonulásón. In: Ludovikás levente, 17, 1939, s. 16.

²⁷KIS: T.: A kassai bevonulásból. In: Honvéd altiszti folyóirat, 5, 1938, č. 12, s. 5-6.

²⁸Tamže, s. 5.

Vojenská história

*zbraň, ktorú nezadrží pancier, ktorá rozbije železobetón, ktorá zvalcuje všetko z cesty, a to je spravodlivosťou riadená morálna sila...*²⁹

Okrem uvedených štyroch periodík sa fotografie objektov čs. opevnení a zvláštnych technických zariadení na cestách so stručnými popismi sporadicky objavili aj v ďalších periodikách maďarskej vojenskej publicistiky, ako boli napr. *Vitézek Lapja*, *Csendőrségi Lapok* a v ďalších.

ZÁVER

V maďarskej vojenskej publicistike, ktorú tematicky upútali aj československé opevnenia, sú evidentné rozdiely v spracovaní predmetnej problematiky. V prípade článku Ernő Koppányia išlo o najhodnotnejší príspevok pozorovateľa, ktorého tieto stavby zaujali ako vojaka a osobne ich podrobne preskúmal, pričom pri produkcii textu uprednostnil ich vojenskotechnické aspekty. Vysoko treba oceniť aj ďalšie dva články trojice autorov Rauscher – Török – Jakab, ktoré sme už spomenuli. V ďalších príspevkoch išlo o autorov, ktorí tieto stavby videli iba z vlaku či automobilu, resp. mali informácie z druhej ruky. V tejto konštelácii potom vyzdvihli oficiálne názory dobovej propagandy.

Ako v mnohých iných prípadoch v dejinách, aj tu sa vyskytli úplne mylné, skresľujúce, ba až zavádzajúce informácie o opevneniach. Okrem toho autori použili i vlastný slovník na pomenovanie stálych opevnení a zvláštnych technických zariadení na cestách.

Typickým prvkom autorského rukopisu všetkých príspevkov bolo aj jednotné používanie adjektíva *český* vo význame pôvodu stavieb i brannej moci. Súviselo to pravdepodobne s oficiálnym pohľadom maďarských politických i vojenských kruhov na Slovákov.³⁰

Bolo pochopiteľné, že maďarská vojenská publicistika sa dlhodobo a naliehavo nemohla zaoberať iba týmto problémom. Prišli ďalšie, pre novinárov inšpirujúce udalosti v stredo-európskom regióne, pričom všetko „prikrylo“ vypuknutie druhej svetovej vojny a následná maďarská spoluúčasť na vojenských akciách po boku nacistického Nemecka, počínajúc útokom na Juhosláviu.

V roku 1943, zoči-voči kauze *ohyb Donu* („Don kanyar“) si na československé opevnenia už nik ani nespomenul.

A na záver môžeme skončiť otázkou, ktorú si v súvislosti s čs. opevneniami položil Tibor Kis: „...*Kolko krvi, kolko životov a vytrvalého boja by si vyžiadali tieto pancierované železobetónové strašidlá?* ...“³¹ Táto otázka však už úzko súvisí s dlhotrvajúcou polemikou o tom, či sa Československo malo alebo nemalo podrobiť rozhodujúcemu nátlaku Nemecka a neskôr Maďarska a Poľska.

²⁹Tamže, s. 6.

³⁰Bližšie o vzťahu oficiálnych maďarských politických kruhov k Slovákom v tomto období pozri: TILKOVSKÝ, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 1972, s. 8-14.

³¹KIS, T.: A kassai bevonulásból. In: Honvéd altiszti folyóirat, 5, 1938, č. 12, s. 6.

PRÍPRAVY SLOVENSKA NA VOJNU PROTI ZSSR A ICH VPLYV NA POMERY V ŠARIŠKO-ZEMPLÍNSKEJ ŽUPE¹

MARTIN PEKÁR

PEKÁR, M.: Preparation of Slovakia for a War against the USSR and its Impact upon the Situation in the District of Šariš and Zemplín. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 103 – 109, Bratislava.
The published material deals with the issue of preparation of Slovakia for the war against the USSR and its impact upon the life of population in the region of the Šariš-Zemplín district. He documents displays of preparation for the war in the mentioned region, e. g. improving of roads in the direction to Prešov – Dukla Pass and Michalovce Humenné – Medzilaborce, laying of remote cable on the route Prešov – Rzesów, building of telegraph and telephone line. He pays attention also to transfers of German troops that required alteration of the security situation in the district, strengthening of gendarmery stations and co-ordination of the activity of gendarmery and financial guard.
Military history. Slovakia. World War II. East Slovakia.

Sovietsky zväz uznal de facto i de iure Slovenskú republiku 16. septembra 1939. Vzťahy oboch štátov však boli, rovnako ako celá zahraničná politika SR, určované tým, že Slovensko bolo nemeckým satelitom. Satelitný pomer SR k Nemecku neponechával slovenskej diplomacii mnoho priestoru na manévrovanie. Ak aj k nejakým pokusom došlo, Nemci ich tvrdo odmietali. Typickým príkladom sú salzburské rokovania v júli 1940 a následná zmena slovenskej vlády. Slovensko-sovietske vzťahy boli teda odrazom nemecko-sovietskych vzťahov, ktoré boli formálne priateľské, hoci Nemecko už od leta 1940 začalo pripravovať plán útoku na ZSSR.

Plán Barbarossa sa konštituoval postupne, úloha satelitov, vrátane Slovenska, sa v ňom tiež modifikovala. Na prelome rokov 1940/1941 malo Slovensko v plánoch Nemecka len podradnú úlohu ako priestor presunu a nástupu. Slovenská armáda v sile asi 28 000 mužov nebola v tomto smere predmetom nemeckého záujmu, hoci sa na jej budovaní od počiatku podieľala Nemecká vojenská misia na Slovensku. So SR sa nepočítalo ako s aktívnym činiteľom.² Až na jar 1941 začalo Nemecko z rôznych dôvodov uvažovať o priamom zapojení satelitov do vojny proti ZSSR.³ 30. apríla 1941 sa v Bratislave konala konferencia ministrov, ktorej výsledkom bolo podpísanie zmluvy o prechode a pobyte nemeckých vojsk na Slovensku. V protiklade k pôvodným zámerom vyslovil Hitler v polovici júna 1941 pranie, aby sa obidve slovenské divízie zúčastnili na útoku proti ZSSR. K definitívnemu oficiálnemu rozhodnutiu vo veci účasti armády SR došlo až tesne pred rozpútaním konfliktu. Hitlerove pranie tlmočil J. Tisovi a V. Tukovi 21. júna 1941 nemecký veľvyslanec v Bratislave H. E. Ludin. Menovaní s nemeckou požiadavkou nasledujúci deň súhlasili.⁴

22. júna 1941 prepadlo nacistické Nemecko Sovietsky zväz. K operácii Barbarossa sa pripojilo aj ľudské Slovensko. Prerušilo diplomatické styky so ZSSR a 24. júna prekročila slovenská armáda hranicu s Generálnym Governmentom a so Sovietskym zväzom. Tento akt

¹Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/92.

²SCHÖNHERR, K.: Die Slowakei im militärischen Kalkül des Deutschen Reiches, 1939 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Zost. F. Cséfalvay, M. Púčik. Bratislava : VHU, 2000, s. 163.

³KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudský režim na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1986, s. 183.

⁴KLIMKO, ref 3, s. 185.

výrazne ovplyvnil medzinárodnopolitické vzťahy i vnútropolitickú situáciu SR. Príprava na vojnu a samotné zatiahnutie Slovenska do nej priniesli so sebou aj sériu nutných vojenských a vojnových opatrení a, čo je najdôležitejšie, znamenali prudké zhoršenie hospodárskej situácie štátu. Tým sa narušil snáď jediný faktor, ktorý dokázal aspoň čiastočne a dočasne udržiavať relatívnu lojalitu širších vrstiev obyvateľstva. Stále rastúca nespokojnosť, mobilizácia, hroziace boje a rozrastajúci sa protifašistický odboj potom spôsobili začiatok definitívneho pádu nestabilného režimu.

O prípravách útoku Nemecka na Sovietsky zväz predstavitelia Slovenska vedeli niekoľko mesiacov vopred. Napriek tomu, že neboli informovaní o podrobnostiach, vojnu v súčinnosti s Nemeckom tajne pripravovali. Prípravy sa realizovali na celom území Slovenska a mali rôznu podobu: od vojenských cez bezpečnostné a hospodárske prípravy až k propagandistickým akciám. Prípravy sa výrazne dotkli geopoliticky exponovaného východu republiky – vtedajšej Šariško-zemplínskej župy.

Už v rokoch 1939 – 1941 sa na Slovensku v súlade s nemeckými pokynmi postupne realizovala úprava celého radu komunikačných spojení, v tom čase v zdanlivo nelogickom severnom, resp. severovýchodnom smere. Upravovali sa cesty, budovali sa výhybky a zosilňovali sa mostné konštrukcie.⁵ Na východe štátu bola inšpekcia nemeckej vojenskej misie s cieľom pripraviť sériu opatrení nevyhnutných na presun nemeckej armády smerom na severovýchod, vykonaná v prvej polovici roku 1940.⁶ Na úpravu tu boli určené spojenia Prešov – Dukliansky priesmyk a Michalovce – Humenné – Medzilaborce. Skvalitniť bolo treba spojenie ŠZŽ s ostatným územím Slovenska v smere Prešov – Žilina.⁷ Tieto, zatiaľ pomerne nenápadné vojenské prípravy, prinášali obyvateľstvu v prvom rade pracovné príležitosti. Ich charakter, rozsah a tempo zároveň stále viac naznačovali, že sa môže jednať o súčasť príprav útoku na ZSSR. Propaganda avšak až do poslednej chvíle túto alternatívu vývoja medzinárodnopolitických vzťahov vylučovala.

Významné miesto v prípravách Nemecka na vojnu proti ZSSR zohrával Konzulát Veľkoneemeckej ríše v Prešove, ktorý bol zriadený na začiatku roka 1941.⁸ Na jeho čele stál Rakúšan Peter von Woinovich. Slovenská vláda vydala pokyn, že zriadenie konzulátu má byť „dôverné“. Ani slovenská, ani nemecká verejnosť sa na konzulát so svojimi žiadosťami obracať nemala. Podľa výsledkov preskúmania, vedeného štátnobezpečnostným aparátom po skončení druhej svetovej vojny, hlavným poslaním konzulátu mala byť práve špionáž a koordinácia príprav na útok proti ZSSR.⁹

Ďalšou zo série vojenských príprav, na ktorých sa aktívne zúčastnila aj slovenská armáda, bola výstavba telefónnych a telegrafných spojení, ktorú realizoval krátko pred vypuknutím konfliktu pre potreby nemeckej brannej moci slovenský spojovací prápor. V priebehu apríla a mája 1941 bol položený diaľkový kábel na trase Prešov – Rzeszów v úseku Prešov – štátna hranica. Dvojitým telefónnym alebo telegrafným vedením bol spojený Prešov s Veľkým Šarišom, Sviniou, Vranovom nad Topľou, Stropkovom, Humenným a Hertníkom. Bolo tiež vybudované dvojité telegrafné vedenie na trase Hertník – Bardejov – Zborov Nižná Polianka – štátna hranica.¹⁰

V tom istom čase sa už v súvislosti s pripravovaným útokom na ZSSR cez východné Slovensko presúvalo nemecké vojsko a vojenský materiál. Presun sa realizoval cestami Prešov – Ladomírová a Prešov – Zborov a oficiálne sa dával do spojitosti s ukončením vojenských

⁵KATREBA, Z.: Vojenské a politické kroky predchádzajúce vstupu Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu v roku 1941. In: Vojenská história, roč. 4, 2000, č. 2, s. 40.

⁶PAŽUR, Š.: Protifašistický odboj na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 75.

⁷KATREBA, ref 5, s. 40.

⁸V Prešove bol zriadený nemecký konzulát. In: Slovák, roč. 23, 1941 (1. 1.), č. 1, s. 3.

⁹Archív Ministerstva vnútra SR Levoča, f. U 012, inv. j. 705, šk. 41.

¹⁰KATREBA, ref 5, s. 41-42.

akcií na Balkáne.¹¹ 5. mája vydalo ministerstvo vnútra prísne tajné smernice s názvom *Plán Prešov a Plán Nitra*. Smernice obsahovali konkrétne pokyny, ako majú úrady pomáhať a konať pri presune a pobyte nemeckých vojsk na Slovensku, resp. ako obmedzovať vydávanie a ako kontrolovať osobné doklady. Hneď od 6. mája 1941 zakázal prednosta ÚŠB P. Starinský až do odvolania vydávať povolenia na prekročenie hraníc (vrátane malého pohraničného styku), ako aj vydávať i predlžovať vstupné víza. Od polovice mája potom prichádzali nemecké jednotky priamo na Slovensko ako východisko na útok.¹²

Presuny a pobyt nemeckého vojska a presuny slovenských jednotiek si vyžiadali úpravu bezpečnostných pomerov v Šarišsko-zemplínskej župe. V snahe zabezpečiť hladký pohyb vojakov a predísť ohrozeniu poriadku a bezpečnosti, či ilegálnym prechodom cez hranice, nariadil 30. apríla župan Andrej Dudáš posilniť žandárske stanice v pohraničnom úseku.¹³ Na tento podnet vydal župný veliteľ žandárstva Jozef Dressler konkrétne príkazy, jednotlivé stanice¹⁴ boli posilnené o 1 až 4 žandárov. Ako vyplýva zo správy o kontrole bezpečnostnej situácie z 8. mája, opatrenia sa javili ako dostatočné. Menej sa darilo koordinovať činnosť žandárov s činnosťou Finančnej stráže.¹⁵

Obyvatelia neboli otvorene pripravovaní na vojnu. Ich neistota a obavy sa začali definitívne potvrdzovať práve v súvislosti s presunmi obrovského počtu nemeckých i slovenských vojakov a vojenského materiálu severovýchodným smerom. V pohraničných oblastiach hovorili ľudia o vojne už v polovici mája. Napriek strachu a nesúhlasu sa správali lojálne a korektne, hoci presuny armád boli spojené s obavami. Tie súviseli jednak s potrebou zaopatriť presúvajúc sa vojsko¹⁶, a jednak so strachom z neho. Nemecká armáda vo všeobecnosti postupovala disciplinovane a dôstojne. Napriek tomu sa však nepodarilo vyhnúť viacerým výtržnostiam medzi nemeckými vojakmi a miestnym obyvateľstvom. Vojaci sa dopustili násilností na Židoch v obci Kurima, kde bolo nemecké vojsko ubytované v dňoch 5. – 16. júna 1941. Okrem toho, v tej istej obci kradli v židovských a v jednom kresťanskom obchode¹⁷, v humenskom okrese vyvolali viacero krčmových bitiek a v Snine znásilnili 14-ročné dievča¹⁸. Tragická udalosť sa stala v Solivare, kde nemecký vojak neúmyselne smrteľne postrelil 12-ročné dievča.¹⁹ Rozporuplné správy sa zachovali o presune slovenského vojska. Najmä oficiálna propaganda ho často dávala za vzor disciplíny. Situačné správy však hovoria aj o tom, že vo viacerých prípadoch sa slovenskí vojaci správali nedisciplinovane, pôsobili dezorganizovane, spôsobovali materiálne škody, ignorovali dopravné predpisy a civilistov ohrozovali zbraňami.²⁰ Najviac sťažností na slovenských vojakov pochádza od Okresného úradu v Medzilaborciach, kde vojaci ponižovali miestne obyvateľstvo arogantným a agresívnym správaním. Okresný náčelník K. Reinhardt v správe napísal: „*Vystupovanie niektorých príslušníkov armády bolo veľmi trápne a vystupovali voči civilnému obyvateľstvu miestami tak, ako vojsko na dobytom území.*

¹¹ŠA Košice pobočka Trebišov, f. OÚ Trebišov, 1941, šk. 57, obežník z 27. 4. 1941 o prechode vojska a ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa (ŠZŽ), 444/Ib-41ŠB, obežník MV z 26. 4. 1941 o prechode vojska.

¹²KLIMKO, ref 3, s. 184.

¹³Neskôr, 4. 6. 1941, bolo pohraničné pásmo SR presne vymedzené vyhláškou ministra národnej obrany. Vid': *Úradné noviny*, roč. 23, 1941, č. 28 (14. 6.), s. 905-908.

¹⁴Kamenica nad Cirochou, Papín, Pčoliné, Snina, Osadné, Čertižné, Vydraň (časť Medzilaboriec), Výrava, Medzilaborce, Čierne Pole, Jovsa, Malčice, Palín, Pavlovce nad Uhom, Závadka, Bídovce, Zemplínske Hradište, Slanec, Slanská Huta, Budimír, Kostoľany nad Hornádom (dnes súčasť Družstevnej pri Hornáde), Rozhanovce.

¹⁵ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

¹⁶Obavy z nedostatku potravín sa v tomto čase spravidla nepotvrdzovali. Skôr naopak, zachovali sa správy, že v dedinách, cez ktoré transporty prechádzali, sa solventní nemeckí vojaci zastavovali a nakupovali potraviny, čím zvyšovali ich cenu a z čoho miestne obyvateľstvo profitovalo. [Např. ŠA Prešov pobočka Vranov nad Topľou, Pamätná kniha obce a Hlínne.]

¹⁷ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 627/Ib-41 ŠB.

¹⁸ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB.

¹⁹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

²⁰Např. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB a 791/Ib-41 ŠB.

... jazda zdržujúca sa vo Výrave svojvoľne spásla líku hájnika ... neznámy poručík – záložník dožadovaval sa prídely gumy na auto na obyčajný ústny príkaz ... [mäsiara] ohrožoval neznámy čatník revolverom ... a takto si chcel vynútiť odpredaj tovaru. ... Okrem toho bol aj prípad krádeže prasiec, samovoľného odoberania pokrmov bez akýchkoľvek príkazov...²¹ Preto žiadal sprísniť disciplínu vojska podľa vzoru nemeckej armády, na ktorú sa napriek dlhšiemu pobytu v okrese nevyskytla ani jedna sťažnosť.²² Správanie slovenských vojakov, konkrétne v okrese Medzilaborce, môže mať súvislosť s tým, že tam žilo prevažne rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo propagandou diskreditované. Netreba snáď osobitne zdôrazňovať, že prítomnosť nemeckých i slovenských vojakov znamenala zvýšené nároky na zásobovanie.

V posledných dňoch pred útokom a počas prvých dní po jeho začiatku sa realizovala séria najdôležitejších vojenských, bezpečnostných a vojnových opatrení. Vojenské prípravy, maskované ako cvičenia, smerovali predovšetkým k plnej aktivizácii hlásnej služby a protileteckej obrany. Z hospodársko-strategického hľadiska bolo prvoradé zabezpečiť ochranu objektov dôležitých na obranu a chod štátu pred náletmi a sabotážami. Súpis týchto objektov sa realizoval podľa pokynov ministerstva vnútra ešte koncom roka 1940.²³ Strážne oddiely podnikov dôležitých na obranu štátu (tzv. SODO) však boli podľa príkazu MNO aktivované len v niektorých najdôležitejších objektoch. V novembri boli preventívne zriadené nočné závodné stráže.

Od 19. júna bola v Prešove až do odvolania vyhlásená cvičná pohotovosť CPO, čo znamenalo predovšetkým povinné zatemnenie a označenie úkrytov.²⁴ Ministerstvo vnútra nariadilo nedodržiavanie pohotovosti trestať hornými sadzbami.²⁵ 21. júna boli rozdelené prísne dôverné pokyny na prípadný boj proti parašutistom, ktorým boli poverení žandári v koordinácii s vojskom²⁶, Hlinkovou gardou a s jednotkami Freiwillige Schutzstaffel²⁷. V ten istý deň rozhodol minister vnútra o reorganizácii žandárstva.²⁸ Na základe evidencie nespoľahlivých osôb, podozrivých zo špionáže, sabotáže alebo rozkladnej činnosti, ktorá sa uskutočnila v druhej polovici mája²⁹, sa uskutočnilo 22. júna, na príkaz prednostu ÚŠB P. Starinského, konfinovanie osôb podozrivých z vyzvedačstva v prospech ZSSR, osôb schopných vyvolať nepokoje, atentáty, zásobovacie ťažkosti, a, konečne, osôb činných v komunistickom hnutí. Najnebezpečnejší jedinci boli zaistení a odtransportovaní do tábora v Ilave.³⁰ 22. júna bola na všetkých okresných a župných úradoch nariadená permanentná služba. Všetci okresní náčelníci mali byť stále k dispozícii a mali pre svojich podriadených a členov HSLS zorganizovať poradu o aktuálnej situácii.³¹ 23. júna zrušil J. Dressler žandárom všetky dovolenky a nariadil žandárskym útvarom v župe kasárenskú pohotovosť. V spolupráci s HG a FS sa stalo najdôležitejšou úlohou žandárstva udržiavať verejný poriadok a dbať na bezpečnosť priemyselných stredísk a železničných spojení.³² Od posledného júnového týždňa sa povinne museli hlásiť všetky osoby, ktoré sa súkromne zdržiavali mimo svoje bydlisko dlhšie, ako

²¹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 719/Ib-41 ŠB.

²²Tamže.

²³ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 20/ Iib-41 ŠB.

²⁴Cvičná pohotovosť CPO v Prešove. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 138 (21. 6.), s. 3.

²⁵ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 432/Ib-41 ŠB.

²⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 648/Ib-41 ŠB.

²⁷KATREBA, ref 5, s. 48.

²⁸Úradné noviny, roč. 23, 1941, č. 31 (28. 6.), s. 971-975.

²⁹V ŠZŽ sa jednalo o približne 130 osôb. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 459/Ib-41 ŠB.

³⁰ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 548/Ib-41 ŠB.

³¹1941, jún 22. Bratislava. – Telefonogram ÚŠB o bezpečnostných opatreniach v deň vojenského prepadnutia ZSSR hitlerovským Nemeckom, zaslaný župným úradom na Slovensku. In: Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938 – 1944) In : Október 1938 – jún 1941. Zost. J. Chreňová. Bratislava : Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1988, s. 591-593.

³²ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

12 hodín.³³ Zo štátnej nemocnice v Prešove boli niektorí ľahší pacienti prepustení domov a bolo tu zriadených 200 lôžok pre ranených.³⁴

Krátko po vstupe do bojov sa vyostřili niektoré každodenné problémy. Najzávažnejšie boli hospodárskeho charakteru a súviseli so zásobovacími ťažkosťami. Problémy so zásobovaním sa vyskytovali v podstate od konca roka 1939. Až dovtedy však nepostihovali väčšie územia a vláda ich dokázala pohotovo zažehnať. V júni 1941 sa ale situácia rapídne zhoršila. Nedostatok predovšetkým rôznych potravinových článkov hlásili všetky okresy župy, ale nedali sa riešiť k všeobecnej spokojnosti. Stále častejšie a vo väčšej miere sa prejavoval nedostatok múky, mäsa, masti, cukru, ale aj mydla, kože a krmiva pre dobytok.³⁵ Najkritickejšia situácia sa podľa hlásení javila v michalovskom okrese, kde bolo podľa okresného náčelníka už v máji až 9 000 nezaopatrených ľudí, ku ktorým malo pribudnúť ešte asi 1 000 nemeckých vojakov.³⁶ Hoci sa zjavne jedná o nadhodnotený, nereálny počet, situácia sa skutočne komplikovala a jediným riešením bolo znižovanie prídelov. Viedlo to k nárastu nespokojnosti, ktorá však ani v nasledujúcich mesiacoch nenadobudla otvorenejšie podoby.

Samozrejým dôsledkom brannej pohotovosti bola nutnosť centrálne riadiť a organizovať hospodárstvo štátu. Prioritou sa logicky stalo zásobovanie armády, až na druhom mieste stalo civilné obyvateľstvo. 25. júna podpísal minister hospodárstva G. Medrický nariadenie s mocou zákona, ktorým udelil monopol v rastlinnom hospodárstve *Obilnej spoločnosti pre Slovensko*, v živočíšnom hospodárstve *Slovopolu* a v oblasti priemyslu a surovín *Ústrednému združeniu slovenského priemyslu*.³⁷ S kontrolou hospodárskeho života súvisela nielen vtedy už bežná regulácia cien, ale aj presné stanovenie spôsobu distribúcie tovaru, obmedzovanie výroby, súpis hospodárskych zvierat či povinné hlásenie hospodárskych zásob a pomerov v podnikoch. Bezprostredne sa obyvateľov regiónu dotkla rekvirácia potravín a hospodárskych zvierat. V zlej ekonomickej a zásobovacej situácii si ľudia sami v rámci možností vytvárali vlastné väčšie či menšie zásoby potravín. Tie však museli v súlade s príslušnou vyhláškou prihlásiť.³⁸ Na konkrétne udania sa konali aj domové prehliadky, ich cieľom bolo nájsť nedovolené potravinové zásoby. Za daného stavu neúmerne rástli ceny spotrebného tovaru a rozvíjal sa čierny trh.

Od 22. júna do 5. júla 1941 prebehla na Slovensku „skrytá“ mobilizácia, v rámci ktorej narukovalo takmer 57 000 vojakov a dôstojníkov.³⁹ Bola poznamenaná viacerými problémami. Boli to problémy s dopravou, s politickou orientáciou záložníkov, ale najmä problémy hospodárskeho charakteru. Nástup záložníkov do armády mal závažné hospodársko-sociálne dôsledky, keďže sa tak udialo počas sezónnych poľnohospodárskych prác a náhradná pracovná sila nebola zabezpečená.⁴⁰ V jednej z periodických správ sa napr. píše: „*Pri lúčení záložníkov odohrávajú sa dojmavé scény a v niektorých roľníckych rodinách panuje zatrpknutosť pre odchod jedinej alebo najlepšej pracovnej sily v čase, keď je najviac práce.*“⁴¹ Nový prednosta ÚŠB J. Beňuška vydal 2. júla úpravu, podľa ktorej sa mali na zmenšovaní negatívnych dôsledkov mobilizácie podieľať všetci predstavitelia štátneho aparátu a verejne činné osoby (učitelia, farári a pod.).⁴² Toto opatrenie však nemalo výraznejší pozitívny dopad.

³³Povinné hlásenie osôb v skrátenom čase. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 141 (25. 6.), s. 3.

³⁴ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

³⁵Napr. situačné správy OÚ a PR za máj až júl 1941. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 460/Ib-41 ŠB, 699/Ib-41 ŠB, 791/Ib-41 ŠB.

³⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 569/Ib-41 ŠB.

³⁷O nerušený beh hospodárskeho života. In: Slovák, roč. 23, 1941, č. 146 (27. 6.), s. 3.

³⁸Povinnosť prihlásiť zásoby. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 121 (29. 5.), s. 3.

³⁹Bližšie: KATREBA, Z.: „Skrytá“ mobilizácia na Slovensku v roku 1941. In: Vojenská história, roč. 4, 2000, č. 3 – 4, s. 87-100.

⁴⁰Napr. situačné správy OÚ a PR za máj až júl 1941. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 460/Ib-41 ŠB, 699/Ib-41 ŠB, 791/Ib-41 ŠB.

⁴¹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴²ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 718/Ib-ŠB.

Samotný akt vyhlásenia vojny zapôsobil na ľudí, napriek jej všeobecnému očakávaniu, znepokojujúco. J. Dressler konštatoval, že obyvateľstvo je skleslé a ľahostajné, vládny radca a zároveň prešovský policajný riaditeľ Gustáv Pongrácz rovnako hovoril o skleslosti obyvateľstva a o obavách ľudí z ďalšieho vývoja.⁴³ Časť obyvateľstva vojnu, napriek obavám, schvaľovala, väčšina však bola proti nej. Vstup do vojny kritizovala väčšina inteligencie. Proti boli samozrejme sympatizanti komunistického hnutia, ale aj mnoho ďalších občanov, ktorí sa nestotožňovali s nanútenou zahraničnopolitickou orientáciou Slovenska i s osobným ne-dobrovoľným angažovaním vo vojne. Najväčšie obavy z bojov boli v najchudobnejších severo-východných častiach župy, v ktorých malo obyvateľstvo v živej pamäti vojnové udalosti z rokov 1914 – 1915, prípadne z roku 1939. Obyvatelia Prešova a pohraničných oblastí sa v prvých dňoch konfliktu báli predovšetkým leteckých náletov.⁴⁴

Napriek nesúhlasu s vojnou a napriek komplikáciám s poľnohospodárskymi prácami bol nástup záložníkov uskutočnený bez väčších incidentov, k čomu zaiste prispel zákaz výčapu alkoholických nápojov.

Vojnová psychóza trvala iba v prvých dňoch. Po počiatočných nemeckých úspechoch opadla a prevládol názor, že vojna nepotrvá dlho. Na takýto vývoj verejnej mienky mali vplyv najmä dva faktory, ktoré spolu čiastočne súviseli. Bezprostredne po vstupe do vojny bola v tlači rozpútaná nenápadná, ale účinná propaganda. Kým do 22. júna bol Sovietsky zväz v tlači prezentovaný ako priateľ Nemecka a Slovenska, po tomto dni sa začali objavovať články a správy, ktoré čitateľom podsúvali presný opak. Odôvodňovali potrebu a nevyhnutnosť protibolševického boja, písalo sa o nepokojoch, hlade a násilí v ZSSR⁴⁵, čo potvrdzovali i navrátilci z frontu. Zdôrazňovali sa úspechy nemeckej armády a jej rýchly postup, čím sa mala potvrdiť téza o krátkej vojne. Veľa sa písalo tiež o úspešnej účasti slovenskej armády, hoci ľudia často pochybovali o jej kvalite⁴⁶ a ako nespôľahlivá sa ukázala aj z pohľadu nemeckého velenia⁴⁷. Značnú pozornosť venovala propaganda židovskej otázke, ktorá sa stala aktuálnou a v danej situácii aj háklivou. Hospodársko-sociálne i politické postavenie židovského obyvateľstva bolo síce značne limitované, no v konkrétnych okolnostiach z neho paradoxne plynuli isté výhody. Vlnu nevhode a protižidovských nálad vzbudzoval najmä fakt, že Židia nenastupovali do armády. „*Roľníci, robotníci, učelia, Rusíni, Slováci súc vyprevádzaní rodinou, plačom, idú do vojenskej služby. Na uliciach stoja chufy židov, ...s vysmechom na tvarách. Toto veľmi bolestné pôsobí na odchádzajúcich ľudí, ktorí zanechávajú rodiny, majetky a idú do čestného boja.*“⁴⁸ Apelovalo sa preto na urýchlené zriaďovanie židovských pracovných táborov. Počas celého roka riešenie židovskej problematiky akcelerovalo, napr. rušenie židovských živností bolo doslova každodenným javom. Druhým faktorom, ktorý prišiel režimu čiastočne vhod, a ktorý využila aj propaganda, aby presmerovala pozornosť obyvateľstva, boli záplavy a následne hroziaca neúroda. Prírodné katastrofy postihli región aj v roku 1940, preto sa ich obyvateľstvo obávalo. V dôsledku záplav a nedostatku pracovnej sily meškali poľnohospodárske práce. Nakoniec sa úroda ukázala o čosi lepšia ako rok predtým, ale nedosiahla ani priemerné hodnoty. Propagande nahrávala plná zamestnanosť, ktorú sa darilo dosahovať nielen sezónnymi poľnohospodárskymi prácami, ale aj militarizáciou priemyslu a prácami v Nemecku.

⁴³ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴⁴ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB.

⁴⁵Napr. J. Tiso napísal: „*Potvrdia nám to skúsenosti našich vojakov, vracajúcich sa z bolševického raja. ... Neslýchaná bieda roľníka a robotníka, čo možno najnižšia úroveň výroby hospodárskej a zničenie všeobecného blahobytu, lebo vypätím cieľa všeobecného dobra stratila sa pohútka vypätia sily do nadosobnej výšky, čím prirodzene musel nastať všeobecný úpadok...*“ Pozri: Zákon všeobecného blaha. In: Organizačné zvesti HSES, roč. 2, 1941, č. 7, s. 1.

⁴⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴⁷SCHÖNHERR, ref 2, s. 163-164.

⁴⁸ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 700/Ib-41 ŠB.

Vojenská história

Na prelome augusta a septembra 1941 sa situácia ustálila. Ľudia síce s napätím a strachom sledovali vojnové udalosti, no prestali sa dočasne obávať priamych bojov. Prevládala pasivita. Aj denná tlač prestala pod vplyvom sprísnenej cenzúry venovať zvýšenú pozornosť bojom na východnom fronte a viac priestoru venovala domácim hospodárskym a politickým záležitostiam, príp. iným bojiskám.⁴⁹ Policajný riaditeľ charakterizoval pomery na východe Slovenska takto: „*Vo všeobecnosti je ale nálada u tunajšieho ľudu bez rozdielu národnosti zrejme stiesnená vzhľadom na súčasnú vojnu, ktorej ukončenie sa očakávalo skoršie, než sa teraz ukazuje. Určitá skleslosť a nechúť k daným pomeroch je viditeľná...*“⁵⁰

Všetky spomenuté udalosti sa odrazili i v aktivitách politických strán. Hlavnou úlohou členstva v HSĽS sa stalo byť nápomocným režimu v prípravách na vojnový konflikt a pri zabezpečovaní verejného poriadku. Členom strany boli pridelené najmä dôležité organizačno-kontrolné úlohy. Ozbrojená zložka strany – Hlinkova garda – sa podieľala na realizácii niektorých bezpečnostných a vojenských opatrení. V podobnom postavení bola Deutsche Partei a FS. Celkom inak tomu bolo v prípade MSS, ktorá sa snažila využiť presmerovanie pozornosti štátnobezpečnostného a represívneho aparátu a aktivizovala vlastné snaženia. Dosiahla pritom čiastočné úspechy, hoci v tomto období naberali na intenzite recipročné opatrenia. Boli však namierené najmä proti jednotlivcom, čo strane umožnilo zneužiť neľahkú vnútropolitickú situáciu v SR na vlastné politické ciele. Rusínske aktivity sa nachádzali v útlme, lebo chudobné a propagandou diskreditované rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska azda najviac trpelo vojnovými prípravami.

Prípravy na vojnu so ZSSR a jej samotné vypuknutie výrazne ovplyvnili život obyvateľov Šarišsko-zemplínskej župy i celého Slovenska. Hoci územie SR ostalo ešte na pomerne dlhý čas ušetrené od bojov, jeho obyvatelia boli intenzívne konfrontovaní s prípravami najneskôr od prelomu apríla a mája 1941, keď sa cez SR začalo smerom na sever presúvať nemecké vojsko. Tento presun i následný príchod nemeckej armády priamo na Slovensko spôsobovali obavy z rozpútania nemecko-sovietskeho konfliktu, v ktorom by bolo zaangażované aj Slovensko. Napriek tomu, že oficiálne miesta až do poslednej chvíle mlčali, obyvatelia si túto myšlienku osvojili a začali sa na vojnu pripravovať. Ich úvahy podporila realizácia niektorých nevyhnutných vojenských, bezpečnostných a hospodárskych opatrení štátu krátko pred i po vypuknutí vojny. Možno povedať, že opatrenia, aj keď neboli populárne, nevyvolali zásadnejší otvorený nesúhlas. Prípadné nepokoje mali len menší rozsah alebo boli izolované. Svoju úlohu zohrala propaganda, ktorá využila aktuálnu situáciu doma i na bojiskách a dokázala presvedčiť časť obyvateľstva o potrebe vojny a najmä o jej rýchlym konci. Je tiež príznačné, že vládny režim využil vojnový stav na ďalšie prehĺbenie vlastného totalitného fašistického charakteru. Obmedzovala sa osobná sloboda, dochádzalo ku konfinovaniu a zaisťovaniu nepohodlných oponentov, akcelerovalo riešenie židovskej otázky.

⁴⁹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 68/IIg-42 ŠB.

⁵⁰ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 950/Ib-41 ŠB, situačná správa je za mesiac september.

RECENZIE

S E G E Š, V.: *OD RYTIERSTVA PO ŽOLDNIERSTVO. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko.* Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 2004. 263 s.

Pod horeuvedeným názvom vydala Vydavateľská a informačná agentúra Ministerstva obrany SR (2004) knihu erudovaného vojenského historika PhDr. Vladimíra Segeša, PhD., vedeckého pracovníka Vojenského historického ústavu v Bratislave. Meno tohto historika nie je slovenskej verejnosti neznáme. Široká laická verejnosť záujemcov o dejiny ho pozná nielen z početných vystúpení v rozhlase a televízii, ale hlavne z jeho redaktorského pôsobenia v časopise *Historická revue* (1990 – 2000), ktorý bol po politických a spoločensko-ekonomických zmenách v roku 1989 vlastne prvým náučno-populárnym časopisom s historio-grafickým zameraním. V súčasnosti je jeho meno spojené s časopisom *História*, v ktorom od roku 2001 vykonáva zodpovedné povinnosti šéfredaktora. Treba povedať, že tento časopis pod jeho vedením za relatívne krátky čas svojho trvania tematicky mapuje svojim náučnopolulárnym obsahom súčasnú odbornú úroveň slovenskej (i svetovej) historickej vedy. Pluralitou odborných príspevkov sa nevyhýba ani zahmlievanej a háklivým témam slovenskej historiografie. Do kategórie náučnopolulárnej tvorby možno zaradiť aj jeho spoluautorské príspevky v čitateľsky úspešných dielach: *Lexikóne slovenských dejín* (1997, 1999) a v *Knihe kráľov* (1998, 2003). Aj z tohto, skôr náznakovitého prehľadu odborných aktivít V. Segeša, je zrejme, že v oblasti popularizácie dejín zaujíma popredné miesto medzi našimi historikmi v poslednom desaťročí.

Podobne plodné sú aj jeho odborné výstupy v oblasti vojenských dejín Slovenska. Je spoluautorom *Vojenských dejín Slovenska III. (1711 – 1914)* a autorom viacerých odborných štúdií, založených na pôvodnom pramennom materiáli z obdobia stredovekých vojenských dejín, ktoré boli publikované hlavne na stránkach časopisu *Vojenská história*. V tejto súvislosti treba povedať, že práve tieto štúdie predstavujú V. Segeša ako erudovaného medievistu, ktorý profesionálnym prístupom nefabuluje ani nekompiluje zaužívané a prevládajúce názory našej historiografie, ale jazyk prameňov pretavuje a preväzuje s kontinuitou stredo-európskych a európskych vojenských dejín. Práve obiažna práca s archívnymi prameňmi, spolu s extrahovaním ich výpovednej hodnoty pre vojenské dejiny Slovenska v časových a faktografických súvislostiach stredovekých dejín, predpokladá veľkú sumu nielen odborných vedomostí, ale aj značné jazykové predpoklady. Bez nich by práca s pramenným materiálom nebola mysliteľná. Práve hore citovaná publikácia je toho jedinečným dôkazom. Na tejto skutočnosti nemení ani fakt, že analytické práce, publikované na stránkach časopisu *Vojenská história*, predstavujú ťažiskovú časť predmetnej publikácie.

Už samotný názov evokuje v každom čitateľovi, či radovom záujemcovi o stredoveké vojenské dejiny Slovenska, prinajmenšom zvedavosť, ako sa autor metodologicky uchopil a vysporiadal s touto širokou, historiograficky náročnou a skutočne špecifickou tematikou. Pri jej hodnotení treba predovšetkým oceniť profesionálnu odvahu V. Segeša, že načrel do málo frekvencovanej, ale o to dôležitejšej problematiky stredovekého vojenstva. Práve široký diapazón politických a spoločenskoekonomických súvislostí, spojených s existenciou ozbrojených síl a vojska ako takého, predstavuje jeden zo základných mocenských pilierov stredovekej spoločnosti a je aj jedným zo základných atribútov stredovekej štátnosti. O to viac rezonuje dôležitosť tejto problematiky, ktorej sa V. Segeš zhostil na vysokej profesionálnej, ale aj na štylisticko-literárnej úrovni.

Vojenská história

Práca pod horeuvedeným titulom je rozčlenená do IV kapitol. Tieto autor rozčlenil ešte do viacerých tematických podkapitol so zámerom bližšieho vysvetlenia ťažiskovej problematiky, uvedenej v názve každej kapitoly. Prvá je venovaná základným fenoménom a činiteľom stredoveku so zreteľom na vojenstvo. Druhá sa venuje uhorskému vojenstvu vo svetle zákonov. Tretia kapitola sa zaoberá problematikou ozbrojených síl, branného systému a vojenského umenia v stredovekom Uhorsku. Posledná v prehľadnom sumári podáva vojnové udalosti na Slovensku v období neskorého stredoveku. Publikácia je ukončená záverom, nemeckým a anglickým zhrnutím, prameňmi a literatúrou a výberovým menným a miestnym registrom. Vlastný text publikácie je vybavený bohatým poznámkovým aparátom. Ten sám o sebe potvrdzuje nielen hodnovernosť publikovaného textu, ale aj serióznú prácu historika, ktorý sa vo svojich záveroch opiera o rozmanitú pramennú a bibliografickú bázu. Dokumentačnú, priestorovú a faktografickú hodnotu publikácie priliehavo spestrujú a rozširujú desiatky rytín, kresieb a dobových grafických dokumentov. Tie plasticky približujú dobu, ktorou sa publikácia zaoberá. Pri bližšej analýze je zrejme, že ich výber a skladbu zostavil znalec v tejto oblasti, akým V. Segeš nesporne aj je.

Z formálnej, ako aj štruktúrálnej stránky možno publikáciu len akceptovať, a každému (i recenzentovi) zostáva len málo priestoru na jej pripomienkovanie. Každá kapitola totiž predmet svojej odbornej problematiky úplne vyčerpáva, pričom autor pri každej závažnejšej historickej udalosti podáva vyčerpávajúce vysvetlenia, kauzalitu a jasne formuluje závery. Z tohto pohľadu treba zvlášť hodnotiť druhú kapitolu, venovanú vojenskému zákonodarstvu Uhorského kráľovstva od začiatku 11. storočia do moháčskej katastrofy, rovnako tretiu kapitolu, ktorá je venovaná ozbrojeným silám, brannému systému a vojenskému umeniu v stredovekom Uhorsku. Problematika týchto kapitol je natoľko závažná, objavná a prínosná, že si zasluhujú zvláštne zvýraznenie, pretože v slovenskej historiografii sa touto problematikou doteraz v takej šírke a hĺbke nikto nezaoberal. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť aj reprezentatívny výber pramenných materiálov, odbornej literatúry a závery vystúpení, ktoré v určitých smeroch ovplyvnia aj slovenskú historiografiu tohto obdobia. Zo strany autora publikácie priam cítiť snahu o maximálnu hutnosť a skratkovitosť textu, čo možno pripísať limitovanému rozsahu publikácie. Treba však povedať, že tento moment kvalitu publikácie a ani jej výpovednú hodnotu neznižuje, ba skôr naopak. A pretože sa dá reálne predpokladať, že čitateľsky taká prítlačivá tematika o dejinách stredovekého vojenstva vyjde v ďalších reedíciách a vydaniach, dovoľujem si autorovi predostrieť niekoľko myšlienok na zamyslenie. Tie, pochopiteľne, môže, i nemusí akceptovať. V prvom rade odporúčam, aby sa autor oveľa viac orientoval na historické realie dnešného územného priestoru Slovenska a špecifiká jeho priestoru z geostrategického hľadiska, a tieto poznatky zakomponoval a premietol do skutočných dejov vojenstva na území Slovenska v obdobiach jeho stredovekých dejín. Týka sa to hlavne charakteru geopriestoru Slovenska s nadväznosťou na geostrategické postavenie, miesto a význam jeho územia v stredovekých dejinách. Lebo Slovensko svojou orografiou a systémom uzavretých karpatských kotlín malo svoje špecifické postavenie, nielen v rámci Uhorska, ale už pri etablovaní sa uhorskej moci na jeho území. Treba zdôrazniť tiež skutočnosť, že Uhorsko ako štátny útvar nevzniklo v období Arpádovcov na zelenej lúke, ale že bolo výsledkom prevahy zbraní, taktiky a stratégie útočných zväzov starých Maďarov, ktoré vojensky porazili veľkomoravské vojenské sily. Chýba mi tiež myšlienka, že uhorské vojsko sa od 10. storočia svojou taktikou, stratégiou a výzbrojou natoľko „europeizovalo“, že ho na hlavu porazili Tatári tou istou stratégiou a taktikou, ako kmene starých Maďarov porazili a vyvrátili Veľkú Moravu. V tejto vývojovej sentencii by sa z vojenského hľadiska dalo pokračovať až do čias Mateja Korvína a Jagelovcov, ktorí svoje vojenskostrategické záujmy upriamovali skôr západným, ako juhovýchodným smerom, odkiaľ Uhorsku hrozilo smrteľné nebezpečenstvo v podobe osmanských Turkov. V tejto súvislosti sa do popredia derie skôr rečnícka otázka: „Urobil Matej Korvín a Jagelovci všetko, vrátane opevnenia hraníc Uhorska proti Turkom, aby sa predišlo moháčskej

katastrofe?“ A v podobnom duchu by bolo treba analyzovať aj krajinskú (pevnostnú) obranu aj na území Slovenska v predmoháčskom období.

To je len niekoľko myšlienok na zamyslenie, prípadne diskusiu. Záverom treba jednoznačne konštatovať, že predmetná publikácia nastoľuje a odráža, ako jasné zrkadlo, vývojový trend výskumu vojenstva v stredovekom (i novšom) období metódou interdisciplinárneho prístupu. Dôkazom toho je predmetná práca PhDr. Vladimíra Segeša, PhD., ktorý ňou vyoral trvalú brázdú historiografických hodnôt. Naďalej ju budú rozvíjať ďalšie generácie vojenských historikov, zameraných na stredoveké vojenstvo v širokom diapazóne slovenských dejín.

Bohuš Klein

SLOVENSKO V 20. STOROČÍ. PRVÝ ZVÄZOK. SLOVENSKO NA ZAČIATKU STOROČIA 1901 – 1914. (Ed.: KOVÁČ, D.) Bratislava : Veda 2004. 291 s.

Dlhšie pripravované syntetizujúce spracovanie dejín Slovenska, s ohľadom na začiatok minulého storočia, je dielom autorského kolektívu pracovníkov Historického ústavu Slovenskej akadémie vied pod vedením Dušana Kováča, ktorý sa zhostil úlohy editora. Zároveň predstavuje prvý diel zo série monografií dejín 20. storočia, na ktorý nadviaže v blízkom čase zväzkami, venovanými prvej svetovej vojne a obdobiu medzi dvomi svetovými vojnami. Zamýšľaná (7-zväzková) séria, ktorá má ambíciu zhrnúť najnovšie poznatky o minulosti územia Slovenska v „nepokojnom“ 20. storočí, je nepochybne potrebným a významným odborným i edičným činom. Odhliadnuc od publikovanej kapitoly v syntéze dejín Slovenska, ktorú zostavila Elena Mannová (*A Concise History of Slovakia* 2000, slovenská verzia: *Krátke dejiny Slovenska* 2003), je *Slovensko na začiatku 20. storočia* prvou syntetickou monografiou tohto obdobia publikovanou po roku 1989. Vychádza po 18. rokoch od vydania príslušného (IV.) zväzku akademickej syntézy *Dejiny Slovenska* (1986). Cieľom najnovších výskumov je prirodzene prekonať deformácie výkladu našej minulosti, ktoré spôsobil totalitný režim. Publikovaná monografia otvára sériu, ktorá bude nielen syntézou nových výskumov a pohľadov na naše dejiny minulého storočia, ale aj obrazom cesty, ktorou prešla slovenská historiografia po roku 1989. Spôsob spracovania i výkladu, spolu so zaradením obrazovej prílohy, pritom vytvára predpoklady na to, aby sa tento, i ďalšie pripravované zväzky dostali do pozornosti nielen striktno odbornej, ale aj širšej verejnosti.

Obsahová štruktúra a výstavba textov naznačuje progresívne trendy našej historiografie. Napriek klasickému členeniu kapitol (politický vývoj, spoločnosť, hospodárstvo, kultúra), výrazným pozitívom publikácie je posun od politických dejín k väčšiemu dôrazu na sociálno-ekonomické a kultúrne stránky života v minulosti. (Čisto politickému vývoju sú síce venované štyri zo siedmich kapitol, avšak tvoria menej než polovicu celkového rozsahu monografie.) Dôležitou súčasťou výkladu je zasadenie vývoja do širších celouhorských i (stredo)európskych súvislostí. Obraz minulosti Slovákov a územia dnešného Slovenska sa tak odvíja v rámci Uhorska a habsburskej monarchie na pozadí udalostí v stredoeurópskom priestore. Zohľadnenie tohto širšieho kontextu nie je príznačné iba pre kapitoly o zahraničnom a vnútropolitickom vývoji (autori Dušan Kováč, Milan Podrimavský), o demografických trendoch (Elena Jakešová), ale predovšetkým pre tie, ktoré charakterizujú vývoj ekonomiky (Roman Holec) a kultúry (Elena Mannová), vrátane politického myslenia (D. Kováč) a rozvoja vedy (R. Holec). Moderné teoretické prístupy (teória modernizácie, nacionalizmu, multikulturality, kolektívnych identít) otvorili autorom možnosti nových interpretácií a záverov. Takýto pohľad nepochybne umožňuje kvalitnejší a objektívnejší pohľad na dopad a význam jednotlivých udalostí z dejín Slovenska.

Vojenská história

Súbor kapitol podáva obraz o spoločnosti na Slovensku ako o prudko sa rozvíjajúcej, sociálne, etnicky, kultúrne i politicky diferencovanej; na prechode od tradičných foriem agrárnej k modernej industrializovanej spoločnosti. S potešením možno konštatovať, že zostavovateli, ako aj autorom, sa podarilo naplniť základnú ambíciu, a to charakterizovať a pomenovať základné udalosti a trendy vývoja na základe najnovších výskumov.

Autori podávajú sumár nových údajov a podnetných záverov. Dôležitým momentom, ktorý D. Kováč zachytáva pri vykreslení vývoja čoraz napätejšej medzinárodnej a vnútroľ politickej situácie, sú reakcie predstaviteľov slovenskej politiky na jednotlivé udalosti na medzinárodnej scéne: na utvorenie Dvojspolku (s. 18), zblížovanie Británie s Francúzskom a Ruskom (s. 20-22), na anexiu Bosny a Hercegoviny (s. 25), na balkánske vojny (s. 30-31). Postoje slovenskej politickej reprezentácie, v nasledujúcich kapitolách venovaných charakteristike vnútroľ politickej vývoja, naznačujú jej schopnosť orientovať sa v konkrétnych politických situáciách, ako aj mieru a hranice jej politického realizmu. Z tohto hľadiska sú v rámci diferencovaného politického spektra pred prvou svetovou zaujímavé najmä koncepcie Milana Hodžu.

Analýzu množstva nových faktov a závery, podložené presvedčivou argumentáciou, prinášajú kapitoly o ekonomickom vývoji a o kultúre. Pri charakteristike podmienok ekonomického rozvoja a „prepojenia politiky s ekonomikou“ prináša R. Holec novú a presvedčivú argumentáciu k problému ekonomického nacionalizmu. Rovnako dôležité sú jeho závery o snahe uhorských vládnych kruhov regulovať vnútornú i vonkajšiu migráciu pracovných síl s cieľom urýchliť maďarizáciu, ako aj o možnostiach uplatnenia zahraničného, predovšetkým českého kapitálu na Slovensku. Plasticky charakterizuje nielen trendy vývoja modernizácie v ekonomickej oblasti v širšom kontexte, ale aj priamy dopad tohto procesu na konkrétne podmienky života a životný štýl obyvateľstva (podkapitola *Človek na pozadí sociálno-ekonomických zmien*).

Nemenej podnetná kapitola E. Mannovej vychádza zo širšieho chápania kultúry, ktoré ju neobmedzuje iba na umelecké prejavy a aktivity v oblasti umenia (literatúra, hudba, divadlo, výtvarné umenie), koncentrujúc sa pritom na oblasť elitnej, tzv. vysokej kultúry. V ponímaní kultúry je autorka bližšie k antropologickému chápaniu, pri ktorom kultúru tvoria prejavy spôsobu života určitej kultúrnej skupiny, vrátane zvykov, ideí, symbolov a predstáv, rovnako ako inštitúcií, v ktorých sa realizujú. Netradičný spôsob výkladu E. Mannovej, do ktorého okrem spomínaných tradičných oblastí kultúry zahrnula náboženský život, vzdelávanie, tlač, spolčovanie, životný štýl a kolektívne identity, umožnil etnicky a konfesijne charakterizovať pestrosť prejavov kultúry rôznorodého obyvateľstva Uhorska. Pri charakteristike kultúry ju zaujímajú prejavy masovej, tzv. nižšej kultúry, teda aj „nižšie“, populárne umelecké žánre a prúdy. Pri otázke nástupu masovej kultúry a spotreby sa sústreďuje viac na kvantitu (náklad, počet predplatiteľov) periodík a monografií, než ich (doteraz preferovaných) umeleckú či politickú hodnotu. V podkapitole *Náboženský a cirkevný život v multikonfesionálnom prostredí* výstižne ilustruje proces sekularizácie spoločnosti, a to až na úroveň každodennosti, vrátane zápasu katolíckej cirkvi o udržanie tradične dominantného postavenia v štáte (tzv. „kultúrny boj“ – Kulturkampf). Uvádza konkrétne údaje k maďarizačným praktikám katolíckej cirkvi prostredníctvom pôsobenia kňazov na veriacich i vo vnútri cirkevnej hierarchie. Plasticky vykresľuje multikultúrny charakter Slovenska v dôsledku spolužitia viacerých etníc a konfesií. Výsledkom ich spolužitia je pestrá paleta produkcie a aktivít rôznych etnických a konfesijných skupín, ktoré vytvárajú obraz bohatej, štýlovo rozmanitej kultúry. Jeho prirodzenou súčasťou sú aj zmiešané štýly, také typické pre prostredie strednej Európy. Spôsob výkladu E. Mannovej podnecuje k novým úvahám a otázkam a otvára možnosti pre nové interpretácie, ktoré búrajú niektoré zafixované predstavy o slovenskej spoločnosti na začiatku 20. storočia. Z mnohých uvediem dva príklady. Dominanciu politicky konzervatívne a národne orientovanej periodickej tlače v prostredí Slovákov možno korigovať analýzou počtu predplatiteľov jednotlivých titulov

(z ktorého sa dá odvodiť aj politická orientácia čitateľov). Kým počet predplatiteľov *Národných novín* sa pohyboval od 600 do 1 000, Hodžov *Slovenský týždenník* dosahoval náklad až 16 tisíc výtlačkov. Najviac stúpajúci trend pritom mali *Ľudové* (neskôr *Slovenské ľudové*) noviny: ich náklad stúpol z 12 na 20-tisíc. Celková analýza však ukazuje, že absolútnu prevahu mali náboženské noviny a kalendáre – *Pútnik svätovoješský* vychádzal v 40- až 50-tisícovom náklade (s. 245-247). Kliše o „kultúrnej“ a vzdelanostnej zaostalosti slovenských regiónov vyvracia štatistika tlače, a ako autorka priamo konštatuje, aj štatistika knižníc (s. 248). Rovnako prehľad počtu a odborného zamerania rozmanitých typov škôl umožňuje korigovať doterajšie závery, keďže ilustruje nielen trend cielenej asimilácie Nemaďarov, ale aj celkový rast gramotnosti a ďalšej vzdelanosti obyvateľstva (s. 240).

Ako v úvode syntézy uviedol editor D. Kováč, autori si uvedomujú, že niektoré otázky zostávajú ešte otvorené a vyžadujú si ďalší výskum. To je prirodzenou súčasťou každého výskumu. Z tohto hľadiska chýba napríklad konkrétnejší a diferencovanejší obraz žien v spoločnosti, napríklad otázka volebného práva pre ženy, ktorá už na začiatku 20. storočia nadobúdala nové kvality (D. Kováč sa o nej stručne zmieňuje na s. 196-197). Vzhľadom na to, že sa jedná o prvý zväzok syntézy 20. storočia (na ktorý budú nasledujúce zväzky prirodzene obsahovo nadväzovať), domnievam sa, že vhodným a hodnotným „úvodom do 20. storočia“ by pre čitateľa bolo zhrnutie základných trendov obdobia, ktoré mu predchádzalo. (Uvedomujem si, že vzhľadom na rozsah, bolo by to zaiste komplikované, avšak z obsahového hľadiska, by to bol podľa môjho názoru prínos.)

Charakter syntézy, kapitoly ktoré zostavili rôzni autori, je v súčasnosti často jediným schodným riešením pri vzniku takéhoto druhu publikácie, avšak prináša so sebou aj niektoré úskalia. Rôznorodosť kapitol – spôsobom výkladu, výstavbou textu i použitým jazykom – môže byť na jednej strane na osoh, keďže môže priniesť rôzne pohľady na výklad minulosti. Menej priaznivým dôsledkom je však odlišné vymedzenie pojmov, rôzna terminológia v textoch kapitol, čo tiež môže viesť k rozličným pohľadom, niekedy však aj k úplne odlišným záverom a dokonca k terminologickým nejasnostiam (napríklad pojmy „obslužný sektor“, „sociálny organizmus“, „element“, „šľachtický proletariát“). Napríklad tvrdenie, že „vývojová modernizačná fáza, datujúca sa v politickej rovine od revolúcie 1848, bola až do vypuknutia prvej svetovej vojny takmer polstoročím nepretržitého pokojného vývoja bez radikálnych zmien a otrasov...“ (s. 33), inými slovami: „obdobie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní bolo polstoročím pokojného vývinu duálnej monarchie; v Uhorsku nedochádzalo k radikálnejším politickým zvratom, mocensko-politický systém sa viac-menej nemenil“ (s. 37) v kapitole *Spoločnosť* je v tomto zmysle v rozpore s vykreslením politickej krízy a ekonomických zmien v nasledujúcich kapitolách.

Niektoré nedostatky majú technický ráz a redakčná úprava tu mohla byť dôslednejšia. Napríklad nejednotné používanie číselného pomenovania zákonov (XL, 40) niekedy pôsobí rušivo. Podobná nejednotnosť je pri uvádzaní literatúry vo *Výberovej bibliografii* – pri niektorých tituloch sa raz uvádza editor, pričom v inom prípade je ten istý titul uvedený bez editora, len pod názvom (napr. titul *Diferenciácia mestského spoločenstva*, s. 278 a 285), pri niektorých publikáciách zase vypadol údaj, že sa nejedná o autorov, ale o editorov publikácie (napr. Švorc, P. – Harbuľová, L.: s. 284, Evans, R. – Kováč, D. – Ivaničková, E.: s. 282) a pod. Skrátenie zoznamu použitej literatúry na minimum, je však už vážnejším problémom, než uvedené formálne nedostatky. Napríklad uvedenie niektorých podstatných titulov chýba (napr. R. Holec sa priamo v texte odvoláva na práce historikov Jonesa, Matisa, Orosa a Jelečeka, ale v zozname literatúry nie sú uvedené). Žiaľ, „stlačanie“ poznámkového aparátu na čo najmenší rozsah, ktoré je zreteľným trendom vydavateľstiev, začína byť nepríjemnou daňou pri publikovaní odbornej literatúry. Výborne vyselektovaný obrazový materiál do obrazovej prílohy (Elena Kurincová), ktorý je nesporne prínosom publikácie, by si – vzhľadom na kvalitu a publikovanie menej známych či úplne neznámych vyobrazení – tiež zaslúžil väčší priestor.

Vojenská história

Čo sa týka nepresností obsahového charakteru, ktoré sa nevyhnú takmer žiadnej publikácii, považujem za dôležité upozorniť na nepresnosť pri uvedení hranice plnoletosti (plnoletosť na začiatku 20. storočia nadobúdali chlapci i dievčatá dosiahnutím 24. roku a nie 20. roku – ako je uvedené na s. 66, pričom dievčatá mohli získať plnoletosť už skôr – výdajom). Nepresnosti pri uvádzaní titulov (namiesto „tekintetés“ je správne tekintetes, podobne „uri rend“ správne úri rend, obe s. 37) sú – porovnaním s tvrdeniami historika G. Kővéra – spojené s nejasnosťou celej pasáže o titulature. Drobnou nepresnosťou je text pod vyobrazením Mauzólea András-syovcov v Krásnohorskom Podhradí, ktoré je uvedené ako „Múzeum Andrásyovcov“ (obr. č. 152).

Na záver musíme konštatovať, že vydanie syntézy *Slovensko na začiatku 20. storočia* je ako zhrnutie nových výskumov a poznatkov ďalším krokom k objektívnejšiemu poznaniu našej minulosti. Veríme, že zvolený štýl výkladu i forma publikovania bude zárukou, že si spolu s ďalšími zväzkami novej edície nájde cestu k čo najširšiemu okruhu čitateľov.

Gabriela Dudeková

NOVÉ ZVÄZKY EDOVANÝCH DOKUMENTOV O HOLOKAUSTE NA SLOVENSKU

Problematika holokaustu na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 sa stala po novembri 1989 jednou z najviac pertraktovaných tém v historiografii najnovších slovenských dejín. Výsledkom sú viaceré knižné publikácie. Začalo sa aj s vydávaním dokumentov. Začiatkom 90. rokov sa na túto úlohu podujal L. Hubenák, ktorý vydal spolu päť zväzkov edovaných dokumentov. Napriek nespornému prínosu týchto publikácií, sa im v historickej obci vyčítajú viaceré nedostatky. Prvé tri zväzky sú radené chronologicky, bez tematického vymedzenia problémových oblastí. Posledné dva sú len akýmsi výberom z dokumentov, ktoré sa nezmestili do predchádzajúcich. Orientácia v nich sa tak stáva neprehľadná, nehovoriac o tom, že jednotlivé problémové okruhy sú tu z hľadiska počtu a dôležitosti dokumentov zastúpené nedostatočne. Chýbajú tiež úvodné štúdie k jednotlivým časovým úsekom. Editor však nedodrжал ani len základné technické požiadavky na vydávanie dokumentov. Všetky tieto nedostatky sa snažil odstrániť nový edičný kruh, ktorý sa opiera o podporu najmä Nadácie Milana Šimečku a Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Prvý zväzok, ktorého autorom je historik E. Nižňanský z Katedry všeobecných dejín UK v Bratislave, vyšiel už v roku 2001, preto sa ním nebudem bližšie zaoberať. Všíma si obdobie autonómie Slovenska od 6. októbra 1938 do vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Autor tu nadviazal na svoju predchádzajúcu prácu z roku 1999 *Židovská komunita na Slovensku medzi parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, keď na množstve dokumentov, excerpovaných najmä z 23 okresných archívov, dokázal, že antisemitizmus na Slovensku nadobúdala organizovanú podobu už v období autonómie. Už táto práca svojou odbornosťou a profesionálnym prístupom autora postavila vysokú latku pre kritériá vydávania ďalších dielov. Po krátkej odmlke vyšli v roku 2003 hneď tri ďalšie diely tejto edície. Treba už tu podotknúť, že aj tieto zväzky sa vyznačujú rozsiahlou heuristickou základňou. Autori pritom nevychádzali len z domáceho výskumu. Opreli sa o široký výskum v zahraničí, konkrétne v archíve Yad Vashem v Jeruzaleme (Izrael), ktorý realizoval E. Nižňanský a K. Hradská z HÚ SAV. Ako som už v úvode naznačil, tieto zväzky sú členené tematicky. Každý sa skladá z dvoch častí. Prvá pozostáva z úvodnej štúdie, v ktorej sú pod čiarou odkazy na pramene, ale aj samotné publikované dokumenty. Druhá pozostáva z dokumentov, publikovaných podľa zaužívaných pravidiel na vydávanie prameňov k najnovším dejinám. V záhlaví každého dokumentu je

obsahový regist. Väčšinou sú uverejňované v plnom znení. V poznámkovom aparáte sú uvedené rôzne doplňujúce údaje, ako aj dostupná literatúra k tomu-ktorému problému, ale tiež textové poznámky so životopisnými údajmi osôb figurujúcich v tom-ktorom dokumente. Veľmi cennou pomôckou sú miestne a menné registre na konci každého zväzku. Veľkým prínosom týchto zväzkov je aj fakt, že sa v nich ľahko zorientujú aj záujemcovia o túto problematiku zo zahraničia. Na konci každého zväzku je totiž publikovaný aj register dokumentov v angličtine, ako aj rozsiahle anglické resumé, s poznámkovým aparátom.

V poradí druhý zväzok, ktorého autorom sú E. Nižňanský a I. Kamenec, si všíma tzv. riešenie židovskej otázky z pohľadu najvýznamnejších štátnych inštitúcií, ktorými v tomto období boli prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada. Tie židovskú otázku od začiatku usmerňovali a iniciovali, a ako upozornili samotní autori, niesli za tento trend priamu, či nepriamu politickú zodpovednosť. Autori si pri výbere dokumentov všímali tak priame zásahy spomínaných ústavných orgánov (zákony, nariadenia, vyhlášky), ale aj nepriame (viac či menej záväzné stanoviská k právnej, politickej, morálnej stránke antisemitskej politiky, jej vysvetľovanie, zdôvodňovanie...). Zámerom nebolo podrobne dokumentovať vlastnú protižidovskú činnosť jednotlivých ústavných inštitúcií (tomu sa budú venovať ďalšie zväzky), dokumenty majú skôr pomôcť pochopiť fungovanie mechanizmu prijímania jednotlivých protižidovských noriem, a tak diferencovať mieru ich politickej, morálnej zodpovednosti za tento trend. Dokumenty sú zoradené chronologicky. Tu treba oceniť, že výber dokumentov, ako aj spôsob ich radenia, má takisto prínos z hľadiska skúmania problematiky fungovania politického systému Slovenského štátu, mechanizmu legislatívneho procesu v prostredí nedemokratického režimu, či vzťahu medzi jednotlivými ústavnými inštitúciami. Z vybraných dokumentov jednoznačne vyplýva, že aj keď miera zodpovednosti bola v prípade jednotlivých inštitúcií rôzna, vlastnú morálnu podstatu riešenia židovskej otázky nespochybnila žiadna z nich, aj keď kritiku niektorých metód antisemitskej politiky možno vysledovať. Najväčšia časť dokumentov je venovaná vláde, ktorá bola realizátorkou, ale aj hlavným iniciátorom protižidovských opatrení, keďže väčšina protižidovských právnych noriem mala charakter vládných nariadení, nariadení s mocou zákona či vládných vyhlášok. Zaujímavé sú tiež dokumenty z dielne prezidentskej kancelárie. J. Tiso nielenže podpísal všetky protižidovské zákony a nariadenia s mocou zákona, ale, ako to aj z uverejnených dokumentov vyplýva, nespochybnil ani rasový a antihumánny charakter tzv. židovského kódexu (jeho podpis mu ústava nepredpisovala). Podstatu protižidovskej politiky nespochybnil ani snem, aj keď jeho podiel na samotnom legislatívnom procese pri prijímaní protižidovských noriem nebol taký, aký sa pôvodne očakával. Veľmi zaujímavé sú tiež dokumenty venované postojom Štátnej rady, i napriek tomu, že v podmienkach režimu postupne degradovala na nikoho nezaväzujúci poradný orgán. Autori totiž uverejnili niektoré záznamy z jej rokovania, kde sa jej členovia vyjadrovali tiež k protižidovskej politike štátu. Z dokumentov vyplýva, že napriek tomu, že v jej radoch boli osobnosti z politických, ekonomických, kultúrnych a cirkevných kruhov, ani oni v zásade neodmietli podstatu riešenia židovskej otázky. Ako celok neodmietli ani samotné deportácie, aj keď na ich adresu vyslovili viaceré kritické pripomienky.

Autorom 3. zväzku je K. Hradská, ktorá v ňom publikovala preklady 28 listov od Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944) jednej z vedúcich predstaviteľiek Pracovnej skupiny a slovenského židovstva ako takého. Listy boli adresované pobočke americkej židovskej záchranej organizácie Joint vo Švajčiarsku, ako aj iným záchranným organizáciám. Originály sú v nemčine, poprepletanej hebrejčinou, a pochádzajú z už spomínaného archívu Yad Vashem. Autorka sa okrem prekladu z nemčiny musela vysporiadať s niektorými slovnými spojeniami používanými ako kódy. Ich slovenský preklad uvádza v poznámke pod čiarou. V závere uverejnila krátky slovník použitých výrazov s vysvetlením tajných kódov. Čo sa týka časového ohraničenia edovaných listov, prvý je z júna 1942 a posledný zo septembra 1944. Autorka sa prostredníctvom uverejnených listov pokúsila poukázať na myšlienkové pochody samotnej Fleischmannovej.

Vojenská história

V tejto súvislosti ju motivovala ambícia prehliť naše poznatky o činnosti Ústredne Židov a prispieť do veľmi citlivej diskusie, o tom do akej miery možno chápať spoluprácu tejto inštitúcie s ľudáckym režimom a špeciálne s nacistickým poradcom na Slovensku, D. Wislicenym, ako kolaboráciu, a naopak či táto organizácia „urobila všetko to, čo mala, resp. či bola skutočným zástupcom slovenských Židov“. Je si však vedomá, že takýto pohľad možno získať len diferencovaným prístupom k jednotlivým zamestnancom ÚŽ. V prípade Fleischmanovej chápe jej spoluprácu s režimom, ako aj nacistickým poradcom D. Wislicenym, ako vynútenú kolaboráciu v snahe urobiť všetko na záchranu slovenských Židov. V úvodnej štúdií autorka opisuje vznik Ústredne Židov, ktorá bola podľa vládnej vyhlášky zo septembra 1940 jedinou inštitúciou zastupujúcou všetky záležitosti Židov pred štátnymi orgánmi. Načrtáva tiež činnosť ilegálnej Pracovnej skupiny, niekoľkých členov ÚŽ, ktorých hlavným cieľom bolo zabrániť deportáciám, a to podplácaním kompetentných osôb, najmä nemeckého poradcu D. Wislicenyho. Približuje tiež tragický osud G. Fleischmanovej. Samotné Listy vypovedajú o každodenných problémoch Pracovnej skupiny, ich zúfalej, ale aj naivnej viere, že podplácaním mocných zastavia ďalšiu tragédiu. Listy tiež poukazujú na to, že predstavitelia židovskej komunity na Slovensku mali už v roku 1942 pomerne dobré informácie o tragickom osude Židov v nacistických koncentrákoch. Čitateľ sa v nich veľa dozvie tiež o okolnostiach a príčinách vzniku židovských pracovných táboroch na Slovensku o ich financovaní zo zahraničia, tiež o zúfalých aktivitách smerujúcich na podporu už vyvezených Židov. Dokumenty preto majú vysokú výpovednú hodnotu.

Autorom 4. zväzku je opäť E. Nižňanský a zaoberá sa dokumentmi nemeckej proveniencie, ktoré sa viažu k holokaustu na Slovensku. Čitateľ sa tu môže oboznámiť s hodnotením tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku na základe dokumentov rozličných orgánov nacistického Nemecka. Aj tento zväzok je postavený najmä na dokumentoch z archívu Yad Vashem. V tejto súvislosti treba jednoznačne vyzdvihnúť fakt, že vo viacerých prípadoch ide o doteraz nepoznané, nové dokumenty k tejto téme. Autorovi sa tak jednoznačne podarilo vniesť svetlo do problematiky, ktorá už od začiatku 90. rokov rozdeľuje historickú obec. Výsledky autorovho výskumu možno konfrontovať najmä s tými názormi časti historickej obce, ktorá odmieta, resp. minimalizuje zodpovednosť vtedajšej slovenskej politickej elity za deportácie slovenských Židov do nacistických vyhladzovacích táborov. Niektoré dokumenty autor doplnil z rozličných fondov Slovenského národného archívu, a to preto, aby si čitateľ mohol vytvoriť lepšiu predstavu o danom probléme. Autorovým cieľom bolo poukázať na nemecké hodnotenie antisemitskej politiky 1. Slovenskej republiky, ako aj na nemecký záujem o jej realizovanie. Edované dokumenty sú aj tu zoradené chronologicky a publikované sú dvojazyčne, najprv po nemecky, potom po slovensky. Najväčšia pozornosť je venovaná celkom logicky dokumentom, ktoré sa viažu k nemecko-slovenským rokovaniam ohľadne deportácií Židov. Možno konštatovať, že autorovi sa podarilo zhromaždiť viacero dokumentov poukazujúcich na mieru zodpovednosti slovenských politikov pri deportáciách občanov označených ako Židia. Z edovaných dokumentov pritom vyplýva, že nemecká strana nemusela vynaložiť väčšie úsilie, aby získala súhlas slovenskej vládnej garnitúry v tejto záležitosti. O nejakom výraznom nátlaku hovoriť nemožno. V úvodnej štúdií pritom tieto skutočnosti autor konfrontuje so situáciou v susedných štátoch, konkrétne v Maďarsku a Rumunsku. Čitateľ tak môže získať zaujímavé komparácie. Časť dokumentov autor venoval aj nemeckému pohľadu na druhú etapu deportácií v roku 1944 po potlačení SNP.

Recenzovaná edícia predstavuje významný autorský, ako aj vedecký čin. Predstavuje jednoznačný prínos do poznania problematiky holokaustu na Slovensku. V konečnom dôsledku však výrazne uľahčí prácu a orientáciu v problematike všetkým záujemcom o dejiny Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, ale aj o osobnosti späté s týmto obdobím. Treba len veriť, že ďalšie zväzky na seba nenechajú dlho čakať.

Igor Baka

JABLONICKÝ, J.: *SAMIZDAT O ODBOJI. ŠTÚDIE A ČLÁNKY*. Bratislava : Kalligram, 2004, 528 s.

V auguste 2004 sme si pripomenuli 60. výročie Slovenského národného povstania. O tejto udalosti, jednej z najvýznamnejších v dejinách Slovenska v 20. storočí, sa najmä v bývalom komunistickom režime popísali stovky viac či menej odborných a hodnotných kníh a štúdií, z ktorých ale iba zopár spĺňa vysoké kritériá odbornosti a hlavne objektivity. Jedným z mála autorov, ktorý dokázal aj v minulom totalitnom režime uchrániť väčšinu svojich historických prác od ideologických balastov a prorežimistických dezinterpretácií, bol aj Jozef Jablonický. Jeho diela sa od polovice 60. rokov vyznačujú úprimnou snahou po hľadani skutočnej pravdy o odboji na Slovensku, a, napriek vtedajším oficiálnym historickým tézám naordinovaným totalitnou mocou, usilujú sa čo možno najviac priblížiť objektívnej odbojovej realite. Ani degradácia jeho spoločenského postavenia a následná perzekúcia ho nezastavili v tom, aby pokračoval v čo možno najobjektívnejšej, nezávislej interpretácii udalostí v odboji, ktoré tak vynikajúco spracoval v knihe *Z ilegality do povstania*¹. Napriek veľkej nepriazni totalitného režimu sa nevzdal práva na svoj vlastný výklad odboja podľa svojho precízneho historického výskumu. Ani domové prehliadky a zhabané rukopisy štúdií, ani zákazy skúmania v archívoch a nemožnosť oficiálne publikovať výsledky svojej nezávislej historickej práce, ho nezastavili v ďalšom spracovávaní dovtedy tabuizovaných a falzifikovaných kapitol druhého odboja. Platformou na šírenie komunistickou totalitou proskribovaných Jablonického štúdií sa tak po roku 1973 výlučne stal samizdat, ktorého nevýhodou bolo, že jeho hodnotné štúdie o odboji a SNP sa stali prístupnými iba úzkej skupinke čitateľov v disente, či v exile. Až pád totalitného režimu v roku 1989 umožnil publikovanie väčšiny týchto štúdií vo viacerých historických časopisoch na Slovensku a v Čechách. Bohužiaľ, tieto Jablonického samizdatové práce, ktoré tematicky spolu úzko súvisia, boli takto roztratené a niektoré doteraz neboli na Slovensku, resp. v Čechách, publikované. Preto sa aj v roku 2004 pristúpilo k sústredeniu a publikovaniu týchto samizdatových a exilových štúdií J. Jablonického v jednej publikácii, ktorá dostala výstižné pomenovanie *Samizdat o odboji*.

Publikácia obsahuje jedenásť štúdií J. Jablonického viažucich sa k problematike druhého odboja na Slovensku, ktoré vznikli v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia, keď nemohli byť oficiálne publikované. V tomto období vyšli niektoré v samizdate (*Bratislava a Slovenské národné povstanie, Neúspešná misia v Moskve, Nitra a slovenské národné povstanie, Povstanie v Trnave, Ilegalita uprostred vojny, Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom, Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch, Za česť generála Viesta*) a neskôr aj v exilových zborníkoch o Slovenskom národnom povstaní (*Bratislava a SNP, Povstanie v Trnave*)², ktoré vydali bývalí protagonisti občianskeho odboja žijúci v Kanade a v USA. Štyri práce, ktoré obsahuje recenzovaná kniha (*Neúspešná misia v Moskve, Za česť generála Viesta, Generál Malár, Kto bol generál Kalina*), boli po prevrate v roku 1989 už uverejnené v časopise *Historie a vojenství* a štúdia *Gustáv Husák v rezistencii 1939 – 1943* bola publikovaná v roku 1993 v *Soudobých dějinách*.³

¹JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Bratislava : Epoque, 1969, 532 s.

²JABLONICKÝ, J.: *Bratislava a SNP. Zborník o Slovenskom národnom povstaní. Zväzok II*. Toronto : Naše snahy, 1980; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie v Trnave. Zborník o Slovenskom národnom povstaní. Zväzok III*. Toronto : Naše snahy, 1983.

³JABLONICKÝ, J.: *Neúspešná misia v Moskve*. In: *Historie a vojenství*, 1990, č. 2-4; JABLONICKÝ, J.: *Za česť generála Viesta*. In: *Historie a vojenství*, 1990, č. 4; JABLONICKÝ, J.: *Generál Malár*. In: *Historie a vojenství*, 1990, č. 5; JABLONICKÝ, J.: *Kto bol generál Kalina*. In: *Historie a vojenství*, 1991, č. 2; JABLONICKÝ, J.: *Gustáv Husák v rezistencii*. In: *Soudobé dějiny*, 1/2-3.

Vojenská história

Prvá štúdia *Bratislava a Slovenské národné povstanie* začína vyzdvihnutím dôležitosti postavenia Bratislavy ako hlavného mesta a centra aktivít vtedajších odbojových a vládnych osobností či skupín. Po ňom nasleduje dôsledné a systematické kritické prehodnotenie vtedajších jednostranných historických prác, vychádzajúcich iba z téz obsiahnutých v Husákovom *Svedectve o Slovenskom národnom povstaní*⁴. Odmieťa dovtedajšie zvaľovanie viny za povstalecké fiasko v Bratislave iba na vojenský odboj a upozorňuje, že odboj a SNP nemožno zredukovať iba na stanoviská a činnosť jej komunistickej zložky. Prízvukuje a na základe dôkladnej historickej analýzy dostupných prameňov dokazuje, že na pozitívnych i negatívnych momentoch odboja sa podieľali všetky jeho zložky, nielen komunisti, ale aj vojenský a občiansky nekomunistický odboj (s. 12). V ďalších podkapitolách autor upriamuje pozornosť najmä na jednu zo zásadných chýb povstaleckej akcie v Bratislave, keď predstavitelia bratislavského politického odbojového centra podceňovali vývoj na ostatnom území Slovenska – hlavne partizánske akcie na strednom Slovensku, čím sa hlavné mesto dostalo do izolácie od vývoja smerujúceho k Povstaniu a bolo naň nepripravené. Malo to za následok zlyhanie povstaleckej akcie v Bratislave a predurčilo tiež jej neúspech na západnom Slovensku. Autor sa tiež podrobnejšie venuje osudom snáh niekdajšieho ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša a veliteľa slovenskej armády na východnom Slovensku Augustína Malára o vojenský prevrat, resp. o prechod slovenskej armády na stranu Červenej armády a protihitlerovskej koalície v lete 1944.

Druhá štúdia – *Neúspešná misia v Moskve* – rozoberá prípravu, priebeh a výsledky misie vojenského odbojového ústredia a SNR do Moskvy v lete 1944, od ktorej úspechu a zosúladenia slovenskej povstaleckej akcie s aktivitami Červenej armády azda najviac závisel výsledok celého Povstania. V úvode, tak ako aj v ostatných štúdiách, sa najskôr autor vysporiadal s doterajšími poznatkami a tvrdeniami o misii v Moskve, najmä so snahami marxistickej historiografie vyzdvihovať úsilie KSS o kontaktovanie sovietskej strany a s obviňovaním vojenského či občianskeho odboja z neúprimnosti snáh o spojenectvo s komunistami v odboji a so Sovietskym zväzom (s. 107-108). J. Jablonický podrobne vyvracia tvrdenia vtedajšej dvornej historiografie o intrigách Benešovho politického tábora v Londýne voči odletu predstaviteľa KSS Karola Šmidkeho do Moskvy, a naopak podrobne kritike konanie vedenia KSS, ktoré sa snažilo poza chrbát svojich odbojových spojencov za každú cenu dostať do Moskvy svojich reprezentantov, aj s využitím prostriedkov poskytnutých F. Čatlošom a jeho prevratovým plánom (s. 123). Značne kriticky sa vyslovuje aj na margo zatajovania a zdržiavania povstaleckej misie sovietskymi orgánmi (s.144) a neskôr aj k ich nejednoznačnému a vyčkávaciemu postoju voči Povstaniu (s. 156). To napokon spôsobilo nedostatočnú koordináciu povstaleckých akcií s akciami Červenej armády a značne negatívne ovplyvnilo priebeh Povstania.

Tretia štúdia recenzovanej knihy má názov *Nitra a Slovenské národné povstanie*. V nej autor na 35 stranách spracoval problematiku, ktorú vo svojej knihe *Z ilegality do povstania* opisoval iba na 5 stranách; dovtedy ešte nebola samostatne spracovaná. J. Jablonický sa v nej sústredil najmä na príčiny nezapojenia sa nitrianskej posádky do Povstania, naopak evidentne vystúpila na podporu ľudáckeho režimu. Tiež podal analýzu príčin nerealizovania plánovaného útoku politických väzňov z nitrianskej väznice. V prvom prípade poukazuje na nepripravenosť určeného odbojového veliteľa (Jána Černeka) prevziať v rozhodujúcej chvíli velenie nad posádkou, na rozdiel od proľudáckych dôstojníkov na čele s majorom Jánom Šmigovským. Autor si okrem neorganizovanosti a nedostatočnej akcieschopnosti odbojových dôstojníkov všima tiež pre Povstanie značne nepriaznivej konštelácie dôstojníckeho zboru, v ktorom bolo mnoho osôb verných režimu 1. Slovenskej republiky (s. 166-171). V časti venovanej neúspešnému plánovanému oslobodeniu politických väzňov z nitrianskej väznice vidí J. Jablo-

⁴HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Pravda, 1974.

nický príčiny zlyhania tejto akcie v zlom zhodnotení situácie najvyššími zainteresovanými činiteľmi (najmä G. Husákom), keď sa, v snahe predísť predčasnému nemeckému zákroku, odkladalo pripravované oslobodenie väzňov až do čias, keď už mesto bolo pod kontrolou protipovstaleckých síl a jeho realizácia bola nemožná. V tejto súvislosti autor opäť prízvukuje nezosúladenie odbojových aktivít vojenského odbojového centra na čele s J. Golianom v Banskej Bystrici s činnosťou členov SNR v Bratislave, čo malo za následok, že relevantní odbojoví činitelia poverení realizáciou povstaleckých akcií v Nitre o sebe navzájom nevedeli (s. 177), čo nemalou mierou prispelo k fiasku povstania v Nitre.

Úplným opakom povstaleckého fiaska v Nitre bolo príkladné zapojenie sa trnavskej posádky do Povstania, čo tvorí štvrtú kapitolu (*Povstanie v Trnave*), resp. štúdiu knihy J. Jablonického *Samizdat o odboji*. Za hlavnú príčinu úspechu povstania v Trnave považuje J. Jablonický vhodnú kádrovú konšteláciu dôstojníckeho zboru v Trnave ako z hľadiska inklinovania dôstojníkov k odboju, tak aj ich samotnej aktivity v rozhodujúcich chvíľach vypuknutia Povstania. Rovnako veľmi kladne autor hodnotí aj zástoj vhodného odbojového prostredia mimo vojenskej posádky, najmä v miestnom žandárskom zbore (s. 200-202).

Azda najzaujímavejšou štúdiou recenzovanej knihy J. Jablonického je kapitola *Ilegalita uprostred vojny*, ktorá je venovaná hlavne komunistickej rezistencii s ťažiskom v roku 1943. Po počiatočnej podrobnej analýze vzniku IV. ÚV KSS a opise stavu komunistického hnutia v jednotlivých regiónoch Slovenska podrobuje J. Jablonický kritickej analýze najmä vtedajšie koncepcie komunistického vedenia, ktoré nespájalo osud slovenského národa jednoznačne s existenciou československého štátu, ale prikláňalo sa k bližšiemu spojenectvu Slovenska so ZSSR (s. 234-235). Najzaujímavejšími časťami práce sú nepochybne state venované odbojovej aktivite G. Husáka v odboji do leta 1943. Autor sa venuje najmä príčinám negatívneho postoja dovtedajších vedení KSS voči nemu, čo spôsobovali hlavne jeho blízke vzťahy s vtedy v komunistickom hnutí proskribovaným V. Clementisom, Husákov slabá odbojová stranická práca, ako aj nadpriemerné spoločenské postavenie v štruktúrach ľudáckej Slovenskej republiky (s. 27-279). Treba vyzdvihnúť, že autor kriticke analyzuje a uvádza na správnu mieru aj príčiny a postoje G. Husáka počas jeho zadržania a väzenia v roku 1942, pričom vyvracia ako historickú opodstatnenosť prohusákovských legiend tvorených po roku 1963 (najmä Viliamom Plevzom), tak i tvorbu antilegiend z čias kampaní proti buržoáznym nacionalistom v KSS z 50. rokov (Václav Král).

Ďalšou témou recenzovanej knihy je štúdia *Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom*. V porovnaní s ostatnými časťami knihy je mierne odlišná, lebo opisuje veľmi málo známe a dovtedy nespracované dejiny odboja v Bratislave počas zimných mesiacov 1944 – 1945, teda už po porážke Povstania. Jadrom štúdie autor je podrobný opis pomerov a aktivít nekomunistického a komunistického odboja, ktoré, v dobe zvýšenej perzekúcie a ohrozenia odboja zo strany ľudáckeho režimu a nemeckých orgánov po potlačení Povstania, nachádzali k sebe ľahšie cestu ku spolupráci. Jej vyjadrením bol aj vznik národného výboru v Bratislave, paritne zloženého z predstaviteľov komunistického a občianskeho odboja. V ďalšej časti štúdie sa J. Jablonický bližšie zaoberá anatómiou okupačného a ľudáckeho režimu v zime 1944 – 1945, snahami nemeckých orgánov o väčšiu zaangażovanosť slovenskej exekutívy do výkonu okupačných aktivít, ako aj postupným ideovým rozkladom ľudáckeho režimu a poslednými protiodbojovými aktivitami a úspechmi jeho radikálnych prívržencov. V ďalších podkapitolách *Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom* sa autor venuje aj tzv. čiernej opozícii a celkovej situácii v ľudáckom tábore a podrobne rozoberá súdny proces proti Vavrovi Šrobárovi a ďalším vedúcim predstaviteľom Povstania. Koniec štúdie patrí opisu osudov a odvečneniu politických väzňov zo Slovenska do koncentračného tábora v Mauthausene.

Poslednou väčšou štúdiou Jablonického knihy je *Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch*. V nej podrobne opisuje vývoj v dvoch pre Povstanie rozhodujúcich východoslovenských divíziách od menovania A. Malára za ich veliteľa až po ich odzbrojenie nemeckými jednotkami. Ťažisko

Vojenská história

práce spočíva vo vykreslení plánov a dôležitosti týchto divízií pre blízke spojenie sa s Červenou armádou a pre úspech celého Povstania, v analýze postojov a aktivít A. Malára, zabezpečenia, resp. nezabezpečenia spoľahlivého divízneho velenia a inštrukcií pre prípad vypuknutia Povstania, až po prehodnotenie tragických následkov, ktoré pre úspech Povstania znamenala strata týchto divízií. Medzi hlavnými negatívami príprav využitia východoslovenských divízií pre Povstanie autor upozorňuje a analyzuje najmä slabú konšpiratívnu spoluprácu a neukončenú pripravenosť povstaleckej akcie v divíziách, váhanie medzi poverením Malára či Talského, dvojkoľajnosť povstaleckých a Čatlošových prevratových plánov, nekoordinovanosť partizánskych akcií s aktivitami armádneho odboja na východnom Slovensku a váhanie A. Malára v rozhodujúcich chvíľach prepuknutia Povstania. Ďalšie podkapitoly štúdie sú venované podrobnému opisu priebehu odzbrojovania slovenskej armády na východnom Slovensku a analýze postojov, konania a osudov tých dôstojníkov a vojakov, ktorí sa napokon pridali k ozbrojenému boju proti nacizmu, ako aj tých, ktorí nechceli bojovať ani proti Červenej armáde, ale ani proti Nemcom, zostali pasívni a postihla ich nemecká internácia (s. 440).

Posledné kapitoly knihy *Samizdat o odboji* tvoria štyri kratšie profily popredných aktérov príprav a priebehu Povstania – gen. Rudolfa Viesta, gen. Augustína Malára, gen. Dezidera Kiša-Kalinu a Gustáva Husáka.

Štúdia *Za česť generála Viesta*, okrem podrobného vykreslenia jeho osudu od jeho menovania za povstaleckého veliteľa až po jeho zatknutie a neistý koniec v Nemecku, očisťuje meno tohto, ale aj ostatných povstaleckých veliteľov, od nánosov osočovania dovtedajšej marxistickej historiografie, ktorá ich obviňovala z presadzovania politických zámerov E. Beneša v Povstaní a dokonca zo samotných vojenských neúspechov Povstania. Profil D. Kiša-Kalinu opisuje aktivity, postoje a osudy významného odbojového činiteľa, vojenského farára a neskoršieho člena KSS, od jeho začiatkov v armáde, cez jeho zástoj a úspechy v odboji, až po jeho spoločenský postup po vojne, aktívnu účasť na budovaní totalitného režimu a jeho neskoršie odmietanie stalinsko-gottwaldovským režimom.

Kapitoly Generál Malár a Husák v rezistencii obsahujú tak relevantné pasáže, ktoré sa už o gen. Malárovi a G. Husákovi objavili v predošlých kapitolách knihy, ako i nové informácie, ktoré dokresľujú ich postoje a aktivity počas slovenského štátu a v odboji. Zaujímavá je hlavne štúdia o Husákovi, ktorá obsahuje aj novšie Jablonického reakcie na znevažovanie, resp. pokračujúce vychvaľovanie Husákovho postoja po jeho zaistení ľudáckym režimom, ktoré sa objavili v československej tlači po roku 1990 (s. 494-502).

Kniha J. Jablonického *Samizdat o odboji*, napriek nepriaznivým podmienkam svojho vzniku a niektorým už neaktuálnym hodnoteniam dovtedajšieho historického výskumu, dosahuje vysokých odborných kvalít a patrí nepochybne medzi najlepšie základné publikácie o slovenskom odboji obdobia druhej svetovej vojny. Závery veľmi širokého a poctivého historického bádania J. Jablonického znesú aj tvrdšie kritické hodnotenia súčasnej historickej vedy a veľkú väčšinu výsledkov jeho práce možno bez korekcií akceptovať aj po niekoľkých desaťročiach od ich vzniku.

Marek Syrný

**HART, B. L. H.: VÁLKA Z DRUHÉHO BŘEHU. VZESTUP A PÁD NĚMECKÉ ARMÁDY
OČIMA HITLEROVÝCH GENERÁLŮ.** Brno : Jota Military 2004, 480 s.

Anglický kritik, novinár a spisovateľ z polovice 20. st., Eric Arthur Blair, verejnosti skôr známy pod pseudonymom George Orwell, napísal vo svojom románe 1984, že: „Najlepšie knihy sú také, ktoré človeku hovoria, čo už sám vie.“ Veta, ktorej platnosť sa slovami

populárneho amerického historizujúceho publicistu, Paula Johnsona, „nedá zmerať, nakoľko zasahuje do neznámych hĺbok ľudského nevedomia“. Anglický esejista a literárny kritik zo začiatku 20. storočia, Gilbert Keith Chesterton, vynikajúci rozprávač a majster paradoxu, zhrnul v diele *Ortodoxia* podstatu tejto skutočnosti ešte výstižnejšie. Jeho parafrázované „objavil som objavené“, azda najjasnejšie vyjadruje existujúci proces upevňovania ľudskej identity rozpamätávaním sa na „zabudnuté pravdy“. Toto krátke úvodné filozofovanie nie je náhodné, ale sleduje určitý zámer. Má totiž zvýrazniť skutočnosť, podľa ktorej človek určité veci tuší, resp. o nich vie, ale nedokáže ich vyjadriť. Jednoducho nevysvetliteľným spôsobom ho oslovujú, ako niečo dávno známe, niečo úplne samozrejmé, musí sa však nájsť niekto, kto ich za neho výrazne vysloví, niekto, kto pomenuje veci pravým menom. V tomto prípade tým „niekým“ je jeden z najvplyvnejších spisovateľov, ak nie najvplyvnejší v odbore vojenskej histórie svojich čias (medzivojnového a povojnového obdobia), sir Basil Liddell Hart (1895 – 1970).

Je označovaný za historika veľkého formátu. Vyniká kritickým a originálnym myslením. Je autorom viac než tridsiatich kníh a mnohých prednášok na tému vojenskej stratégie a taktiky. Jeho práce patria k základným pilierom vojenskej historiografie a sú uznávané po celom svete. Patrí tiež medzi najvýznamnejších učiteľov a historikov, zaoberajúcich sa vojenskými dejinami, ktorým sa, ako svetovo uznávaná autorita, venoval celý svoj život. Bol viac ako ktorýkoľvek iný historik povolaný analyzovať vojenské konflikty prvej polovice 20. st., nakoľko bol odborníkom naslovovzatým, a ako jeden z mála historikov bol aj ich priamym účastníkom. Po absolvovaní štúdií na univerzite v St. Paul a v Cambridge aktivne bojoval v prvej svetovej vojne, kde bol ranený. Ako kapitán v zálohe sa začal venovať problematike vojenstva ako takej. Bol prvým propagátorom letectva a obrnených tankových jednotiek, ako revolučných prostriedkov nového vedenia vojny, avšak ani post osobného poradcu ministra vojny mu nijako neľahčilo v predvečer druhej svetovej vojny urýchliť výstavbu týchto zbraní a vydobýť im štatút samostatného druhu ozbrojených síl. Proces prebiehal natoľko pomaly a s takými problémami, že znechutený sám z funkcie odstúpil a rozhodol sa presadzovať svoje myšlienky verejne. Skúsenosti s masmediálnou komunikáciou mal rozsiahle, nakoľko v rokoch 1925 – 1935 pôsobil ako vojenský korešpondent *Daily Telegraph* a po vypuknutí druhej svetovej vojny dokonca pracoval pre *The Times*. Medzitým vyučoval taktiku a stratégiu pre štábných dôstojníkov vo viacerých zahraničných školách. Čoskoro sa zaradil medzi najvplyvnejších vojenských analytikov. Vývoj vojenskej techniky, vývoj taktiky a stratégie, ako aj priebeh jednotlivých etáp najväčšieho ozbrojeného konfliktu v dejinách ľudstva, ktoré priamo, alebo nepriamo sám predpovedal (a čo potvrdzujú, okrem iného, aj výpovede mnohých nemeckých veliteľov v tejto knihe), z neho urobili „proroka“ vtedajšieho vývoja. Aj preto sa vo vysokých (a nielen tých vojenských) kruhoch, hlavne západného sveta, tešil nezvyčajnej úcte a popularite.

Vášnivým záujemcom o dejiny druhej svetovej vojny u nás iste neušlo, že začiatkom nového milénia sa na slovenských knižných pulkoch objavili hneď dve práce tohto renomovaného britského autora. Obe vyšli z produkcie brnianskeho nakladateľstva Jota v známej edícii *Military*, a len pripomeňme, že ide o kultové *Dějiny druhé světové války*, ako aj o *Historii první světové války*, dnes práce, ktoré sú v mnohých ohľadoch prekonané, avšak závery ktorých sú i dnes nepopierateľné a sú nevyčerpatelným zdrojom informácií. Recenzovaná práca vyšla u nás s ešte väčším oneskorením, než obe spomínané, nakoľko v pôvodnom vydaní pod názvom *The Other Side of The Hill* vyšla v Londýne už v roku 1951 a v dopĺňujúcom v roku 1978. Bola zostavená prevažne z jeho osobných rozhovorov a korešpondencie s nemeckými zajatcami, hlavne známymi osobnosťami nemeckej armády, elitou nemeckej vojenskej hierarchie. Je založená na nesmiernom množstve poznámok, zápiskov, komentárov a rozhovorov, ktoré autor dôsledne zhromaždil v období rokov 1945 – 1949, t. j. v období siahajúcom od ukončenia vojny až po norimberský proces. Zhromaždil širokú škálu odpovedí na mnohé rozličné témy.

Vojenská história

Do kontaktu s nemeckými generálmi a admirálmi sa dostal potom, čo mal po skončení vojny možnosť pracovať pre britské Oddelenie politického spravodajstva. Túto príležitosť bez váhania maximálne využil. Počas diskusií, ktoré s nimi viedol, sa mu podarilo zhromaždiť početné dôkazy o vojnových udalostiach, a to ešte predtým, než by začali, ako sám poznamenal, „mizet nebo se dodatečně zabarvovat“. Zužitoval každú príležitosť na osobné interview s nemeckými vojvodcami, keď ešte mali udalosti v čerstvej pamäti a neboli ovplyvnení povojnovými informáciami, či trendmi. Príslušné výpovede potom autor vystavil nekompromisnej konfrontácii s dokumentárnymi materiálmi a ďalšími historickými zdrojmi, všetko v záujme ich spätnej verifikácie.

Pozitívnym východiskom pri zhromažďovaní dôkazov bola strohá profesionalita nemeckých dôstojníkov, ktorí mali všeobecne väčšiu tendenciu zachovávať objektivnosť, než iní spojeneckí velitelia. Pre autora bol prínosným aj ich cit pre faktografickú presnosť a detailne zaznamenávanie. Rovnako sa to týkalo aj ústretovosti a úprimnosti, akú nemeckí dôstojníci zaujali pri opise a analýze konkrétnych vojenských operácií, pramenili z profesionálnej ochoty vzájomne si vymieňať názory a diskutovať, nielen o samotnom priebehu vojenských udalostí, ale aj zámeroch, príčinách, dôsledkoch, či napr. konkrétnych spôsoboch vedenia bojovej činnosti. Prácu mu do istej miery uľahčil aj samotný post vojenského korešpondenta, ktorý mu po takmer celé medzivojnové a vojnové obdobie umožňoval poznávať a udržiavať kontakt s trendmi a vývojom v Nemecku a v jeho ozbrojených silách. Zohľadniť treba aj ten fakt, že bol pre príslušníkov dôstojníckeho zboru v Nemecku uznávaným vojenským teoretikom, čo dokazuje, okrem iného, aj to, do akej miery sa tam čítali a prekladali jeho vojenské pojednania a štúdie.

Toto klasické dielo z oblasti vojenskej histórie sa v zahraničí od začiatku považovalo za umelecké dielo, jedinečné v análoch „válečných konfliktů“, ako ho i dnes hodnotí odborná kritika. Záujemcom o túto problematiku priniesol, a čo je prekvapujúce aj naďalej prináša, dosiaľ najucelenejší pohľad na priebeh druhej svetovej vojny zo zorného uhla krajiny, ktorá ju rozpútala. Vidieť bitku, resp. vojnu, očami protivníka je ten najlepší spôsob, ako ju pochopiť. Platí to o to viac, ak ju analyzujú skutoční „válečníci“, ktorých úroveň pri riadení operácií bola po celú vojnu obvykle väčšia, než u ich protivníkov. *Válka z druhého břehu* predstavuje pomerne rozsiahly dokument, pojednávajúci o vzostupe a páde nemeckej armády očami tých najpovolanejších, očami jej veliteľov. Predkladaná monografia predstavuje podľa samotného kapitána Harta „zhuštený výťažek v té neobjektívnejšej možnej formě“. Hoci je dielo dosť podrobné, autor jasne zdôraznil, že v žiadnom prípade mu nešlo o napísanie vedeckej štúdie, ambície svojej niekoľkoročnej práce zhrnul takto: „V této knize mi šlo pouze o to shromáždit a předložit ve srozumitelné formě veřejnosti důležitou část materiálu nezbytného pro sestavení historie. Při přípravě na kompilaci velké války není nic důležitějšího než shromáždení důkazů z protilehlé strany, neboť sledování zápasu pouze z jedné „strany kopce“ může vést k pohledu, který je nejen nekompletní, ale přímo zdeformovaný.“

Koncepciu práce si zvolil autor veľmi svojsky. Publikácia je rozdelená na tri časti. Prvá časť približuje v ôsmich kapitolách nemeckých generálov tak všeobecne, ako aj konkrétne: generálplukovníkom Hansom von Seecktom, strojom medzivojnového Reichswehru počnúc, a poľným maršalom Rundstedtom, predstaviteľom „starej gardy“, končiac. V tejto časti autor zoznamuje čitateľov s postupným rozvojom a rozličnými trendmi nemeckej armády, ako aj s hlavnými predstaviteľmi, ktorí zastávali v armádnej hierarchii v predvečer vojny kľúčové posty – vrchnými veliteľmi nemeckej brannej moci, resp. nemeckých pozemných vojsk, poľnými maršalmi Wernerom von Blombergom a Walterom von Brauschitschom, generálplukovníkom Wernerom von Fritschom a náčelníkom generálneho štábu pozemného vojska generálplukovníkom Franzom Halderom. V celej knihe nápadne zvýšený, miestami až prehnaný dôraz na úlohu, ktorú vo vojne zohrali tankové a mechanizované sily, badať už v tejto prvej časti knihy, kde samostatné miesto venuje dvom najznámejším predstaviteľom nemeckej

tankovej vojny, generálplukovníkovi Heinzovi Guderianovi a poľnému maršalovi Erwinovi Rommelovi. Príznačne nazvaná kapitola *Vojáci ve stínu* potom v krátkosti pojednáva o pôsobení niektorých vybraných predstaviteľov špičky armádneho velenia, ktorí sa aj napriek mnohým preukázateľným úspechom na jednotlivých bojiskách Hitlerovi nezavďačili. Popri už niektorých spomínaných, sú to ešte generálplukovník Kurt Zeitzler a poľní veliteľia, maršali Erich von Manstein, Günther von Kluge a Walter Model.

Druhá časť potom v krátkosti (iba v dvoch kapitolách) približuje najdôležitejšie momenty, determinujúce prudký rozmach a expanziu nemeckej brannej moci, akými boli vzostup Hitlera a jeho najobávanejšej zbrane, tankových vojsk. Oba bloky tvoria iba akýsi úvod k hlavnej časti tejto knihy, pohľad na vojenské operácie druhej svetovej vojny zo strany nemeckej generality. Táto ústredná časť, pri ktorej sa zastavíme trochu bližšie, obsahuje vlastné výpovede generálov ohľadom vojnových udalostí. Výpovede do značnej miery poukazujú na to, akými ľuďmi títo generáli boli, ako argumentovali, reagovali a ako premýšľali. Autor v každej zo štrnástich kapitol približuje, po krátkom náčrte všeobecnej i lokálnej situácie, ich názory na konkrétne operácie na jednotlivých frontoch druhej svetovej vojny, a kde sa to hodí, uvádza citácie niektorých významnejších komentárov. Výpovede priebežne dopĺňajú a dokresľujú opis diania na fronte. Treba zvýrazniť, že napriek tomu, že kniha obsahuje množstvo dát a informácií, nemožno ju považovať za klasickú literatúru faktu. Všetky kapitoly sú predchnuté záverečnými zhrnutiami kľúčových momentov vojny a zachovávajú si potrebný nadhľad a komplexnosť. Tieto závery nie sú zaujaté, nie sú poplatné žiadnej ideológii a opierajú sa iba holú skutočnosť a skúsenosť, a sú onými „zabudnutými pravdami“, ktoré jasne definuje a s ktorými čitateľ (či už laik – amatér, historik, alebo tvrdý vojenský profesionál) nemôže nesúhlasiť. Problematickým aspektom zostáva jedine otázka podielu a viny nemeckého generálneho štábu a dôstojníckeho zboru na rozpútaní a vedení vojny. Napriek objektívnemu prístupu, aký Liddell Hart pri zhodnocovaní výpovedí nemeckých generálov pri rekonštrukcii konkrétnych vojenských operácií zaujal, nedokázal sa ubrániť typickému náhľadu západných mocností na túto problematiku. Je evidentné, aký veľký význam v monografii pripisuje morálnej obhajobe nemeckého veliteľského zboru. Autor sa predovšetkým v tejto súvislosti vyslovuje na adresu samotného Hitlera, ktorý je alfou a omegou uvedeného problému. Keď ho analyzoval ako vojvodu, podarilo sa mu vynikajúco postihnúť jeho charakterové a psychologické danosti.

Podľa neho Hitler mal hlboký zmysel pre prekvapenia a z psychologického hľadiska bol majstrom stratégie. „Žádný stratég v histórii nedokázal lépe manipulovat s myslí protivníkú – v čemž, spočívá nejvyšší umění strategie.“ V Hitlerovi mali jeho veliteľia azda najväčšieho protivníka. Corelli Barnett v úvode svojej edície o Hitlerových generáloch položil v tejto súvislosti dve kľúčové otázky: Ako najlepšie jednať s amatérskym vodcom vojny, do seba zahľadeným, plným fantázie a drzej sebadôvery, s mystickou vierou vo svojho vlastné génia, s človekom, ktorým nemôžu žiadne fakty zo skutočného sveta otriasť? Ako viesť vojnové ťaženia vopred odsúdené pre chybný odhad generálnej stratégie na neúspech? Hitler jednoducho nechápal jej základné princípy, ignoroval logistické problémy a navyše nebol schopný konfrontácie s realitou na bojisku, ku ktorej patrí napr. skutočnosť, že aj tí najudatnejší vojaci môžu vzdorovať únave, zraneniam a presile len po určitý čas, alebo že prehraná bitka je prehraná, a musí sa rešpektovať. Jedným z jeho najväčších nedostatkov, ktoré viedli k mnohým vojenským „tragédiám“, bolo, že odmietal minimalizovať svoje straty, a že vždy bezpodmienečne trval na pokračovaní útoku v čase, keď šance na úspech v lepšom prípade slabli, v tom horšom boli stratené. Ďalší z Hartových prenikavých verdiktov sa týka zamyslenia sa nad príčinou neúspechu Nemecka. Podľa neho Hitlerova intuícia týkajúca sa stratégie v kombinácii so strategickou kalkuláciou generálneho štábu mohli priniesť Nemecku oslnivý úspech, realita však bola opačná.

Prečo vôbec došlo k takejto situácii? Hart vidí jednu z rozhodujúcich príčin v opatrníckom, niekedy až odmietavom postoji nemeckej generality ku každej z vojenských operácií, ktoré

Vojenská história

navrhol Hitler. Na základe výpovedí jasne badať, ako veľmi dráždilo profesionálnych nemeckých dôstojníkov postavenie Hitlera ako všemocného diktátora. Na druhej strane bolo však evidentné zúfale zmierenie sa „so svojim osudom“ a s nezmyselnými krokmi Hitlera, ktoré už nijako nemohli ovplyvniť. Ako autor poukazuje, po celý zvyšok vojny sa Hitlerovi darilo odbíjať názory generálov na politiku a oblasť vojenskej ekonomiky, a čo je ešte tragickejšie, darilo sa mu dokonca potierať aj ich úsudky v záležitostiach, v ktorých boli odborníkmi.

Logicky sa tak vynára otázka, ako, kedy a za akých okolností mohli potom jeho generáli uplatňovať svoje odborné znalosti a schopnosti? Podľa autora samotného predstavoval nemecký generálny štáb pre Hitlera pri uplatňovaní jeho agresívnych plánov skôr brzdu, než hybnú silu. Bol to militarizmus, ktorý niesol zodpovednosť za existenciu Hitlerovho režimu, napriek paradoxnej skutočnosti, že jeho najväčším odporcom bola, na rozdiel od iných štátnych zložiek, samotná armáda. Nepochybne zaujímavejšie je, že schopní velitelia a štábní dôstojníci, ktorí patrili k najprofesionálnejším kádom dôstojníckeho zboru na svete, sa stali poslušnými služobníkmi jeho zámerov. Prečo sklamali v snahe odvrátiť ho od katastrofálnych rozhodnutí, a prečo mu väčšina i naďalej slúžila s plným nasadením, alebo prinajmenšom s rezignovaným rigidným zmyslom pre povinnosť? Bola to lojalita, alebo hanba (strach) zo zrady voči mužovi, ktorý pozdvihol Nemecko a spolu s ním aj ich, do závravných výšin moci a vojenskej slávy?

Pre väčšinu nemeckých generálov a ich „advokátov“ bolo výhodnejšie a koniec-koncov aj pohodlnejšie odvolávať sa na svedomie, keď chceli vysvetliť, prečo nevystúpili proti fűhrerovi. Ťažko sa však možno stotožniť s autorovou vykonštruovanou teóriou, že postupovali v záujme „menšieho zla“. Autor tu akosi nechce vidieť, že nikto z nemeckých veliteľov si v podstate nechcel špiniť ruky a vždy dal radšej prednosť pohodlnej námietke, či formálnemu protestu. V tomto aspekte sa naplno prejavila ich rozdvajenosť. Na jednej strane nachádzali pre Ťaženia ospravedlnenie (keď podľahli premyslenej nacistickej propagande), zároveň sa však desili brutality, s akou sa zachádzalo s obyvateľstvom v obsadených územiach. Nepochybne s tým drvivá väčšina nesúhlasila, hoci mnohých z nich možno i dnes označiť za osobne čestných, v podstate protinacisticky orientovaných dôstojníkov, u ktorých má však, bohužiaľ, najmä západná historická obec tendenciu vidieť iba ich nepopierateľné mimoriadne taktické schopnosti. Spôsob, akým nemeckí generáli pred všetkým zakrývali oči, im ale na morálnom kredite nijako nepridá. Bolo úbohé a tragické zároveň, že hoci sa ich znechutenie fűhrerom rok od roku prehľbovalo, neurobili nič i napriek silnejúcemu presvedčeniu o tom, že Nemecko vojnu prehrá, a že ho Hitler bezohľadne vedie k úplnému zničeniu.

Na mieste sú aj ďalšie otázky – Ako bolo možné, že i napriek vedomiu zločinnosti a neschopnosti nacistického režimu mnohí pokračovali v jeho službách vo vedení vojny? Čo ich privádzalo na front, a čo ich viedlo k vojenskému úsiliu, ktoré mohlo len oddialiť nevyhnutnú kapituláciu? Autorove, inak vždy prenikavé, závery tu po prvýkrát zachádzajú do slepej uličky. Z interpretácie jasne vyplýva, že povolanie vojaka je poslaním, a tak nastoľuje rečnícku otázku, či by mohli odmietnuť plniť rozkazy, keď vedeli, že vojna je prehraná? Autorovi stačí vysvetlenie, že by už neboli profesionálmi, nakoľko povinnosť im vždy velí urobiť to najlepšie, čo im umožňuje operačná situácia a možnosti. To, že nedokázali byť politikmi a zabudnúť, že sú vojakmi, je len chabým pokusom o ich obhajobu. Je jasné, že to boli predovšetkým „profici“ a chladnokrvní „válečníci“, ktorí „hrali dobre so zlými kartami“! Avšak môžeme uzavrieť, že to bol štát, ktorému slúžili? Ani zďaleka. Pripomeňme si len ich účinkovanie na frontoch druhej svetovej vojny.

Spočiatku samozrejme generáli nemali žiadny dôvod na spiknutie sa voči Hitlerovi, veď sľuby, ktoré armáde dával, dodržiaval. V úvodnej fáze vojny, keď všetko „klapalo“, sa z nich nikto nebránil vykonávaniu rozkazov. Neskôr, keď vojna s pribúdajúcim časom nadobúdala na intenzite a ničivosti, už bolo Ťažko sa nad tým pozastávať. Úspechy ochudobňujú človeka o možnosť sebareflexie, ako aj odbojnosti. Predovšetkým drvivé víťazstvá v úvodných rokoch vojny sa podpísali pod skutočnosť, že i mnohí tí, ktorí boli vyslovene nespokojní, resp. odpor-

covia nacizmu, sa stali povolnejšími a menej kritickými voči režimu. Neúspechy, nehovoriac o katastrofách, síce nespokojnosť s vojnou a túžbu po mieri len umocňujú, vzrastajúce utrpenie na vlastnej koži však na druhej strane často oslabuje vôľu na odpor a spája „zúfalých“ v spoločnom boji o prežitie. Väčšine potom asi naozaj neostávalo nič iné, ako plniť rozkazy inštinktívne v záujme svojich jednotiek, a pravdou je, že mohla robiť iba to, že Hitlerove rozkazy plnila formálne (alebo sabotovala) za účelom urýchlenia konca vojny.

Je paradoxom, že tak autor, ako aj samotní generáli vo svojich memoároch poukazovali na povinnosť poslúchať rozkazy, nezabudli tiež apelovať na to, že ich vojnové konanie bolo v súlade s medzinárodným právom. Zabudli však na to, že samotné vedenie agresívnych vojnových operácií bolo predsa v rozpore s ním a predstavovalo jeho hrubé porušenie. Prekvapujúce je aj to, že zatiaľ čo sa autor nad problémom morálneho aspektu vedenia vojny zo strany veliteľov nemeckej armády (bez ohľadu na to, ako im to, hlavne v neskoršom období, oplácala Červená armáda) počas zničujúcich bojoch so sovietskou armádou ani len nepozastavuje, k boju so západnými Spojencami (ktorý sa na rozdiel od východného frontu nevedel tak brutálne, naopak „rytiersky“) sa stavia ináč. Pre ich konanie má maximálne pochopenie. Vyzýva pochopiť paralyzujúcu dilemu, v ktorej „se ocitli jako vlastenci toužiaci zachrániť svoju zemi a to tváří tvář spojeneckému požadavku na bezpodmínečnou kapitulaci na jedné straně a na straně druhé Hitlerově hypnotické síle, kterou uplatňoval na jejich vojáky ...“. Argument, „zda by generálové v jiných zemích, za podobných okolností, udělali něco víc, aby takový režim svrhli“, vyznieva dosť neuveriteľne a vágne. Argumentovanie tohto typu by malo byť cudzie každému historikovi (a nielen tomu vojenskému), analytikovi obzvlášť, preto je naozaj prekvapujúce, že sa k tomu uchýlil i taký skúsený historik, ako Hart. Nevyvrátiteľnou pravdou je to, že sa ho báli, prinajmenšom že mali pred ním prehnaný rešpekt, čím by sa dala do istej miery vysvetliť ich rezervovanosť pri vyjadreniach o Hitlerovi samotnom, ktorá kontrastovala ich živému záujmu diskutovať o profesionálnych otázkach.

Je taktiež nepochybné, že hodnoty a ciele, ktoré Hitler proklamoval, predstavovali pre mnohých z nich lákavú verziu ich vlastných túžob. Znovuvyzbrojenie Nemecka, ktoré zaujme svoje tradičné postavenie v Európe a vybudovanie novej armády, ktorá povstane z popola, boli predstavy, ktorým podriadili všetko. S takou obľubou hlásaná vlastenecká solidarita a už spomínaný vojenský zmysel pre povinnosť tak nepredstavovali nič iné, než iba ich vlastnú ctižiadostivosť. Prísaha osobnej oddanosti Hitlerovi, ktorou sa podľa prísneho kódexu vojenskej cti cítili byť viazaní, bola tým, za čo sa skrývali.

Kniha Liddella Harta spôsobila v povojnovom období (bohatom na pamäte a rôzne opisy vojnových udalostí, ktoré prezentovali iba spojeneckí velители) doslova „boom“. Obrovská popularita, ktorej sa jej dostalo v západných krajinách, ostro kontrastovala so zavrnutím a odsúdením na Východe, kde sa jej uznania dostalo až omnoho neskôr. Nepodľahla nástrahám, ktoré vyvstávajú pred pisateľmi autobiografií a memoárov, ktorí sú spravidla náchylní (i keď nie zámerne) sledovať svoje vlastné záujmy, a ako to autor trefne vystihol, „slouží více své pověsti, než aby posloužili historii“.

Tu treba tiež pripomenúť program, ktorý v rovnakom čase rozbehli predstavitelia americkej armády. Už koncom vojny sa pustili do bezprecedentnej úlohy zistiť, čo sa na európskych bojiskách vlastne dialo, a prečo sa operácie odohrali tak, ako sa odohrali. O rozbehnutie tohto ambiciózneho plánu sa výrazne zaslúžil plk. S. L. A. Marshall z armádneho historického oddelenia, jeho prácu potom systematicky rozvíjal plk. W. S. Nye, neskorší šéf historickej sekcie veliteľstva americkej armády. Účelom programu bolo pôvodne získať informácie o nepriateľských operáciách na západnom bojisku, ktoré by sa využili pri písaní oficiálnej histórie americkej armády v druhej svetovej vojne. V roku 1946 bol program rozšírený aj na stredozemné bojisko a východný front. Počínajúc rokom 1947 sa už dôraz začal klásť na prípravu operačných štúdií pre potreby vojnového plánovania a výcvik agentúr a škôl jednotlivých

Vojenská história

ozbrojených zložiek. Napriek tomu, že sa do programu podarilo zapojiť okolo 800 dôstojníkov, z toho viac než 500 generálov a poľných maršalov, ako aj desiatku admirálov (na rozdiel od Harta, ktorý do svojho projektu zaangažoval len obmedzený okruh nemeckých dôstojníkov), ich výpovede, odborné stanoviská, analytické štúdie, posudky či dokonca monografie neboli a ani nemali byť sprístupnené širšej verejnosti. Mali slúžiť výlučne pre interné potreby americkej armády (predovšetkým jej historickému oddeleniu). S nástupom studenej vojny tieto výpovede nadobudli väčšiu než len historickú hodnotu. Vyčerpávajúce skúsenosti a znalosti nemeckých dôstojníkov z bojov so Sovietmi sa stali predmetom eminentného záujmu amerických stratégov a bolo jasné, že by mohli poslúžiť zámerom americkej armády, pokiaľ by sa správnym spôsobom analyzovali, rozširovali a aplikovali na nové podmienky. A tak aj napriek tomu, že to boli Američania, ktorí, ako prví, začali systematicky skúmať vojenské udalosti druhej svetovej vojny z pohľadu nepriateľskej strany, bol to kpt. Hart, kto tieto poznatky ako prvý širšej verejnosti sprístupnil.

Pozitívnym vkladom amerického programu Foreign Military Studies bol bezprecedentný prístup, aký zvolila americká vojenská administratíva pri realizácii *German Report Series*. Platilo to predovšetkým o profesionálnej zdržanlivosti, ktorá umožnila prezentovať názory nemeckých generálov bez (inak všadeprítomnej) americkej interpretácie. Na škodu Hartovej publikácie je, že sa v nej nevyhol typicky britskému, veľmocenskému postoju pri hodnotení vojenských udalostí druhej svetovej vojny. O hodnotení vojenských udalostí Veľkej vlasteneckej vojny to platí obzvlášť. Priestor na rekonštrukciu udalostí na východnom fronte je značne poddimenzovaný, čomu zodpovedá aj do očí bijúca štruktúra publikácie. Podobný prístup, až na výnimky, zachovávajú takmer všetky práce z produkcie angloamerickej proveniencie. Bohužiaľ, Hartovo dielo tou výnimkou nie je. Aj keď ani zďaleka východný front neopomína tak, ako to robili niektorí jeho súčasníci, a ako to aj dnes praktizujú anglickí historici.

Charakteristickým rysom hlavného bloku je obsahová disproporcia, ktorá, ako už bolo spomínané, je dôsledkom angloamerickej spôsoby vykladania histórie druhej svetovej vojny. Zákonitým odrazom je sústredenie pozornosti na tie udalosti, v ktorých boli aktívne zainteresované britské a americké sily. Logicky najväčšiu pozornosť by si mal zaslúžiť východný front, kde so sovietskou armádou zvädzal Wehrmacht tvrdé boje takmer 4 roky. Z celkových 14 kapitol tretej časti naň však pripadá iba 5 kapitol, teda tretina, avšak podľa počtu strán je to dokonca necelá štvrtina (z 320 strán len 90). Ako je na tom dianie na západnom fronte? Príprave a uskutočneniu západného ťaženia nemeckej armády vo Francúzsku (realizovaného vo dvoch fázach, a ktoré trvalo len niečo viac ako jeden mesiac) sú venované 3 kapitoly s počtom strán až 70. Príprave neuskutočneného vylodenia na britských ostrovoch dokonca 20 strán! Dianiú a hodnoteniu situácie v Stredomorí je venovaná 1 kapitola, podobne ako ťaženiu Spojencov v Taliansku, ktorá je analyzovaná na 40 stranách. Analýze inváznej operácie Overlord a následným bojom v severozápadnom a severnom Francúzsku, Belgicku a Holandsku v roku 1944 je tiež venovaná 1 kapitola, ktorá má však 50 strán! Len niečo vyše mesiaca trvajúca posledná nemecká ofenzíva v Ardenách je tu analyzovaná na 20 stranách. Je to na škodu veci, nakoľko analýzy prípravy i samotnej realizácie vojenských operácií sú v podaní Liddella Harta jedinečné a sú zdrojom fascinujúcich a senzačných odhalení.

Pritom východný front poskytoval jedinečný priestor na analýzu mnohých vojenských udalostí. Bolo tu uskutočnených mnoho ofenzívnych operácií (sovietske ozbrojené sily uskutočnili počas vojny viac než 50 strategických operácií), tiež mnoho defenzívnych bitiek, najmä v podaní samotnej nemeckej armády, napriek tomu sa mu nedostalo primeranej pozornosti. Okrem toho, hodnotenia a analýzy ako-tak pokrývajú iba dianie do leta 1943 (s dôrazom na stredný a južný sektor úvodnej fázy invázie, ako aj kolaps na stalingradskom a kaukazskom smere vo fáze nasledujúcej). Ich úroveň je, v porovnaní s analýzou udalostí na Západe, až príliš všeobecná. Preto, aj keď sa mu nemôže uprieť snaha čo najprehľadnejšie

analyzovať situáciu na jednotlivých frontoch, podať komplexný a ucelený obraz vojenskej problematiky tohto šesťročného obdobia sa mu nedarí.

Jeho snaha prirodzene narážala aj na nevyhnutné prekážky. Problémom bola tak samotná zložitosť konkrétnych bojísk (platí to zvlášť pre východný front, kde by bolo potrebné analyzovať hneď niekoľko operačných úsekov v jednotlivých etapách vojny), ako aj nedostupnosť hlavných protagonistov. Ak do úvahy zoberieme len dianie na východnom fronte, možno konštatovať, že na veliteľských postoch vyššej i nižšej úrovne sa ich vystriedalo mnoho. Fluktuácia veliteľských kádrov tu dosiahla skutočne neuveriteľné rozmery. Okrem toho, názory niektorých najpovolanejších predstaviteľov z konkrétnych bojísk a frontových úsekov, mal autor možnosť vypočúť iba sprostredkované, bez viacerých sa musel zaobísť, nakoľko predčasná smrť niektorých z nich, zabránila, aby vyjadrili svoj názor. Rekonštrukcia udalostí je tak v dôsledku absencie ich výpovedí fragmentárna. Napriek tomu je na škodu, že dianie v už uvedenom období analyzujú len niektorí vybraní. Prím hrajú poľní maršali Gerd von Rundstedt (pri vpáde do ZSSR veliteľ Skupiny armád Juh) a Ewald von Kleist (pri vpáde do ZSSR veliteľ I. tankovej skupiny, neskôr veliteľ Skupiny armád A), čiastočne ešte generálplukovník Gotthard Heinrici (veliteľ armádneho zboru, neskôr 4. armády), generál pechoty Günther von Blumentritt (náčelník štábu 4. armády, neskôr zástupca šéfa operačného oddelenia Vrchného veliteľstva brannej moci). Dosť prekvapujúco sa len symbolicky k problematike vyjadrujú poľný maršal Erich von Manstein (pri invázii veliteľ tankového zboru, neskôr však veliteľ 11. armády a Skupiny armády Don, resp. Juh) a generálplukovník Franz Halder. Je samozrejmé, že k mnohým výpovediam nebolo možné sa dostať. Niektorí z popredných nemeckých poľných veliteľov padli (generálplukovníci Eugen Schobert, Hans-Valentin Hube, Eduard Dietl). Niektorí zomreli ešte v čase vojny (poľní maršali Walter von Reichenau, Fedor von Bock), iní spáchali samovraždu (poľní maršali Walter Model, Günther von Kluge, Robert von Greim), alebo zomreli krátko po vojne (poľný maršal Ernst Busch). Bolo však viacero aktérov, ktorých Liddell Hart „nevyužil“ – z najznámejších spomeňme aspoň generálplukovníkov Kurta Zeitzlera a Heinza Guderiana (Halderových nástupcov vo funkcii náčelníka generálneho štábu pozemných vojsk) či poľných maršalov Wilhelma von Leeba (pri vpáde do ZSSR veliteľ a Skupiny armády Sever), Georga von Küchlera (pri vpáde veliteľa 18. armády, neskôr Leebovho nástupcu vo funkcii veliteľa Skupiny armád Sever), Maximiliana von Weichsa (pri vpáde veliteľa 2. armády, neskôr veliteľa Skupiny armád B) a Ferdinanda Schörnera (veliteľa postupne Skupiny armád Južná Ukrajina, Sever a Stred). Zato sa dosť prekvapujúco (podobne je to aj pri opise udalostí na západnom fronte) sa objavujú výpovede mnohých neznámych generálov, ako napr. generálov Edgara Röhricha (niekdajšieho šéfa výcvikového oddelenia generálneho štábu, pri útoku na ZSSR styčného dôstojníka medzi OKH a veliteľstvom 12. armády), či Curta Siewerta (Brauschitschovho osobného pobočníka).

Pri analýze diania na západnom fronte (od vylodenia po ardenskú ofenzívu) sa okruh „spovedaných“ nijako nerozšíril, opäť sa tam striedajú starí známi. Tento raz dominuje Blumentritt s maršalom Rundstedtom, za asistencie Warlimonta, čiastočne Guderiana (avšak len z pozície inšpektora tankových vojsk), generála tankových vojsk Geyra von Schweppenburga (veliteľa tankovej skupiny Západ) a generálplukovníka Kurta Studenta (najvyššieho veliteľa nemeckých výsadkových vojsk). Na talianskom fronte zasa dominujú generál jazdeckva Siegfried Westphal (náčelník štábu najvyššieho veliteľa pre južné Taliansko, resp. Skupiny armád C v Taliansku, neskôr náčelník štábu vrchného veliteľa Západ), generál tankových vojsk Fridollin von Senger (veliteľ nemeckých síl na Sicílii, počas talianskeho ťaženia veliteľ XIV. tankového zboru). Absentujú výpovede poľného maršala Alberta Kesselringa (veliteľa pre južné Taliansko, resp. Skupiny armád C, resp. E v Taliansku, nakoniec vrchného veliteľa Skupiny Armád Západ), aj generálplukovníka Heinricha von Vietinghoffa (Kesselringovho nástupcu vo funkcii vrchného veliteľa nemeckých armád v Taliansku).

Vojenská história

Hoci autor mnohých vynechal, reprezentatívnym spôsobom pokryl výpovede a pohľady z rôznej úrovne generality, t. j. vrchného velenia, velenia na úrovni bojiska, velenia v poli, ako aj štábneho velenia. Monografia zdanlivo pôsobí jednoducho a obyčajne. Je však výsledkom Hartovej namáhavej celoživotnej práce a dlhoročných zreých úvah. Výber materiálov, ktoré sú tu publikované, jasne svedčí o historickej erudovanosti autora, ako aj jeho schopnosti predložiť záujemcovi o túto tematiku dielo, v ktorom sa čitateľ bezproblémovo orientuje. Je napísaná tak, aby nebola určená len pre veľmi obmedzený okruh čitateľov. Jeho jedinečná schopnosť pôsobivo vyjadriť vojenskú situáciu, kryštalicke jednoducho a jasne definovať ich podstatu sú dominujúcimi prvkami jeho interpretácie. A tak aj napriek tomu, že je jeho práca odborná, jeho talent vykresliť a opísať vojenské udalosti nenúteným živým spôsobom a nenapodobiteľnými obratmi, robí z nej skutočnú čitateľskú lahôdku aj pre širšiu laickú verejnosť.

Alex Maskalik

ANOTÁCIE GLOSY

KAUTSKÝ, E. K.: *KAUZA ŠTEFÁNIK. Legendy, fakty a otázky okolo vzniku Česko-Slovenskej republiky.* Matica slovenská 2004, 295 s.

Každý národ má svojich hrdinov. Aj Slovensko má veľa osobností, na ktoré môže byť právom hrdé. Prvenstvo si však zaslúži generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – astronóm, diplomat, vojak. Ale aj cestovateľ. Napísalo sa o ňom veľa kníh, z ktorých žiadna neodstránila pochybnosti o jeho tragickej smrti a prípad neuzavrela a neobjasnila. Nie je tomu inak ani v tomto diele.

Autorom tohto diela je historik – amatér Emil Karol Kautský. Potvrdil v ňom spisovateľské schopnosti, vniesol do tohto prípadu mnoho svetla, ale zároveň narobil ešte viac tieňov. Miesto objasnenia problémov sa tu vynára a nastoľuje ešte viac otázok. Pri spracovaní diela sa opieral o takmer stovku historických materiálov, z ktorých celú štvrtinu tvoria publikácie z 20. a 30. rokov 20. storočia, obohatené o najnovšie vydania, ktoré sú však často iba opisom starých vydaní. Ale aj niekoľkých zahraničných publikácií.

Dielo je rozdelené do siedmich hlavných častí, ktoré mohli byť usporiadané aj inak, totiž začína od konca: *Kauza Štefánikovej smrti, Do akej vlasti sa Štefánik vracal, Vyšetrovanie havárie, Pátranie po páchatel'och, Vojna a revolúcia 1914 – 1918, Vojna v plnom prúde, Masarykova republika.* Ak by sme chceli podrobne rozpísať obsah jednotlivých častí, nestačil by priestor určený na anotáciu. Preto iba stručne.

V prvej časti *Kauza Štefánikovej smrti* sú hypotézy o zostrelení lietadla (politická vražda, samovražda či nehoda?). V tomto sa nezhodnú ani historici, ani novinári. Vyšetrovanie príčin katastrofy neprinieslo výsledky, preto bolo po 10 rokoch nariadené druhé vyšetrovanie, ktoré ešte viac situáciu zamotalo.

Druhá časť *Do akej vlasti sa Štefánik vracal*, uvádza obsadzovanie Slovenska a jeho pripájanie k „historickým zemiám“, Štefánikov konflikt s Benešom, spory o velenie armády – talianske či francúzske a o poslednom rozkaze Štefánika-vojaka.

V súvislosti s vynúteným druhým *vyšetrovaním havárie* v roku 1927 sa vynára rozbor správy z predchádzajúceho vyšetrovania a opäť otázky o streľbe na lietadlo a či bol niekto z letcov poranený, kto bol do atentátu zasvätený, a aká bola úloha Štefánikových pobočníkov. Ďalej o čudnom blúdení lietadla nad Bratislavou a svedectvách jeho pádu, správa kpt. Zapelloniho i poznámky generála Čečka. Nakoniec, aký bol svetový ohlas na smrť Štefánika a pár slov o sovietskom Maďarsku.

V štvrtej časti *Pátranie po páchatel'och* ide o ich usvedčovanie so zaoštréním na pána prezidenta Masaryka, či mal pán prezident motív, a čo by sa stalo, ak by pravda vyšla najavo, i o jeho podiele na legendách.

Vojna a revolúcia 1914 – 1918 sa dotýka príčin vzniku vojny, činnosti astronóma Dr. M. R. Štefánika vo vojnových prípravách, o tajomnej úlohe profesora Dr. T. G. Masaryka a jeho rodinných a názorových problémoch.

Vojna v plnom prúde je najrozsiahlejšou časťou, ktorá tvorí až 40 percent diela. Rozoberá vojenskú kariéru Štefánika i jeho diplomatické pôsobenie, vznik Česko-slovenskej národnej rady a jej činnosť. Opisuje Štefánikove misie v Rusku, Rumunsku, Taliansku, USA a Japonsku, zakladanie československých légii vo Francúzsku, Taliansku, Rusku a USA, situáciu na bojiskách. Ďalej píše o Masarykovi a jeho vzťahu k boľševikom, o jeho pôsobení v Amerike a okolnostiach súvisiacich s podpísaním Washingtonskej deklarácie, o návrate prezidenta Masaryka do Európy i triumfálnom príchode do Prahy. Ale tiež o problémoch medzi Benešom, Štefánikom a Masarykom

a pod. Túto časť uzaviera hodnotenie pobytu Štefánika na Sibíri.

Posledná siedma časť *Masarykova republika* sa zaoberá prezidentovými právomocami, vymysleným sprisaháním voči republike a smutnom konci sibírskej epeje. Líči peripetie Štefánikovej rodiny o získanie pozostalosti. Rozoberá súvislosti spojené s Rašinom, Gajdom, Čečekom, Čapkom a ich tragické prípady i tajomné úmrtia. Okrem epilógu sú na konci časti porovnaní národní hrdinovia tohto diela: Masaryk, Beneš a Štefánik.

Kniha vyšla k 85. výročiu smrti M. R. Štefánika. Celkom vhodne je zaradený dvanásťstranový výberový menný register.

V predchádzajúcej literatúre, i v tejto, je uvedených veľa špekulatívnych otázok: stratil sa prestrelený kožený kabát (s.19) – a ostatné časti odevu neboli prestrelené? Obstojí konštatovanie, že československé légie v Rusku mali jedinečnú príležitosť zachrániť svet pred bolševizmom (s. 26)? Správy z počutia tretích osôb nie sú dôkazmi a ďalej je všeobecne známe, že opisy tých istých udalostí rôznymi svedkami si často protirečia. Kardinálna zostáva otázka: „Politický atentát, samovražda, náhoda či nehoda?“ Vyskytujú sa aj menšie nepresnosti: pomenovanie Čela (Čela, neskoršie Štefánikovec, teraz Rovinka), škap. (škpt.), západovýchodný smer?, stanovisko – stanovište... Rušivo pôsobí pomenovanie nemeckého cisára Wilhelma II. ako Viliama 2. (s. 151) a na druhej strane používanie latinských výrazov bez slovenských ekvivalentov. Ale to sú maličkosti, ktoré nič neuberajú na význame diela a jeho hodnote.

E. Jančo

HANÁK, J.: OBSADENIE BRATISLAVY 1918 – 1920. KRONIKA PAMÄTNÝCH DNÍ. Bratislava : Albert Marenčín Vydavateľstvo PT, 2004, 184 s. (z toho 102 s. obrázkov).

Autor publikácie Jozef Hanák (1919) pochádza z Veselí nad Moravou, gymnázium vyštudoval v Bratislave a Vysokú školu technickú v Brne. Bol strojní inžinier a ako pedagóg pôsobil na Strednej priemyselnej

škole strojníckej na Fajnorovom nábreží v Bratislave. Podieľal sa na tvorbe technických učebníc, bol redaktorom Vydavateľstva technickej literatúry. Je vášnivým zberateľom posoniencií a v roku 1992 vydal publikáciu *Bratislava na pohľadniciach z prelomu storočia 1900*.

V diele *Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920* rozpráva o menej známych okolnostiach a súvislostiach spojených so vznikom prvej Československej republiky. Publikáciu rozdelil na 12 častí.

Najprv stručne načrel do histórie Bratislavy od jej začiatkov, s uvedením že jej slovanský názov sa spomína v roku 805 ako Breslav. Spomína jej neskoršie pomenovania Presslawaspurk, Pressburk, ale aj Prešporok, Prešpork, Pozsony a Požoň. Dotkol sa základných informácií o jej obyvateľoch až do začiatku 20. storočia. Spomína údaje o ich počte v roku 1914 (80 000) a ďalšie informácie vzťahujúce sa k životu v Bratislave až do konca prvej svetovej vojny.

V druhej časti tiež stručne opisuje Bratislavu ako takmer vojenské mesto, v ktorom sídlili vojenské úrady, bol tu veľký počet kasární a do posádky prišlo vyše 30 000 brancov. Na ilustráciu uviedol najznámejšie objekty z tohto obdobia, ako: 5. Korpskomando (dnešná FF UK Bratislava), Patrónka, Kühlmayerova továreň, Vodná kasáreň, Dunajská kasáreň, okrem peších, delostreleckých a vozatajských útvarov tu sídlilo aj žandárstvo, Domobrana, vojenská kadetka, bola tu vojenská nemocnica...

Poukazuje na to, že život vo vojenskom Prešporoku bol počas vojny ťažký, a konštatuje jeho konkrétne prejavy, ako napr. že potraviny boli na prídelové lístky a bolo ich čoraz menej. Spomína vzbury a štrajky. Spomína silnejúcu maďarizáciu (pomaďarčovali sa aj Nemci), prejav revolučných tendencií, rozklad armády monarchie, zlú situáciu v školách. Dotýka sa aj snáh o zachránenie monarchie a na druhej strane vytvorenie mestskej slovenskej národnej rady, ktorá v duchu Wilsonových 14. mierových bodov rozhodla, že sa mesto bude volať Wilsonov.

Autor si všima, ako sa udalosti viažuce sa k 28. októbru v Čechách a k 30. októbru 1918

na Slovensku odrazili v živote Bratislavy. Približuje pôsobnosť novej vlády, ktorej členom sa stal Dr. Vavro Šrobár ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska so sídlom v Skalici. Píše o nevôli Maďarov podriaadiť sa novej vláde, presadzovaní žiadosti o plebiscit a snahe udržať Bratislavu pre seba, ktorá vyvrcholila v rozpútání boja o mesto.

Ďalšie udalosti líči nasledovne: Šrobárova slovenská vláda musela rázne konať. V meste vládla panika a poriadkové služby volali o pomoc proti rabovaniu a násiliu. Na obsadenie Bratislavy (dňa 31. 12 1918) bol určený 33. pluk legionárov z Talianska, ktorí postupne oslobodili Devínsku Novú Ves, Lamač a prenikli až na výšinu Kamzík.

Čs. legionári začali postupovať na Prešporok a ho obsadili. Na Silvestra o 18.00 hodine bola obsadená hlavná stanica. Na druhý deň legionári obsadzovali strategické objekty a stavali k nim stráže. Dunajský most bol zatarasovaný, v Petržalke boli maďarské vojská. Veliteľstvo 33. pluku sa usídlilo v dnešnom prezidentskom paláci. 3. 1. prišiel do Bratislavy župan Samuel Zoch, 6. 1. bol obsadený župný dom.

4. februára 1919 prišla slávnostne do Bratislavy vláda (minister Šrobár). Rozhodovalo sa, kde bude hlavné mesto Slovenska – v Turč. Sv. Martine, B. Bystrici či Bratislave? Od mierovej konferencie v Paríži sa žiadalo vytvoriť predmostie na pravom brehu Dunaja. Na udržanie poriadku prišli do Bratislavy sokoli z Čiech a Moravy.

Potom nastal v Bratislave vojnový chaos. Maďari a Nemci verili, že sa im podarí udalosti zvrátiť. Organizovali štrajky a sabotáže a rabovali. Zvolali tábor ľudu, ktorý sa skončil tragicky. Bolo vyhlásené štatárium. V marci sa stanovil definitívny názov mesta BRATISLAVA. Maďari ohrozovali nielen Bratislavu, ale celé južné Slovensko. Prehlasovali, že mierová konferencia prideli Slovensko Maďarsku, kde historicky patrí, že svet rozdelenie Uhorska neuznáva.

Bolo potrebné poslovenčiť správny aparát, aj školy. 21. 3. 1919 vyhlásil agent Moskvy Béla Kun Maďarskú republiku rád a jeho červené gardy ohrozovali Slovensko. Bolo

prepustených veľa zamestnancov pôšt, železničiarov, správneho a súdneho aparátu. Kto nechcel podpísať prísahu vernosti republike, musel odísť. Zoch vydal nariadenie o úradnej reči.

Prílet generála Milana Rastislava Štefánika, opísaný v 10. časti, ktorý skončil tragicky, iba dokresľuje celkovú situáciu v Bratislave.

Parížska mierová konferencia v júni 1919 upresnila slovensko-maďarskú hranicu, napriek tomu Maďari obsadili veľkú časť Slovenska a aj Bratislava bola ohrozovaná Kunovými boľševikmi. K jej napadnutiu našťastie nedošlo. Od 1. 7. 1919 mali Maďari opúšťať slovenské územie, ale ešte v polovici augusta sa zdržiavali na pravom brehu Dunaja.

Mierová konferencia schválila predmostie Bratislavy a jeho zaujatie sa stalo poslednou fázou obsadenia Bratislavy. Najprv čs. vojaci 15. 8. 1919 bez odporu obsadili most, potom celé nábrežie, Petržalku a v ten istý deň ešte obce Jarovce, Čunovo a Rusovce.

Je to zaujímavé rozprávanie a priblíženie menej známych súvislostí po skončení 1. svetovej vojny, keď Maďari nechceli mesto opustiť, museli ich napokon vytlačiť legionári a čs. vojsko. Autor opisuje príchod českých sokolov, tragický prílet M. R. Štefánika, vyčinenie Kunových vojsk. Zobrazuje politické, spoločenské a etnické prostredie Bratislavy a okolia. Kniha je na úkor textu ilustrovaná 204 dobovými fotografiami a pohľadnicami (obrazová časť tvorí 102, text iba 82 strán).

E. Jančo

GOING, CH. – JONES, A.: NAD BOJIŠTĚM. D-DAY. ZAPOMENUTÉ SVĚDECTVÍ. Praha : Naše vojsko, 2004, 143 s.

Výnimočná kniha, venovaná vyloďeniu Spojencov v Normandii, dopĺňa spomienkovú literatúru vydávanú pri príležitosti minuloročného 60. výročia tejto operácie. Predstavuje fotografie z prvých chvíľ invázie do Európy cez západný obranný Atlantický val. Jeho opevnenia sa budovali od roku 1942, ale

až nástupom poľného maršala Erwina Rommela sa práce na ňom zefektívnili. Inšpekčná cesta v decembri 1943 potvrdila, že val nie je pripravený odraziť prípadnú inváziu. Rommel chcel útok Spojencov odraziť už na plážach a zahnať ich do mora. V nijakom prípade nemali mať možnosť vybudovať predmostie.

Na strane Spojencov sa zvažovalo, ako využiť skúsenosti získané pri vylodení v severnej Afrike, pričom sa spracovávali aj údaje z prieskumnej akcie v Dieppe. Úloha Lamanšského prielivu sa zmenila. Nebol už ochrannou bariérou, ale dopravnou cestou pre invázne jednotky do Európy. Calaiská úžina predstavovala najužšie miesto prielivu, a z toho dôvodu tam bola aj najsilnejšia obranná línia nemeckej armády. Spojenci sa vylodili na plážach, vzdialených vyše 100 km juhozápadne od Calais. Počítali s momentom prekvapenia. Operácia Overlord, jej príprava, ale aj praktická realizácia, mimoriadne zaťažovali všetky armádne zložky. Ich spolupráca však bola životne dôležitá a vzájomné súperenie muselo ísť nabok.

Churchill označil operáciu Overlord za najobtiažnejšiu a najkomplikovanejšiu, akú dovtedy armádne zložky vykonali. Invázne plány boli zhruba dokončené v apríli. S naloďovaním sa začalo koncom mája. Eisenhower mal k dispozícii aj komuniké pre prípad neúspešného priebehu vylodenia. Plánovanie operácie sa odvíjalo od vyhotovenia kvalitných fotografií, ktoré malo na starosti prieskumné letectvo.

V knihe sú zahrnuté snímky z počiatočných chvíľ operácie Overlord. Letecký foto-prieskum zdokumentoval stanovené oblasti invázie. K dispozícii mal lietadlá RAF, britského Pobrežného veliteľstva a USAF. *V deň D* vykonali určení piloti 45 prieskumných letov nad tvoriacimi sa predmostiami. Snímky zhotovovali vertikálnym snímkovaním (kamery boli umiestnené v podlahe lietadla) a šikmým snímkovaním (kamery boli zabudované v bočnej a prednej časti lietadla).

Tesne po vylodení sa niekoľko fotografií objavilo v tlači, ale išlo o zábery urobené niekoľko km za inváznymi plážami. Čitatelia

novín boli „ochudobnení“ o pohľady na pobrežie a množstvo zabitých vojakov. Z veľkého počtu nasnímaných fotografií bolo iba málo kvalitných. Jednak pre zlú ohniskovú vzdialenosť v objektívoch kamier, zhoršené počasie, a tým aj nevyhovujúce svetelné podmienky. Iba málo lietadiel bolo vybavených zariadením na zostavovanie radových záberov. Nezanedbateľný faktor predstavovala psychika letcov. Pracovali v napätí, pretože snímajúce lietadlá predstavovali pre protivzdušnú obranu vhodný cieľ na zostrelenie. Za obdobie 60 rokov sa veľa z týchto fotografií stratilo, alebo znehodnotilo. Na oživenie zachovaných bola použitá moderná počítačová technika. Snímky boli prísne utajované. Až v roku 1997 sa podarilo časť z nich objaviť v neoznačenej archívnej krabici. V roku 2003 boli objavené ďalšie. Predpokladá sa, že množstvo záberov bolo zničených v 60. rokoch počas sťahovania, alebo pri ich kopírovaní z horľavých na nehorľavé materiály.

Kniha sa skladá z niekoľkých častí. Nosné časti sú venované inváznym plážam. Nechýbajú snímky fortifikačných obranných zariadení. Ich nafotenie si vyžiadalo 3 000 prieskumných letov nad francúzskym, belgickým a holandským pobrežím. Zhrmaždilo sa približne milión fotografií. Kvôli utajeniu inváznej operácie sa uskutočnil dvojnásobne väčší počet letov na SV od plánovaného miesta vylodenia. Informácie získané zo snímkovania plánovači okamžite zanášali do taktických máp tzv. *Bigot*.

Snímky z pláží sú radené od najzápadnejšej – Utah, cez Omaha, Gold, Juno až po Sword. Na fotografiách vidieť zaplavené územia, ktoré priniesli smrť mnohým výsadbárom. Snímky dokumentujú aj ochromenie niektorých delostreleckých postavení a radarov nemeckej obrany a prístupových dopravných tepien bombardovaním, ktoré začalo tesne pred začatím operácie.

Nacvičovanie vylodenia prebiehalo v Británii a nemecké velenie o ňom vedelo. Dokonca koncom apríla nemecké rýchle člny napadli časť cvičiacich jednotiek. Spojenci vtedy stratili okolo 1 000 vojakov. Nemecké velenie si bolo vedomé aj podobnosti de-

vonských pláží s tými pri Le Havre a Cherbourgu, stále však verilo, že k vylodeniu dôjde v priestore Calais.

Preventívnu úlohu zohrali letecké výsadky. Spojenci, aby zabránili v blízkosti Caen dislokovaným nemeckým tankovým zväzom prekročiť riekou Orne, zablokovali prístupové komunikácie britským výsadbárom.

Unikátne sú dramatické fotografie od vojnového korešpondenta magazínu *Life* Roberta Capa, ktoré zachytil kamerou Contax. Vylodil sa s vojakmi prvej útočnej vlny a inštinktívne (ináč sa ani nedalo) nasnímal krvavé dianie, ktoré sa odvíjalo pred jeho očami. Neskôr odplával na jednom z prepravných plavidiel, ktoré odrážalo od pláže. Do večera sa ocitol s filmom v Londýne. Zachovalo sa však iba 11 obrázkov, pretože väčšina materiálu vraj bola zničená neopatrnou manipuláciou v tmavej komore. Na pláži Sword pôsobil ďalší fotograf, James Mapham, z novin *Leicester Mercury*.

Fotoprieskum významne napomohol pri odhaľovaní minových polí. Ich výskyt prezrádzal stav trávnatého porastu. Tráva na zamínovaných plochách rástla rýchlejšie, pretože ju nemohol spásať dobytok. Pri plytko zahrabaných mínach trávny porast vysychal, čo jasne dokumentovali svetlé škvrny badaateľné z výšky.

V závere knihy sú uvedené snímky ranených vojakov, unavených pilotov klzákov, ako aj snímky z budovania letísk a prístavov. Nechýbajú schematické ilustrácie bojových mechanizmov bojujúcich strán a grafické zobrazenie zúčastnených pozemných jednotiek s prehľadnou schémou velenia operácie Overlord.

Podľa plánu vylodovanie výsadbkových jednotiek prebiehalo s postupnosťou od západu na východ. Zladňovali sa s postupujúcim prílivom. Každá pláž mala svoju hodinu H (čas výsadku pechoty). Prvá hodina H začala o 6. 30, pol hodiny po východe slnka.

Veľa dôstojníkov ocenilo prácu prieskumných letcov, a nielen pri operácii Overlord. Výstižne to vyjadril podplukovník Terence Otway z britskej 6. výsadbkovej divízie: „Podľa môjho názoru zohrali letecké fotografie takú

významnú úlohu, že si nevieme predstaviť, ako by sme bez nich dosiahli úspech. Dlhujeme veľmi veľa chlapcom od RAF, a to nielen za riziko, ktoré podstúpili pri fotografovaní, ale aj za odvahu, s akou nás dopravili na miesto.“ Vo všeobecnosti sa prieskumné lety nazývali dicing (hra s kockami, v tomto prípade hra so smrťou).

Generál Eisenhower pri 20. výročí operácie (v roku 1964) vyjadril na pláži Omaha presvedčenie, že sa už nikdy nebudú opakovať scény, aké sa odohrali na týchto miestach: „Modlím sa, aby sa ľudstvo poučilo oveľa viac, ako sa to podarilo nám doposiaľ. Títo muži (živí, mŕtvi a padlí účastníci operácie) nám poskytli čas na to, aby sme mohli konať lepšie, než doteraz. Po každom raz keď sa vraciam na tieto pláže, hovorím si, že musíme nájsť nejakú cestu ako získať večný mier pre tento svet.“

Knihá teda po 60. rokoch približuje verejnosti snímky, ktoré boli pôvodne určené len pre niekoľkých privilegovaných vojenských činiteľov a politikov. Sprievodný text publikácie preložil Pavel Pilát.

R. Hoza

SAUNDERS, T.: KÓTA 112. NORMAN-DIE 1944. BITVA O ŘEKU ODON. Brno : Jota military, 2004, 153 s.

Monografia *Hill 112*, v preklade od Luďka Matyska, vychádza zo spomienok vojnových veteránov, archívnych materiálov, správ a dobových denníkov. Boje o *Hill (Kótu, resp. kopec) 112* prebiehali v rozmedzí operácií EPSOM a GOODWOOD. Samotné boje o túto kótu boli začlenené do operácie Jupiter. Knihá pojednáva o troch problematikách. Opisuje samotný priebeh operácie Jupiter, v závere sa stáva sprievodcom po niekdajšom bojisku a upozorňuje na cintoríny s padlými vojakmi obidvoch strán.

Boje odohrávajúce sa na území medzi riekami Odon a Orne trvali približne mesiac. Údolie rieky Odon s príkrymi svahmi nieslo názov *Údolie smrti*. Hill 112 poskytoval vynikajúce možnosti na pozorovanie širého

okolía, čo sa dalo využiť pri presnom určovaní palebných polí. Nemeckí dôstojníci tvrdili: „Kto ovláda kótu 112, ovláda Normandiu.“ Za riekou Orne sa otvárali šire pláne severného Francúzska, ktoré predstavovali ideálny terén pre obrnené jednotky.

Operácia EPSOM predstavovala tretí Montgomeryho pokus dobyť Caen. Mesto mala obsadiť 3. pešia divízia už v deň D. Spojenci jeho obsadením plánovali získať dôležitú cestnú a železničnú križovatku. Montgomery sa rozhodol, že 2. britská armáda bude viazať na seba tankové divízie nepriateľa. Američania mali túto situáciu využiť a rozšíriť svoje pozície na to, aby prerazili na západ od Caen. Operácia trvala od 26. júna až do 1. júla 1944. Britské tanky sa snažili dobyť predmostie na riekach Odon a Orne. Úspešné však boli len pri rieke Odon (v dňoch 28. až 29. júna). Vytvorený bol tzv. škótsky koridor. Následné útoky nemeckých jednotiek sa podarilo odraziť.

Od 8. až 20. júna prebiehal ďalší útok na Caen. Boje prebiehali pozdĺž diaľnice. Britské jednotky narazili na tankovú divíziu SS Hitlerjugend. Maršal Rommel uvoľnil pre prebiehajúce boje 40 000 mužov z II. tankového zboru SS, ktorý bol stiahnutý z východného frontu. Nemci prešli 27. 6. do protiútok, ale zastavila ich 11. obrnená divízia, ktorá prešla riekou Odon so zámerom zmocniť sa Hillu 112. Po útoku divízií SS Hohenstauffen a Frundsberg sa musela stiahnuť. Hill 112 opäť obsadili Nemci.

Briti sa uspokojili s ovládnutím nevelkého predmostia na rieke Odon. Vzdali sa pevného postavenia, ktoré predtým zaujali na Hill-e 112, čím sa operácia EPSOM skončila.

Spojenci vyhrali fázu násilného vniknutia na pevninu, ale prielomové bitky do vnútrozemia ich ešte len čakali. Tlač v USA kritizovala pomalý postup britských vojsk. Za úspech armády USA považovali vytvorenie neexistujúcej 1. americkej skupiny armád (FUSAG), v ktorej reálnu existenciu nemecké velenie verilo aj mesiac po invázii.

9. júla vstúpili 3. kanadská a 1. britská divízia do Caen. Obsadili väčšiu časť mesta. O dva dni neskôr v britskom sektore zaznamenal pomalý postup VIII. zbor, ktorému sa podarilo obsadiť

Hill 112, ležiaci JZ od Caen. Britov pritom podporovala paľba z lodných diel.

18. júla Briti a Kanadania vyrazili z priestoru východne od rieky Orne a smerovali k pahorkatine pri Caen. Táto operácia dostala krycí názov GOODWOOD. Mohutná úderná sila mala prejsť koridorom so silným bombardovaním. Montgomery veril, že sa takto dostane z Normandie. V prípade neúspechu chcel na seba naviazať aspoň nemecké zálohy. Obidve operácie, EPSOM a GOODWOOD, sledovali ovládnutie Caen a odpútanie Rommelových tankov vľavo. Operácia GOODWOOD mala úspešný priebeh, ale pre britské obrnené divízie to bola jazda smrti. Briti prekročili riekou Ornu (20. júla), ale narazili na 9. divíziu SS Hohenstauffen a 10. divíziu SS Frundsberg. Montgomery nasadil proti nim to najlepšie, čo mal k dispozícii; 15. (škótsku), 11. obrnenú a 13. wessexskú divíziu.

Úspech v operácii sa pripisoval prevedeniu peších britských jednotiek na delostrelecké pluky. Okrem toho Briti plánovali mobilnú vojnu, v ktorej hlavnú úlohu mali zohrávať tankové jednotky. V tomto období vojny už nepripravovali taký počet pešiakov, ako v roku 1940.

22. 7. Briti začali s operáciou EXPRESS, ktorou čistili sady, lesy, jaskyne a kameňolomy od zvyškov nemeckých jednotiek, prípadne ostreľovačov. Napriek snahe II. tankový zbor SS opustil Hill 112 až 1. augusta a ustúpil k Mount Pincon. O tri dni neskôr 53. veľšská divízia ovládla Hill 112 prakticky bez boja. Po vojne sa na vyvýšenine objavil názov Cornwall hill na pamiatku 5. práporu ľahkej pechoty vojvodu Cornwallu.

Na vyvýšenine sa nachádza dodnes kamenný kríž, ku ktorému sa vzťahuje povest' z obdobia boja Wiliama Normanského proti barónom. Podľa nej prenasledovaný vojvodca strhol na Hill 112 podkovy z jeho koňa a pribil ich obrátene, aby vizuálne oklamal svojich prenasledovateľov. Kríž je medzi domácimi obyvateľmi známy pod názvom La Croix des fers en derrier (kopytá obrátené späť k frontu).

Vojenské cintoríny, ktoré sa nachádzajú v oblasti, spravuje Commonwealth War Graves Commission (CWGC). Všetky náhrobné

kamene sú z portlandského vápenca s kvetmi z britských ostrovov. V Banneville-la-Campagne, v Saint Manvieu i Bayeux sa dodržiava princíp rovnosti. Dôstojníci ležia vedľa prostých vojakov a všetci majú rovnaké náhrobky. V Bayeux sa nachádza aj pamätník venovaný nezvestným vojakom, ktorí nie sú pochovaní v žiadnom známom hrobe. Ich pamiatke je venovaný nápis v latinskom jazyku: „My kedysi porobení Wiliamovi (Dobyvateľovi) sme teraz krajinu dobyvateľa oslobodili.“ Za zmienku stojí spomenúť aj cintorín, kde sú pochovaní nemeckí vojaci v Saint Desir-de-Lisieux. Publikáciu vhodne doplnia bohatý fotografický a mapový materiál.

R. Hoza

HART, L.: DĚJINY DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY. Brno : Jota, 2000, 776 s.

Jitka Sládková preložila dielo od autora, ktorý bol najvplyvnejším armádnym spisovateľom svojich čias vo Veľkej Británii. Kniha vyšla v roku 1971, rok po jeho smrti, a je ďalším dielom, ktoré sa objavilo u nás oneskorene. V jeho osobe sa spájal spisovateľ s historikom. Obsiahlu tému druhej svetovej vojny spracoval analytickým a čitateľným spôsobom. Priebeh vojny sledoval zo zorného pohľadu samotného Spojeného Kráľovstva, ako aj člena Commonwealthu a lídra koloniálnej ríše. Hart neprepadol nekritickému patriotizmu a vyvážene analyzoval priebeh bojov aj v Sovietskom zväze, JV Ázii a severnej Afrike. Porovnával vojenské udalosti s politickými aspektmi daného obdobia. Mohol si to dovoliť, pretože zažil všetky udalosti, ktoré vplývali na vývoj Európy.

V prvej svetovej vojne bojoval v radoch King's Own Yorkshire Light Infantry. V 20. rokoch bol ako invalid prepustený z armády. Onedlho v hodnosti kapitána odišiel aj do dôchodku. Začalo jeho plodné spisovateľské obdobie. Taktiku rozoberal v knihách *Rozhodujúce vojny v histórii*, *Úvahy na vojnu*, *Duch Napoleona*. Stal sa propagátorom rozšírenejšieho používania letectva a obr-

nených jednotiek v knihách *Paríž, alebo budúcnosť vojny*, *Pretvorenie moderných armád*, *Keď Británia ide do vojny*, *Budúcnosť pechoty*, *Dynamická obrana*. Na budúcnosť vojenských konfliktov nazeral teoretickým pohľadom v knihách *Európa v zbrani*, *Nové metódy pechotného výcviku* (vydaná v roku 1918), *Zručnosť pechotnej taktiky*, *Vojna v náčrtoch*, *Reputácie: po 10 rokoch*, *Cez hmlu vojny*.

Neobišiel ani niektoré osobnosti prvej svetovej vojny, alebo histórie *T. E. Lawrence v Arábii*, *Foch*, *Sherman*, *Veľký kapitáni odhalení*, *Väčší než Napoleon – Scipio Africanus*. Literárne bol aktívny aj počas 2. svetovej vojny. Vtedy vznikli diela ako *Beh vojny*, *Obrana Británie* (z roku 1939), *Táto šíriaca sa vojna*. Pri písaní využíval svoje skúsenosti z prvej svetovej vojny. V medzivojnovom období pôsobil ako vojenský korešpondent pre *Daily Telegraph*. Pomáhalo mu to pri prenikaní do politického zákulisia doby. V období druhej svetovej vojny pracoval pre *The Times*.

Hart si viedol denník s názvom *Rozhovory a poznámky*. Zachytával v ňom prebiehajúce udalosti. Prvá kniha po druhej svetovej vojne *Iná strana kopca* (vyšla pod názvom *Válka z druhého brehu*) vznikla na podklade rozhovorov so zajatými nemeckými generálmi. Mnohí z nich poznali jeho knihy vydané pred vojnou.

Hart si po prvej svetovej vojne uvedomil nevýhodu písaných dejín. V dielach, ktoré vychádzali, boli udalosti prispôsobované a prekrúcané. Zároveň si uvedomil, že ani oficiálne dokumenty nevyjadrujú skutočné zámery a úmysly protagonistov, ba niekedy ich aj zatajujú. Práve s generálmi začal pracovať metódou živej dobovej „oral history“. Zaznamenával myšlienky a výroky počas rozhovorov, alebo hneď po ich ukončení. Sledoval hlavne dobové názory a vyjadrenia, ktoré časovo zakonzervoval, aby ich mohol neskôr použiť pri dopĺňaní dokumentov, alebo overovaní pamätí a správ, ktoré boli napísané neskôr. Bol si vedomý toho, že neodhalí úplne to, čo rečníkovi prebiehalo v danom období hlavou. Rozhovory viedli k napísaniu *Dejín druhej svetovej vojny*. Pri ich tvorbe mu

pomohla aj monografická práca *Tanky – história Kráľovského tankového regimentu a jeho predchodcovia*. Pri spracovávaní tejto témy sa stretol s mladšou veliteľskou generáciou obidvoch bojujúcich strán (z britskej strany to boli napr. Montgomery, Alexander, alebo Auchinleck).

V roku 1949 Harta navštívili vysokí izraelskí dôstojníci, ktorí sa chceli s ním poradiť o zostavení armády. Od nich dostal označenie „kapitán, ktorý učí generálov“. Sám však smutne konštatoval, že jeho najlepšimi žiakmi nie sú jeho krajanovia, ale Nemci a Izraelčania.

O niekoľko rokov ho požiadala vdova po generálovi Rommelovi, aby knižne spracoval písomnosti jej manžela.

Hart bol praktik. Pri tvorbe používal metódu spätného návratu na bývalé bojiská – memory tour. Aj *Dejiny druhej svetovej vojny* vznikali na základe každoročných turistických ciest po oblastiach invázneho vylozenia. Doslova precíťoval atmosféru a vyvolával duchov vtedy už tichých bojísk. Stretával sa s priateľmi a overoval s nimi fakty na mapách. Z ciest zaznamenával poznámky o teréne, gastronomických zvyklostiach a cirkevnej architektúre.

Hart kritizoval oficiálnych historikov. Tvrdil, že pojem „oficiálny“ zatienil pojem „história“. Tento prístup vyčítal dielam o prvej svetovej vojne. Kvalitatívne opačný náhľad mal na historické práce o druhej svetovej vojne. Pri *Dejinách druhej svetovej vojny* mu pomáhali päť asistentov a sedem pisárov.

Dejiny druhej svetovej vojny sú poslednou monografiou Basila Harta. Symbolicky ich vytlačili v rovnakej tlačiarne, ako aj jeho prvú knihu venovanú taktike pechoty. Spracovanie *Dejín* spomaľovali jeho nízke finančné príjmy. Živil sa písaním novinových článkov, alebo iných kníh, ktoré mohli byť vydané za kratšie obdobie. Výrazne mu pomohlo štipendium Wolfsonovej nadácie a pochopenie daňových úradníkov, ktorí pochopili problém a umožnili Hartovcom žiť a pracovať v Anglicku. Bez ich pochopenia by sa Hartovci museli odsťahovať do zahraničia.

Samotné *Dejiny* sú rozdelené na deväť častí. Ich názvy predstavujú vývoj vojnového konfliktu. Čitateľ sa oboznámi s predhrou,

začiatkom, nárastom, rozšírením, obratom, úpadkom, úplným úpadkom, a koncom s epilógom. Každá časť, okrem druhej, zaberá iba jeden rok z obdobia druhej svetovej vojny. Hart akoby názvy určoval z pohľadu porazených. V epilógu vyzdvihol kľúčové momenty a medzníky vojnového konfliktu. Zastával názor, že vojna vôbec nemusela vypuknúť. Na druhej strane sa Hitler dopustil rovnakých chýb, ako diktátori v iných historických obdobiach. Hart kritizoval nesprávne hodnotenie Nemecka, čo sa Európe napokon vypomstilo. Dokonca obviňoval britskú vládu z unáhleného konania, ktoré v danom období muselo pôsobiť na Nemecko ako provokácia. Britská vláda pritom vôbec nehľadala cestu k „spojeniu“ so ZSSR. Hitler ale dokázal prekonať nenávisť voči boľševikom. Do prvej fázy vojny radí „čudnú vojnu“, ktorú pomenúva zimnou ilúziou.

Do druhej fázy zaradil prezbrojovanie britskej armády. Na obranu ostrovov po ústupe z Dunkerque bola náležite vyzbrojená iba jedna divízia. Hitlerovou vážnou chybou, podľa Harta, bolo nedotiahnutie bojov o Britániu. Namiesto toho sa obrátil proti Rusku, čo bola obrovská chyba. Za príčinu nemeckého neúspechu v Sovietskom zväze považoval aj Hart zimu, mráz, sneh a blato, ale za dôležité považoval aj zlý odhad záloh Červenej armády. Neskôr sa k tomu pridalo strategické preťaženie nemeckých armád. Vstupom Japonska do vojny tento faktor nebol už taký zreteľný. Naplno ho odhalil až vstup USA do vojny proti Nemecku. Japonsko a Taliansko taktiež nedocenili svoje sily a prekročili hranicu ich únosnosti.

Tretiu fázu charakterizovala ukážka sily USA a ZSSR. Agresori sa zmenili na obrancov. V Normandii sa naplno prejavila plná mechanizovanosť jednotiek Spojencov. Hart predpokladal, že aj v prípade neúspešnej invázie, by letectvo zaručilo pád fašistického Nemecka. Pád Japonska sa mohol tiež dosiahnuť podľa neho iba letectvom, bez použitia atómových bômb. Spojenci zbytočne predlžovali vojnu požiadavkou o bezpodmienečnej kapitulácii. V prípade predloženia prijateľných mierových záruk porazeným národom, by diktátori stratili moc. Všetko to

nakoniec využil Stalin na ovládnutie strednej Európy a pokračovaním vojny nevojenskými prostriedkami proti svojim nedávnym, ale ideologicky odlišným spojencom.

Po druhej svetovej vojne Hart publikoval ešte niekoľko kníh; *Revolúcia vo vojenstve, Pamäte Liddella Harta, Obrana Západu, Zastrážovanie, alebo obrana, História Prvej svetovej vojny, Nemeckí generáli hovoria, Stratégia civilnej obrany, Churchill – štyri tváre a človek, Spisy Rommela, Listy osobného kolára (Napoleonské vojny) a Sovietska armáda*. Už z názvov badať, že Hart sa v nich zaoberal studenou vojnou. Hartovo profesionálne „vyznanie“ historika ponúkala kniha vydaná v roku 1944 „Why don't we learn from history?“ určite v mnohom poučná a aktuálna aj v súčasnosti.

Monografiu *Dejiny druhej svetovej vojny* časopis *Economist* nazval umeleckým dielom, ktorá sa stane klasickou učebnicou.

R. Hoza

FORTY, G.: VELITELÉ TANKOVÝCH VOJSK. RYTÍŘI MODERNÍ DOBY. Praha : Naše vojsko 2003, 222 s.

Ernest Swinton, Jean Baptista Estienne, Hugh Elles, Liddell Hart, „Bony“ Fuller, Samuel Dickerson, George Lindsay, „Worthy“ Worthington, Adna Chaffee, Daniel Van Voorhis, Vyvyan Pope, Heinz Guderian, Erwin Rommel, Georg-Hans Reinhardt, Erich Hoepner, Hermann Hoth, Hans Cramer, Ludwig Cruewell, Walter Nehring, Fritz Bayerlein, Hasso von Manteuffel, Fridollin von Senger, Hans-Valentine Hube, Traugott Herr, Ferdinand Heim, Walter Krueger, „Sepp“ Dietrich, Michael Wittmann, Ernst Barkmann, P. A. Rotmistrov, M. N. Tuchačevskij, D. D. Leľjušenko, P. S. Rybalko, S. I. Bogdanov, M. J. Katukov, A. G. Kravčenko, George Patton, Charles de Gaulle, Ernest Ruben Lagus, Stanislav Maczek, Percy Hobart, Ernst Harmon, Evered Poole, „Tiger Jack“ Wood, Bert Hoffmeister, Robert Grow, Maurice Rose, Creighton Abrams, Haim Bar-Lev, Jicchak

Sade, Abraham Adan, Israel Tal – to je len niekoľko mien, ktoré majú napriek odlišnému hodnostnému označeniu ich nositeľov, dosiahnutým úspechom, vekovému rozdielu, ako aj rozdielnej dobe, v ktorej osobnosti žili a pôsobili, niečo spoločné. Všetci bez výnimky zasvätili svoju profesionálnu vojenskú kariéru smrtiacej zbrani, ktorá si neskôr svojím úspešným pôsobením na bojiskách vydobyla štatút samostatného druhu ozbrojených síl – tankového vojska.

Všetky nové zbrane preukázali na bojisku svoj účinok, ale snáď žiadna nebola taká účinná, ako tank. Spočiatku sa stal senzáčnym revolučným zbraňovým systémom, potom sa vyvíjal a vylepšoval po viac ako desaťročia. Avšak jeho tri základné a hlavné charakteristiky – palebná sila, ochrana a pohyblivosť – zostali konštantné. Zjednodušené povedané, tank bol a stále je prostriedkom prepravy chránenej palebnej sily na ktorékoľvek miesto na bojisku a v rukách schopného veliteľa tankových jednotiek zostáva aj dnes jednou z najúčinnějších zbraní.

Uvedené mená sú len zlomkom toho, čo v skutočnosti druhá svetová vojna v rámci spôsobov vedenia tankovej vojny vyprodukovala. Monografia približuje nielen najreprezentatívnejších veliteľov tankových vojsk, ale aj paletu najvýznamnejších taktikov a vodcovských osobností. Autor zahrnul do svojej knihy vyslovené „esá“, ktorých hrdinské skutky a zručnosť pri osobitnom plnení úloh tankového veliteľa ich na to samých predurčovali. Pri výbere bral autor do úvahy aj logickú potrebu vyrovnáť sa s touto problematikou čo najzaujímavejšie a čo najkomplexnejšie, preto doň prirodzene zaradil aj napríklad priekopníkov a inštruktórov, ktorí síce bojovým operáciám nevelili, mali však na taktiku vedenia boja obrnenými prostriedkami taký vplyv, že vynechanie ich mien by bolo nemysliteľné. Keďže však treba mať na pamäti, že veliteľ je len taký dobrý, ako sú dobrí príslušníci jeho jednotiek, autor nezabudol ani na prostých veliteľov tankov, ktorí sa zvlášť významovali. Všetci, ktorí velili tankovým

vojskám a pochádzali z jeho radov, mali ešte jednu spoločnú črtu, a síce, skutočnosť, že nech mali akúkoľvek hodnotu, museli veliť z pozície prednej línie, ak chceli dosiahnuť úspech.

Zatiaľ čo mená viacerých uvedených možno dnes označiť za priekopníkov a propagátorov (v publikácii familiárne označovaným za „otcov“, „dedov“ a „pradedov“) tejto avantgardnej revolučnej zbrane, mnohé z uvedených mien predstavujú osobnosti, ktoré túto zbraň preslávili na bojiskách najkrvavejšieho konfliktu v dejinách ľudstva a vtlačili jej pečať elitného bojového prostriedku pri vedení pozemnej vojny. Prírodné, najpočetnejšie zastúpenie majú príslušníci nemeckej „Panzertruppen“, i keď najväčší priestor je trochu prekvapivo venovaný ich náprotivkom.

Monografia je prínosná ani nie tak svojimi kapitolami o tankových veliteľoch z čias druhej svetovej vojny, ktoré sú veľmi povrchné napísané a obsahujú množstvo nepresností, ako skôr príspevkami o veliteľoch, ktorí stali pri zrode tejto zbrane, usilovali sa presadiť jej výstavbu, ako aj definovať základné teórie jej nasadenia a použitia. Rovnako sa to týka príspevkov o veliteľoch tankových vojsk v povojnovom období v jednotlivých krajinách. Tank totiž neustránil na svojej použiteľnosti ani v priebehu búrlivých dní „mieru“, ktoré nasledovali po svetovej vojne. A tak v posledných kapitolách sa autor venoval niektorým vojnovým konfliktom a ich „hrdinom“, v ktorých dominovali tanky. Ide predovšetkým o veliteľov, ktorí mali možnosť viesť tieto zbrane v konkrétnych bojových operáciách, ako boli Arabsko-izraelské vojny, vietnamská vojna, vojna medzi Indiou a Pakistanom, či vojna v Zálive. Tieto pasáže obsahujú neoceniteľné poznatky, ktoré boli doposiaľ málo známe a tunajšej verejnosti aj navyše málo dostupné. Napriek tomu sa ani ony nevyhli viacerým „lapsusom“ hlavne pri uvádzaní názvov mien a miest, hodnotných označení, či konkrétnych faktov a súvislostí.

A. Maskalík

BABEROWSKI, J.: *RUDÝ TEROR. DĚJINY STALINISMU*. Praha : Brána, 2004, 221 s.

V publikácii podáva berlínsky historik obraz stalinského režimu v Sovietskom zväze od uchopenia moci J. V. Stalinom, cez teror a násilie v období 30. rokov, teror voči civilistom a vojakom v období druhej svetovej vojny a po nej, až do jeho zastavenia po diktátorovej smrti. Stalinizmus vníma ako synonymum teroru a nepretržitého excesívneho násillia, ako symbiózu kultúrnej revolúcie a násillia. Ako zdôrazňuje v úvode, vychádza zo skutočnosti, že „červený teror nebol dejinami Sovietskeho zväzu, ale dejinami stalinizmu; bol realizovaný komunistami, ale nie každá forma komunistickej vlády bola teroristická ...“ Vo svojej interpretácii zdôrazňuje, že bolševici síce ustavične hlásali absolútnu moc, ale ju nerealizovali. Režim nemohol presadiť totálnu nadvládu, ktorú si nárokovali jej predstavitelia. A tak jej presadzovanie bolo realizovateľné len násillnými formami. Násillie často vznikalo z problémov, ktoré bolševici nedokázali riešiť; často sa ho dopúšťali miestne orgány z prílišnej horlivosti, keďže ich predstaviteľom stalinská vláda umožnila spoločenský vzostup a poskytla možnosť neočakávanej kariéry, a tým ich zároveň pripútala k režimu a jeho cieľom.

Autor analyzuje podstatu stalinizmu, pôvod násillia a uplatňovanie represívnych princípov v širokých spoločenských a kultúrnych súvislostiach. Opisuje štýl vládnutia, pre ktorý boli charakteristické atribúty vernosť a zrada, podozrievanie, vyhrážanie a fyzické násillie, uvádza počty obetí, ale aj formy a prejavy odporu a odboja, zatrpknutosť a nenávisť, nesmiernu biedu a chudobu, neľudskosť kolektívizácie a deportácií, zinscenované monsterprocesy ako nástroje výchovy, nepredstaviteľné útrapy v koncentračných táboroch, na nútených prácach, vo vyhnaneckých kolóniách, bezvýhodiskový stav vojnových zajatcov a repatriantov. Ako obeť predstavuje nielen spoločensky a ideologicky neprispôsobivých – reálnych a potenciálnych nepriateľov režimu, roľníkov a robotníkov „sabotujúcich“ kolektívizáciu a priemyselnú

výrobu, duchovnú elitu, asociálne živly, jednotlivé etnické skupiny, predstaviteľov duchovenstva, ale aj samotných komunistov, armádnych dôstojníkov a štátnych úradníkov.

Autor opisuje úsilie bolševikov, ktoré bolo zamerané na premenu zaostalej mnohonárodnej spoločnosti na kultúrne homogénnu. Keďže nepoznali možnosti iných pohľadov na svet, existoval pre nich len jediný, vlastný, výklad. Chceli vybudovať nový svet prostredníctvom ľudí a metód prislúchajúcich starému systému. A kdekoľvek a kedykoľvek boli tieto metódy použité, sprevádzalo ich násilie. Toto násilie postihlo i tých, ktorí bolševický projekt presadzovali – funkcionárov stranických a štátnych orgánov. Selektívna bolševická spoločnosť odhaľovala vo svojom strede nepriateľov a ničila ich. Kto chcel byť členom sovietskej spoločnosti, musel preukázať, že nepatrí k jej nepriateľom. Na boji proti nepriateľovi sa teda podieľali tiež samotné obete.

V konkrétnych reakciách a prejavoch autor vystihuje profil stalinského funkcionára ako neľútostného vykonávateľa moci, ktorý sa bez akýchkoľvek škrupúl hlásil k svojim činom, pre ktorého bola charakteristická priemernosť, odhodlanie, hrubosť jazykového prejavu a priamy fyzický vzťah k násiliu, zakorenený v provinčnej tradícii násilia. Česť a slávu nachádzal v čo najväčšom počte likvidovaných nepriateľov. Ostražitosť, bdelosť a udavačstvo považoval za hlavné občianske povinnosti, keďže nepriateľov videl všade, aj keď sa neprejavovali otvorene, ale pôsobili skryto. Hovoril revolučnou rečou, slávil revolučné sviatky a uctieval sekulárnu bolševickú vieru. Dobrovoľne sa zriekal priateľov a príbuzných, keď preukazoval svoju lojalitu a bezpodmienečnú oddanosť režimu.

Autor približuje problematiku chronologicky v piatich kapitolách, ktoré člení tematicky na podkapitoly. V prvej kapitole analyzuje historický kontext stalinizmu, pokračuje revolúciou v roku 1917, terorom nastupujúcim bezprostredne po októbrovom prevrate a občianskou vojnou. Stalinizmus vykresľuje ako pokračovanie občianskej vojny inými prostriedkami. Druhá kapitola sa týka 20. rokov 20. storočia a autor sa v nej venuje

nástupu plánovaného hospodárstva, centralizácii riadenia, postaveniu roľníkov na dedine, vzťahu mesta a dediny, situácii v meste a veľkých priemyselných centrách, bolševickému projektu industrializácie, riešeniu národnostnej otázky, profilovaniu strany, jej ideológii a upevňovaniu mocenskej pozície Stalina. Samostatnú kapitolu venuje kultúrnej revolúcii, presadzovaniu jej konkrétnych foriem a ich dôsledkom. V ďalšej samostatnej kapitole opisuje autor vrcholiaci teror 30. rokov, ktorého represívna stratégia vychádzala z fyzickej likvidácie politickej elity, zo stranických čistiek, z hromadného vyvražďovania kulakov, kňazov, príslušníkov predrevolučných elít, zločincov a trestancov, zo zatýkania a zabíjania cudzincov, príslušníkov etnických menšín a deportácií celých národov. Režim objavil nútenú prácu ako prostriedok socialistického výrobného spôsobu a metódu prevýchovy človeka. V poslednej kapitole dokumentuje autor stalinský teror v období druhej svetovej vojny a éru neskorého stalinizmu v povojnovom období. Podľa neho sovietski vojaci väčšinou nebojovali za vlasť, ale sa obetovali preto, lebo sa báli, že sa stalinský represívny aparát pomstí ich rodinám. Červená armáda nepoznala ústup, jej vojaci si mohli vybrať – buď sa nechať zastreliť, či zajať Nemcami, alebo sa nechať zabiť NKVD – preto sa obvykle rozhodli pokračovať v útoku, ktorý im poskytoval väčšie šance na prežitie. Opisuje tiež teror a útrapy, ktoré vojna spôsobila civilnému obyvateľstvu. Bolševici neviedli vojnu len proti nemeckému agresorovi, ale aj proti vnútorným nepriateľom. A k nim patrili všetky etnické skupiny podozrievané z kolaborácie. Po vojne intelektuáli dúfali, že sa uvoľní atmosféra, vojaci túžili zaradiť sa do normálneho mierového života, roľníci zase žiť v znesiteľnejších podmienkach bez hladomoru a kolchozov, ale funkcionári sa snažili obnoviť násilím a terorom status quo a siahali k metódam, ktoré si dostatočne vyskúšali už pred vojnou.

Nemecký historik vychádzal vo svojej práci zo štúdia odborných prameňov a archívnych materiálov – stenografické záznamy zo zasadnutí ústredného výboru, písomné správy,

ktoré si vymieňali stranické grémiá so štátnymi úradmi, súkromné písomnosti samotného Stalina, Molotova, Mikojana, Kaganoviča, Vorošilova, Kirova, Ježova a ďalších, správy tajnej polície GPU a NKVD, súdne spisy.

Publikáciu, ktorá je históriou vzniku stalinskej krutovlády, jej konkrétnych foriem a metód a častokrát ťažko predstaviteľných a aj opísateľných dôsledkov na miliónoch ľudských životoch, krutovládu, ktorá bola reakciou na neschopnosť vládcu presadiť svoje totálne ambície, dopĺňa rozsiahly poznámkový aparát a zoznam literatúry a prameňov.

B. Šeďová

NAĎOVIČ, S.: ČELOM VZAD! O DÔSTOJNOM ODCHODE PO NEDÔSTOJNOM PRÍCHODE. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2004, 195 s.

„Včera, dňa 20. augusta 1968 okolo 23. hodiny večer, prekročili vojská Zväzu sovietskych socialistických republík, Poľskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej ľudovej republiky štátne hranice Československej socialistickej republiky. Stalo sa tak bez vedomia prezidenta republiky, Predsedníctva Národného zhromaždenia, Predsedníctva vlády a prvého tajomníka ÚVKŠČ a bez vedomia týchto orgánov...“, tak znelo oficiálne stanovisko najvyšších štátnych predstaviteľov Československa, ktoré sa ráno 21. augusta 1968 nepretržite vysielalo v čs. rozhlase a televízii až do násilného prerušenia ich vysielania. Mnohým jeho obyvateľom sa tento deň hlboko vryl do ich pamäti a na dlhých 21 rokov poznamenal vývoj udalostí nielen v Československu, ale aj v zahraničí. Vývoj udalostí po 17. novembri 1989 zmenil od základu všetko. Ďalší významný medzník sa spája s 27. júnom 1991, keď z územia Československa odišiel posledný sovietsky vojak.

Hlavným garantom a koordinátorom odchodu sovietskych vojsk z územia Česko-

slovenska sa stala na základe rozhodnutia vlády ČSSR Československá ľudová armáda. Za týmto účelom bola vytvorená Správa na zabezpečenie odchodu sovietskych vojsk z ČSSR, za náčelníka ktorej dňa 20. februára 1990 vymenoval minister obrany ČSSR generálmajora Ing. Svetozára Naďoviča.

V súvislosti s potrebou zhrnúť a zsumarizovať fakty procesu odchodu sovietskych vojsk z Československa vznikol priestor na napísanie knihy, ktorá vyšla pod názvom *Čelom vzad!*, a ktorej autorom je práve vyššie uvedený genmjr. Ing. Svetozár Naďovič vo výslužbe.

Publikácia je rozdelená na sedem kapitol a doplnená o zaujímavé dokumentačné a obrazové prílohy. V prvej kapitole pod názvom *Praha 27. Jún 1991 a Praha 21. August 1968* autor opisuje v úvodnej časti neuveriteľný pocit šťastia zo splnenej úlohy pri príležitosti odchodu posledného sovietskeho vojaka, veliteľa Strednej skupiny sovietskych vojsk v Československu (SSkSV), generálplukovníka Eduarda Vorobiova, po „dočasnom“, takmer 23-ročnom nevítanom pobyte. No v ďalších častiach sa autor vracia do roku 1968 a opisuje postup invázie vojsk Varšavskej zmluvy a sumarizuje udalosti, ktoré krátko predtým predchádzali samotnej invázii. V závere prvej kapitoly opisuje najprv osobné autentické skúsenosti vtedy z pohľadu mladého dôstojníka a následne poskytuje vlastný krátky a ucelený analytický pohľad na príčiny vstupu a následného zotrvania sovietskych vojsk v Československu.

V druhej kapitole s názvom *O dôstojnom odchode po nedôstojnom príchode*, ktorý je aj podtitulom celej knihy, autor opisuje svoje niektoré životné míľniky a dáva ich do súvisu s ponukou ministra obrany generálplukovníka Miroslava Vačka, aby sa osobne ujal velenia správy na zabezpečenie odchodu sovietskych vojsk. Tu uvažuje o dôvodoch, prečo práve on, a preto tu rekapituluje svoju minulosť. Spomína na obdobie strávené na Akadémii Generálneho štábu Klimenta Jefremoviča Vorošilova v Moskve, kde práve súčasne s ním študoval vtedy ešte podplukovník Miroslav Vacek. Spomienku na štúdiá „okorenil“ aj o príbeh, na ktorý nerád spomína, a ktorý ho

takmer stál vojenskú kariéru, a to hlavne vďaka „všadeprítomným kontrášom“. No a práve skúsenosti získané na akadémii v Moskve, perfektná znalosť ruštiny, poznanie osobných morálnych a pracovných kvalít, boli najpravdepodobnejším dôvodom vymenovania autora do funkcie náčelníka Správy na zabezpečenie odchodu sovietskych vojsk z ČSSR.

V tretej kapitole s názvom *Prvá etapa odsunu – od 26. februára do 31. mája 1990*, sa dozvedáme, že podpísaním Dohody medzi ZSSR a ČSSR o odchode sovietskych vojsk z Československa v Moskve, sa začala prvá etapa odsunu sovietskych vojsk. Autor v kapitole opisuje vysoko korektné vzťahy so sovietskym velením, obzvlášť s hlavným veliteľom generálplukovníkom Vorobiovom, ktorý bol diplomat a mal veľmi ďaleko k typickému obrazu povojnových sovietskych generálov, ale aj s generálmi Malaškievičom, Zujevom a Propačevom. Mnohým bolo ale treba pripomínať, že pre našich občanov sú stále okupantmi, a nie ako sa oni mylne nazdávali, bratskou výpomocou.

Autor nám ďalej predstavuje nemenej dôležité politické pozadie, a to parlamentnú komisiu Federálneho zhromaždenia na odsun sovietskych vojsk, ktorej predsedom bol Dr. Josef Macek a podpredsedom Michael Kocáb. Autor si s úsmevom spomína na prvé stretnutie s týmito dvoma pánmi, obzvlášť na štýl predstavenia sa pána Kocába. Práve tejto osobe venuje autor značnú časť pozornosti a opisuje ho ako človeka rozvážneho, priateľského, múdreho a veľmi aktívneho, ako doslova píše: „... že Kocáb nemal nikdy ďaleko od slov k činom. Jeho kontakty na všetky médiá boli skutočne ohromné.“ alebo „Pán Kocáb sa pravidelne stýkal s prezidentom a tlmil rozličné nenávisťné skupiny.“ Verejnosť v 80. rokoch vnímal pána Kocába ako výborného rockového speváka, teda skôr rebela, ako budúceho politika. Kto s ním spolupracoval, stratil voči nemu akékoľvek predsudky. V ďalšom sa však dočítame, že veľmi dôležitú úlohu v tomto procese zohrala obrovská autorita dvoch pánov v zahraničí, a to prezidenta Václava Havla, a predsedu Federálneho zhromaždenia Alexandra Dubčeka.

V publikácii sú rozobrané aj rôzne nedorozumenia a spory. Napríklad sa tu spomína nedorozumenie napríklad v súvislosti s iniciatívnou ponukou Václava Havla Michailovi Gorbačovovi v podobe montovaných domov, ktoré sa mali stavať pre odsťahovaných sovietskych vojakov a ich rodinných príslušníkov niekde v Sovietskom zväze. Proti tejto myšlienke boli mnohí poslanci Federálneho zhromaždenia.

V závere kapitoly sa autor venuje štatistickým ukazovateľom, a to za obdobie od „príchodu“ sovietskych vojsk po podpísanie dohody o odchode. Ďalej hodnotí priebeh prvej etapy odsunu.

V štvrtej kapitole s názvom *Druhá etapa odsunu – od 1. júna do 31. decembra 1990* autor píše o komplikáciách, ktoré nastali pri politických rokovaniach v spomínanej etape. Situácia sa začala však mierne vyostrovať hlavne neprímeranými požiadavkami zo sovietskej strany. Totiž v tom čase začínal odsun jednotiek z Maďarska a prebiehal ešte aj v NDR. Miera nespokojnosti sovietskych, prevažne mladých dôstojníkov, sa zvyšovala. Pramenila z obavy o vlastnú budúcnosť po návrate do vlasti, a Sovietsky zväz nebol pripravený na taký veľký nápor ľudí. Opäť sa dostal na „pretras“ nešťastne formulovaný prísľub prezidenta Havla o dodávke montovaných domov pre rodiny sovietskych dôstojníkov. Zo sovietskej strany zazneli varovania týkajúce sa spomalenia odsunu jednotiek, alebo dokonca aj vyhrážky o prehodnotení dodávok ropy a ďalších strategických surovín zo ZSSR. Každý si vedel dokonale predstaviť surovinovú závislosť od Sovietskeho zväzu a Sovieti si toho boli dokonale vedomí. Nakoniec však zvíťazila diplomacia.

Autor sa čiastočne dotýka aj problematiky odsunu sovietskych jednotiek z bývalej NDR a Maďarska. V tomto období nastala úzka spolupráca medzi armádnymi predstaviteľmi Maďarska a bývalou NDR a postupne potom viac s predstaviteľmi už zjednoteného Nemecka. Práve tu sa autor pozastavuje a poukazuje aj na osudy východonemeckých vysoko postavených dôstojníkov a najmä generality v súvislosti s procesom zjed-

Vojenská história

nocovania Nemecka. Vysoko oceňuje práve prínos z takýchto jednaní, v rámci ktorých dochádzalo k výmene neoceniteľných skúseností pri zabezpečovaní odsunu. V závere kapitoly sa autor opäť venuje štatistickým ukazovateľom a hodnoteniu zakončenia druhej etapy odsunu.

V piatej kapitole s názvom *Tretia etapa odsunu – od 1. januára do 30. júna 1991* sa hneď na začiatku dozvedáme o tragédii, ktorá mala za následok 17 mŕtvych sovietskych vojakov, z toho troch dôstojníkov. Odohrala sa v predvečer návštevy predstaviteľov Najvyššieho soviету ZSSR a poslancov zväzových republík, ktorí mali riešiť finančno-ekonomické pozadie odsunu sovietskych vojsk, a ktorá aj tieto rokovania poznačila.

Autor ďalej opisuje štyri veľké míľniky odsunu počas tretej etapy, a to odlet bojových stíhačiek, odsun posledného tanku, likvidáciu jedného z najväčších muničných skladov, kde sa nachádzalo 50 000 ton munície a v neposlednom rade zložitá jednaná o kompenzácií obrovských ekologických škôd napáchaných od roku 1968, s ich následkami sme sa do dnešných dní úplne nevysporiadali. Záver kapitoly autor venuje spoločenským podujatiam, ktoré sa konali pri príležitosti odchodu sovietskych vojsk. Nakoniec opisuje ním nazvaný *deň D*, teda deň, keď odišiel z územia posledný sovietsky vojak. *Dňu D* dva dni predtým, teda 25. júna 1991, predchádzalo podpísanie protokolu, ktorým sa potvrdil definitívny koniec pobytu sovietskych vojsk v Československu.

V šiestej kapitole *Politické rokovania o odchode intervenčných vojsk* podáva autor

chronologický prehľad o politických rokovaniach, počnúc rokom 1968, cez obdobie „perestrojky“, tesne po novembri 1989, v období vlády „Národného porozumenia“, jednotlivé rokovacie kolá o odsune a riešení majetkovo-právnych a finančných otázok po odsune.

Siedmu kapitolu s názvom *Naši susedia a odsun* rozdelil autor do troch podkapitol s názvami *Odsun sovietskych vojsk z Maďarska 1990 – 1991*, *Odsun sovietskych vojsk z Poľska 1991 – 1993* a *Odsun sovietskych vojsk z Nemecka 1991 – 1994*. V jednotlivých podkapitolách sa autor zaoberá príčinami zotrvania sovietskych vojsk v týchto štátoch a v skrátenej podobe nám dáva možnosť nahliadnuť do procesu odsunu sovietskych vojsk z týchto území, ako aj pohľady na spôsob, ako sa s podobnými problémami vysporiadali vlády a občania okolitých krajín.

Cieľom autora bolo zdokumentovať zložitý proces jednaní a rokovaní, ktoré súviseli s nechceným pobytom sovietskych vojsk v Československu na pozadí udalostí z augusta 1968, čo sa mu v konečnom dôsledku podarilo vcelku pútavým spôsobom, doplneným o vlastný pohľad na niektoré významné, i menej významné udalosti z tohto obdobia. Na škodu je, že táto kniha nie je distribuovaná vo verejnej sieti, a verejnosť je ochudobnená o možnosť dozvedieť sa niečo viac o udalostiach spojených s odsunom sovietskych vojsk z Československa.

E. Hariň

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Dušan **SEGEŠ**, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Dr. Andrzej **OLEJKO**, Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego,
ul. Rejtana 16 C, Rzeszów (Poľská republika)

Mgr. Michal **SCHVARC**, Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Žižkova 14, 811 09 Bratislava

PhDr. Jozef **PECINA**, Filozofická fakulta Univerzity Cyrila a Metoda,
nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

doc. PhDr. Jaroslav **VACULÍK**, CSc., Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně,
Poříčí 7, 639 00 Brno (Česká republika)

MUDr. László **KISS**, CSc., 930 08 Čiližská Radvaň 28

Mgr. Peter **CHORVÁT**, Považanova 2, 841 01 Bratislava

PaedDr. Martin **PEKÁR**, Prostějovská 79, 080 01 Prešov

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, prípadne T 602, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

- SEGEŠ, Dušan: Vojensko-politické aktivity Karola Sidora
od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov.....3
- OLEJKO, Andrzej: Bojová činnosť 56. pozorovacej eskadry
armády *Karpaty* nad Slovenskom v obrannej vojne roku 193923
- SCHVARC, Michal: Organizácia spravodajskej činnosti
nemeckej Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst-SD) na Slovensku
od roku 1939 do vypuknutia SNP41
- PECINA, Juraj: Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1941 – 1942.
(Od Kyjeva po rieku Mius)56
- VACULÍK, Jaroslav: Volyňští Češi
v 1. československém armádním sboru v SSSR74

Dokumenty a materiály

- KISS, László: Zariadenia proti šíreniu epidémie
na území Slovenska počas prvej svetovej vojny.....87
- CHORVÁT, Peter: Československé stále opevnenia na Slovensku
v zornom poli dobovej maďarskej vojenskej publicistiky94
- PEKÁR, Martin: Prípravy Slovenska na vojnu proti ZSSR
a ich vplyv na pomery Šarišsko-zemplínskej župe.....103

Recenzie

- SEGEŠ, Vladimír: Od rytierstva po žoldnierstvo.
Stredoveké vojenstvo so zreteľom na Slovensko. (Bohuš Klein).....110
- Slovensko v 20. storočí. 1. zv. Na začiatku storočia 1901 – 1914.
Ed.: KOVÁČ, D. a kol. (Gabriela Dudeková)112
- Nové zväzky edovaných dokumentov o holokauste na Slovensku. (Igor Baka).....115
- JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o doboji. Štúdie a články. (Marek Syrný)118
- HART, B. L. H.: Válka z druhého břehu. Vzestup a pád německé armády
očima Hitlerových generálů. (Alexej Maskalík).....121
- Anotácie, glosy**130

INHALT

Studien

SEGEŠ, Dušan: Die militärisch-politischen Aktivitäten von Karol Sidor seit dem 14.März bis zum 1. September 1939 auf dem Hintergrund der slowakisch-polnischen Beziehungen.....	3
OLEJKO, Andrzej: Die Kampftätigkeit der 56. Beobachtungseskadron der Armee <i>Karpaten</i> über die Slowakei in dem Verteidigungskrieg im Jahre 1939.....	23
SCHVARC, Michal: Die Organisation der Nachrichtenerstattung des deutschen Sicherheitsdienstes SD in der Slowakei von 1939 bis zum Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes	41
PECINA, Juraj: Die polnische Artillerie der Schnellen Division 1941 – 1942. (Von Kyjev zu Mius)	56
VACULÍK, Jaroslav: Die wolhynischen Tschechen im 1. tschechoslowakischen Armeekorps in der Sowjetunion	74
Dokumente a Materialen	
KISS, László: Beobachtungsstationen für Kranken auf dem Gebiet der Slowakei während des 1. Weltkrieges	87
CHORVÁT, Peter: Die tschechoslowakischen ständigen Festungswerke in der Slowakei in dem Sehfeld der zeitgenössischen ungarischen militärischen Publizistik.....	94
PEKÁR, Martin: Die Vorbereitungen der Slowakei auf den Krieg gegen die Sowjetunion und ihre Auswirkung auf die Verhältnisse in dem Gau von Šariš-Zemplín	103
Rezensionen	110
Anotationen, Glossen	130

CONTENTS

Studies

SEGEŠ, Dušan: Military and Political Activities of Karol Sidor
from 14th March to 1st September 1939 on the Background
of Slovak-Polish Relations3

OLEJKO, Andrzej: The Combat Activity of the 56th
Observation Squadron of the Army „Karpaty – the Carpathians“
over Slovakia in the Defensive War in 193923

SCHVARC, Michal: Organisation of Intelligence Activity
of the German Security Service (Sicherheitsdienst-SD) in Slovakia
from 1939 to the Outbreak of the Slovak National Uprising41

PECINA, Juraj: The Field Artillery of the Rapid Division 1941 – 1942
(From Kiev to the River of Mius).....56

VACULÍK, Jaroslav: The Volhynia Czechs in the 1st
Czechoslovak Army Corps in the USSR74

Documents and Materials

KISS, László: Observation Stations for the Sick in the Territory
of Slovakia during the World War I.87

CHORVÁT, Peter: Czecho-Slovak Permanent Fortifications
in Slovakia in view of the Period Hungarian Military Journalism94

PEKÁR, Martin: Preparation of Slovakia for a War against the USSR
and their Impact upon the Situation in the District of Šariš and Zemplín.....103

Reviews110

Annotations, Glosses130

VOJENSKÁ HISTÓRIA 1/2005

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR – Vojenský historický ústav

Na obálke: Na fotografii najstaršie sochárske stvárnenie
venované pamiatke padlých príslušníkov 1. ČSAZ na Dukle.

Redaktorka Mgr. Mária Stanová
Grafická úprava Alena Madajová

Redakčná rada: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda),
členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.,
PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda),
PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., Dr. Peter Turza,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., doc. PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Schválené do tlače dňa: 6. apríla 2005
Registračné číslo 1713/97
Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava
Nepredajné
ISSN 1335-3314
Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava